

ҚАЗАҚСТАН
РЕСПУБЛИКАСЫ

ЕЛМЕН СЫРЛАСУ

VТOM

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МӘДЕНИЕТ ЖӘНЕ АҚПАРАТ МИНИСТРЛІГІ

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПРЕЗИДЕНТТІК МӘДЕНИЕТ ОРТАЛЫҒЫ

НҰРСҰЛТАН НАЗАРБАЕВ

ЕЛМЕН СЫРЛАСУ

СӨЗДЕР, СҰХБАТТАР

V ТОМ

KUL TEGIN

АСТАНА
2009

УДК 323 /324(574)

ББК 66.3

Н

*Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігі
Ақпарат және мұрағат комитеті
«Әлеуметтік маңызды әдебиет түрлерін шығару бағдарламасы»*

Жобаның авторы: **М. ЖОЛДАСБЕКОВ**,
филология ғылымдарының докторы, профессор

Ғылыми кеңесші: **М. ҚАСЫМБЕКОВ**,
саясат ғылымдарының докторы

Н 86 Нұрсұлтан Назарбаев: ЕЛМЕН СЫРЛАСУ. – Астана: «Күлтегін»
баспасы, 2009. Т. 5 – 288 б.
ISBN 9965-642-30-3

"Елмен сырласу" – Қазақстан мемлекеттігінің негізін қалаушы, оның тұңғыш Президенті Н. Назарбаевтың қоғамдағы, саясат пен экономикадағы, жаһандық ахуалды талдаудағы алатын орнын, халық алдындағы тарихи парызын терең сезіне білетін азаматтық жауапкершілігін, қазақ топырағындағы жасампаздық құбылыстардың тікелей бастаушысы екендігін, тұрақтылық пен ұлтаралық татулық идеясын Қазақстан аясында ғана жүзеге асырып қоймай, әлемдік деңгейге көтерген көрегендігін, өзгелерден ерекшелетін тосын идеялар мен ұсыныстарға, орнықты ойларға кемел қасиеттерін, қажырлы қайраткерлігін ашып көрсететін көп томдық басылым.

Бесінші томға 1993 жылдың алғашқы жартысындағы тәуелсіз Қазақстанның тұңғыш Конституциясының қабылдануы, Жоғарғы Кеңесте Үкіметтің дағдарысқа қарсы бағдарламасының бекітілуі, Қазақстанның Давостағы халықаралық экономикалық форумға қатысуы және Ордабасыдағы Қазақстан, Қырғызстан, Өзбекстан басшыларының тарихи кездесуі, ондағы Президент Н. Назарбаевтың сөйлеген сөздерінің мәтіндері енгізілген.

Елбасының сөйлеген сөздерінің негізгі мазмұны жас тәуелсіз мемлекеттің ішкі проблемаларын айқындайды.

Қалыптасқан ахуалдағы Президенттің және оның командасының қызметі туындаған проблемаларды шешудің, өмірді түбегейлі жаңғыртудың жаңа белестеріне жетудің жолдарын анықтап, қоғамның материалдық, рухани, идеялық, саяси құндылықтарын жетілдіру, Қазақстан халқының өзара ынтымақтастығы, тең құқықтылығы, азаматтық келісімді, қазақстандық патриотизмді және жаңаша ойлайтын әлеуметтік институттарды қалыптастыру мәселелеріне бағытталған.

Кітап тарихшыларға, саясаттанушыларға, саясатшыларға, жоғарғы оқу орындарының оқытушылары мен студенттеріне, сондай-ақ өз елінің тарихын танып білуге зейін қойған жалпы оқырмандарға арналған.

Н 0803010400 - 020 - 09
00(05) 09

УДК 323 /324(574)
ББК 66.3 (5Қаз)

ISBN 9965-642-30-3

© «Күлтегін» баспасы, 2009

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЙЕВТЫҢ ҚАЗАҚСТАН ХАЛҚЫНА ЖАНА ЖҰЛДИҢҚ
ҚҰТТЫҚТАУЫ

Астана, 21 желтоқсан 1997 жыл

Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың қолдауымен және басшылығымен жүзеге асырылып жатқан жұмыстардың нәтижесінде Қазақстан Республикасының экономикасы, әлеуметтік жағдайы, мәдениеті, ғылымы, денсаулығы, қоршаған ортасы жақсарып, еліміздің әлемдік жұртпен тұрақты қатынаста болуына елеулі жағдай жасалды. Бұл - демократияны дамытуды өзінше нәтиже бағдарында алған еліміздің өзіндік саясатымыздан нәтиже.

Өткен жыл - мемлекетіміздің ұлы жаңалығы - Елжігізісі. Туы мен Гүлденің туындағы тағдырымызды бағындырып, біз үшін ең алдымен жаңа қоғамның заңдылық негізінде дамыту бағытында жаңадан қалыптастырылды. Соның бір нәтижесі - Бүкіл дүние жүзі елдеріміздің Құрылтайы

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ө. НАЗАРБАЕВТЫҢ ҚАЗАҚСТАН ХАЛҚЫНА ЖАҢА ЖЫЛДЫҚ ҚҰТТЫҚТАУЫ*

Алматы, 31 желтоқсан 1992 жыл

Қымбатты отандастар!

Қасиетті табалдырығымыздан жаңа ғана аттаған 1993 жылмен сіздерді шын жүректен құттықтаймын. Әрине, өткен жылмен қоштасып отырған осы сәттегі күрделі сезімдерді бірер сөзбен айтып жеткізу мүмкін емес.

Біздің әрқайсымыз, Қазақстан кәсіпорын-ұжымдарының көпшілігі оның қиындықтарын толығымен бастан кешірдік. Иә, мұның бәрі болды. Оның объективті де, сондай-ақ субъективті де себептерін тізіп беруге болар еді. Алайда, "бәрі болды" деген сөзді айтып отырғаным тегін емес. Бұл орайда мен қырсық атаулының бәрі Жаңа жыл сағатының соғуымен бірге артта қалады деп те отырғаным жоқ. Өмірде бұлай болмайды, кешегі мен келешектің арасына шек қою мүмкін емес.

Сондай-ақ, өткен уақытқа да тек бір жақты, сұрғылт бояу жаға берудің де жөні жоқ. Оның үстіне өткен жылда жақсылықпен еске алар сәттер жетерлік болды, ескі жыл уақыт көшіне із-түзсіз сіңіп кетпейді, текке өмір сүргеніміз жоқ деп санауға негіз бар.

1992 жыл біздің зердемізде, біздің тарихымызда жас мемлекетіміздің шынайы егемендік, тәуелсіздік алған жылы ретінде жаңғырып қалады, мұны біздің мақтан тұтуға толық хақымыз бар. Қазақстан Республикасын дүниенің жүзден астам елі ресми таныды, аса беделді халықаралық ұйымдарға толық хұқылы мүше болып кірдік. Біздің бейбітшілік, ядролық қауіп-қатерді жою жолында жүргізген күрестегі күш-жігерімізді әлем жұртшылығы танып отыр.

Бұл – демократияны дамытуды өзіне негізгі бағдар етіп алған ішкі және сыртқы саясатымыздың жемісі.

Өткен жылы мемлекетіміздің нышандары – Елтаңбасы, Туы мен Гимні дүниеге келді, тарихымыз бен мәдениетімізді жаңғырту, біз үшін мүлде жаңа қоғамның заңдылық негіздерін дамыту бағытында маңызды қадамдар жасалды. Соның бір айғағы – Бүкіл дүние жүзі қазақтарының Құрылтайы

*"Егемен Қазақстан", 1 қаңтар 1993 жыл.

өтті, ата жұртынан ажырап қалған қандастарымыз туған топырағында бастарын қосты.

Кейбір жетіспей жатқан тұстарына қарамастан, республикамызда реформалар мұның алдындағы жылдармен салыстырғанда анағұрлым нәтижелі түрде жүзеге асырыла бастады. Жекешелендіру белсенді жүргізіліп, нарықтық құрылымдар пайда бола бастады. Олар тиімділікпен жұмыс істеуде, демек, ертеңгі күні тауарлар мен азық-түлік түрлері көбейе түспек.

Мұндай сындарлы өзгерістердің ең басты алғышарты, әлбетте, сіздердің әрқайсыларыңыздың – рекордтық өнім жинаған диқандарымыздың, жұмысшыларымыз бен қызметшілеріміздің, кәсіпкерлердің, ғылым, білім, денсаулық сақтау, мәдениет пен тұрмыстық сала қызметкерлерінің, әскери қызметшілердің, біздің жастарымыз бен ардагерлеріміздің күнделікті еңбегі. Бір сөзбен айтқанда, бұл бүкіл қазақстандықтардың еңбегі. Оларға бүгін мен өзімнің шынайы алғысымды арнаймын.

Өткен жылдың басқа тұрғыдан да есте қаларлықтай болғанын үлкен қанағат сезіммен атап көрсеткім келеді: қоғамымызда реформалар алға баса береді, ендігі жерде өткенге қайтып оралмаймыз деген туралы түсінік қалыптасты. Мұның өзі санадағы бұрынғы екпіннің әсері бітіп келеді, яғни бұдан былай алға басқан қадамымыз кері кетпейді, бір орнымызда тұралап қалмай, ілгері жылжитын сәтіміз жақын деген сөз. Жаңа жылда біз қоғамды жаңғырту жолымен батыл алға баса беру ниетіндеміз.

Қалай болғанда да, өткен жылдың басты жемісі – біздің ортақ шаңырағымызда азаматтық бітімшілік пен ұлттық татулығымызды сақтап қалуымызда. Сөйтіп, әр адамның ең алдымен тәуелсіз егеменді мемлекет – Қазақстан Республикасының азаматы ретіндегі өзінің жаңа сапасын, өзінің жаңа күйін пайымдау процесі қиын да болса ілгері жылжып келеді. Біздің әрқайсымыз: осы топырақтың төл перзенттері де, осы жерді өзінің туған жері деп санайтындар да Отанға деген ыстық сезімін жаңаша парықтай бастады. Республикада тұрып жатқан барлық халықтар арасындағы өзара түсіністік пен өзара сенімді нығайту жолдары іздестірілуде және бұл жолда нәтижелер де жоқ емес. Менің пікірімше, өткен тәжірибемізден қорытқанымыздың, жаңасынан игергеніміздің ішіндегі ең бағалысы – бір ұлтты кемсіту есебінен басқа бір ұлтты асқақтатуға болмайтынын танып-білуімізде болса керек.

Бүгінгі болмысымыз осы шүбәсіз ақиқатты растайтын көптеген дәлелдерді алға тартып отыр. Бұл үшін айналамызға, алыс және таяу шетелдерге көз салсақ жетіп жатыр. Әр жерлерде күн сайын ондаған, тіпті жүздеген адам өмірін қиып кетіп жатқан қақтығыстардың ошақтарын көрген кезде жүрегің сыздайды. Дәл осындай сезімді әркімнің де бастан кешіп жүргенінде күмән жоқ. Тынысың тарылғанда ауаның қадірін білерсің, қантөгісті көргенде бейбіт күннің бағасын білерсің, – деген сөз рас. Сондықтан да татулық пен

тыныштық республикамыздың басты байлығы екенін бір сәтке де естен шығармайық, оны ортақ күш-жігермен ғана сақтап, нығайтуға болатынын ұмытпайық.

Біз тұсауы кесілген Жаңа жылға ізгі үмітпен қараймыз және республикамыздың демократиялық, гүлденген, көркейген мемлекетке айналатынына да сеніміміз мол. Бұл жолды біз өзіміз таңдап алдық, осы жолмен алға баса бермекпіз. Еліміздің тұңғыш Конституциясын қабылдау, экономикада жаңа бағдарламаны іске асыру 1993 жылдың маңызды оқиғалары болмақ.

Қымбатты жерлестерім, сіздерді Жаңа жылмен тағы да құттықтауыма, сіздерге және сіздердің туған-туысқандарыңызға тыныштық, бақыт, денсаулық, игі істеріңізге табыс тілеуіме рұқсат етіңіздер!

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ
"ЕГЕМЕН ҚАЗАҚСТАН" ГАЗЕТІНІҢ БАС РЕДАКТОРЫ
ӘБІШ КЕКІЛБАЙ МЫРЗАНЫ
ЖАҢА ЖЫЛМЕН ҚҰТТЫҚТАУЫ***

Алматы, қаңтар 1993 жыл

Құрметті Әбіш Кекілбайұлы!

Тәуелсіз мемлекетіміздің игілігіне өзіңізбен бірге жан аямай қызмет етіп жүрген жандардың бәрін, қаламдастарыңыз бен әріптестеріңізді жаңа 1993 жылымен шын жүректен құттықтаймыз!

Баршаңыздың дендеріңіздің сау, еңбектеріңіздің жемісті, қуаныштарыңыздың мол болуына деген ізгі тілектестігімді қабыл алыңыз.

* "Егемен Қазақстан", 1 қаңтар 1993 жыл.

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
ТӘУЕЛСІЗДІК КҮНІНЕ ОРАЙ КЕЛІП ТҮСКЕН
ҚҰТТЫҚТАУЛАРҒА ДЕГЕН АЛҒЫСЫ ***

Қаңтар 1993 жыл

Республика басшылығы атына Тәуелсіздік күніне орай құттықтау жолдаған Қазақстанның, ТМД мемлекеттерінің, шетелдердің барлық азаматтарына, ресми адамдарына, еңбек ұжымдарына, қоғамдық ұйымдарына, саяси қозғалыстары мен партияларына шынайы алғыс сезімді білдіремін.

Республика халықтарының форумын мерекелеу және өткізу кезінде айқын көрінген бірігу, ұлтаралық татулық, достық сезімдеріне барлық қазақстандықтар, біз үшін осы айтулы күнде жүреқарды сөздерін айтқан барлық адамдар толығымен ортақ екеніне кәміл сенемін.

* "Егемен Қазақстан", 5 қаңтар 1993 жыл.

**БЛАГОДАРНОСТЬ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
ЗА ПОЗДРАВЛЕНИЯ С ДНЕМ НЕЗАВИСИМОСТИ**

Январь 1993 года

Выражаю искреннюю благодарность всем гражданам, официальным лицам, трудовым коллективам, общественным организациям, политическим движениям и партиям Казахстана, государств СНГ, зарубежных стран, направивших в адрес руководства республики поздравления с Днем независимости.

Глубоко убежден, что чувства единения, межнационального согласия, дружбы, ярко проявившиеся во время празднования и проведения форума народов республики, в полной мере разделяют все казахстанцы, все те, кто высказал теплые слова в знаменательный для нас день.

**ИЗ ВЫСТУПЛЕНИЯ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
НА ВСТРЕЧЕ С РАБОТНИКАМИ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО
КОМПЛЕКСА РЕСПУБЛИКИ**

Алматы, 12 января 1993 года

...Истекший год был больше организационным, чем реформаторским. Но, несмотря на это, преобразовалась пятая часть предприятий АПК, а структуры с негосударственными формами собственности. Создано свыше 4,5 тысячи крестьянских хозяйств. Их число практически удвоилось, чему в немалой степени способствовало выделение специального земельного фонда для желающих работать самостоятельно.

В таких хозяйствах сосредоточено около пятидесяти тысяч коров и одного миллиона овец. Нарастает производство продукции в личных подсобных хозяйствах сельских тружеников, владеющих половиной всего дойного стада республики и пятой частью овец.

И все же нельзя не признать, что реформы идут медленно. Мешают груз прошлого, инертность, невосприимчивость к нововведениям многих руководителей и самих тружеников хозяйств. Видимо, есть огрехи и в методике преобразований, законодательных актах, которые нужно устранить, сняв все помехи на пути реформ. Правильно поступают руководители, являющиеся активными их сторонниками, опираясь на инициативу и старательность тружеников. Этому примеру должны следовать все.

Я за то, чтобы предоставить помощь прежде всего тем 3,5 миллиона человек, которые получают минимальные доходы и более всего в ней нуждаются. Но без дотирования не может жить и аграрный сектор. В прошлом году ему выделено из бюджета 18,3 миллиарда рублей, а ныне намечается уже 84 миллиарда. Однако есть немало совхозов, где этими средствами покрывают бесхозяйственность и впредь вряд ли по-настоящему возьмутся за дело, за реформы.

В условиях роста цен на энергоносители, оборудование и машины никакая дотация не спасет от банкротства хозяйства, получающие невысокие урожаи, надои и привесы. И, безусловно, их выживаемость, а также перерабатывающих и обслуживающих предприятий существенно повысится,

"Казахстанская правда", 14 января 1993 года.

если всерьез взяться за реформирование производства и изо дня в день поднимать его эффективность.

Сейчас ситуацию облегчает рекордный урожай зерновых, выращенный в 1992 году, ожидаемая чистая прибыль от его реализации – 61,3 миллиарда рублей. Как известно, при отпуске закупочных цен на зерно было предусмотрено расчеты с хозяйствами провести по этапам, что позволило обойтись имеющимися кредитными ресурсами и не допустить резкого повышения цен на хлебобулочные изделия.

Теперь начинается третий этап в оплате принятого урожая. Идет реализация зерна за пределы республики. Как договаривались, вся полученная от этого выручка будет возвращена хозяйствам – деньгами или заявленной техникой, оборудованием, удобрениями. Я предлагаю использовать излишнее зерно, которого имеется сейчас в хозяйствах три миллиона тонн, в качестве опоры для ускорения экономических и структурных реформ.

Правительство рекомендует регионы, куда следует отгружать хлеб, и называет квоту. Хозяйства, определив объемы товарного зерна, могут заключить договоры с посредниками – организациями "Казхлебопродукта", торговыми домами, биржами или напрямую с потребителями при единственном и непереносимом условии – реализационные цены должны быть не ниже согласованных с концерном "Казхлебопродукт". Такой порядок удовлетворит коллективы хозяйств, позволит засчитать весь вывезенный урожай в счет межправительственных соглашений. А это укрепит экономические связи республики со странами СНГ.

В республике закончилось формирование вертикальной структуры земельной службы. Госкомзем и его территориальные органы должны вплотную приступить к ответственной работе – осуществлению земельной реформы, введению мониторинга земель, земельного кадастра и землеустройства. Ждет своего осуществления кропотливое, но очень необходимое при реорганизации совхозов и колхозов дело – разработка и утверждение по хозяйствам приходящихся на каждого труженика средних земельных дач.

Задача состоит и в том, чтобы с помощью созданных в республике органов по осуществлению реформ – Госкомзема, Госкомимущества, Антимонопольного комитета – помочь трудовым коллективам совхозов, заготовительных, перерабатывающих и обслуживающих предприятий правильно определиться в выборе форм собственности и затем без проволочек провести преобразования в соответствии с намеченной программой. Хозяйства, желающие сохранить прежнюю форму собственности, также должны зарегистрировать свой устав и подтвердить статус в установленном порядке. Этот путь нами был выбран с самого начала организации реформ.

Приглашаю участников встречи к активному обсуждению затронутых проблем. Нам нужно тщательно подготовиться к весеннему севу, и поэтому должны быть тщательно рассмотрены вопросы финансирования и кредитования АПК, установления госзаказа. Его намечается ввести частично на зерно, молоко, мясо и некоторые другие виды животноводческой продукции.

**ИЗ БЕСЕДЫ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
О ХОДЕ ПРИВАТИЗАЦИИ В АГРОПРОМЫШЛЕННОМ
КОМПЛЕКСЕ С НАРОДНЫМИ ДЕПУТАТАМИ – АГРАРИЯМИ,
РУКОВОДИТЕЛЯМИ РАЗНЫХ КАТЕГОРИЙ ХОЗЯЙСТВ И
УПРАВЛЕНЧЕСКИХ СТРУКТУР, ПРЕДСТАВИТЕЛЯМИ
РЕСПУБЛИКАНСКИХ МИНИСТЕРСТВ И ВЕДОМСТВ***

Алматы, 12 января 1993 года

**ЧТОБЫ ЛУЧШЕ ОРИЕНТИРОВАТЬСЯ, ТРЕБУЕТСЯ ВОЗРОДИТЬ
ПЕРСПЕКТИВНОЕ ПЛАНИРОВАНИЕ**

...Прошлый год для Казахстана оказался исключительно сложным. Трудности встречались на каждом шагу. Но в какой-то степени нам помогла природа. Казахстанцы проявили выдержку и терпение, организованно провели уборочную страду. Собран хороший урожай. От растениеводства получено 66,5 миллиарда рублей прибыли. В то же время мясо и молоко принесли убытки. Рентабельность зерна – в пределах 140 процентов. Хлеба хватит вволю, кое-что сможем даже продать за пределы республики. Важно только не просто выполнить обязательства перед странами СНГ, но и получить за хлеб максимальную выгоду. Зерно – продукт стратегический, и распорядиться им нужно с умом.

...Укрепление содружества между бывшими республиками СССР – одна из важнейших задач. Мы поделимся с кем-то хлебом, а нам поставят технику, нефтепродукты, другие материалы. Все это потребуется уже сейчас, во время подготовки к весенней посевной кампании.

Далее хочу остановиться на том, как исполняются Закон об особенностях разгосударствления и приватизации в агропромышленном комплексе, соответствующий указ. В этом отношении прошедший год оказался, скорее всего, организационным, подготовительным, и темпы приватизации следует считать несколько замедленными.

Тем не менее уже преобразованы в другие формы хозяйствования свыше 500 совхозов, на их основе созданы коллективные предприятия, ассоциации и акционерные общества. В республике действуют уже около 9,5 тысячи крестьянских хозяйств, которым передано 3,5 миллиона гектаров сельхозугодий. Развиваются личные подсобные хозяйства, на подворьях которых сосредоточены половина коров, пятая часть овец, четверть свиней.

* "Казахстанская правда", 15 января 1993 года.

Еще раз хочу заострить ваше внимание на том, что мы не ставим цели разгонять совхозы и колхозы и возродить только частный сектор. Это не наш путь. Мы за многообразие форм собственности, их разумное сочетание и взаимовыгодное партнерство. Всячески поддерживая крестьянские хозяйства, я хотел бы, чтобы они работали на виду у всех, рационально использовали землю. У тех, кто не может на ней работать, часть ее можно будет изымать.

В ближайшие годы основными поставщиками продовольствия останутся совхозы и колхозы, а также организованные на их базе коллективные хозяйства. Вот почему очень важно правильно выбрать форму приватизации с учетом всего многообразия факторов, вызвать у крестьян повышенный интерес к труду и на этой основе поднять эффективность сельскохозяйственного производства.

Отмечено также, что приватизация сдерживается и в отраслях перерабатывающего комплекса. Здесь наиболее предпочтительно создание акционерных обществ, где бы товаропроизводители заняли свое достойное место.

В последние два года мы работали, по существу, без четко обозначенных целей, что приводило к расхлябанности и бесхозяйственности, а то и к растаскиванию государственного и колхозного имущества. Чтобы лучше ориентироваться, требуется возродить перспективное планирование. Сначала надо разработать план на три года, а затем на пятилетие, до конца двухтысячного года. По планам работают и западные страны.

...Ученые республики разработали концептуальную программу развития агропромышленного комплекса, которую целесообразно обсудить во всех областях, внести в нее уточнения и коррективы. Вместе с тем высказаны критические замечания в адрес Академии сельскохозяйственных наук, деятельности банков, других ведомств.

Изыскивая возможности, мы стараемся облегчить участь населения республики в продовольственном снабжении, особенно малоимущих, а их насчитывается три с половиной миллиона. Если в прошлом году на сельскохозяйственное производство сумели выделить 18,3 миллиарда рублей дотации, то нынче увеличиваем их до 64 миллиардов.

Из множества проблем, нагрянувших на суверенный Казахстан, эта последняя, как отмечали участники встречи, – одна из острых. Удержать различные цены на продукты питания очень и очень трудно и, быть может, невозможно. Но и в этих жестких условиях надо делать все возможное, чтобы поддержать жизненный уровень людей, так как значительная часть их уже подошла к черте бедности и вот-вот опустится еще ниже.

Директора совхозов "Новоалексеевский" Кустанайской и "Заречный" Тургайской областей Т. Аманкулов и Ф. Исакова, начальник Володарского

райсельхозуправления Кокчетавской области Я. Савченко, словно сговорившись, высказали такую мысль: при нынешнем беспределе цен на промышленную продукцию ничего хорошего не выйдет. Даже при прошлогоднем рекордном урожае финансовое состояние хозяйств бедственное, они не в состоянии даже сделать первый взнос на выкуп имущества, достойно оплатить труд работающих (дойрка получает сейчас менее трех тысяч рублей), а это приводит к оттоку кадров из села. Себестоимость продукции животноводства ныне выше закупочных цен. Как же дальше можно так работать! Выход на сегодняшнем этапе видят в одном: на мясо и молоко нужны дотации.

Начальник Кустанайского облсельхозуправления Р. Файзуллин, сделав выкладки финансово-экономической деятельности в целом по области, пришел к тому же выводу: без дотаций не обойтись.

Н. Назарбаев:

– Любые дотации на производство сельхозпродукции ведут к ее удорожанию. Дотации изыскивать придется, но только госзаказ. А что делается на местах, чтобы сократить затраты, всевозможные потери?

Р. Файзуллин:

– Кое-что делаем, однако себестоимость продукции по-прежнему чрезмерно высока.

Н. Назарбаев:

– Плывете по течению... Государство будет вкладывать в то, что выгодно и крайне необходимо для него. Просто отдавать деньги на убытки – этого не будет.

Р. Файзуллин:

– Понимаем, разумеется. Но мы, как и раньше, несвободны в своих действиях. Вот телеграмма...

Н. Назарбаев:

– Ищите выход на месте, как это сделали в Павлодаре. Акционируйте мясокомбинат, чтобы интересы товаропроизводителей и переработчиков не расходились. Госзаказ на этот год придется оставить: на зерно – 30 процентов от валового сбора, на мясо – 35.

...Указ о разгосударствлении и приватизации на селе внесет некоторые изменения и дополнения, а работу по его исполнению следует активизировать. Деятельность глав областных и районных администраций будет оцениваться по тому, какой окажется прибавка продукции, поскольку от этого в первую очередь зависит уровень продовольственного снабжения населения.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ЖОҒАРҒЫ КЕҢЕСТІҢ СЕССИЯСЫНДА
СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ*

Алматы, 18 қаңтар 1993 жыл

ҮКІМЕТТІҢ ДАҒДАРЫСҚА ҚАРСЫ БАҒДАРЛАМАСЫНА БҮКІЛ
ХАЛЫҚТЫҢ ҚОЛДАУЫ ҚАЖЕТ

Мемлекетте конституциялықтың баянды етілуі дағдарысқа қарсы және әлеуметтік кепілді реформаларды жүргізудің маңызды шарты болып табылады. Егер төменнен жоғарыға дейін Конституцияға деген тек бос құрмет қана емес, сондай-ақ Конституция мен одан туындайтын заңдарға құйтырқы түсінік берудің жолын кесіп, оларды мүлтіксіз қадағалау қамтамасыз етілмесе, реформа күйрейді. Реформаның басты жауы саяси және құқықтық былыққа, жершілдікке тек конституциялық қана қарсы тұра алады. Реформаларды жүргізу процесі заңнан тыс қалмауы керек, бұлай болмаған жағдайда реформаланушы экономиканың жалпы жай-күйі қылмыстың, соның ішінде ұйымдасқан қылмыстың жүгенсіз кетуімен айқындалатын болады.

Реформаның саяси бағытын түбегейлі өзгерту үшін объективті негіз бүгінгі күні жоқ. Осыны түсіне отырып, менің халық сайлаған Президент ретінде реформадан ауытқуға құқым жоқ. Менің бұл сенімім өзімнің сайлау алдындағы тұғырнамама сай.

1992 жылдан бастап республика үкіметі Ресей еріксіз көндірген ойын тәсілін қабылдауға мәжбүр болғаны өздеріңізге мәлім. Әңгіме екі үкіметтің экономиканы ырықтандыру мен ақша-қаржы жүйесін тұрақтандыруды бір мезгілде жүзеге асыруға иек артқанында болып отыр. Өткен жылдың тәжірибесі көрсеткеніндей, қысқа уақыт аралығында осындай екі мақсатқа қол жеткізу мүмкін емес.

Түбегейлі мәселе Қазақстанның объективті заңдылықтары мен ерекше жағдайы осы міндеттерді қаншалықты шешуге, қандай ретте және қандай мерзімде шешуге мүмкіндік беретіндігінде болып отыр. Объективті жағдайларды елемеу, екі проблеманы да атүсті шешуге әрекет жасау, елді зор қатерге ұрындыруды білдірер еді.

* "Егемен Қазақстан", 20 қаңтар 1993 жыл.

Басқа елдердегі тұрақтандыру бағдарламаларын жүзеге асыру тәжірибесіне сілтеме жасау, әлдебір ортақ, пысықталған схема бойынша әрекет ету талабы орынсыз болып көрінеді.

Өйткені тұрақтандыру бағдарламалары жүзеге асырылған мемлекеттерде экономика өзінің бастапқы жағдайында нарықтық болды немесе ол біздегі сияқты ерекше терең ырықтандыруды қажет еткен жоқ.

Бүгінгі міндет – қаржы жағдайын тұрақтандырумен қатар, өндіріс пен тұтынудың құлдырауын тежеп, тұтыну кешені салаларындағы дағдарысты құбылыстарды болғызбау. Бұл ретте кәсіпорындардың жаппай банкротқа ұшырауы мен үлкен жұмыссыздыққа жол бермеу үшін біздің республиканың ұлттық мүдделерін басшылыққа алу керек.

Үкімет сіздердің алдарыңызда дағдарысқа қарсы кезек күттірмес шаралар және әлеуметтік-экономикалық реформаларды тереңдету жөніндегі өзінің бағдарламасын ұсынды. Оны талқылау кезінде сындарлы да тыңғылықты ұсыныстар айтылды. Үкімет өз бағдарламасын одан әрі жүзеге асыру кезінде соларды ескеруі керек. Үкімет бағдарламасы нақты есептерге, республиканың бюджеті мен төлем балансын қоса алғанда, негізделгенін атап өткім келеді. Соңғысын Қаржы министрлігіндегі, Ұлттық мемлекеттік банктегі, Сыртқы экономикалық байланыстар министрлігіндегі, Мемлекеттік статистика комитеті мен Жоғары экономикалық кеңестегі біздің мамандар халықаралық қаржы ұйымдары сарапшыларының, сондай-ақ осындай реформаларды жүзеге асыру тәжірибесі бар шетел кеңесшілерінің қатысуымен тұңғыш рет жасады.

Алайда, экономикалық реформаларды тереңдету және дағдарыстан шығу жөніндегі нақты, қисынды өзара үйлесімді ұсыныстардың орнына жекелеген саясатшылар сындарлы емес, қайта шалағай сыншылдыққа салынуда. Және де көп ретте дәлелдердің жетіспеушілігін өткір, бірақ істің мәнін ашып көрсетпейтін қызыл сөзбен алмастыруда.

Кейбір депутаттар үкіметті экономист-ғалымдарды өз бағдарламасын әзірлеуге тартпайды деп кінә қояды. Мен осыған байланысты Жоғары экономикалық кеңес мәжілісінде біздің ғалымдарымыздың пікірін тыңдағанымды айтқым келеді. Олардың ешқайсысы нақты, нұсқалы идеялар ұсына алмады. Экономикалық институттар, шетелдіктерді қоса алғанда, әртүрлі сарапшылар ұсынған материалдарды, сондай-ақ интеллигенция мен партиялардың жекелеген өкілдерінің сөйлеген сөздерін егжей-тегжейлі оқып-зерттеу осының бәрі негізінен құрастырмалы сипатта екені және бұқаралық ақпарат құралдарында жарияланған әр түрлі мақалалардың "ғылыми тұрғыдан" баяндалуы болып табылатынын көрсетті. Немесе өздерінің бір байланыстары бар нақты бір шетел компаниясына ғана, оның үстіне баламасыз түрде қолдау көрсетуді ұсынады. Және мұның өзін үкіметтің экономикалық саясатын жақсартуға бағытталған елеулі ұсыныстар ретінде көрсетеді.

Мен біздің экономист-ғалымдарымыздың ғылыми мүдделерін және даңғойлардың да мүдделерін талдап көрдім. Бізде макроэкономика, қаржы, ақша-несие және сыртқы экономикалық мәселелер бойынша тек ірі мамандар ғана емес, тіпті орта буын мамандар да жоқ екені айқындалды. Мұны Қазақстанның алдында бұрын осындай міндеттердің қойылмағанымен түсіндіруге болар. Әйтсе де әркім өзін осы мәселелер бойынша маман деп есептеп, мақалалар жариялап жатады. Ал осы жарияланымдарды оқып шығып, олардың біліксіздігіне тағы да көзің жетеді. Әркім өз ісімен кәсіптік тұрғыдан шұғылдануы тиіс. Сан алуан пікірлерге деген құрметіме қарамастан, әлемде ең алдымен адамдардың біліктілігі бағаланатынын ұмытпауымыз керек.

Мен жүргізіліп отырған реформаларды ғылыми тұрғыдан қамтамасыз ету қажеттілігіне және оның тиісті дәрежеде әзірленуі көп жағдайда ғылымға келіп қосылатын, қазірдің өзінде келе бастаған жаңа, жас күштерге байланысты екендігіне сенімдімін. Икемді экономикалық саясатты жүзеге асырудағы табысқа, біріншіден, аса көрнекті "адами материалмен" толықтырылған мемлекеттік бюрократия жүйесі арқасында қол жеткізуге болады. Екіншіден, осы жүйені ғалымдар және тәжірибелі ойшылдар қатарымен нығайту, олардың бас-аяғы жоқ абстрактылы пікір-сайыстарға түсіп кетпей, нақты болмысты құрметтей білуге деген ортақ ниетін нығайту арқасында қол жеткізуге болады.

Үкімет бағдарламасының жетістіктері мен кемшіліктерін тізбестен, мен депутаттар көтерген кейбір даулы мәселелерге және оларды жүзеге асырудың тұтқаларына тоқталғым келеді.

Бірінші – бұл 1993 жылға арналған бюджет мәселесі. Айтып өткенімдей, оның кіріс және шығыс бөлігі үкімет бағдарламасын негізге алып құрылды және оның инфляцияны тоқтатуға мүмкіндік беретін бюджеттік саясатынан туындап отыр. Мен салық саясаты әзірге жетілмеген дегенмен келісемін. Бірақ неден үнемдеуге болады? Сіздер егемен мемлекетіміздің өз Қарулы Күштерін құру жағдайында әскердің жеке құрамын ұстаудан үнемдеуге болмайтынымен келісетін боларсыздар. Сондай-ақ ғылыми-зерттеу және конструкторлық-тәжірибе жұмыстарынан, сондай-ақ мәдениеттен үнемдеуге болмайды, өйткені бюджетте осы мақсаттарға көзделген шығындар онсыз да төменгі деңгейде тұр. Әлеуметтік шығындарды қысқарту керек пе? Бірақ тіпті олардың құрылымдары жетілмей отырғанның өзінде олардың көлемін азайту қиын және де халық мүддесінен үнемдеудің несі жөн болсын.

Мен үкімет ұсынған бюджетті қабылдауды ұсынамын. Біз жыл ішінде оған бір емес бірнеше рет оралуымыз мүмкін деп ойлаймын.

Бір мәселені түсінуіміз керек. Егер біз дағдарыстан шығып, экономиканы тұрақтандырғымыз келсе, біздің бәріміз қаржымызға қарай көсілуіміз керек.

Табыс болмаса бәрі де қағаз жүзінде қалады. Қатаң бюджет – бұл қажеттілік. Іс жүзінде бүркемеленген дотация болып отырған әртүрлі жеңілдіктерді біз экологиялық жағынан қолайсыз аймақтарға, азаматтардың зейнеткерлік жасын азайтуға, еңбек демалысын өсіруге бөліп бергеніміз туралы айтуымыз керек. Ал бұған тіпті гүлденген экономикасы бар елдердің өздері де бара бермейді. Өзіңіздегі және басқа елдердегі жағдайларға талдау жасап мемлекеттің нағыз егеменділігі үшін әзірге ештеңе істемей, оны сорып отырғанымыз жөніндегі қорытындыға әкеліп отыр. Егер Қазақстан тәуелсіздік үшін мүмкіндіктері бола тұрып, көршілеріне экономикалық жағынан тәуелді болып қалатын болса, ешқандай егеменділік болмайды. Немесе біздің мемлекетіміздің осындай болып қалғанын қалайтындар бар ма? Мен мұны қаламаймын. Сондықтан Жоғарғы Кеңестен мынадай өміршең маңызы бар объектілердің құрылысы үшін бюджеттен қаржы табуды сұраймын: Батыс-Құмкөл мұнай құбыры құрылысы бізді мұнай тәуелділігінен құтқарады. Қарашығанақ кенішін Бұқара – Орал газ құбырына қосу газбен қамтамасыз ету мәселесін шешеді. 1150 вольтті Ағадыр – Алматы электр өткізгіш құрылысы жүйесін, Оңтүстік су электр стансасын салу біздің электр қуатына қатысты жағдайымызды түзеді. Ауыл шаруашылығы өнімдерін ұқсату объектілеріне және халық тұтынатын тауарлар өндірісіне нысаналы түрде қаржы бөлу қажет. Бір сөзбен айтқанда, инвестициялық қорды қысқартпай, қайта көбейту қажет.

Бюджеттің шамадан тыс тапшылығының, жомарттықпен беріліп жатқан мемлекеттік дотациялар мен тегін несиелердің нәтижесі – инфляция. Егер біз шаруашылығымызды қиратушы инфляцияны тоқтатпасақ, онда өнім құнының инфляциялық өсуінен озық жүретін халықтың нақты кірісінің әбден құлдырауы мен соның салдары ретінде мемлекеттік кәсіпорындардың тұтынушыларға инфляциялық салық салу экспансиясы болады. Мен бюджеттің нөлдік тапшылығына қол жеткізу туралы айтып тұрған жоқпын. Дүние жүзінде бірде-бір елде мұндай жағдай жоқ. Біз өркениетті нарықтың көріністері: салық төлеушілердің байлығын ынталандыру, экономиканы сауықтыру, инвестициялық қызметті жандандыру есебінен бюджеттің түсімін өсіруге сүйенген бюджеттің серпінді тұрақтануын қамтамасыз етуге тиіспіз.

Екінші жағынан, егер бағаның ырықтандырылуы жағдайында бұл процесс тұтыну тауарлары мен өндірістік ресурстар жеткізілімінің кеңейтілуімен қатар жүрмесе, тауар тапшылығы мен инфляция аса қатаң формаға кіреді. Сондықтан Қазақстанның тауар өндірісінің потенциалын толығымен іске қосу үшін барлық мүмкіндікті жасау өте маңызды. Бұл үшін үкімет бөлсенді, мақсатты құрылымдық саясат жүргізетін болады. Ол нарықтық қатынастардың дамуына бөгет жасамай, сонымен бірге халық шаруашылығын қайта құруға басқарылатын сипат беріп, өмірге бейімсіз өндірістерді тоқтату қарқынын институттық өзгерістермен, инвестицияларды тарту мүмкін-

діктерімен, жаңа жұмыс орындарын құрумен және әлеуметтік-саяси тұрақтылықты қамтамасыз етумен сәйкестендіре алар еді.

Шындық мынада: Қазақстанның белсенді құрылымдық саясатты жүзеге асыру үшін мүмкіндігі тым шектеулі. Демек, әңгіме басым салаларды бөліп алу және оларды қолдауда.

Мен қазіргі кезеңде мынадай басымдықтарды бөліп көрсетуге болады деп санаймын:

– тіршілікті қамтамасыз ету жүйесі мен негізгі экспорт базасы ретінде – отын мен энергия;

– тұтыну секторының салалары;

– әлеуметтік инфрақұрылымды жетілдіру үшін, өнеркәсіп өркениетінің прогресі үшін өмірлік қажетті металлургия кешені;

– нарықтық экономиканың маңызды алғышарты ретінде – коммуникация.

Мен үкіметке осы бағыттар бойынша мемлекеттік бағдарламалар жасауға тапсырма бердім. Олар индикативті жоспарлаудың негізін құрайтын болады.

Бұл жерде мұндай саясат, біріншіден, қаржы-экономика сипатындағы елеулі акциялар кешенін жүргізуді, екіншіден бұл өнеркәсіп пен ауыл шаруашылығы өндірісін тікелей реттеу жүйесіндегі өзгерістерді, үшіншіден, кәсіпорындардың экономикалық белсенділігін қамтамасыз ететін ынталандырушы салық саясатын жүзеге асыруды және төртіншіден, тікелей шетел инвестицияларын қатыстырудың қолайлы шартын жасау және механизмін пысықтауды қамтуы тиіс.

Экономиканы құрылымдық қайта құрудың басым бағыттарын жүзеге асыру үшін қажетті ішкі және сыртқы инвестициялық ресурстар Экономика министрлігіне шоғырландырылуы керек. Осы бағыттағы алғашқы қадам қазірдің өзінде жасалды – Шетел инвестициялары жөніндегі агенттік осы министрлікке берілді.

Таяудағы уақытта инвестициялық қорлар бойынша тиісті шешімдер қабылдау қажет. Үкімет Даму банкісін құру мәселесін пысықтағаны жөн. Оған мемлекеттік басым бағдарламаларды жүзеге асыру үшін жеңілдік жағдайымен немесе процентсіз ұзақ мерзімді несие беру тұтқасында маңызды рөл атқаратын қаржы қаражаты республикалық бюджеттен аударылатын болады.

Түбірлі қайта құруды жүзеге асыру кезінде банкротқа ұшырайтын кәсіпорындардың лайда болуы мүмкін екенін тура айту керек, бірақ бұл процесс бет алды жағдайдың ырқында кетпеуі тиіс.

Кең ауқымды жекешелендіру – маңызды институттық өзгерістер, экономикалық реформаның орталық буыны. Оны дәл және егжей-тегжейлі құрылған тұғырнама негізінде сенімді түрде және кезең-кезеңімен жүргізу керек. Оны меншік қатынасы сияқты күрделі де нәзік салада берекесіз өктем шараларсыз жүргізу керек. Мұнда ең маңыздысы, меншікті тарату емес, қайта одан кейін не болатынында.

Берін бірдей меншік иелері және өндіріс қожалары ету әрекеті сәтсіздікке ұшырады. Өйткені біздің тарихымыз да әркімнің меншік иесі, қожайын, өндіріс ұйымдастырушысы бола алмайтындығын дәлелдеді. Басқаруға қатысусыз меншік иесі болу – бос сөз! Меншік иесі болу дегеніміз – бұл білек сыбанып жұмыс істеу, басқару, іске жаны ашу, өндіріс тиімділігін қамтамасыз ету, өз капиталына, жағдайына және келешегіне тәуекел ету деген сөз. Ал бұған әркім қабілетті ме? Жоқ. Адамдардың көпшілігі меншік иелері болып және өндіріс нәтижелері үшін жауапкершілік алып, жинаған қорларына, игілігіне, тыныштығына тәуекел еткілері келмейді. Өндірісті ұйымдастыруға қабілетсіз, бірақ оның есесіне өз саласында жақсы мамандар болып отырған көптеген адамдар бар. Және олардың мен жақсы жұмыс істейтін болайын, ал сіздер бұл үшін маған жақсы ақы төлеңдер және өндірістің қалай болатыны, өнімді қалай өткізу керектігі кәсіпорынды қалай техникалық жағынан қайта құру қажеттігі туралы сіздердің бастарыңыз ауыратын болсын, деген өз қалауын білдіруі мүмкін.

Сондықтан жекешелендіруге нақты қарау керек деп есептеймін: адамдар әртүрлі, олардың тілегі, қабілеті, бейімділігі де бірдей емес. Біреуге өзін-өзі көрсетуге мүмкіндік беріп, ал осындай қабілетті екінші адамға мүмкіндік берілмейтін кемсітушілікті, әлеуметтік әділетсіздікті болдырмаудың маңызы зор. Барлығы үшін бастапқы жағдайлар бірдей болуға тиіс. Ал өз қызмет аясын таңдап және өз мүмкіншіліктерін көрсету әркімнің өз ісі.

Бүгінгі күні үкімет таяудағы 2-3 жылдағы жекешелендірудің мемлекеттік бағдарламасын, қабылданған заңдарға қажетті түзетулер, сондай-ақ нормативтік-әдістемелік және нұсқаушылық материалдар даярлады. Оларды Жоғарғы Кеңесте мақұлдағаннан кейін, ал оны ұзаққа созбау керек, негізгі үш бағыт бойынша жекешелендіруді өрістету: «шағын жекешелендіру», «жаппай жекешелендіру» және «жеке жобалар бойынша ірі индустрияны жекешелендіру» басталады.

Бұл бағдарлама сіздерге баяндалатын болғандықтан, оның егжей-тегжейіне бармастан, мемлекеттік кәсіпорындарды реформалау мәселелеріне тоқталғым келеді.

Қазақстан экономикасында мемлекеттік сектор нарықтық экономика жағдайында жеке сектормен бәсекеге түсіп, әлі ұзақ уақыт бойы елеулі рөл атқаратын болғандықтан, мемлекеттік кәсіпорындарды реформалауды жүзеге асыру қажет.

Реформаның мәнісі, мемлекеттік кәсіпорындар мен басқару органдарының құқықтары мен міндеттерінің ара-жігін ашуда, кәсіпорындарды мемлекеттік қамқорлықтан шығаруда, олардың шаруашылық қызметтің нәтижелері үшін, банкроттық пен жабылуға дейін, толық экономикалық жауапты болуы үшін экономикалық және құқықтық алғышарттар құруда, кәсіпкерлік тәуекелге қатысты меншіктің барлық түріндегі кәсіпорындарды теңестіруде болып отыр.

Қазіргі уақытта мемлекеттік кәсіпорындар шаруашылықты толығымен жүргізуге құқықты, бұл меншік иесі құқығымен тең (іс жүзінде бұл – кәсіпорын директоры), бірақ мемлекет меншігін сақтау мен еселей түсуге нақты жауап бермейді. Мемлекет іс жүзінде өзінің меншік иесі міндетін жүзеге асыру мүмкіндігінен айрылған.

Осы орынсыз жағдайды жою үшін Кеңес Одағы кезеңінде қабылданған "Кәсіпорындар туралы" Заңға өзгеріс енгізу қажет. Мен мұны осы сессияда жасауды сұраймын.

Реформа барысында мемлекеттік кәсіпорындар мен ұйымдардың екі категориясы белгіленеді. Олардың біріншісіне тікелей мемлекет басқаратын, мемлекеттік органдардың тапсырмаларын орындайтын және бюджеттен қаржыландырылатын кәсіпорындар кіреді. Басқаша айтқанда, қорғаныс өнеркәсібінің, көлік, байланыс кәсіпорындарының белгілі бір саны, сондай-ақ коммерциялық өлшемдерге бағдар ұстай алмайтын өндірістік емес саланың ұйымдары. Осындай кәсіпорындар мен ұйымдар еңбеккерлерінің мемлекеттік қызметшілер мәртебесі болады.

Екінші категория – толық коммерциялық есеп айырысу принципінде жұмыс істейтін кәсіпорындар. Басқаша айтқанда, мемлекет меншігінде қалатын қалған кәсіпорындар. Олар акционерлік қоғамдар немесе жауапкершілігі шектеулі қоғамдар болып қайта құрылуға жатады. Олардың барлық акциялары немесе олардың бақылаушы пакеті олар басқа иеге сатылған уақытқа дейін мемлекеттің қолында қалады.

Осындай кәсіпорындарды басқару үшін бақылау кеңесі (директорлар кеңесі) құрылады. Оны салалық министрліктер тағайындайды, ал басшылармен еңбек шарты жасалады. Мұның барлығы мемлекеттік холдинг компанияларына жатады.

Мемлекеттік кәсіпорындар мен мемлекеттік органдар арасындағы өзара қатынастар мемлекеттік мүлікті басқару мен кәсіпорын қызметін басқару міндеттерін беру негізінде құрылады.

Мемлекеттік мүлікті басқару міндеті (мемлекетке қарайтын акциялар пакетін) Мемлекеттік мүлік жөніндегі мемлекеттік комитет органдарының, сондай-ақ олар өкілеттік берген органдардың басқаруына жатады.

Заңмен белгіленген шеңберлерде кәсіпорынның қызметін басқару міндетін сол кәсіпорындар өзіне қарайтын министрліктер мен ведомстволар атқарады. Бұл міндеттер, негізінен, кәсіпорынның рентабельділігі мен қарызына бақылау жасау, оларға мемлекеттік басым бағдарламалар шеңберінде көмек көрсету, кәсіпорын басшыларымен шарттар жасаумен шектеледі. Осының барлығын жүзеге асыру үшін үкімет нормативтік құжаттарға, қаулыларға тиісті өзгерістер енгізуі қажет.

Кәсіпорындар залалмен жұмыс істеген, төлем қабілетінен айырылған жағдайда жоғарыда аталған органдар оларды сауықтыру, қайта құру және жою шараларын қолдануы керек.

Үкімет осы категорияларға мемлекетке тиесілі мүлік (ұлттық дивиденд) құнына байланысты мемлекеттік бюджетке төленетін арнаулы салық енгізу туралы мәселені пысықтауы керек.

Мұндай кәсіпорындарда еңбек ұжымдарының құқықтарына оның мүшелерінің заңда және жекешелендіру бағдарламасында белгіленген негіздерде, өз кәсіпорындарының меншігіне қатысуы, сондай-ақ олардың қадағалау кеңесіндегі өкілдіктері арқылы кепілдік беріледі.

Салалық министрліктер негізінде құрылып және өзінше монополистер болып отырған концерндер мен қауымдастықтарды тез тарату, ең алдымен, кәсіпорындардың тығыз технологиялық байланыстарды сақтау және қаржы ресурстарын жинақтау қажеттілігіне мүдделі болып отырғандығынан жөн емес. Қазіргі концерндер мен қауымдастықтарды, олардың жұмыстары мынадай принциптерде құрылуы тиіс екенін ескере отырып, оларды негізінен сақтау қажет деп есептеймін.

Біріншіден, мемлекеттік корпорациялар, концерндер мен қауымдастықтар шаруашылық бірлестіктері болып табылады және ешқандай мемлекеттік қызметтер атқармайды.

Екіншіден, бұл құрылымдардың заңмен белгіленгеніндей не мемлекеттік кәсіпорындар (бірлестіктер) мәртебесі болады, сөйтіп оған кіретін барлық кәсіпорындардың құқықтары шектеулі болады, немесе олар барлық құқықтармен пайдаланатын, бірақ өздерінің өкілеттіктерінің бір бөлігін бірлестіктің басқару органдарына шарт негізінде беретін ерікті бірлестіктер (қауымдастықтар) болып табылады.

Үшіншіден, монополистік іс-қимылдары жағдайында монополияға қарсы заңға сәйкес бұл құрылымдарды таратуға дейін санкциялар қолданылады.

Және, **төртіншіден**, жекешелендіру процесінде әдетте концерннің немесе қауымдастықтың құрамына кіретін кәсіпорын жекешелендіру объектісі болады.

Жаңа аграрлық құрылымдарды құру – Қазақстан экономикасындағы жүйелік өзгерістердің маңызды элементі. 1992 жылғы ақпанның 8-інде агроөнеркәсіптік кешеннің мемлекеттік ауыл шаруашылығы, дайындау, ұқсатушы және қызмет көрсетуші кәсіпорындарының мүліктерін жеке-шелендіру жөніндегі кезек күттірмес шаралар туралы Жарлық шығарғанымды білесіздер. Мұнда колхоздар мен совхоздарды реформалаудың басты бағытының мазмұны көрсетілген. Мұның мәні олардың меншіктерін еңбек ұжымдарына және жекелеген қызметкерлерге беруге, колхоздар мен совхоздарды коммерцияландыру және олардың толық дербестігін қамтамасыз етуге келіп саяды. Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының өнеркәсіптегіден бір ерекшелігі, олар өздерінің жерлері мен мүліктерінің негізгі бөлігін ұжымдық-үлестік меншікке тегін алады.

Еңбек ұжымдары өз кәсіпорнының құқылық-ұжымдық формасы туралы, ашық немесе жабық түрдегі акционерлік қоғамға немесе өндірістік ко-

оперативке қайта тіркеу туралы шешімді дербес қабылдайды. Оның үстіне, колхоздар мен совхоздар бұдан соң ерікті негізде біртұтас қауымдастыққа немесе бірқатар қызмет көрсетуші кооперативтерге бірігетін жекелік және ұсақ жеке кәсіпорындарға толық бөлінуі мүмкін.

Агроөнеркәсіп кешенінің ұқсатушы өнеркәсібінің кәсіпорындары, агроқызмет кәсіпорындары мен ұжымдары көптеген жағдайларда өзінше монополистер болып табылады. Жекешелендіру жүргізу кезінде осы монополияларды жою үшін Жарлықта ауыл шаруашылығы өндірушілеріне аталған кәсіпорындардың акцияларын алуда басым құқықтар беру жөнінде шаралар көзделіп отыр.

Мен жақында Ауыл шаруашылығы академиясы ғалымдарымен кездесуімде білгенімдей, жергілікті жерлерде жоғарыда аталған кәсіпорындарды жекешелендіруде менің 1992 жылғы көкектің 28-індегі "Материалдық өндіріс салаларындағы меншікті мемлекет иелігінен алу және жекешелендіру жұмыстарын жандандыру жөніндегі кезек күттірмес шаралар туралы" Жарлығымды басшылыққа алып отыр.

Бірақ, агроөнеркәсіп кешеніндегі жекешелендірудің өнеркәсіптің басқа салаларымен салыстырғанда өз ерекшелігі бар ғой. Екі дербес Жарлықтың шығарылуы да сондықтан. Мемлекеттік мүлік жөніндегі мемлекеттік комитет мұнда дереу тәртіп орнататын болсын және егер жарлықтарда жекешелендіру жөнінде бірін-бірі жоққа шығаратын шаралар болса, онда оларды жою жөнінде ұсыныс әзірлесін.

Агроөнеркәсіп кешеніндегі жекешелендіруге байланысты тағы бір мәселе. Әңгіме қауқарсыз шаруашылықтар және олардың қарыздары туралы болып отыр. Кейбір депутаттар, жекелеген мамандар бізге оларды есептеп шығаруды немесе мемлекеттің мойнына алуды ұсынады. Мұндай проблеманың даңғойлық әдістермен шешілмейтінін тағы да атап көрсеткім келеді. Мұндай қарыздарды өз мойнына алған қандай мемлекет, қандай бюджет оған төтеп бермекші? Бұдан шығарудың жолы басқада – қауқарсыз шаруашылықты қайта құру мерзімін белгілеу керек. Мұндай шешімді облыс әкімшілігі қабылдауға тиіс. Қайта құруға қарызды өтеуге қатысатын бөтен ұйымдар да қатыстырылуы мүмкін. Егер қарыз өтелмесе, онда олар мүліктің бір бөлігін аукционда сату есебінен өтелуге тиіс.

Бұл мәселені түпкілікті шешуді және таяу уақытта тиісті жарлықтарға нормативті құжаттарға қажетті өзгерістер енгізуді ұсынамын.

Тиімді ақша-несие саясатын жүзеге асыру үшін республиканың ұлттық мемлекеттік банкісінің қызметін, оның үкіметпен, коммерциялық банкілермен өзара қатынасын түбірінен қайта құру қажет.

Көптеген елдерде ұлттық банк банкир, үкіметтің агенті және кеңесшісі болып табылатыны мәлім. Ол үкіметтің жалпы экономикалық және қаржы жөніндегі макробағдарламаларын жүзеге асыруда, ақша операцияларын реттеп, болжауда басты орын алуы керек. Ұлттық банктің үкіметпен қалыпты

қатынасы үшін банк ресурстарын үкімет бағдарламаларын жүзеге асыру мүддесінде пайдаланудың, ақша айналымы тұрақтылығының тиісті механизмдері мен нормативтерін талдап жасап, оларды қолда ұстау керек. Банкінің жаңа рөлі шеңберінде оны түпкілікті жаңарту, жаңа күштерді, ақша-несие саясаты проблемаларын, нарық жағдайында банкі ісін кәсіптік тұрғыдан білетін күштерді қатыстыру арқылы кадрларды даярлау мен қайта даярлау маңызды.

Банк қызметіндегі аса келеңсіз тенденцияларды, атап айтқанда, сауда-делдалдық операциялармен, ресурстарды алып-сатарлық жағдайында қайта сатумен және тағы басқалармен әуестенуді жою қажет. Коммерциялық банкілер инвестициялық салаға қаржы салуды іс жүзінде қойды, олар өндірістен сырт айналып кетті. Банкілер жүйесі қолдан жасалған шағын, бытыраңқы, ірі өнеркәсіптің сұранысынан қол үзіп, оған қызмет көрсетуге қабілетсіз болып қалды. Жағдайды түбірінен өзгерту керек. Ұлттық мемлекеттік банк мейлінше сараланып, сұрыпталған несие саясатын жүргізіп, бағдарламалық инвестициялық салымдарға елеулі артықшылықтар беріп, экономикадағы құрылымдық өзгерістерге мүмкіндік туғызуы керек. Мұның өзі коммерциялық банкілерді ірілендіріп, шын мәнінде тиімді банк жүйесін қалыптастыратыны сөзсіз. Өтпелі кезеңде ұлттық мемлекеттік банк басқармасының төрағасын Министрлер кабинетінің құрамына енгізуді орынды деп есептеймін. Сонымен қатар бүкіл дүниежүзілік банк сарапшыларын қатыстыра отырып, Ұлттық мемлекеттік банкі мен ірі коммерциялық банкілерге аудиторлық тексеру ұйымдастыру қажет.

Үкіметтің әлеуметтік-саяси бағдарламасының маңызды элементі жоғары тиімді еңбек үшін жағдай жасау, халықтың әл-ауқатының төмендеуінің алдын алу және халықтың әлеуметтік тұрғыдан осал жігіне кепілдік берілген ең аз деңгейді қамтамасыз ету болып табылады. Республика бюджетін құрудағы күрделі жағдайды ескеріп, әлеуметтік бағдарламаларды өткір зәру болып отырғандарға табысы төмен отбасыларына нақты қолдау көрсетуге қарай қайта бағдарлау қажет.

Халықты әлеуметтік қолдау жүйесіне жұмыссыздық жөніндегі жәрдемақыларды, өтемақыларды, еңбекке орналастыру, кадрларды оқыту және қайта оқыту, қосымша жұмыс орындарын құру, зейнетақы және жәрдемақы төлеу жөніндегі шығындарды қаржыландыру кіруге тиіс.

Еңбек нарқын реттеп отыратын механизмдерді пысықтау, жұмыспен қамту бағдарламасын әзірлеу, жұмыспен қамту, әлеуметтік сақтандыру және зейнетақы қорының қаржы жағдайы үкіметтің бақылауында болуға тиіс. Бюджеттік мекемелер қызметкерлері жалақысының деңгейі мен серпінін және олардың адам санын реттеп отыру жөнінде шараларды көздеу қажет. Зейнетақының ең төменгі деңгейін нақты реттеп отыру маңызды. Тиімді еңбекке нақты ынталандыру үшін қызметкерлерге күрделі игіліктерге ие болуына ұзақ мерзімді тұтыну несиесін берудің ерекше маңызы бар.

Экономикалық өзгерістерді құқықтық қамтамасыз ету саласында көптеген елеулі проблемалар жинақталып қалып, ал оларды неғұрлым тезірек шешу реформаны едәуір алға жылжытуға ықпал етер еді.

Құқықтық реттеу саласындағы жағдайға егжей-тегжейлі баға беріп жатпастан, мына жәйттерді бөліп көрсеткім келеді.

Бүгінгі таңда қабылданған құқықтық актілердің ішкі қайшылығы туып отыр, бұл оларды пәрменділігінен айырып қана қоймай, сонымен бірге нақты заңдарды орындамау үшін де заңды негіз туғызып отыр. Оның үстіне, Кеңес Одағы өмір сүріп тұрған кезде қабылданған заңдардың алғашқы толқыны көз алдымызда ескіруде және өзінің екіұштылығымен шаруашылық жүргізудің жаңа формалары мен әдістерін құқықтық тұрғыдан жүзеге асыру үшін кедергі келтіріп отыр.

Сондай-ақ республиканың заңгерлік қызметінің жалпы жағдайы не кадрлық, не материалдық-ресурстық тұрғыдан жаңа қызметтерді атқаруға және принципті жаңа мәселелердің орасан зор көлемін шешуге дайын емес екенін де атап өткен жөн.

Аталған кемшіліктердің объективті себептерге байланысты туып отырғанына күмән жоқ. Бірақ құқықтық тұтқаларды, әсіресе, қазіргі дағдарысты жағдайда, реформаны тежегішке айналдыруға болмайтыны да соншалықты күмәнсіз.

Осыған байланысты, біріншіден, жаңа қоғамдық-саяси және әлеуметтік-экономикалық шындықты, ескере отырып, бұған дейін қабылданған құқықтық актілерді белгілі бір тексеруден және ішінара тазартудан өткізуді ұсынар едім. Екіншіден, ең алдымен өзіміздің дағдарысқа қарсы заңдарымызды жүзеге асырудың құқықтық тұтқалары мен процедураларына баса назар аударып, жаңа шаруашылық заң шығарушылықты барынша азайту керек.

Жергілікті норма шығарымпаздыққа бақылауды күшейту, жергілікті өкімет орындарының республика заңдарын орындаудағы жауапкершілігін арттыруды күшейткен жөн. Заңсыз норма шығарғаны үшін олар таратылуы және кезектен тыс сайлау белгіленуі тиіс.

Қалыптасқан басқару жүйесінде көптеген жағдайда республикадағы басқару орындары өз саясатын әзірлеуге қабілетсіз болып, одақтық басқару құрылымдарының бөлімдері болып келген бұрынғы басқару жүйесінің тұрпаты сақталған. Мұндай жағдай объективті түрде қалыптасқан және басқару құрылымының үлкен сылбырлығынан оны тез өзгертудің кез келген әрекеті тек кері нәтиже береді.

Соңғы кезеңде экономикалық басқару жүйесін жетілдіру жөніндегі қолданылып жатқан шаралардың ішкі қисыны болғанымен, сонымен бірге ішкі себептерден туған әрекет ету сипаты бар және стратегиялық перспектива мақсаттарынан гөрі, экономикалық тактика міндеттеріне көп бағынышты.

Оның үстіне жоғары басқару құрылымдары, әдетте, оқиғаның ықтимал өріс алуын болжау мен ықтимал шиеленістердің алдын алу туралы айтпағанның өзінде, туындап жатқан өзгерістерге жедел жауап қатып үлгермейді. Көп ретте олар тек істің қалыптасқан жағдайын ғана алға тартумен шектеледі. Экономиканы басқарудағы табан астындағы ұйымдық шаралар мен әр түрлі "сілкілеулердің" күні бұрын жасалған және жан-жақты есептелген іс-қимыл бағдарламасынсыз тек теріс әсер ғана туғызады.

Қалыптасқан құрылымды түпкілікті қирату емес, қайта оны ұтымды негізде кезең-кезеңмен реформалап, бұрынғы басқару жүйесіне тән оң жәйттерді – атқарушылықты, өзара, тәуелділікпен тең бағыныштылықты пайдалана отырып, оны шаруашылық практикасының жаңа талаптарына біртіндеп бағындыру неғұрлым сындарлы болып табылады.

Меніңше, негізгі өзгерістер экономиканы реттеудегі мемлекеттің рөлін күшейтумен байланысты. Сондықтан біз дүние жүзінің барлық елдерінде қабылданған практикаға қайтып ораламыз. Оларда бұл рөл ерекше жоғары.

Нарықтық өзгерістер идеясының дүниеге келуінің әуел басынан-ақ бұрынғы Кеңес Одағында, сондай-ақ бізде де экстремистік тенденциялар үстем болды. Бұл бізге ұнай ма әлде ұнамай ма, бірақ Қазақстан экономикасы "жартылай нарықтық" болып барады және әлі де көптеген жылдар бойы солай бола береді. Жаңасы әлі салынып бітпей жатып, ескіні асығыс түрде революциялық қирату экономикада көп ретте жаңа прогресшіл идеяның беделін кетіретін былыққа, құлдырауға әкеліп соғады. Бұл ретте ескі, жарамсыз болып қалған жүйенің беделі лажсыздан қайта түлейді. Өйткені, ол жақсылық-жаманды болса да күн көруге мүмкіндік беріп келді ғой.

Мысалға жоспарлауды алайық. Жоспарлауды мемлекеттілік тірегінің бірі ретінде нарыққа және нарықтыққа қарсы қою кімге және неліктен қажет болды. Өйткені, жоспар мен нарықты "әрі не бері" контексінде бір-бірімен сыйыспайтын категориялар ретінде қарау барып тұрған сауатсыздық. Нарықтық экономикада шаруашылықты жүргізудің жоспарлылығы, өзара жоспарлы міндеттемелерді сақтай отырып, шаруашылық байланыстарды қолдау және дамыту өміршіл экономика деп аталатындағыға қарағанда ешбір кем байқалмайды. Нарықтық экономикада жоспар жоғарыдан соншалықты қатаң танылмайды, оның директивалық сипаты болмайды, қайта неғұрлым индикативті болып, шарттық негізде қалыптасып жататыны бір басқа. Дегенмен нарықтық экономикасы бар елдерде де мемлекеттік жоспарлау бар (Франция, Жапония және басқалары).

Көп ретте біздің қырсықтарымыз мемлекеттік және нарықтық негіздерді ұтымды мөлшерлей, оларды ұштастырып, шамадан артық мемлекеттікті жаңа бой көтеріп келе жатқан нарықтықпен біртіндеп ығыстыра білмеуден немесе оны қаламаудан туып жатады.

Күшті де жауапты билікті қайта қалпына келтіріп, басқару құрылымдарын өтпелі кезеңнің талаптарына сәйкестендіріп қайта құруды қамтамасыз ету,

басқару өзегін, төменгі органдар мен жергілікті әкімшіліктердің жоғары органдарға тікелей бағыныштылығын қалпына келтіру қажет. Экономиканы басқару құрылымы оның әртүрлі элементтері мен жоғары басшылық мүшелері арасындағы, мемлекеттік және шаруашылық басқару функциялары арасындағы өкілеттіктердің ара-жігін дәлелді ажырату арқылы айқын болуы керек. Экономикалық ведомстволар, үкімет бөлімшелері мен жоғары лауазымды адамдар арасындағы функциялардағы қосарластық пен қайталанушылықты жою керек. Қазіргі кезеңде орталықтандыру қажет болып отырған қызмет түрлерін айқындау маңызды, оның үстіне белгілі бір қызметті жүзеге асыру үшін бір басқару органы немесе бір лауазымды адам жауап беруге тиіс. Экономикалық ықпал етудің негізгі тұтқалары басқару сатысының жоғары деңгейіне жинақталуға тиісті.

Өзінің басқару органдары арқылы мемлекеттің экономикалық және әкімшілік әдістерін пайдалана отырып, экономиканың тек мемлекеттік секторына емес, сондай-ақ мемлекеттік емес құрылымдарға да тиімді ықпал ету мүмкіндіктері болуға тиісті. Мемлекет тарапынан реттеп отыру ықпалының күшейтілуі, сондай-ақ нарықтық шараларды ТМД-ның басқа да елдерінің іс-қимылдарымен, шетелдік инвесторлар және халықаралық экономикалық, қаржы ұйымдарымен өзара іс-қимылын анағұрлым тығыз үйлестіріп отыру қажеттілігімен байланысты.

Экономикалық реформаны жүзеге асыру тұрғысынан неғұрлым маңызды, басшыларының барлық қажетті өкілеттіктері болуға тиісті министрліктер мен ведомстволардың орталық тобын: Экономика министрлігін, Қаржы министрлігін, Ұлттық мемлекеттік банкіні, Мемлекеттік мүлік жөніндегі комитетті және Монополияға қарсы саясат жөніндегі комитетті бөліп қарау маңызды.

Үкімет құрамында, реформаны нақты жүзеге асыру мәселелерін шұғыл шешу және бақылау мақсатымен тиісті кеңес құрылды. Оны Премьер-министр басқарады және оның құрамына Премьер-министрдің экономикалық реформа жөніндегі бірінші орынбасары, сондай-ақ аталған министрліктер мен ведомстволардың басшылары кіреді. Реформа барысына солар жеке жауап береді.

Министрлер кабинетінің қызметін түбегейлі экономикалық өзгерістердің түбірлі мәселелеріне бағыттау, оның мәртебесін арттыру және жұмысын ретке келтіру мақсатымен оның құрамы шешуші министрліктер мен ведомстволардың басшыларымен шектелетін болады. Өзге басшылар Министрлер кабинетіне кеңесші дауыспен кіреді.

Мемлекеттік басқару және тікелей шаруашылық жүргізу қызметтерін заң жолымен ара-жігін бөлу, біртіндеп тиісті жағдай жасалуына қарай министрліктер мен ведомстволарды жедел-өндірістік, шаруашылық және коммерциялық қызметтерді орындаудан босатудың маңызы зор. Экономикалық

ведомстволар халық шаруашылығы салаларының дамуын талдауға, болжауға және үйлестіріп отыруға тиісті. Жаңа тұрпаттағы мемлекеттік органдар ретінде басқа министрліктердің қызметінде нарықты реттеп отыру, ғылыми-техникалық прогресті жеделдету, өнім сапасы мен өндіріс тиімділігін арттыру, ғылыми-техникалық, инвестициялық, экономикалық және әлеуметтік саясатты жүзеге асыру, қабылданған шешімдерді жедел іске асыру қызметтері басым түсуге тиіс.

Облыстық деңгейде әкімшілік басшысы мен облыстық Кеңестің құзырлығын заң арқылы қатаң ара-жігін бөліп отыру қажет. Мүмкін өкілетті, бірақ атқару өкіметіне бағынатын бір орган ұстау керек болар.

Әкімдердің өкілеттілігі аумақтың әлеуметтік-экономикалық дамуы үшін тікелей жауап беретін, республика Президентінің өкілі және лауазымды адам ретіндегі жағдайымен айқындалады. Министрліктер мен ведомстволардың жергілікті жерлерде аймақтық бөлімшелері мен өкілдіктерін құру мәселелерін қараған жөн.

Экономикалық реформаны сенімді кадрлармен қамтамасыз ету және мемлекеттік басқару органдарына жоғары кәсіпқой мамандардың келуін ынталандыру қажеттігін басшылыққа ала отырып, мемлекеттік қызмет туралы заң қабылдау, дәреже туралы арнаулы табельді жасау жұмысын жеделдетіп, заңды әлеуметтік артықшылықтар жүйесін енгізу керек. Шенеунік тапсырылған іске ғана "бас қатыруы керек". Турасын айту керек, тәуелсіз мемлекеттің жоғары білікті басқарушыларының іріктелген таңдаулы тобының болмауы мүмкін емес және біз қазір егер күшті мемлекет болғымыз келсе, осы проблемамен шұғылдануға тиіспіз. Бүкіл дүние жүзінде осы проблемамен шұғылдануға тиіспіз. Бүкіл дүние жүзінде осылай істеледі.

Мемлекеттік қызметкерді мемлекет қамқорлыққа бөлеуге тиіс және бұл қамқорлық жалған емес, шынайы болуы керек. Тек сонда ғана аппарат болады, іске жан-тәнімен беріледі. Бүгінде біздің қолымызда "Крылов атамыздың квартеті" ғана бар. Онда қағаздар да жоғалып, телефон да әрқашан бос бола бермейді, не жауап бермейді, келушіні де кабинеттен кабинетке "итере салып" отырады. Министрлер өмірден қол үзіп қалған. Тек бір-біріне өздері қабылдаған шешімдердің маңыздылығы туралы ғана әңгімелеп береді, бірақ бұл шешімдер кабинеттен әрі аспай, өз аппаратында байланып қалады. Ал кімнен сұрайтыныңды білмейсің – жауапкершілік ботқа сияқты былығып кеткен.

Жанды іс басқарудағы аралық орындардың тым көптігінен әлсіреп қалады. Мен бірінші кезекте министрліктер мен Министрлер кабинеті аппаратының бөлімдері арасындағы өзара қатынастарды айтып тұрмын. Министрліктер мемлекеттің негізгі функцияларын жүзеге асыру жөніндегі функционалдық басқарудың орталық буындарына айналуы керек. Министрліктердің басшылары тек үкімет мүшелері ғана емес, олар өздеріне тапсырылған сала-

да мемлекет саясатын белгілейді, шенеуніктердің қызметіне бағыт беріп, түзету енгізіп отырады. Министрлік аппаратының жәрдемімен барлық мемлекеттік механизмге аса елеулі, көп ретте ықпал жасалады.

Қазір үкіметтен бастап елді мекенге дейінгі аппарат қызметкерлерінің саны шамадан тыс дөлігіп барады. Қызметтер көбіне бір міндетке емес, қайта нақты шенеунікке арнап құрылады, сөйтіп ол салық төлеушінің мойнына мініп отыр. Осы процеске бақылауды жоғалтып алдық. Сондықтан үкіметтің тек министрліктер мен ведомстволардың ғана емес, сондай-ақ жергілікті жерлердегі сан және сапа құрамына бақылау жасау құқығын қалпына келтіруді ұсынамын. Бұл үшін жергілікті өзін-өзі басқару туралы заңға шұғыл түрде өзгеріс енгізу қажет.

Премьер-министр аппаратының ешқандай заң тұрғысынан өкілеттігі жоқ және болмауы керек. Бірақ ол үкіметтің ішкі жұмысын ұйымдастыруға, министрліктер мен ведомстволар қызметін үйлестіру міндетін жүзеге асыруға, Премьер-министрдің баяндамаларын жазуға, кабинет мәжілістері үшін материалдар әзірлеуге, оның шешімдерін министрліктердің орындауын бақылауға міндетті. Бірақ аппарат бөлімдерінің басшылары мәртебесі бойынша министрден жоғары болмай, оған орындау сипатындағы нұсқау бермеу керек. Бөлім мен министрлік арасындағы алауыздықты Министрлер кабинетінің мәжілісінде және Премьер-министрдің тікелей өзі немесе оның орынбасарлары шешу керек. Ал біздер Министрлер кабинетінің шешімі бөлім шешімдерімен жиі шендестіріледі, әйтпесе соңғысының министрліктер үшін міндетті дербес шешімдер қабылдау құқығы жоқ. Жалпы алғанда басқарудың осы екі құрылымының өзара қатынастарында тиісті тәртіп орнату қажет. Бұл үшін Президент пен үкімет аппаратында қайта құру жүргізу керек. Президент жарлықтарының, қаулылары мен өкімдерін барлық мемлекеттік басқару органдарының орындауына бақылауды ұйымдастыру және жемқорлықтың жолын кесу үшін Президент жанынан кең өкілеттіктер мен міндеттерге ие арнаулы бақылау бөлімшесі құрылады.

Үкімет бағдарламасына байланысты сіздердің назарларыңызды аударғым келген басты мәселелер осылар. Ал оларды ойдағыдай жүзеге асыру Қазақстан экономикасын дағдарыстан аз шығынмен шығаруды қамтамасыз етеді.

Қоғамда әлі сақталып отырған жағдайдың жақсаруының бұлныңыр үміті өте ауыр психологиялық әсер туғызатынын мен түсінемін. Бірақ, көзге көрінетін айқын, халыққа түсінікті әл-ауқатты жақсартатын қадамдар жасау үшін нарықтық реформалардың әлеуметтік базасы кеңейтілуге тиіс. Мен Үкіметтің бағдарламаны жүзеге асыру қызметін халықтың қолдауын, әркімнің өзінің реформаның белсенді мүшесі болуға деген ұмтылысын айтып тұрмын.

Үкімет дағдарысқа қарсы бағдарламаны халық депутаттарының толық қолдауы, қажырлы еңбек пен халықтың барлық партиялар мен қозғалыстардың топтасуы және олардың елді экономикалық дағдарыстан тезірек алып

шығуға деген мүдделілігі мемлекет егемендігін нақты мазмұнмен толтыруы жағдайында ойдағыдай жүзеге асыра алады. Кез келген тайталас дертті одан әрі ушықтырып жіберуі мүмкін. Ал жағдайдың оқиғаның осылайша өріс алуына дейін жеткізу аса қауіпті. Сондықтан күш-жігерді топтастыру, бірін-бірі тыңдап, мемлекеттің де, тауар өндірушілердің де, халықтың барлық жіктерінің де мүдделерін ескере отырып, осыдан нақты қорытындылар шығара білу ғана еліміздің экономикасын дағдарыстан шығаруға, әлеуметтік шиеленісті бәсеңдетуге көмектеспек.

**ВСТУПЛЕНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
Н. А. НАЗАРБАЕВА НА СЕССИИ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА***

Алматы, 18 января 1993 года

**АНТИКРИЗИСНОЙ ПРОГРАММЕ ПРАВИТЕЛЬСТВА
НУЖНА ПОДДЕРЖКА ВСЕГО НАРОДА**

Важнейшим условием проведения антикризисной и социально гарантированной реформы является утверждение в государстве конституционности. Реформа погибнет, если снизу доверху не будет обеспечено не только абстрактное уважение к Конституции, но и неукоснительное, не допускающее никаких лукавых толкований следование Конституции и вытекающим из нее законам. Только конституционность может противостоять главному врагу реформ – политическому и правовому хаосу, местничеству. Процесс проведения реформ не должен оставаться вне закона, в противном случае общее состояние реформируемой экономики все более будет определяться разгулом преступности, в том числе и организованной.

Объективных оснований для радикальной смены политического курса реформ на сегодня не существует. Понимая это, я как Президент, избранный народом, не имею права отступить от него. Это мое убеждение, и оно соответствует моей предвыборной платформе.

Как вам известно, с начала 1992 года Правительство республики вынуждено было принять правила, продиктованные Россией. Речь идет о том, что оба правительства делали ставку на одновременное осуществление либерализации экономики, стабилизации денежно-финансовой системы. Опыт прошлого года показал, что в короткий отрезок времени обе эти цели недостижимы.

Кардинальный вопрос состоит в том, насколько объективные закономерности и специфические условия Казахстана позволяют решать эти задачи, в какой последовательности и в какие сроки. Игнорировать объективные обстоятельства, пытаться решить обе проблемы с налету – значило бы подвергать страну огромной опасности.

Ссылки на опыт реализации стабилизационных программ в других странах, стремление действовать по некой общей, апробированной схеме пред-

* "Казахстанская правда", 20 января 1993 года.

ставляются недостаточно оправданными. Потому что в государствах, где осуществлялись стабилизационные программы, экономика в своем исходном положении была рыночной или, во всяком случае, не требовала столь глубокой либерализации, как у нас.

Сегодня задача состоит в том, чтобы, наряду с финансовой стабилизацией, сдержать спад производства и потребления, исключить кризисные явления в отраслях потребительского комплекса. При этом надо исходить из национальных интересов нашей республики, чтобы не допустить фронтального банкротства предприятий и большой безработицы.

Правительство выступило перед вами со своей программой по неотложным антикризисным мерам и углублению социально-экономических реформ. При ее обсуждении были высказаны конструктивные и дельные предложения, которые необходимо учесть Правительству при дальнейшей реализации своей программы. Хочу отметить, что программа Правительства основана на конкретных расчетах, включая бюджет и платежный баланс республики. Последний разработан впервые нашими специалистами из Минфина, Нацгосбанка, МВЭС, Госкомстата и Высшего экономического совета с участием экспертов международных финансовых организаций, а также иностранных советников, которые имеют опыт осуществления таких реформ.

Однако приходится сталкиваться с тем, что вместо конкретных, логически взаимоувязанных предложений по углублению экономической реформы и выходу из кризиса отдельные политики занялись не конструктивной критикой, а критиканством. Причем недостаток аргументов подменяется нередко хлесткой, но не раскрывающей суть дела фразой.

Некоторые депутаты обвиняют Правительство в том, что оно не привлекает ученых-экономистов к разработке его программы. В этой связи хочу сказать, что я лично выслушал мнение наших ученых на заседании Высшего экономического совета. Никто из них не мог предложить конкретных, оригинальных идей. Детальное изучение материалов, представленных экономическими институтами, различными экспертами, включая зарубежных, а также выступлений отдельных представителей интеллигенции и партий показало, что все они в основном носят компилятивный характер и являются "научообразным" изложением различных статей, опубликованных в средствах массовой информации. И это преподносится как серьезные предложения, направленные на улучшение экономической политики Правительства.

Я проанализировал научные интересы наших ученых-экономистов и популистов тоже, выяснилось, что у нас почти нет не только крупных, но и средних специалистов по макроэкономике, финансам, денежно-кредитным и внешнеэкономическим вопросам. Объяснением этого может быть то, что ранее перед Казахстаном такие задачи и не стояли. Тем не менее каждый

считает себя специалистом по этим вопросам и публикует статьи, прочитав которые, еще раз убеждаешься в их некомпетентности. Каждый должен заниматься своим делом профессионально. При всем уважении к плюрализму мнений не будем забывать, что в мире ценится в людях прежде всего компетентность.

Я убежден в необходимости научного обеспечения проводимых реформ, и его разработка на должном уровне во многом будет зависеть от притока в науку свежих, молодых сил, которые уже появляются. Успех в реализации гибкой экономической политики будет достигнут, во-первых, благодаря системе государственной бюрократии, укомплектованной выдающимся "человеческим материалом". А во-вторых, благодаря подкреплению этой системы слоем умных и мыслителей-практиков, их общей предрасположенности к уважению реальной действительности, а не к безоглядному погружению в абстрактные дискуссии.

Не перечисляя достоинства и недостатки правительственной программы, хочу остановиться на некоторых спорных вопросах, поднятых депутатами, и механизмах ее реализации.

Первое – это проблема бюджета на 1993 год. Как я уже сказал, его доходная и расходная части формировались исходя из программы Правительства и вытекают из его бюджетной политики, позволяющей остановить инфляцию. Я согласен с тем, что налоговая политика пока несовершенна. Но на чем экономить? Вы согласитесь, наверное, с тем, что недопустимо экономить на содержании личного состава войск в условиях формирования собственных вооруженных сил суверенного государства. Также недопустимо экономить на научно-исследовательских и опытно-конструкторских работах, а также на культуре, поскольку предусмотренные в бюджете расходы на эти цели и так находятся на минимальном уровне. Урезать социальные расходы? Но даже при несовершенстве их структуры трудно уменьшить их объем, да и мудро назвать это экономией в интересах народа.

Я предлагаю принять предложенный Правительством бюджет. Думаю, что нам в течение года придется к нему вернуться, и, возможно, не раз.

Надо понять одно: если мы хотим выйти из кризиса, стабилизировать экономику, то всем нам надо жить по средствам. Не будет доходов – все останется на бумаге. Жесткий бюджет – это необходимость. Надо сказать и о том, что различные льготы, а на деле скрытую дотацию, мы раздали экологически неблагополучным зонам, гражданам, уменьшили пенсионный возраст, увеличили отпуска, которые не позволяют себе страны даже с процветающей экономикой. Анализ положения дел у нас и в других странах приводит к выводу, что мы проедаем государство, ничего не делая для его настоящего суверенитета. Суверенитета и не будет, если Казахстан останется экономически зависимым от соседей, хотя он имеет все возможности

для независимости. Или кому-то хочется, чтобы наше государство оставалось таким? Я этого не хочу. Поэтому прошу Верховный Совет найти средства в бюджете для строительства жизненно важных для республики объектов.

Строительство нефтепровода Запад – Кумколь избавит нас от зависимости по нефти. Подключение Карачаганакского месторождения к газопроводу Бухара – Урал позволит решить вопрос с обеспечением газом. Продолжение строительства ЛЭП-1150 Агадырь – Алма-Ата, возведение Южной ГРЭС облегчат наше положение с электроэнергией. Необходимо выделить целевые средства на объекты переработки сельскохозяйственной продукции и производство товаров народного потребления. Одним словом, надо не сокращать, а увеличивать инвестиционный фонд.

Результатом чрезмерного дефицита бюджета, безоглядных государственных дотаций и безвозмездных кредитов является инфляция. Если мы не остановим инфляцию, которая разрушает наше хозяйство, то произойдет обвальное падение реальных доходов населения, опережающий инфляционный подъем стоимости продукции и, как следствие, экспансия инфляционного налогообложения потребителей государственными предприятиями. Я не говорю о достижении нулевого дефицита бюджета, да такого и нет ни в одной стране мира. Мы должны обеспечить динамическую стабилизацию бюджета, основанную на представлениях цивилизованного рынка: росте бюджетных поступлений за счет стимулирования богатства налогоплательщиков, оздоровления экономики, активизации инвестиционной деятельности.

С другой стороны, если в условиях либерализации цен этот процесс не будет сопровождаться расширением поставок потребительских товаров и производственных ресурсов, то товарный голод и инфляция примут жесточайшие формы. Поэтому сегодня крайне важно сделать все возможное, чтобы полностью задействовать потенциал казахстанского товаропроизводства. Для этого Правительство будет проводить активную, целенаправленную структурную политику, которая, не препятствуя развитию рыночных отношений, в то же время придавала бы реконструкции народного хозяйства управляемый характер, соизмерял бы темпы свертывания нежизнеспособных производств с институциональными изменениями, с возможностями привлечения инвестиций, созданием новых рабочих мест и обеспечением социально-политической стабильности.

Реальность такова, что возможности Казахстана для осуществления активной структурной политики крайне ограничены. Следовательно, речь должна идти о выделении приоритетных отраслей и выработке мер по их поддержке. Я считаю, что на данном этапе можно выделить следующие приоритеты:

- топливо и энергия – как одна из систем жизнеобеспечения и основная экспортная база;
- отрасли потребительского сектора;
- металлургический комплекс, жизненно необходимый для совершенствования социальной инфраструктуры, для прогресса промышленной цивилизации;
- коммуникация – как важнейшая предпосылка рыночной экономики.

Мною дано задание Правительству разработать государственные программы по этим направлениям, которые составят каркас индикативного планирования.

Здесь отмечу только, что эта политика должна включать, во-первых, проведение комплекса серьезных акций финансово-экономического характера, во-вторых, изменения в системе прямого регулирования промышленного и сельскохозяйственного производства, в-третьих, осуществление стимулирующей налоговой политики, обеспечивающей экономическую активность предприятий, и, в-четвертых – создание благоприятных условий и отработку механизма привлечения прямых иностранных инвестиций.

Внутренние и внешние инвестиционные ресурсы, необходимые для реализации приоритетных направлений структурной перестройки экономики, должны быть аккумулированы в Министерстве экономики. Первый шаг в этом направлении уже сделан – агентство по иностранным инвестициям передано в это министерство. Необходимо в ближайшее время принять соответствующие решения по инвестиционным фондам. Правительству следует проработать вопрос о целесообразности создания банка развития, которому были бы переведены из республиканского бюджета финансовые средства, играющие немаловажную роль в механизме предоставления долгосрочного кредита по льготным или беспроцентным ставкам для реализации государственных приоритетных программ.

Надо сказать прямо, что при осуществлении коренной реорганизации могут появиться предприятия-банкроты, но этот процесс не должен отдаваться воле слепой стихии.

Широкомасштабная приватизация – важнейшее институциональное преобразование, центральное звено экономической реформы. Ее надо провести уверенно, поэтапно, на основе точно и детально выстроенной концепции – без конвульсивных волюнтаристских акций в такой сложной и тонкой сфере, как отношение собственности. Главное здесь не в том, чтобы раздать собственность, а в том, что будет потом.

Попытка сделать всех одинаковыми собственниками и одинаковыми хозяевами производства потерпела крах. Потому что, и наша история до-

казала это, каждый не может быть собственником, хозяином, организатором производства. Быть собственником без участия в управлении – фикция! Быть собственником – это значит работать засучив рукава, управлять, болеть за дело, обеспечивать эффективность производства, рисковать своим капиталом, положением и будущим. А способен ли каждый на это? Нет. Огромное количество людей не захочет быть собственниками и нести ответственность за результаты производства, рисковать сбережениями, благополучием, спокойствием. Есть множество людей, неспособных к организации производства, но зато хороших специалистов в своей области. И они, очевидно, предпочтут такой путь: я буду хорошо работать, а вы мне за это хорошо платите, и пусть у вас болит голова, скажем к примеру, о том, какое будет производство, как реализовать продукцию, как провести техническую реконструкцию предприятия.

Поэтому считаю, что на приватизацию надо смотреть реально: люди разные, желания, способности и наклонности у них неодинаковы. Важно, чтобы не было дискриминант, социальной несправедливости в том смысле, что одному дают возможность проявить себя, а другому, такому же способному, – нет. Стартовые условия должны быть равными для всех. А уже дело каждого – выбрать свою сферу деятельности и показать свои возможности.

К сегодняшнему дню Правительством подготовлены государственная программа приватизации на ближайшие 2-3 года, необходимые поправки в существующие законы, а также нормативно-методические и инструктивные материалы. После одобрения их Верховным Советом, а это надо сделать без затяжки, начнется развертывание приватизации по трем основным направлениям: "малая приватизация", "массовая приватизация" и приватизация крупной индустрии по индивидуальным проектам.

Не вдаваясь в подробности этой программы, поскольку она будет доложена вам, хочу остановиться на вопросах реформирования государственных предприятий.

Учитывая, что в экономике Казахстана государственный сектор еще долгое время будет играть значительную роль, конкурируя в условиях рыночной экономики с частным сектором, необходимо осуществить реформу государственных предприятий.

Суть реформы состоит в том, чтобы разграничить права и обязанности государственных предприятий и органов управления, вывести предприятия из-под государственной опеки, создать экономические и правовые предпосылки для их полной экономической ответственности за результаты хозяйственной деятельности вплоть до банкротства и закрытия, уравнивать предприятия всех форм собственности в отношении предпринимательского риска.

В настоящее время государственные предприятия имеют права полного хозяйственного ведения, равносильные правам собственника (фактически

это – директор предприятия), но не несут реальной ответственности за сохранность и приумножение государственной собственности. Государство практически лишено возможности осуществлять свои функции собственника.

Чтобы устранить это ненормальное положение, необходимо внести изменения в Закон о предприятиях, принятый в соответствующий период, которые я прошу сделать на этой сессии.

В ходе реформы будут выделены две категории государственных предприятий, организаций. В первую из них войдут предприятия, находящиеся под прямым государственным управлением, выполняющие задания государственных органов, финансируемые из бюджета. То есть определенное число предприятий оборонной промышленности, транспорта, связи, а также организации перерабатывающих отраслей, которые не могут ориентироваться на коммерческие критерии. Работники таких предприятий и организаций будут иметь статус государственных служащих.

Вторая категория – предприятия, работающие на принципах полного коммерческого расчета. То есть остальные предприятия, остающиеся в государственной собственности. Они подлежат преобразованию в акционерные общества или общества с ограниченной ответственностью, в которых все акции либо их контрольный пакет будут оставаться в руках государства до того времени, пока они не будут проданы другим владельцам.

Для управления такими предприятиями будет создаваться наблюдательный совет (совет директоров), назначаемый отраслевыми министерствами, а с руководителями будут заключены трудовые контракты. Все это также будет относиться к государственным холдинговым компаниям.

Взаимоотношения между государственными предприятиями и государственными органами будут строиться на основе разделения функций управления государственным имуществом и управления деятельностью предприятий.

Функции управления госимуществом (пакетами акций, принадлежащими государству) относятся к ведению органов Госкомимущества, а также уполномоченных ими органов.

Функции управления деятельностью предприятий в рамках, определенных законом, выполняют министерства и ведомства, к ведению которых предприятия относятся. Эти функции будут ограничены в основном наблюдением за рентабельностью и задолженностью предприятий, оказанием помощи им в рамках государственных приоритетных программ, заключением контрактов с руководителями предприятий. Для реализации всего этого Правительству необходимо внести соответствующие изменения в нормативные документы и постановления.

В случае убыточности и неплатежеспособности предприятий указанные выше органы должны принимать меры по их санации, реорганизации и ликвидации.

Правительству следует проработать вопрос о введении этим категориям специального налога, уплачиваемого государственному бюджету в зависимости от стоимости принадлежавшего государству имущества (национальный дивиденд).

Права трудовых коллективов на таких предприятиях будут гарантированы участием их членов в собственности предприятий на началах, определенных законодательством и программой приватизации, а также представительством в наблюдательном совете.

Поскольку быстрое расформирование созданных на базе отраслевых министерств и являющихся локальными монополистами концернов и ассоциаций нецелесообразно прежде всего ввиду заинтересованности предприятий в сохранении тесных технологических связей и необходимости концентрации финансовых ресурсов, считаю необходимым в основном сохранить существующие концерны и ассоциации, имея в виду, что их работа должна строиться на следующих принципах.

Во-первых. Государственные корпорации, концерны и ассоциации являются хозяйственными объединениями и не выполняют никаких государственных функций.

Во-вторых, эти структуры либо имеют статус государственных предприятий (объединений), определенный законодательством, и тогда все входящие в них предприятия ограничиваются в правах, либо они представляют собой добровольные объединения (ассоциации) предприятий, пользующихся всеми правами, но делегирующими часть своих полномочий органам управления объединения на договорных началах.

В-третьих, в случаях монополистических действий эти структуры подвергаются санкциям в соответствии с антимонопольным законодательством вплоть до расформирования.

И **в-четвертых,** в процессе приватизации объектом приватизации, как правило, будет предприятие, входящее в состав концерна или ассоциаций.

Формирование новой аграрной структуры – важнейший элемент системных изменений в экономике Казахстана. Как вы знаете, 8 февраля 1992 года мною был издан Указ о неотложных мерах по приватизации имущества государственных сельскохозяйственных, заготовительных, перерабатывающих и обслуживающих предприятий агропромышленного комплекса. В нем содержится главное направление реформирования колхозов и совхозов, суть которого заключается в передаче их собственности трудовым коллективам и отдельным работникам, коммерциализации и обеспечении полной самостоятельности колхозов и совхозов. В отличие от промышленных, сельскохозяйственные предприятия получают основную часть своих земель и имущества бесплатно в коллективно-долевую собственность.

Трудовые коллективы самостоятельно принимают решения об организационно-правовой форме своего предприятия, перерегистрации в акционерное общество открытого или закрытого типа либо в производственный кооператив. Кроме того, колхозы и совхозы могут быть полностью разделены на индивидуальные и мелкие частные предприятия, объединяемые затем на добровольной основе в единую ассоциацию или ряд обслуживающих кооперативов.

Предприятия перерабатывающей промышленности в АПК, агросервисные предприятия и организации в большинстве случаев являются локальными монополистами. Для ликвидации этих монополий при проведении приватизации в указе предусматриваются меры по предоставлению сельскохозяйственным производителям преимущественного права приобретения акций названных предприятий.

Как я узнал недавно при встрече с учеными сельскохозяйственной академии, на местах при приватизации вышеуказанных предприятий руководствуются моим Указом от 28 апреля 1992 года "О мерах по активизации работы по разгосударствлению и приватизации собственности в отраслях материального производства". Но ведь приватизация в АПК имеет свою специфику по сравнению с другими отраслями промышленности, потому и были изданы два самостоятельных указа. Госкомимуществу надо срочно навести здесь порядок, а если в указах имеются взаимоисключающие меры по приватизации, то подготовить предложения по их устранению.

Еще один вопрос, связанный с приватизацией в АПК. Речь идет о несостоятельных хозяйствах и их долгах. Некоторые депутаты, отдельные специалисты нам предлагают их списать или брать на государство. Я еще раз хочу подчеркнуть, что такая проблема не решается популистскими методами. Какое государство, какой бюджет выдержит, взяв на себя такие долги? Выход в другом – следует установить сроки реорганизации несостоятельного хозяйства. Такое решение должна принимать администрация области. К реорганизации могут привлекаться сторонние организации, участвующие в погашении долгов. Если долги не будут погашены, то они должны покрываться за счет распродажи части имущества на аукционе.

Предлагаю окончательно решить этот вопрос и внести в ближайшее время необходимые изменения в соответствующие указы, нормативные документы.

Для осуществления эффективной денежно-кредитной политики необходима коренная перестройка деятельности Национального государственного банка республики, его взаимоотношений с Правительством, коммерческими банками.

Известно, что во многих странах национальный банк является банкиром, агентом и советником правительства. Он должен занять центральное

место в реализации общеэкономических и финансовых макропрограмм Правительства, регулировании и прогнозировании денежных операций. Для нормальных отношений национального банка с Правительством необходимо разработать и иметь соответствующие механизмы и нормативы использования ресурсов банка в интересах реализации правительственных программ, устойчивости оборота денег. В рамках новой роли банка важно провести коренное его обновление, подготовку и переподготовку кадров путем привлечения свежих сил, профессионально знающих проблемы денежно-кредитной политики, банковское дело в условиях рынка.

Необходимо преодолеть крайне негативные тенденции в банковской деятельности, в частности, увлечении торгово-посредническими операциями, спекулятивной перепродаже ресурсов и т. п. Коммерческие банки практически перестали вкладывать средства в инвестиционную сферу, они отвернулись от производства. Система банков стала искусственно мелкой, раздробленной, оторванной от запросов крупной промышленности, неспособной обслуживать ее. Надо коренным образом менять ситуацию. Нацгосбанк должен вести более дифференцированную, селективную кредитную политику, давать существенные преимущества программным инвестиционным вложениям, способствовать структурным преобразованиям в экономике. Это неизбежно вызовет укрупнение коммерческих банков, формирование действительно эффективной банковской системы. Считаю целесообразным на переходный период ввести председателя правления Нацгосбанка в состав Кабинета министров. В то же время необходимо организовать аудиторскую проверку Нацгосбанка и крупных коммерческих банков с привлечением экспертов Всемирного банка.

Важным элементом социальной политики Правительства является создание условий для высокоэффективного труда, предотвращение снижения благосостояния народа и обеспечение социально уязвимым слоям населения гарантированного минимального уровня. Учитывая сложную ситуацию с формированием бюджета республики, необходимо переориентировать социальные программы в пользу остро нуждающихся, реальной поддержки семей с низким уровнем доходов.

Система социальной защиты населения должна включать финансирование пособий, компенсаций по безработице, затрат по трудоустройству, обучению и переобучению кадров, созданию дополнительных рабочих мест, выплату пенсий и пособий.

Под контролем Правительства должна находиться проработка механизмов, регулирующих рынки труда, разработка программ занятости, финансовое состояние фондов занятости, социального страхования и пенсионного фонда. Необходимо предусмотреть меры по регулированию уровня и динамики заработной платы работников бюджетных учреждений и их численности. Важно четкое регулирование минимальных уровней пенсий. Осо-

бое значение для создания реальных стимулов эффективного труда имеет предоставление работникам долгосрочного потребительского кредита на приобретение капитальных благ.

В сфере правового обеспечения экономических преобразований накопилось множество серьезных проблем, скорейшее решение которых способно заметно продвинуть реформу вперед.

Не давая исчерпывающую оценку положению в сфере правового регулирования, хочу выделить следующие моменты.

Сегодня образовалась внутренняя противоречивость принятых правовых актов, что не только лишает их действенности, но и создает "законные" основания для неисполнения конкретных законов. Более того, первая волна законов, принятых при существовании Советского Союза, на глазах устаревает и в силу своей двойственности становится тормозом для правовой реализации новых форм и методов хозяйствования.

Нельзя не отметить также, что общее состояние юридической службы республики ни в кадровом, ни в материально-ресурсном отношении не готово к выполнению новых функций и решению гигантского объема принципиально новых вопросов.

Нет сомнений, что указанные недостатки порождены объективными причинами. Но столь же несомненно, что нельзя правовые рычаги, особенно в нынешней кризисной ситуации, превращать в тормоз реформы.

В этой связи предложил бы, во-первых, провести определенную ревизию и частичное очищение ранее принятых правовых актов с учетом новых общественно-политических и социально-экономических реальностей. Во-вторых, свести до минимума новое хозяйственное законодательство, сосредоточив внимание на правовых механизмах и процедурах реализации законов, в первую очередь собственно антикризисных.

Следует усилить контроль за местным нормотворчеством, повысить ответственность местных органов власти за исполнение законов республики. За незаконное нормотворчество они должны быть распущены, и назначены внеочередные выборы.

Действующая система управления во многом сохранила черты прежней, когда органы управления в республике во многом были "филиалами" союзных управленческих структур, неспособными к разработке собственной политики. Такая ситуация сложилась объективно, и любые попытки быстрее ее изменить, в силу большой инертности структур управления, дадут лишь отрицательный результат.

Предпринимаемые в последний период меры по совершенствованию системы управления экономикой хотя и имеют внутреннюю логику, в то же время носят спонтанно реагирующий характер и больше подчинены задачам экономической тактики, нежели целям стратегической перспективы.

Более того, высшие управленческие структуры, как правило, не успевают оперативно реагировать на возникающие изменения, не говоря уже о прогнозе вероятного развития событий и упреждении возможных осложнений, в большинстве случаев они лишь констатируют сложившееся положение дел. Организационные импровизации в управлении экономикой и всякого рода "перетряски" без заранее разработанной и просчитанной программы действий вызывают лишь негативный эффект.

Более конструктивной является не коренная ломка существующей структуры, а ее поэтапное реформирование на основе рационализации с тем, чтобы, используя присущие прежней системе управления положительные моменты – исполнительность, взаимозависимость и соподчиненность, постепенно подчинить ее новым требованиям хозяйственной практики.

На мой взгляд, основные перемены будут связаны с усилением роли государства в регулировании экономики, и мы вернемся к практике, принятой во всех странах мира, где эта роль чрезвычайно высока.

С самого начала зарождения идеи рыночных преобразований в бывшем Советском Союзе, да и у нас, возобладали экстремистские тенденции. Нравится это нам или не нравится, но экономика Казахстана становится и еще будет много лет "полурыночной". Поспешное революционное разрушение старого в условиях, когда новое еще не построено, приводит в экономике чаще всего к хаосу, упадку, дискредитирующему новую прогрессивную идею. При этом поневоле возрождается авторитет старой, пришедшей в негодность системы, поскольку она все же позволяла худо-бедно существовать.

Возьмем, скажем, планирование. Кому и зачем надо было противопоставлять планирование, как один из оплотов государственности, рынку и рыночности? Ведь рассматривать план и рынок в контексте "или – или" как несовместимые категории просто безграмотно. Известно, что в рыночной экономике планомерность ведения хозяйства, поддержание и развитие хозяйственных связей, наряду с соблюдением главных плановых обязательств, проявляются ничуть не меньше, чем в так называемой командной экономике. Другое дело, что в рыночной экономике планы не навязываются столь жестко сверху, не носят директивного характера, а являются больше индикативными, формируются на договорных началах. Хотя есть в странах с рыночной экономикой и государственное планирование (Франция, Япония и др.).

Во многом наши беды проистекают от неумения или нежелания рационально дозировать государственные и рыночные начала, совмещать их и плавно вытеснять избыточную государственность нарождающейся рыночностью.

Необходимо воссоздать сильную и ответственную власть, обеспечить реконструкцию управленческих структур применительно к требованиям пе-

реходного периода, восстановить управленческую вертикаль, прямую подчиненность нижестоящих органов и местных администраций вышестоящим органам. Структура управления экономикой должна быть четкой, с обоснованным разделением полномочий между различными ее элементами и членами высшего руководства, между функциями государственного и хозяйственного управления. Необходимо устранить параллелизм и датирование функций между экономическими ведомствами, подразделениями Правительства и высшими должностными лицами. Важно определить функции, централизация которых необходима на нынешнем этапе, причем за осуществление той или иной функции должен отвечать один орган управления или одно должностное лицо. Основные рычаги экономического воздействия должны быть сосредоточены на высшем уровне управленческой иерархии.

Государство, в лице своих органов управления, должно иметь возможность эффективно воздействовать не только на государственный сектор экономики, но и на негосударственные структуры, используя экономические и административные методы. Усиление регулирующего воздействия со стороны государства обусловлено также необходимостью более тесной координации рыночных мер с действиями других стран СНГ, взаимодействия с иностранными инвесторами и международными экономическими и финансовыми организациями.

Важно выделить центральную группу министерств и ведомств, наиболее важных и с точки зрения реализации экономической реформы: Минэкономики, Минфин, Нацгосбанк, Госкомимущества и Госкомитет по антимонопольной политике, руководители которых должны обладать всеми необходимыми полномочиями.

В структуре Правительства, с целью оперативного решения и контроля вопросов практической реализации реформы, образован соответствующий совет, возглавляемый Премьер-министром, состоящий из первого заместителя Премьер-министра по экономической реформе, а также руководителей указанных министерств и ведомств. Они несут персональную ответственность за ход реформ.

В целях сосредоточения деятельности Кабинета министров на коренных вопросах радикальных экономических преобразований, повышения его статуса и упорядочения работы его состав будет ограничен руководителями ключевых министерств и ведомств. Другие руководители войдут в Кабинет министров с совещательным голосом.

Важно провести четкое законодательное разграничение функций государственного управления и непосредственного хозяйствования, постепенно по мере создания соответствующих условий освобождать министерства и ведомства от выполнения оперативно-производственных, хозяйственных и коммерческих функций. Экономические ведомства должны анализировать,

прогнозировать и координировать развитие отраслей народного хозяйства. В деятельности других министерств как государственных органов нового типа должны преобладать функции регулирования рынка, ускорения научно-технического прогресса, роста качества продукции и эффективности производства, осуществления научно-технической, инвестиционной, экономической и социальной политики, оперативной реализации принятых решений.

На областном уровне необходимо провести строгое законодательное разграничение компетенции главы администрации и областного Совета. Может, надо иметь один орган, возможно, и представительный, но подчиненный исполнительной власти.

Полномочия главы администрации определяются его положением как представителя Президента республики и должностного лица, непосредственно ответственного за социально-экономическое развитие территории. Следует рассмотреть вопрос создания региональных отделений и представительств министерств и ведомств на местах.

Исходя из необходимости надежного кадрового обеспечения экономической реформы и стимулирования притока высокопрофессиональных специалистов в государственные органы управления, следует ускорить работу по принятию закона о государственной службе, разработке специального табеля о рангах, ввести систему законных социальных привилегий. У чиновника "голова должна болеть" только за вверенное дело. Надо прямо сказать, что независимое государство не может не иметь высококомпетентную элиту управленцев, и мы сейчас должны заняться этой проблемой, если хотим быть сильным государством. Так делается во всем мире.

О государственном служащем должно заботиться государство, и забота эта должна быть подлинной, а не фиктивной. Только тогда аппарат будет предан делу. Сегодня же мы имеем "Квартет дедушки Крылова", где бумаги теряются, и телефоны либо всегда заняты, либо не отвечают, и посетителя "отфутболивают" из кабинета в кабинет. Министры отгородились от жизни, лишь рассказывают друг другу о важности принимаемых им решений, но решения дальше кабинета не идут, застревают в собственном аппарате, а спросить не с кого – ответственность размазана, как манная каша.

Живое дело притупляется большим количеством промежуточных инстанций в управлении. В первую очередь я имею в виду взаимоотношения министерств и отделов аппарата Кабинета министров. Министерства должны стать центральными звеньями функционального управления по осуществлению основных функций государства. Руководители министерств не только члены правительства – они определяют политику государства в порученной им сфере, направляют, корректируют деятельность чиновников. Посред-

ством министерского аппарата оказывается самое серьезное, во многом решающее воздействие на весь государственный механизм.

Сейчас непомерно разбухивают количество работников аппарата, начиная от Правительства и заканчивая населенным пунктом. Должности чаще создаются не под функции, а ради конкретного чиновника, который таким образом сидит на шее налогоплательщика. Утерян контроль за этим процессом. Поэтому предлагаю восстановить право контроля Правительством количественного и качественного состава не только министерств и ведомств, но и на местах. Для этого срочно нужно провести изменения в Закон о местном самоуправлении.

Аппарат Премьер-министра не располагает и не должен располагать никакими юридическими полномочиями. Но он обязан организовать внутреннюю работу Правительства осуществлять задачу по координации деятельности министерств и ведомств, составлять доклады Премьер-министру, готовить материалы для заседаний Кабинета, контролировать выполнение министерствами его решений. Но руководители отделов аппарата не должны быть по статусу выше министра, давать ему указания исполнительного характера. Разногласия между отделом и министерством должны решаться на заседании Кабинета министров и лично Премьер-министром или его заместителями. У нас же нередко решения Кабинета министров отождествляются решениями отдела, хотя последние не имеют права принимать самостоятельные решения, обязательные для министерств. В целом необходимо навести нужный порядок во взаимоотношениях этих двух структур управления, для чего следует произвести реорганизацию в аппарате Президента и Правительства.

Для организации контроля за исполнением указов, постановлений и распоряжений Президента всеми органами государственного управления и пресечения коррупции при Президенте будет создано специальное контрольное подразделение с широкими полномочиями и функциями.

Вот те главные вопросы, связанные с программой Правительства, на которые я хотел обратить ваше внимание, и успешная реализация которых обеспечит выход из кризиса экономики Казахстана с минимумом потерь и издержек.

Я понимаю, что очень тяжелую психологическую реакцию вызывает все еще сохраняющееся в обществе туманное ожидание улучшения ситуации. Но, чтобы начать зримые, недвусмысленные, понятные народу шаги, улучшающие жизнь, должна быть расширена социальная база рыночных реформ. Я имею в виду поддержку народом деятельности Правительства в реализации программы, стремление каждого самому стать активным участником реформ.

Правительство сможет успешно реализовать антикризисную программу при всемерной поддержке народных депутатов, упорной работе и сплоченности народа, всех партий и движений и их заинтересованности в скорейшем выходе страны из кризиса и наполнении суверенитета государств реальным содержанием. Всякое противостояние может загнать болезнь вглубь, а доведение ситуации до такого поворота событий крайне опасно. Поэтому только консолидация усилий, умение слушать друг друга и делать из этого практические выводы с учетом интересов и государства, товаропроизводителей, всех слоев населения помогут вывести экономику страны из кризиса, снять социальное напряжение.

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ
АҚШ ПРЕЗИДЕНТІНЕ ЖОЛДАҒАН ҚҰТТЫҚТАУЫ***

22 қаңтар 1993 жыл

Сізді қызметіңізге кірісуіңізбен шын жүректен құттықтаймын.

Қазақстан мен АҚШ арасында сенім мен келісім рухында барлық бағыттар бойынша тамаша жүзеге асырылып келе жатқан қатынастар одан әрі дами беретініне сенім білдіремін.

Қазақстан бұдан былай да өзара міндеттемелерді ұстанатынына сендіремін.

Американ халқының бақытқа кенеліп, гүлдене беруіне ізгі тілек білдіремін.

* "Егемен Қазақстан", 22 қаңтар 1993 жыл.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ӨНЕРКӘСІПШІЛЕР МЕН КӘСІПКЕРЛЕРДІҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ КОНФЕРЕНЦИЯСЫНДА СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ*

Алматы, Достық үйі, 26 қаңтар 1993 жыл

БІЗ ЖАЛПЫ ЖҰРТТЫҢ ЖӘНЕ ӘР АДАМНЫҢ ИГІЛІГІ ҮШІН ОРТАҚ МІНДЕТТІ ОРЫНДАМАҚПЫЗ

Біздің республика белгілі бір дәрежеде бұрынғы Еуразия одағының үлгісі болып табылады. Өнеркәсіп өндірісінің барлық түрлері – ресурс өндіруден бастап, жоғары технологияларға дейін, ауыл шаруашылығы өндірісінің барлық түрлері шамамен барлық климат аймақтары (тундра мен субтропиктен басқасы), жүзден астам әр түрлі ұлттар, мұның өзі ТМД-дағыдай мөлшерде, халықтың этникалық санқырлылығының тепе-теңдігі – осының барлығы біздің Қазақстанға тән болып отыр. Біз бұрынғы мемлекет байланыстарының ең үздік түрлері – тату көршілік, достық, өзара көмек сияқтының бәрі әзірге қарапайым адамдар арасында үйлесімді қалыптасып отырған соңғы тірек болып қалудамыз.

Бүгінде Алматы тек Қазақстан астанасы ретінде ғана әйгілі емес. Ол белгілі бір дәрежеде ТМД-дағы бірігу жөніндегі инициативалар мен күш-жігерлердің астанасына да айналып отыр.

Егер біз ыдырауды тоқтатпай, біздің елдерімізді дағдарыстан шығуы үшін күш-жігерді біріктірмесек, онда әлеуметтік, белгілі бір дәрежеде тіпті саяси татулыққа қол жеткізу қиын болмақ. Біздің елдеріміздің кез келген біреуінің гүлденуі туралы айтпағанның өзінде тұрақтандыруға қол жеткізе алмаймыз. Мұны өзіне "жайлы бірігуді" таңдап алғандар да, ТМД-ға кірмегендер де түсіне бастады. Біздің республикада мұны бәрі де – шаруа мен жұмысшыдан бастап, министр мен Президентке дейін түсінеді. Негізгі интеграциялық инициативалар мен ұсыныстардың Алматыдан шығуының өзі нақ сондықтан болар. Мұның өзі біздің мемлекеттеріміз өмірінің барлық саласындағы (технологиядан бастап саяси салаға дейін) былықшылық пен бүлдіру проценттерін тыюға бағытталған.

Өнеркәсіпшілер мен кәсіпкерлердің халықаралық конгресінің ассамблеясы нақ бізде, Алматыда өткізіліп отырғанын атап өткен жөн. Бұл біздің

* "Егемен Қазақстан", 28 қаңтар 1993 жыл.

елдердің экономикасын біріктіру мақсатында нақты қызмет істейтін аздаған сындарлы ұйымдардың бірі.

Сіздердің ұйымдарыңызға қазіргі таңда ғана емес, сондай-ақ бұрынғы Одақтың көптеген мемлекеттерінің де ғалымдарының, өнеркәсіпшілері мен кәсіпкерлерінің күші шоғырланғанын атап өту де ғанибет. Ал саясатшылар бұл мақсатқа әзірге қол жеткізе алмай отыр. Біз мысалы, Прибалтика, Грузия, Ресей, Украина, Беларусь, Орталық Азия саясатшыларын бір дөңгелек үстел басына біріктіру мүмкіндігі әлі болмай отыр.

Ал сіздер болсаңыздар жиналып, біріккен іс-қимылға көштіңіздер. Сіздердің ұйымдарыңыздың шеңберінде бұрынғы кеңестік мемлекеттердің өкілдерін ғана емес, сондай-ақ бұрын Экономикалық Өзара Көмек Кеңесіне кірген Батыс Еуропа елдерінің ынтымақтастыққа мүдделі ұйымдарының жемісті ынтымақтастық құрып отырғаны да көп нәрсені білдірсе керек. Біздің бұрынғы одақтас мемлекеттер басшыларының осындай саяси форумын бүгінде көз алдымызға келтірудің өзі қиын. Ал сіздер бұған қазірдің өзінде жетіп отырсыздар.

Ынтымақтастықтың осындай кең табиғи-тарихи шеңберінде өнеркәсіпшілер мен кәсіпкерлердің жұмыс істейтін халықаралық конгресін жинау өте үлкен жетістік. Ол біртұтас экономикалық кеңістік қана емес, сондай-ақ ортақ ғылыми-технологиялық, өндірістік-техникалық, ұйымдық-басқару кеңістігі тарихи қалыптасқан елдер өкілдерінің өзара іс-қимылы үшін толығымен табиғи нәрсе.

Бұрынғы унитарлық мемлекет пен көнерген саяси құрылғы ретінде Экономикалық Өзара Көмек Кеңесін аңсаудың қажеті болмас. Олардың дәурені өтті.

Егер олар қирамағанда, біз егеменді мемлекеттер болып, жаңа өмірге қадамымызды бастай алмас едік. Ал егемендік мүк басып, базданып кеткен империялық орталықтың құрсауынан шыға алмай келді. Алайда біздің елдеріміздің экономикасындағы жетіп жығылған қирау, ыдырау мен былықшылық дәрежесін оң бағалау мүмкін емес. Оның біздің халықтарымызға еш пайдасы жоқ екенін біздің әрқайсымыз жақсы түсінеміз.

Ыдырауды тоқтатып, жаңа интеграцияны бастайтын кез әбден жетті. Өнеркәсіпшілер мен кәсіпкерлердің халықаралық конгресі, дұрысын айтқанда, соған қызмет етеді, ол сол үшін құрылып, жұмыс істеуде. Осы конгресс – бұл болашақ өзара тиімді экономикалық ынтымақтастық институттарының бастапқы қадамы. Онсыз экономиканың гүлденуі ғана емес, сондай-ақ тіпті тұрақтандыру мен біздің елдердің, олардың халықтарының мұқтажсыз өмір сүруі де мүмкін емес.

Сондықтан, сіздердің инициативаларыңыз төменнен, экономикалық практиканың өзінен туындап отырғаны, сіздердің интеграциялық күш-жігерлеріңіз ғылыми-өндірістік және кәсіпкерлік қызметтің қайнаған қазанынан шығып отырғаны өте маңызды.

Осында ең шынайы практиктер мен прагматиктер жиналды ғой деп ойлаймын. Сіздер күн сайын өмірдің қайнаған ортасында жүрсіздер, оның қайшылықтарын, кейде шешілмес қайшылықтарының шырмауына күрмеліп те келесіздер. Бірақ, осы "күйкі тірлікке" малтықпай, сіздер бірігуге, біздің елдердің байланыстарын нығайтуға мүдделілердің ұйымын құрып, оларды біріктіру жөніндегі шараларды бірлесіп, ұжым болып іздеуге ниет, күш пен мүмкіндік тауып отырсыздар.

Біз Қазақстанда осындай қорытындыға баяғыда келгенбіз. Бүгін мен өз бағытымды сіздермен, практиктермен, сіздердің шындықтың өзінен туындап отырған нақты қадамдарыңызбен белгілі бір дәрежеде салыстырмақпын. Мен саясаткер ретінде сіздер мен біздердің ұмтылыстарымыздың деп келгеніне риза екенімді білдірмекпін. Осы залға жиналған барлық ғалымдар, кәсіпорындардың басшылары, кәсіпкерлер, мемлекет қайраткерлері мен саясатшылар – барлығымыз бір істің жолында жүрміз. Біз елдеріміз халықтарының, жалпы алғанда, әр адамның игілігі үшін сіздер мен біздер бір міндетті атқарып келеміз.

Қазақстан Президенті жақында Минскіде өткен мемлекет және үкімет басшыларының кездесуінен алған өз әсерін ортаға салды.

Онда едәуір күш-жігердің арқасында айтарлықтай нәтижеге қол жеткізілді. Атап айтқанда, мемлекетаралық банк құру туралы келісім қабылданды. Мемлекетаралық бағалы қағаздар нарығын реттеу туралы келісім жасалды. Жалпы алғанда, ТМД Жарғысын қабылдау қиыншылықтарына қарамастан Минскідегі кездесуді оң бағалаймын. Енді, қабылданған шешімдер қағаз жүзінде қалмай, қайта жүзеге асатындай жұмыс істеп, нақты нәтижелер бергені маңызды.

Бұл үшін өнеркәсіп, кәсіпкерлік құрылымдардың, олардың қауымдасуының, одақтары мен ұйымдарының қолдауы өте маңызды. Сіздер қазірдің өзінде Украина мен Ресейдің, Беларусь пен Ресейдің өнеркәсіпшілері мен кәсіпкерлерінің ірі әрі пайдалы екі жақты кездесулерін өткіздіңіздер. Жақында Омбыда Қазақстан мен Ресейдің шекаралас облыстарының өнеркәсіп, іскер және саяси топтарының кездесуі болды.

Қазақстан Президенті екі жақты күш-жігермен принципті шешілмейтін экономикалық интеграцияның қандай да болсын нақты мәселесі бойынша көп жақты кездесу өткізу инициативасын жасады. Ол ассамблеяға қатысушыларға көп жақты келісім, айқындамалары белгілі бір көкейкесті проблемалар бойынша айқын ажыратылған мемлекеттердің өкілдері арасында өзінше бір ғылыми-өнеркәсіп конвентін жасау туралы да ойластыруды ұсынды. Бұл жерде ең әрқилы нұсқалар болуы ықтимал. Бірақ бастысы ғылыми-өнеркәсіп және кәсіпкерлік топтар өз саясатшыларынан алда болып, өздерінің шетін проблемаларын өздері шешуге әрекет жасап, саясатшыларға еліктей алатындай лайықты үлгі бере алатынында болып отыр.

Қазақстанның басшысы осыған байланысты Өндірісшілер мен кәсіпкерлердің халықаралық конгресіне кіретін ұлттық одақтардың, конгрестердің және басқа ұйымдардың байланысын атап өтті. Осы құрылымдардың өзінің ішінде ғалымдардың, өндірісшілердің, кәсіпкерлердің және саясаткерлердің өзара іс-қимылының мәселесі жемісті шешіліп келеді. Осы одақтарға, конгрестерге және ұйымдарға кіретін министрлер, мемлекеттік қайраткерлер арқылы олардың үкіметіне ықпал етуі мүмкін және ықпал етуі қажет. Оларды іс жүзінде саяси алауыздықтарға қарамастан, мемлекетаралық бірлесуден қалай пайда алуға үйретуі керек. Және жаңа жағдайда өндірістік-экономикалық байланыстарды біздің елдеріміз арасында қайтадан қалпына келтіруге, нығайтуға болатынын ескеру керек. Өндірісшілер мен кәсіпкерлердің халықаралық конгресі өзінің іс-қимылымен ТМД-дағы өзара қарым-қатынасты төменнен сүйемелдеп отыруы керек. Әсіресе, мұны саясатшылардың біздің экономикаға қажетті мәселелерді жоғарыдан үйлестіре алмаған немесе мүлдем келісе алмаған жағдайда істеуі қажет.

Осындай күш-жігер жұмсаудың нақты салалары қазірдің өзінде ТМД аренасында айқын көрініп келеді.

Біріншіден, мұның өзі мұнай-газ саласы кәсіпорындарының әлдебір ұйымдасқан өзара іс-қимылы немесе серіктестігі болуы мүмкін. Біздің күш-жігеріміздің арқасында қазірдің өзінде мұнай-газ кешені министрлерінің Түмендегі кездесуі белгіленді. Бұл саладағы өнеркәсіпшілер мен кәсіпкерлер тобына оны әзірлеудің барысында қатысушыларды мемлекетаралық өзара іс-қимылдың ең шетін проблемаларын шешуге бағыттау жөнінде ең қолайлы мүмкіндік туып отыр.

Екіншіден, мұның өзі әскери өнеркәсіп кешенін конверсиялауға қатысушы іргелес кәсіпорындар мен ұйымдардың серіктестігі бола алар еді. Мұнда біздің елдеріміздің болашағы үшін бүгінгі таңда болашағы зор ғылыми-зерттеу және тәжірибе-конструкторлық жұмыстарды сақтап қана қоймай, сонымен бірге олардың нәтижелерін жүзеге асыратын жоғары технологияларды сақтаудың өміршең маңызы бар. Мұның өзі қазір жан-жаққа шашылып, таратылып, инвестициялық тапшылықтан күйреп отыр.

Үшіншіден, мұның өзі бұрынғы атом өнеркәсібі және атом машина жасау кәсіпорындарының серіктестігі және мемлекетаралық ынтымақтастығы бола алар еді, яғни атом энергиясымен және атом өнеркәсібімен байланысты барлық ғылыми-өнеркәсіп күштерінің серіктестігі бола алар еді. Мұның өзі өте маңызды іс. Ол сондай-ақ халықаралық қауіпсіздікті және саяси тұрақтылықты қамтамасыз ете алар еді.

Мемлекетаралық өзара іс-қимыл саласындағы осындай қатынастардан басқа, мысалы, өнеркәсіп және ауыл шаруашылығы тәрізді аса маңызды өміршең салаларды неғұрлым белсенді игеру қажеттілігі туып отыр.

Біздің елдеріміздің өнеркәсіп министрлерін және ауыл шаруашылығы мен ауыл шаруашылығы машиналарын жасау министрлерінің кездесуін өткізуді ұсынамын. Бұлардың алғашқыларының кездесуін, мысалы, Қарағандыда, екіншілерінің кездесуін Ақмолада өткізуге болар еді. Салалық министрлердің осындай кеңесін ірі тауар өндірушілермен бірге өткізген жөн. Оның үстіне өздерін ТМД-ның шеңберімен шектемей, қайта қатысушылардың құрамын Грузияның, Балтық теңізі елдерінің, тіпті Шығыс Еуропа елдерінің есебінен кеңейтуге болар еді.

Төртіншіден, бұрынғы Одақтың ғана емес, сондай-ақ, бұрынғы Экономикалық Өзара Көмек Кеңесінің шеңберінде табиғи экономикалық бірігу байланыстарын үйлестіруді қалпына келтіру саясаткерлер үшін игерілмеген тың болып отыр.

Бұл, әсіресе, Шығыс Еуропа және Орталық Азия елдері экономикасының өзара ықтимал қарым-қатынасына қатысты. Бұл тұста кейбір мәселелердің құлағы көрініп отыр. Мысалы, Қазақстан үкіметі мен біздің ауылшаруашылық кәсіпорындарымыз Венгрияның ауылшаруашылық өндірушілерімен және үкіметімен аграрлық салада тікелей ынтымақтастық пен кооперацияны жолға қоюға ұмтылып отыр. Алайда, бұл жерде орасан зор пайдаланылмаған резервтер, ұшы-қиырсыз шығындар мен уыстан шығып кеткен пайда жатыр. Оның үстіне екі жақтың да уысынан сусып түскен пайда жатыр. Шығыс Еуропа және Орталық Азия елдерінің ғалымдарының, өнеркәсіпшілері мен кәсіпкерлерінің топтары бұрынғы кеңестік кезеңнің таптаурындарын қиратып, психологиялық кедергілерді алып тастап, өздерінің үкіметтеріне тағылым сабағын бере алар еді.

Мәселен, біздің елдеріміздің экономикаларының тығыз ынтымақтастығынан нақты әрі аса бай жемісін қалай алуға боларын үйрете алар еді. Мұның өзі саясаткерлер үшін бірігу жолындағы экономикалық жаппай білім алу жөніндегі жақсы сабақ болар еді.

Өнеркәсіпшілердің және кәсіпкерлердің ой-елегінен өткізуіне Шығыс Еуропа, бұрынғы Одақтың және тарихи жағынан ең жақын басқа да Еуразия елдерінің экономикалық ынтымақтастығын үйлестіру жөніндегі ұжымдық құрылымның ең таңдаулы жобасына халықаралық байқау өткізуді ұсынамын.

Алматыда Еуразия экономикалық кеңістігінің проблемаларын зерттеу жөніндегі халықаралық институтты ашу жөнінде ұсыныс жасаймын.

Біз, оның жұмысына Оңтүстік-Шығыс Азия елдерінің, Үндіқытайдың, Араб Шығысының және Орталық Азияның ең таңдаулы күштерін тарта алар едік. Ал өндірісшілер мен кәсіпкерлердің халықаралық конгресі ең таңдаулы еуропалық ақыл-ойды осы іске қатыстыра алар еді. Мұның нәтижесінде Алматы Еуразиялық экономикалық кеңістіктің басын біріктіру жөніндегі жобаларды талдап жасаушылар және оның авторлары үшін өзіндік бір Меккеге айналар еді. Біз бұл үшін қолдан келгеннің бәрін, тіпті осындағы халықаралық

институтқа БҰҰ-ның тарапынан және Азия құрылығындағы басқа да халықаралық ұйымдардың көмек көрсетуі жөніндегі мәселені қоя алар едік.

Өндірісшілердің және кәсіпкерлердің халықаралық конгресінің мәртебесі мен беделін нығайту мақсатында ассамблеяның тиісті құжат қабылдауы жөнінде тілек білдіремін. Бұл құжатта оған қатысушылар өздерінің ұлттық, мемлекеттік және экономикалық мүдделеріне қайшы келмей, ортақ іс үшін елдердің экономикасын үйлестіру және біріктіру, ынтымақтастық жөніндегі деңгейді айқындай алар еді.

Бұл құжатты жаңа экономикалық серіктестік жөніндегі Алматы конвенциясы деп айтуға болар еді.

Мұның мәнісі үйлестіру мен біріктірудің негізгі принциптерін және қажетті нәтижелерді айқындауда болып отыр. Осыған өз елдері халықтарының гүлденуі мүддесі тұрғысынан бұған қатысушылар бара алар еді. Алматы конвенциясын Азия мен Еуропаның барлық елдерінің кез келген экономикалық субъектілері қол қоюы үшін ашық етуге болар еді. Мұның өзі, өз халықтарының мүддесі үшін біздің елдеріміз саясаткерлерінің жұмылдырушы күш-жігерін біріктіру үшін жаңа күш-қуат бере алар еді. Ал Алматы конвенциясына қатысатындарға келетін болсақ, оған кәсіпорындардан, фирмадан бастап мемлекеттік органдарға дейін, мемлекеттер мен мемлекетаралық одақтар және бірлестіктерге дейін экономикалық қызметтің және экономикалық саясаттың кез келген субъектілері қатыса алар еді. Егер тәуелсіздік пен егемендік ұғымына қайшы келмейтін қаржы, экономикалық, ғылыми-технологиялық, өндірістік-технологиялық және ұйымдық-басқару ынтымақтастығы мен өзара іс-қимылы жөніндегі баршаға ортақ көкейкесті идеялар көрінуі тиіс. Сонда парасатты кез келген саясатшы оған ғалыммен, өндірісшімен және кәсіпкермен бірдей қол қоя алар еді.

Өзінің сөзін аяқтай келіп, Нұрсұлтан Назарбаев қатысып отырғандарға осы ассамблеяда және оның мәжілісі аяқталғаннан кейін де өз мемлекеттерінде, ұйымдарында және кәсіпорындарында біздің елдеріміздің ұлттары мен ұлыстарының гүлдене, көркейе беруі жолында табысты әрі жемісті жұмыс істеуіне тілек білдірді.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ТҰҢҒЫШ
КОНСТИТУЦИЯСЫНЫҢ ҚАБЫЛДАНУЫНА АРНАЛҒАН
ЖОҒАРҒЫ КЕҢЕСТІҢ САЛТАНАТТЫ МӘЖІЛІСІНДЕ
СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ*

Алматы, Парламент үйі, 28 қаңтар 1993 жыл

БҰЛ КҮН РЕСПУБЛИКА ТАРИХЫНА ЕНЕДІ

Жаңа ғана шынында да тарихи оқиға болып өтті – Қазақстан Республикасының тұңғыш Конституциясы қабылданды. Барлық қазақстандықтарды республика үшін шын мәнінде ерекше оқиғамен құттықтаймын. Мұның өзі мемлекеттіліктің қалыптасуы, ұлттық тәуелсіздікті қамтамасыз етудің сапалы жаңа кезеңіне өту, азаматтық құқықтар мен бостандықтардың нақты кепілдігі, демократиялық қоғам мен құқықтық мемлекет құрудың перспективалы ойларын нақты жүзеге асыру үшін құқықтық негіз жасаудың іргетасын қалады.

Халық депутаттарына, құқық саласындағы мамандарға, шетелдік достарға, қазақстандықтарға, республиканың жаңа Конституциясын жасауға белсенді қатысқандардың барлығына ризашылық пен алғыс білдіремін.

Зор да күрделі жұмыс аяқталды. Ол екі жылдан астам жүргізіліп келді. Мұның өзі республиканың мемлекеттік тәуелсіздігін нығайту, оның әлеуметтік бағдар ұстаған нарықтық экономикаға көшуі сапалы жаңа заң құру қажеттігінен туындады. Конституция мемлекеттік, оның институттары тұрақтылығының құқықтық кепілі, қоғам дамуының пәрменді құқықтық іргетасы ретінде көзделді. Осы кезеңде алға қойылған міндеттерге тұтасымен қол жеткізілді деп айтуға толығымен негіз бар.

Конституцияның қабылдануымен Қазақстанның халықаралық сахнадағы айқындамасының нығаятыны да сөзсіз. Осыған байланысты жобаны даярлау барысында мемлекеттік құрылыс, адам құқығымен бостандығы саласындағы жалпы жұрт таныған халықаралық құқық принциптері толығымен ескерілгенін атап өту керек.

Бұдан былай біздің көп ұлтты халқымыз жаңа Конституция бойынша өмір сүріп, жұмыс істей бастайтын уақыт бастау алады.

Конституциялық нормалардың барлық қайта құру потенциалын нақты ашу, көбіне барлық азаматтарға, біздің әрқайсымызға, біздің барлығымыздың Негізгі Заңдағы ізгілік мұраттарын қаншалықты мақсатты да жігерлі сақтап,

* "Егемен Қазақстан", 29 қаңтар 1993 жыл.

оның рухы мен әр сөзін құрмет тұтатынымызға байланысты болады. Осындай көзқарас жағдайында Конституция құр бос жариялау ғана болмай, қайта прогресс пен гүлденудің қуатты факторына айналады.

Азаматтардың қоғам өміріне белсенді, саналы әрі кең түрде қатысуының маңызды шарты саяси партияларды, бұқаралық қозғалыстарды, діни және басқа бірлестіктерді құру мен олардың жұмыс істеуінің және тек мүмкіндіктерінің құқықтық негізін Конституциялық жолмен бекіту болып табылады. Бұл ретте қоғамды дәлелсіз мемлекеттендіру кез келген бірлестіктер немесе қоғамның ұлттық не қауымдық топтарына жататынына қарамастан, адамдар тарапынан экстремизмге берік бөгет қою көзделген.

Тиісті әлеуметтік-экономикалық базасыз үкімет өз мойнына алып отырған міндеттерді орындауды жүзеге асыру қиын. Сондықтан, Конституцияда нарықтық қатынастарды, меншіктің сан қырлы нысандарын дамыту үшін қажетті де құқықтық берік негіз қаланғаны өте маңызды.

Мемлекеттік билікті заң шығару, атқарушы және сот билігіне бөлу принципін Конституцияда көрсету сөзсіз жетістік. Оған сәйкес мемлекеттік органдар өз өкілеттігі шеңберінде дербес болады, төзімділік пен қарама-қарсы салмақ жүйесін пайдалана отырып, өзара іс-қимыл жасайды. Бұл кез келген мемлекеттік органның "басты" немесе "жоғары" рөлге ұмтылу мүмкіндігіне жол бермейді. Сонымен бірге, біз біртұтас мемлекеттік биліктің үш арнасының диалектикалық бірлік принципін одан әрі де дамытып және жетілдіріп, олардың жұмыс істеу тиімділігін қамтамасыз етеміз.

Қазақстан Республикасы құқықтық мемлекет құру жолына жаңа ғана түсті. Бұл әлі де бірнеше ондаған жылдар бойы жүруге тура келетін жол болуы ықтимал. Бізге осындай қоғамның заңды негізін құруға назар мен күш-жігерді шоғырландыру керек. Қабылданған заңдардың сапасын арттыру жөнінде тұрақты қамқорлық көрсетуге тура келеді.

Заң шығару процесін түбегейлі жетілдіру ерекше көкейкесті және нақты мәнге ие болады. Ол құқықтық актілерді қабылдау мен заң жобаларын талқылауға халықтың кең түрде қатысуының қажеттігін білікті негіздеу жағдайында перспективалы-жоспарлы негізде жүзеге асырылуға тиіс.

Біздің маңызды міндетіміз – Конституцияның барлық басқа заңдардың алдындағы төте іс-қимылы мен үстем тұру принципін бекіту мен жүзеге асыру. Осыған байланысты заңдылық пен құқық тәртібін сақтау механизмін күшейтуге қызмет ететін құқықтық реформаны жүзеге асыруда үлкен тиімділікке қол жеткізу проблемасына назар аудару керек. Заңдарда конституциялық ережелердің дәл сақталуына, ал ведомстволық және басқадай нормативтік актілерде қолданылып жүрген заңға қайшылықтың болмауы үшін бақылау жасау жүйесін жетілдіру концептуалдық мәнге ие болады.

Экономикадағы, қоғамдық қатынастағы, психологиядағы өзгерістер ерте ме, кеш пе конституциялық нормаларды жетілдіру қажеттігіне әкеліп соғатынын айқын түсіну керек. Бұл табиғи процесс. Негізгі Заң – біздің өміріміздің, біздің ортақ проблемаларымыздың өзінше бір айнасы. Сондықтан оларды

бірден шешуге бола ма? Міне, сондықтан белгілі бір кезеңнен кейін уақыт талабына орай кейбір конституциялық нормаларды анықтауға қайтып оралуға тура келеді.

Қабылданған Негізгі Заң Қазақстанда тұратын барлық ұлттар мен ұлыстарды, оның барлық азаматтарын жақындастыру үшін бірегей мүмкіндік туғызады. Ол адамдардың өмірлік шындығын, көзқарасын, заң шығару процесін олардың қалай түсінетіні бейнеленді. Сондықтан Қазақстан халқын Негізгі Заңның шығарушысы деп батыл айтуға болады. Бізге қазіргі жағдайды қоғамда келісім, өзара түсіністік пен ынтымақтастық ахуалын одан әрі нығайту үшін пайдалануымыз керек.

Егеменді демократиялық мемлекет – Қазақстан Республикасының жаңа әрі тұңғыш Конституциясы халықтың игілігі мен гүлденуі үшін толық көлемде жұмыс істеуін тілеймін.

**ВЫСТУПЛЕНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
НА ТОРЖЕСТВЕННОМ ЗАСЕДАНИИ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА,
ПОСВЯЩЕННОЕ ПРИНЯТИЮ КОНСТИТУЦИИ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН***

Алматы, 28 января 1993 года

**ЭТОТ ДЕНЬ ВОЙДЕТ В ИСТОРИЮ РЕСПУБЛИКИ.
ПРИНЯТА ПЕРВАЯ КОНСТИТУЦИЯ
СУВЕРЕННОГО КАЗАХСТАНА**

...В эти часы совершен поистине исторический акт – принята первая Конституция Республики Казахстан. Поздравляю всех казахстанцев с этим действительно знаменательным для республики событием. Хочу подчеркнуть, что тем самым положено начало созданию правовой базы для становления государственности, перехода на качественно новый этап обеспечения национальной независимости, реальных гарантий гражданских прав и свобод, практического осуществления перспективных замыслов в построении демократического общества и правового государства.

Выражаю признательность и благодарность народным депутатам, специалистам в области права, зарубежным друзьям, казахстанцам, всем тем, кто активно участвовал в создании новой Конституции республики.

Завершена огромная и сложнейшая работа, которая велась более двух лет. Она диктовалась необходимостью закрепления государственной независимости республики, ее перехода к социально ориентированной рыночной экономике, формирования качественно нового законодательства. Конституция предусматривалась как правовой гарант стабильности государства, его институтов, действенный правовой фундамент развития общества. И можно с полным основанием сказать, что поставленные на этом этапе задачи в целом достигнуты.

С принятием Конституции, несомненно, укрепляются позиции Казахстана и на международной арене. В этой связи надо отметить, что в ходе подготовки проекта в полной мере учитывались общепринятые принципы международного права в области государственного строительства, прав и свобод человека.

* "Казахстанская правда", 29 января 1993 года.

Отныне пошел отсчет времени, когда наш многонациональный народ начинает жить и работать по новой Конституции.

Практическое раскрытие всего преобразующего потенциала конституционных норм в огромной мере будет зависеть от всех граждан, от каждого из нас, от того, насколько целеустремленно и энергично мы все вместе будем следовать гуманным идеям, заложенным в Основном законе, чтить его дух и букву. При таком подходе Конституция не будет пустым декларированием, а станет мощным фактором прогресса и процветания.

Важным условием активного, осознанного и широкого участия граждан в жизни общества является конституционное закрепление правовых основ формирования и функционирования политических партий, массовых движений, религиозных и других объединений, их равных возможностей. При этом предусмотрена надежная преграда неоправданному огосударствлению общества, экстремизму со стороны любых объединений или лиц, независимо от их принадлежности к национальным либо сословным группам общества.

Без соответствующей социально-экономической базы выполнение обязательств, которые берет на себя государство, трудно осуществимо. И очень важно, что в Конституции заложена необходимая и прочная правовая основа для развития рыночных отношений, многообразных форм собственности.

Несомненным достижением стало конституционное закрепление принципа разделения государственной власти на законодательную, исполнительную и судебную. В соответствии с ним государственные органы в рамках своих полномочий самостоятельны, взаимодействуют между собой с использованием системы сдержек и противовесов. Это исключает возможность претензий любого государственного органа на роль "главного" или "высшего". Вместе с тем мы будем и дальше развивать и совершенствовать принципы диалектического единства трех ветвей единой государственной власти, обеспечивать эффективность их функционирования.

Республика Казахстан только встала на путь построения правового государства, на путь, по которому предстоит идти, возможно, еще не одно десятилетие. Нам следует сосредоточить внимание и усилия на построении законодательной базы такого общества. Предстоит проявлять постоянную заботу о повышении качества принимаемых законов.

Особую актуальность и практическую значимость приобретает кардинальное совершенствование законотворческого процесса, который должен осуществляться на перспективно-плановой основе при компетентном обосновании необходимости принятия правовых актов и широком участии населения в обсуждении законопроектов. Важнейшая наша задача – утверждать и проводить в жизнь принцип прямого действия и верховенства Конституции перед всеми другими законами. В этой связи следовало бы скон-

центрировать внимание на проблемах достижения большей эффективности в осуществлении правовой реформы, призванной усилить механизмы поддержания законности и правопорядка. Концептуальное значение приобретает совершенствование системы контроля с тем, чтобы в законах точно соблюдались конституционные положения, а в ведомственных и иных нормативных актах не было противоречий действующему законодательству.

Надо отчетливо понимать, что изменения в экономике, общественных отношениях, в психологии народа рано или поздно приведут к необходимости совершенствования конституционных норм. Это естественный процесс. Основной закон – своеобразное зеркало нашей жизни, наших общих проблем. И разве можно решить их разом? Вот почему через какой-то период придется вернуться к уточнению некоторых конституционных норм, адекватных времени.

Принятый Основной закон создает уникальную возможность для сближения всех наций и народностей, проживающих в Казахстане, всех его граждан. Он отражает жизненные реалии, взгляды самих людей, их понимание законотворческого процесса. Поэтому творцом Основного закона можно смело назвать народ Казахстана. Нам надо использовать нынешнюю ситуацию для дальнейшего укрепления в обществе атмосферы согласия, взаимопонимания и сотрудничества.

Желаю, чтобы новая и первая Конституция суверенного демократического государства – Республики Казахстан – в полной мере работала на благо и процветание народа.

**ИЗ ВЫСТУПЛЕНИЯ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
НА ПРЕСС-КОНФЕРЕНЦИИ ВО ВСЕМИРНОМ ЭКОНОМИЧЕСКОМ
ФОРУМЕ В ДАВОСЕ***

Давос, 31 января 1993 года

**КАЗАХСТАН СТРЕМИТСЯ СТАТЬ СВЯЗУЮЩИМ ЗВЕНОМ МЕЖДУ
ЕВРОПОЙ И АЗИЕЙ, СТРОИТЬ РАВНОПРАВНЫЕ
И ВЗАИМОВЫГОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ С БЛИЖНИМИ
И ДАЛЬНИМИ СОСЕДАМИ**

...Наша республика второй раз участвует во Всемирном экономическом форуме в Давосе, и сейчас мы прибыли сюда после года с лишним жизни в условиях независимости и суверенитета.

Мы будем строить равноправные отношения и с потребителями, и с поставщиками нефти из всех регионов, сказал Президент. Он подробно рассказал об экспортных возможностях Казахстана.

Наша страна находится в самом центре Азии, она одна из самых крупных на континенте. В новом многополюсном мире, где больше нет противостояния Восток – Запад, важно, чтобы Казахстан стал источником стабильности. Пока в нашем многонациональном государстве этого достичь удастся, что позволяет проводить рыночные реформы в управляемом русле. Разрыв в начале 1992 года экономических связей, существовавших в тесно интегрированном бывшем Советском Союзе, привел к тяжелым последствиям, к спаду производства. Я постоянно выступаю за интеграцию в СНГ, за единое экономическое пространство, что позволило бы нам не допускать кровавых конфликтов и войн между республиками. Сейчас и Украина начала понимать, что ее продукция нужна на наших внутренних рынках, что без взаимных поставок нельзя прожить. Поэтому я удовлетворен тем, что на последней встрече руководителей стран СНГ в Минске внесены мои предложения, подписаны важные документы, поддержавшие их 7 республик могли бы составить твердое ядро СНГ, вокруг которого могли бы собираться другие государства, в том числе на правах ассоциированных членов. СНГ входит в новый этап своего существования, развивается в сторону интенсивности.

Страна стремится стать связующим звеном между Европой и Азией, строить равноправные и взаимовыгодные отношения с ближними и даль-

* "Казахстанская правда", 2 февраля 1993 года.

ними соседями, привержена к строительству демократического государства социальной рыночной экономики.

Казахстан относится к России как к своему стратегическому союзнику. Мы очень хотим, чтобы Россия была стабильна, едина, чтобы там не было кризисных явлений, чтобы она развивалась в сторону демократии и рыночной экономики. Сейчас все международное сообщество должно быть заинтересовано в том, чтобы в СНГ в целом не происходило дезинтеграционных процессов – это не отвечает интересам ни Европы, ни Азии, ни всего мира.

* * *

Интерес к Казахстану нарастает после того, как прошлым году республика приняла участие во Всемирном экономическом форуме в Давосе. Встречи и контакты, имевшие тогда место в Давосе, позволили затем провести совещание бизнесменов в Казахстане. В результате сегодня в республике уже функционируют 1 500 совместных предприятий.

На недавней встрече в Минске глав государств СНГ была принята инициатива Казахстана об учреждении Межгосударственного банка, подписаны документ об урегулировании рынка ценных бумаг и Устав СНГ, создан Комитет по координации экономических связей. Я остаюсь приверженцем идеи рублевой зоны и общего экономического пространства Содружества. Государства – члены СНГ начали понимать, что их тесно интегрированная экономика требует более конкретного взаимодействия, а суверенитет и независимость – это политическая сторона вопроса. В Давосе об этом заходит речь.

В результате участия Казахстана в Давосском форуме известные в деловом мире компании "Бритиштэс" и "Аджип" выиграли тендер на разработку крупнейшего Карачаганакского нефтегазового месторождения. Зарубежные партнеры были привлечены также на месторождения нефти в Каспийском море, подписаны десятки контрактов по совместной переработке цветных металлов и сельхозпродукции. Особенно большой интерес к нам на этот раз проявляют восточноевропейские страны – Болгария, Румыния, Венгрия, которые стремятся восстановить порванные связи.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ "ҚАЗАҚСТАННЫҢ ХАЛЫҚ БІРЛІГІ"
ОДАҒЫНЫҢ ҚҰРЫЛТАЙ КОНФЕРЕНЦИЯСЫНДА
СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ*

Алматы, 6 ақпан 1993 жыл

Біз, жаңа қоғамдық бірлестіктің дүниеге келуі кезіне қатысып отырмыз. Оның инициаторлары өткен жылдың қарашасында өздері туралы бар дауыспен мәлімдеген болатын. Олар жариялаған принциптер – халықтар достығы, центризм, әлеуметтік теңдік және серіктестік – терең әлеуметтік-экономикалық өзгерістердің қажеттігін ұғынған жүздеген қазақстандықтардың арасында терең түсіністік тапты. Ашығын айтайын: республикамызға белгілі қоғам қайраткерлерінің бір тобы халықтар достығын жақтап, жария түрде пікір айтқанына шын жүректен қуандым. Себебі халықтар достығы дегенді қазір кейбіреулер империялық өткенмен шендестіріп жүр. Бірақ бұл ұғымды іс жүзінде қандай да бір басқа сөзбен алмастыруға болмайды. Оған балама болатындай синоним жоқ. Өйткені оның мазмұны Қазақстанның өткен тарихы үшін де, біздің қазіргі өмір шындығымыз үшін де ойдан шығарылған нәрсе емес.

Оңшыл және солшыл пиғылдағы ұшқарылықтан ада көзқарастар жүйесі – центризм идеологиясы да бүгінгі таңда өте маңызды. Парасатты ақыл-ойды жақтаушылардың күш-жігерлерін үйлестіру туралы мәселенің қойылуы да маған аса сындарлы болып көрінеді. Және де оның себебі мынада. КОКП-де рұқсат етілген пікір алуандығы оның қатарларының идеологиялық мызғымастығының жалғандығын, көптеген коммунистер ойының нақты өмірдегі және жария түрдегі қос астарын іс жүзінде бірден көрсетіп берді. Коммунистік партияның ыдырауынан кейін құрылған көптеген саяси ұйымдар да көбіне пікірлестер бірлестігі емес деп ойлаймын. Әдетте олардың мүшелерінің көзқарас аясы тым кең.

Мұны түсіндіру оңай, 1991 жылдың тамызынан кейін онша көп уақыт өткен жоқ. Және бұл адамның өзіне-өзі талдау жасауы үшін, жаңа саяси институттарды тұрақтандыру үшін, біздің қоғамымызда болып жатқан белгілі

* "Егемен Қазақстан", 9 ақпан 1993 жыл.

бір процестерге өзінің айқын көзқарастарының жүйесін табуы үшін мүлдем жеткіліксіз.

КОКП-мен қош айтысқан адамдар көбіне өздерінің көзқарастарына толық сай келмейтін саяси қуыстар тапты немесе осы кезге дейін оның ешқайсысына ие бола алмай келеді. Демек, центризмді уағыздайтын әр түрлі саяси күштердің өкілдерін бір саяси бірлестікке – қоғамдық-саяси тұрақтылық пен әлеуметтік-экономикалық прогресс одағына біріктіру қажет. Бүгінгі конференция да соған әрекет етіп отыр.

Сіздердің одағыңыз біздің республикамыздың саяси сахнасында объективті түрде қажет. Оның үстіне біздің жас тәуелсіз мемлекетіміздің қалыптасу кезеңінде белгілі бір формада сөзсіз өмір сүретін ұлтшыл-радикализмге қарсы тұру үшін де қажет. Мен ұлттық мүдделердің шынайы қорғаушыларын, өз ұлтының патриоттарын айтып тұрмағанымды атап көрсеткім келеді. Әңгіме өз этносының проблемаларын басқалардың есебінен шешуге тырысатын, ұлттық алауыздықты қоздырып, заңға қайшы әрекет ететіндер туралы болып отыр. Сондықтан ұлтшыл-экстремизмге қарсы осындай қуатты қарсы салмақ болмаса, біздің көп ұлтты еліміздің бірақ жолы – тарихи тұйыққа тірелер жолы ғана қалады. Осы арада менің пікірімше, маңызы одан кем түспейтін басқа да бір аспект бар. Центризм сенімі одақтың бағдарламалық тезистерінде ұсынылған әлеуметтік серіктестік идеясымен аса тығыз байланысты. Ал бұл идея қазір өз-өзінен төтенше маңызды. Мәселе мынада, ұзақ жылдар бойы біздің санамызға таптық тайталас идеясы күштеп сіңіріліп келді. Ал ол қайткенде де әлеуметтік қырқысқа, азаматтық қантөгіске душар етеді. Меншік иесіне жау бейнесі ағылып келді. Әйтсе де тап қазір мына жәйт кез келген адамға айқын: өздерінің еңбек нәтижелері олардың еркінсіз және келісімінсіз қайта бөлініп отыратын адамның немесе ұжымның ештеңеге билігі жүрмейтін болса, онда ол қожа ретінде әрекет ете алмайды. Бұл арада меншік иелерінің кең көлемді жіктерін жасамайынша экономиканы жаңғыртудың мүмкін емес екендігін айтып жатудың қажеті де жоқ.

Таптық қарама-қарсы тұрушылық пен қоғамның алаңдарлық қайшылығын жеңудің маңыздылығын айрықша атап өтемін. Осы заманғы өркениеттік, демократия мен қоғамдық-саяси тұрақтылықтың нақты тірегі – орта таптың дәйекті түрде қалыптасуын бір мәнді жақтаймын. Бұл тап өзіне жеке меншік иелерімен, кәсіпкерлермен, шығармашылық қызметкерлермен бірге мемлекеттік қызметкерлер институтын да сөзсіз қосуы тиіс.

Маған тек бағдарламалық принциптер ғана емес, сондай-ақ "Қазақстанның халық бірлігі" одағы деген жаңа саяси ұйымның аты да ұнайды. Өйткені, тек қазақстандықтардың бірлігі ғана біздің жерімізде – республика азаматтарының барлығының ұлтына қарамастан ортақ Отанында шынайы бейбітшілік пен гүлденуді қамтамасыз ете алады.

Дегенмен "бірлік" деген сөз – бұдан барынша кең, нұсқалы, іштей бай ұғым. Жаңа саяси бірлестіктің негізгі мақсаты қаншалықты икемді және ауқымды болғанымен, ол қоғамның барлық жіктерін қанағаттандыра алмайды. Міне, қазіргі кезде одақтың бағдарламалық мақсаттарын ұстанатын адамдардың мүддесі мен іс-қимылының бірлігі туралы айтудың орынды көрінетіні де сондықтан. Және де, ең алдымен, әлеуметтік-экономикалық өзгерістерді дәйекті жүргізу, біздің республикамыздың тұрақты прогресі, бағыты туралы айтқан жөн. Осыны басшылыққа ала отырып, жаңа бірлестікті – "Қазақстан бірлігі мен прогресі" одағы (ҚБПО) деп атауға кеңес беремін.

Қоғамдық дамуда шынайы прогреске жету мәселелеріне тоқтала келіп, Президент құрылтайға қатысушылардың назарын қоғамның барлық интеллектуалдық күштерін барынша белсенді етпейінше, мұндай прогрестің мүмкін еместігіне аударды. Алайда, республикада олар бұдан әлі алыс тұр. Баспасөзде "экономикалық стратегия мен тактикада ескі көзқарастардан бас тарта алмайтын" "бұрынғы номенклатураның" атына айтылып келе жатқан сын аз емес. Аса үлкен қорытындылар жасамасақ, мұндай тұжырымдармен ішінара келісуге де болатын шығар.

Дегенмен, жаңа тәсілді жақтаушылар әзірге өздерін үзіп-жұлып қана көрсетіп отырғанын да бір мәнді теріске шығаруға болмас. Қоғамдық көкжиекте әдеттен тыс ой түйіндейтін экономистер мен саясаткерлер жоқ.

Нұрсұлтан Назарбаев, мұндай адамдардың республикада дегенмен бар екеніне немесе таяу арада пайда болатынына үміт білдірді. Сөйтіп, жаңа саяси ұйымның белсенділеріне өтпелі кезең проблемаларының әлеуметтік-экономикалық қорын құру идеясын нақты жүзеге асыру жолында жұмыс істеуді ұсынды. Осы қор үкіметпен қатар жұмыс істеп, өздерінің жеке және кешенді бағдарламаларына жол таба алмай жүрген талантты жастардың күш-жігерін шоғырландыратын ақыл-ой орталығы бола алар еді.

Қисын бойынша мұны кәсіпкерлік жіктер жасап, іске асыруға тиіс еді. Бірақ олар әзірге ізденіс пен "бастапқы қор жинау" деңгейінде ғана жүр. Сондықтан да ықпалды әлеуметтік-экономикалық күш ретінде өздерін көрсете алмай жүрсе керек. Егер кәсіпкерлік одақтар бұдан әрі де интеллектуалдық, қаржы және басқа ресурстарды шоғырландырудың маңызын менсінбейтін болса, онда уақытты өткізіп аламыз. Тіпті адамның өмірін де кері қайтаруға болмайды ғой. Ал қоғамға келсек, оның дамуы адам күтпегендей, бұралаң, бұлтарыстармен жүруі мүмкін.

Президент партияаралық ассамблея құру идеясын да болашағы зор идея деп атады. Оның сенімі бойынша, мұны жүзеге асыруды осы саяси бірлестік қолға ала алар еді. Тек жаңа қоғамдық зиялы топты (ендігі жерде осы заманғы саясаттың жалпыға бірдей қабылданған ұғымына үйренетін кез жетті) іздестіру арқылы ғана ол реформаның шынайы қозғаушы күші бола алады. Өзінің идеяларымен жүргізіліп отырған өзгерістерден ең болмағанда бір

қадам болса да оза жүріп, сіреспе мемлекеттік құрылымдарды жаңалықтарға кейде объективті, кейде субъективті түрде итермелеп отыруға тиіс.

Уақыт осы заманғы саяси партиялар мен қозғалыстардан, әр түрлі ауқымдағы басшылардан ерекше саяси көре білушілікті талап етеді. Аласапыран мен бүліншілік дүниесінің есігін ашатын жалғыз кілт – "дөңгелек үстел" түріндегі барлық прогресшіл күштердің бірігуі екендігін барлығымыздың да түсініп, сезінуіміздің маңызы зор.

Өзара тиімді шешімдердің осындай ізденісі біздің дәуіріміздің өтпелі сипатына байланысты да аса қажетті. Мұның өзі қоғамдық өмірдің барлық саласын қиратып, қайта құруда, қоғам мен мемлекеттің дамуына ықпал ететін, белсенді, бейтарап немесе реакциялық күш болуы да ықтимал қоғамдық сананы түбегейлі жаңартуда болып отыр. Ондаған жылдар бойы адамдарды биліктен оқшаулау саяси сана-сезімді мұқалтты. Экономкалық сана – шаруа құрып, иелік ету сезімінен айрылды, тарихи сана шынайы фактілер мен көпе-көрнеу өтірікті араластырып айту түріндегі саяси дұрыстық дейтінмен алмастырылды. Сондықтан да осының барлығының салдары ретінде бір кездері қоғамдық прогрестің мәңгі двигателі ретінде ойластырылған бұрынғы идеологиялық мәшине құр босқа жүрістен демі бітіп, қатардан шығып қалды.

Осының нәтижесінде халықтың едәуір бөлігі қазір саяси селқостық, айналада болып жатқанның бәріне толық енжарлық жағдайында отыр. Бірақ бұл уақытша құбылыс. Идеологиялық бос кеңістік болмайды. Демек, адамдардың ақыл-ойын билеу жолындағы саяси бірлестіктердің күресі күн өткен сайын үдей түсетін болады.

Бірақ ол басталған өзгерістердің тағдыры үшін халық пен тарих алдында барлық толық жауапкершілікті сезіне отырып, өркениетті әдістермен жүргізілуге тиіс. Адамдардың психологиясы, олардың дүниетанымдық көзқарастары Кеңес өкіметі жылдарында бұрмаланған немесе өлшеп берілген ақпараттар негізінде қалыптасқан таптаурындар мен ұғымдардың бір мезгілде талқандалуымен қатар өзгертін болады. Сондықтан да мұнда қоғамның құндылықтардың жаңа жүйесін әзірлеуіне ықпал ететін ең ұтымды тәсілдерді дұрыс таңдауы маңызды.

Ғасыр бойғы ұлттық дәстүрлер мен қоғамдық-мемлекеттік ерекшеліктерді басып жаншымайтын, жалпы адамзаттық, жалпы планеталық құндылықтарға арқа сүйейтін бүкіл дүниежүзілік өркениет арнасына кіру идеясы идеологиялық жаңарудың негізі болуға тиісті. Нақты демократияны баянды ету, адамның, ұжымның және қоғамның мүдделерін үйлестіру негізінде жеке адамның экономикалық, саяси және рухани бостандығымен бірге ар-ождан, адалдық, байсалдылық, ізгілік сияқты имандылық сананың мұқалған негізгі ұғымдарын қалпына келтіру оның өзегі бола алады.

Бұл орайда біздің қоғамымыздың еш уақытта нақты демократияны білмей келгендігін көзімізден таса қылмауымыз керек. Сондықтан да оның

мүшелерін шынайы бостандық – бұл ең алдымен анархиямен, менмендікпен және заңсыздықпен сыйыспайтын, өзіңнің және айналаңдағы адамдар алдындағы жауапкершілігің екенін ұғындырып, ұдайы тәрбиелеп отыру қажет. Жаңа үстемдік – заң мен құқық үстемдігі толық баянды етілгенде ғана диктатура қоғамының соңынан демократия қоғамы орнайтын болады.

Жоғарыда айтылғандардан одақ жариялаған айқын қадамдар тактикасы осы кезеңде барынша дұрыс және салмақты болып көрінеді. Ол халықтың таңдап алған жолының дұрыстығына деген сенімін нығайтуға, жаңа дүниетаным құндылықтарының негіздерін қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Талдап жасалатын идеологиялық басымдықтардың пәрменділігі көбіне әрбір адамның тұрақтылығы сезінуіне, біздің қоғамдағы күрт бұрылыстардың аяқталғанын, ал жүргізіліп отырған саясаттың сындарлы әрі баянды екенін түсінуіне байланысты болмақ. Осынау былай қарағанда, қарапайым шындықты республикадағы жаңа саяси ұйымның белсенділері ешқашанда ұмытпауы керек. Адамдардың психологиясын жаңарту қазір "жарқын болашаққа" деген кез келген жобасымақтарды сөзсіз теріске шығарғанда, тұрмысты жақсарту қазіргі ұрпақтар мәселесі екенін, әркімнің игілігі оның өз қолында екенін түсіндіріп, адамды сендіру арқылы ғана мүмкін болады. Республиканың әрбір азаматы жаңару процесін өзіне тура қатысты іс ретінде қабылдауы тиіс. Кез келген жерде іргені аулаққа салуға жол бермей, болып жатқан оқиғаларға оның қатысты екенін сезіндіру, адамдардың өз өміріне өзі қожа идеологиясын тәрбиелеу қажет.

Жігіттер мен қыздардың қазір өздерін барынша көрсетуі керек. Дегенмен, олардың бастамалары әзірге, өкінішке қарай, мемлекеттік ойлау деңгейіне шықпай отыр. Иә өткен жылдың жазында жастар құрылымдары түбегейлі өзгерістерді қолдайтын саяси ұйым құру жөнінде әрекет жасады. Бірақ, ол сәтсіз аяқталды. Бұл оны ұйымдастырушылардың жекелеген жаңа ойды немесе сынды айтуға ғана емес, сонымен бірге реформаның терең ойластырылған бағдарламаларын тұжырымдауға қабілетті жастарды таба және топтастыра алмауынан болды.

Өздеріңіз білесіздер, Жоғарғы Кеңес жақында аяқталған сессиясында тәуелсіз Қазақстанның тұңғыш Конституциясын қабылдады, дағдарысқа қарсы кезек күттірмес шаралар мен әлеуметтік-экономикалық реформаларды тереңдету жөніндегі үкімет бағдарламасын мақұлдады. Бұл бағдарлама таяудағы жылдарға есептелген. Дегенмен экономикалық өзгерістер жолындағы әрбір жаңа қадам берілген схемаларды түзетіп отыруға мәжбүр етеді. Сондықтан қазірдің өзінде осы заманғы реформаторлық бағытты нақтылай және дамыта түсетін келесі бағдарламаларды талдап жасау қажет.

Жаңадан туып келе жатқан одақтың өміршең болатындығына үміттенемін. Конференцияға өз командасы өкілдерінің, сондай-ақ көптеген жас

адамдардың қатысып отырғаны қуантады. Әрбір салауатты ойлайтын саясаткер үшін кез келген қоғамдық бірлестік жастарға сенім артқан жағдайда ғана табысқа жететіні түсінікті болар. Өйткені егде адамдар үшін бір дәуірден екіншісіне қарай қадам жасау өте қиын.

Одақтың негізгі міндеттерін белгілей келіп, Нұрсұлтан Назарбаев олардың ішінде үш ең бастысын ерекше бөліп көрсетті.

Экономикадағы жағдайды жуық арада тұрақтандыру қиын екенін өзіміздің ескеруіміз керек. Сондықтан қазіргі қиындықтарды өз мақсаттарына пайдалануға тырысатын саясаттағы алаяқтардың табылары да сөзсіз.

Кедейленген тобырларды ептілікпен жауықтыра білумен қоғамды бұзып жіберіп жүрген ұсақ саясатшысымақтардың үлкенді-кішілі "салтанаттарының" мысалдары тарихта жеткілікті. Оқиғаның бұлайша өріс алуына жол беруге болмайды. Сондықтан да бұл бүгін таңда өз отанының тағдыры үшін шынайы әрі байыпты алаңдап отырған кез келген саяси ұйымның **басты міндеті**.

Екінші міндет – экономикалық өзгерістерге жәрдемдесу. Тек интеллектілік тұрғыдан ғана емес, сондай-ақ ұйымдастырушылық тұрғыдан да көмектесу. Қазір шығармашылықты барлық бұғаудан босатып, прогресшілдікті баянды ету және реакцияшыл атаулының жолына тосқауыл қою үшін ынталандыру жүйесін жасау қажет.

Үшінші міндет – саяси мақсаттарды көздейтін қандай да болмасын қоғамдық бірлестіктер жұмысының аса маңызды бағыттарына қатысты. Әңгіме мемлекеттік өкімет билігі органдарының қызметін жетілдіру туралы болып отыр. Мен қазір жұмыс істеп жатқан өкіметтік құрылымдар өздеріне заң бойынша тиесілі өкілеттілік мерзімдерін аяғына дейін атқаруға тиістілігі туралы одақтың бағдарламалық тезистерінде айтылған қағидаларды толығымен қолдаймын. Қазіргі Жоғарғы Кеңесті алмастыратын шын мәнінде кәсіптік парламент істің басына келетін ертеңгі күнді де ойлауымыз керек. Бұл өзінен-өзі бола қоймайды. Сондықтан жаңа депутаттарды табанды түрде іздестіріп, даярлап, ұсынып, заң шығарушы органдарға өткізу керек. Өйткені пәрменді заңдармен қамтамасыз етпейінше, реформаның табысқа жетуі мүмкін емес.

Нұрсұлтан Назарбаев сөзінің соңында құрылтай конференциясының Ұйымдастыру комитетіне одақтың бағдарламалық тезистеріне өзінің атына тікелей қолдау көрсетілгені үшін алғыс айтты.

**ВЫСТУПЛЕНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
НА УЧРЕДИТЕЛЬНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ СОЮЗА
"НАРОДНОЕ ЕДИНСТВО КАЗАХСТАНА"***

Алматы, 6 февраля 1993 года

...Мы присутствуем при рождении нового общественного объединения, инициаторы которого в полный голос о себе заявили в ноябре прошлого года. Провозглашенные ими принципы – дружба народов, центризм, социальное равенство и партнерство – нашли живой отклик у сотен казахстанцев, осознающих необходимость глубоких социально-экономических преобразований. Скажу прямо: я был искренне рад тому, что группа известных общественных деятелей республики публично высказалась именно за дружбу народов, которую кое-кто стал сейчас ассоциировать с имперским прошлым. Но это понятие практически нельзя заменить каким-то другим словом. Оно не имеет адекватного синонима, ибо его содержание не является надуманным для исторического прошлого Казахстана, ни для нашей нынешней действительности.

Чрезвычайно важна сегодня и идеология центризма – система взглядов, лишенных крайностей правого и левого толка. Сама постановка вопроса о координации усилий сторонников здравого смысла представляется мне весьма конструктивной. И вот почему. Плюрализм, допущенный в КПСС, фактически сразу показал мнимую идеологическую монолитность ее рядов, проявил откровенное двоемыслие многих коммунистов – реальное и публичное. Думаю, что и многие политические организации, образовавшиеся после развала коммунистической партии, в своем большинстве тоже не являются объединениями единомышленников. Как правило, спектр взглядов их членов достаточно широк.

Это легко объяснимо. После августа 1991 года прошло слишком мало времени, и его явно недостаточно для личностного самоанализа, стабилизации новых политических институтов, обретения ими своей четкой системы взглядов на те или иные процессы, происходящие в нашем обществе. Люди, порвавшие с КПСС, зачастую нашли не полностью соответствующую их

* "Казахстанская правда", 9 февраля 1993 года.

взглядам политическую нишу или до сих пор не обрели никакой. Значит нужно объединить представителей разных политических сил, исповедующих центризм, в одно политическое объединение – союз общественно-политической стабильности и социально-экономического прогресса, попытку чего и делает настоящая конференция.

Ваш союз объективно необходим на политической сцене нашей республики и для того, чтобы противостоять национал-радикализму, который неизбежно будет в той или иной форме существовать в период становления нашего молодого независимого государства. Хочу подчеркнуть, что я имею в виду не подлинных защитников национальных интересов, патриотов своей нации. Речь идет о тех, кто пытается решать проблемы своего этноса за счет других, разжигает национальную рознь, действует вопреки закону. И без наличия вот такого мощного противовеса, национал-экстремизму у нашей многонациональной страны один путь – в историческое никуда.

Есть тут и другой, не менее важный аспект. Кредо центризма тесно взаимосвязано с выдвинутой в программных тезисах союза идеей социального партнерства. А она сейчас чрезвычайно важна сама по себе. Дело в том, что долгие годы в нас вдалбливали идею классового противоборства, которая неминуемо ведет к социальной бойне, гражданскому кровопролитию. Собственнику придавался образ врага, хотя теперь кажется, что уже любому должно быть ясно: не может выступать в роли хозяина человек или коллектив, которые ничем не распоряжаются, результаты труда которых перераспределяются без их ведома и согласия. Не говоря уже о том, что без создания широкого слоя собственников модернизация экономики невозможна.

Хочу особо отметить важность преодоления классового противостояния и тревожной поляризации общества. Я однозначно выступаю за последовательное формирование среднего класса – реальной опоры современной цивилизации, демократии и общественно-политической стабильности, который наряду с собственниками, предпринимателями, творческими работниками, безусловно, должен включать в себя и институт государственных служащих.

Мне импонируют не только программные принципы, но и название новой политической организации – союз "Народное единство Казахстана". Ибо только единство казахстанцев способно обеспечить подлинный мир и процветание нашей земле – общей родине всех граждан республики, независимо от их национальности.

Однако само слово "единство" – гораздо шире, вариативнее; внутренне богаче этого. Какой бы ни была гибкой и емкой совокупность целей нового политического объединения, она не может удовлетворить все слои общества. Вот почему уместнее представляется сейчас говорить о единстве интересов и действий людей, разделяющих программные установки союза, и прежде

всего – курсе на последовательные социально-экономические преобразования, устойчивый прогресс нашей республики.

...Хочу заострить внимание присутствовавших на том, что подлинный прогресс в общественном развитии невозможен без максимальной активизации всех интеллектуальных сил общества. Однако в республике до этого еще далеко. Печать высказывает немало критики в адрес "бывшей номенклатуры", "неспособной отказаться от прежних подходов к экономической стратегии и тактике". Пожалуй, если не делать глобальных обобщений, с такими утверждениями отчасти можно согласиться. Но нельзя однозначно опровергнуть и то, что сторонники новых подходов пока лишь фрагментарно обозначили себя. На общественном горизонте нет новых, неординарно мыслящих экономистов и политиков.

Я выражаю надежду, что в принципе подобные люди в республике, наверное, все же есть или скоро появятся, и предложил активистам новой политической организации поработать над практической реализацией идеи создания социально-экономического фонда проблем переходного периода. Данный фонд мог бы работать параллельно с Правительством, стать мозговым центром, сконцентрировать усилия талантливой молодежи, не находящей выхода своим частным и комплексным программам.

Я сожалею, что именно мне приходится выступать с подобным предложением. По логике вещей это должны были сделать и перевести в практическую плоскость предпринимательские слои. Но они находятся пока лишь в стадии поиска и "первоначального накопления", и, видимо, поэтому еще не в состоянии заявить о себе как о влиятельной социально-экономической силе. Если предпринимательские союзы и дальше будут пренебрегать значением концентраций интеллектуальных, финансовых и других ресурсов, время окажется упущенным безвозвратно. Даже человеческую жизнь нельзя повернуть вспять. А что касается общественной, то ее развитие может протекать по самой непредсказуемой ломаной линии.

Очень перспективна идея создания Межпартийной ассамблеи. По моему убеждению, ее реализацию тоже могло бы взять на себя это политическое объединение. Только через поиск новой общественной элиты (уже пора привыкнуть к данному общепринятому понятию современной политики) оно способно стать истинным двигателем реформ, хотя бы на шаг опережая своими идеями проводимые преобразования, подталкивать к новациям иногда объективно, а иногда и субъективно консервативные государственные структуры.

Время требует от современных политических партий и движений разного масштаба лидеров особого политического предвидения. Важно понять всем и прочувствовать, что единственный ключ, открывающий дверь из царства

смуты и разрухи, – объединение всех прогрессивных сил в форме "круглого стола".

Такой поиск взаимоприемлемых решений крайне необходим и в силу переходного характера нашей эпохи, который заключается в ломке и переустройстве всех сфер общественной жизни, в радикальном обновлении общественного сознания, которое может быть активной, нейтральной или реакционной силой, влияющей на развитие общества и государства. Десятилетия отчуждения людей от власти обесточили политическое сознание. Экономическое – лишилось чувства хозяина. Историческое было заменено политической целесообразностью в виде суррогата подлинных фактов и откровенной лжи. И, как следствие всего этого, то, что прежняя идеологическая машина, замысливаемая когда-то как вечный двигатель общественного прогресса, задохнулась на холостом ходу и вышла из строя.

В результате значительная часть населения находится сейчас в состоянии политической апатии, полного равнодушия к происходящему. Но это временное явление. Идеологического вакуума не бывает. Значит борьба политических объединений за умы людей будет с каждым днем возрастать.

Но вестись она должна цивилизованными методами, с осознанием всей полноты ответственности перед народом и историей за судьбу начатых преобразований. Психология людей, их мировоззренческие взгляды будут меняться одновременно с разрушением усвоенных за годы советской власти стереотипов и представлений, сформированных на основе извращенной или дозированной информации. И здесь важно верно выбрать оптимальные подходы влияния на выработку обществом новой системы ценностей.

Основой идеологического обновления должна стать идея вхождения страны в русло мировой цивилизации с опорой на общечеловеческие, общепланетарные ценности, не подавляющие, естественно, вековые национальные традиции и общественно-государственную специфику. Их стержнем может стать восстановление деформированных базовых понятий нравственного сознания, таких как честь, честность, порядочность, гуманизм, совесть, вкупе с экономической, политической и духовной свободой личности на основе утверждения реальной демократии, гармонизации интересов человека, коллектива и общества.

При этом надо не упускать из поля зрения то, что наше общество никогда не знало реальной демократии. И у его членов необходимо постоянно воспитывать осознание того, что подлинная свобода – это прежде всего ответственность перед собой и окружающими людьми, несовместимая с анархией, эгоизмом и беззаконием. За обществом диктатуры демократия последует только тогда, когда полностью утвердится новый диктат – диктат закона и права.

В свете вышесказанного провозглашенная союзом тактика зримых шагов, позволяющая укреплять веру народа в правильность избранного пути, формировать основы новых мировоззренческих ценностей, представляется на данный момент наиболее верной и взвешенной.

Действенность нарабатываемых идеологических приоритетов во многом будет зависеть и от ощущения стабильности, понимания каждым человеком нашего общества того, что шараханья кончились, а проводимая политика – всерьез и надолго. И эту в общем-то простую истину активистам новой в республике политической организации забывать ни в коем случае нельзя. Перестроить психологию людей сейчас можно лишь при безусловном отрицании любых прожектов "светлого будущего", на основе внушения человеку убеждения, что улучшение жизни – вопрос уже нынешнего поколения, что благополучие каждого в его собственных руках. Все граждане республики должны воспринимать процесс обновления как непосредственно их касающийся. Необходимо везде и всюду погасить отчужденность и пробудить чувство сопричастности к происходящим событиям, воспитывать в людях идеологию хозяина своей жизни.

...Юноши и девушки сейчас, вне всякого сомнения, должны заявить о себе в полный голос. Однако их инициативы пока, к сожалению, не выходят на уровень государственного мышления. Правда, летом прошлого года молодежными структурами была предпринята попытка создать политическую организацию в поддержку радикальных преобразований. Но закончилась она неудачей. Прежде всего случилось это потому, что ее организаторам не удалось найти и сгруппировать личности, способные не только высказывать отдельные новации или критику, но и сформулировать глубоко продуманные программы реформ.

Как вы знаете, Верховный Совет на недавно закончившейся сессии принял первую Конституцию независимого Казахстана, одобрил правительственную программу неотложных антикризисных мер и углубления социально-экономических реформ.

Эта программа рассчитана на ближайшие годы. Но каждый новый шаг по пути экономических преобразований заставит корректировать заданные схемы. И уже сейчас необходима разработка следующих программ, уточняющих и развивающих современный реформаторский курс.

Выражая надежду на жизнеспособность нарождающегося союза, с удовлетворением хочу отметить факт присутствия на конференции представителей своей команды, а также множество молодых лиц. Наверное, каждому здравомыслящему политику ясно, что любое общественное объединение может рассчитывать на успех лишь в том случае, если оно делает ставку на молодежь, поскольку пожилым людям крайне тяжело сделать непростой шаг из одной эпохи в другую.

Нельзя не отдавать себе отчет, что стабилизировать ситуацию в экономике удастся не скоро, а поэтому неизбежно найдутся спекулянты от политики, стремящиеся использовать в своих целях современные трудности.

История изобилует примерами больших и малых "триумфов" мелких политиканов, взрывавших общество с помощью умело подогретой люмпенизированной толпы. Подобного развития событий нельзя допустить. И это на сегодня **главная задача** любой политической организации, искренне и трезво переживающей за судьбы своей родины.

Вторая задача – содействие экономическим преобразованиям. Причем не только в интеллектуальном, но и в организаторском плане. Сейчас крайне необходимо снять все оковы с творчества, создать систему стимулов для утверждения прогрессивного и поставить преграду на пути реакционного.

Третья задача касается важнейшего направления работы всякого общественного объединения, преследующего политические цели. Речь идет о совершенствовании деятельности органов государственной власти. Я целиком разделяю положение программных тезисов союза, говорящее о том, что ныне действующие властные структуры должны до конца отработать положенный им по закону срок полномочий. Но надо смотреть и в завтрашний день, когда на смену нынешнему Верховному Совету должен прийти по-настоящему профессиональный парламент. Само собой этого не произойдет. Поэтому новых депутатов надо настойчиво искать, готовить, выдвигать и проводить в законодательный орган. Ведь без эффективного законодательного обеспечения преобразований успех реформ невозможен.

Хочу поблагодарить оргкомитет учредительной конференции за прямую поддержку, высказанную в программных тезисах союза в мой адрес.

**ИЗ ВЫСТУПЛЕНИЯ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
НА ПРЕСС-КОНФЕРЕНЦИИ ДЛЯ ИНОСТРАННЫХ
ЖУРНАЛИСТОВ В ХОДЕ ОФИЦИАЛЬНОГО ВИЗИТА
В АРАБСКУЮ РЕСПУБЛИКУ ЕГИПЕТ***

Каир, 15 февраля 1993 года

...Это был первый визит в арабские страны в истории молодого суверенного государства. Причем сознательно для этого был избран именно Египет с учетом его роли в регионе. Имея духовную общность с арабским миром, Казахстан стремится восстановить прерванные с ним по известным причинам связи и построить самые тесные и дружеские политические и экономические отношения.

Во время политических бесед с президентом АРЕ обсуждались международные проблемы, в целом ситуация в Содружестве Независимых Государств и проблемы ближневосточного урегулирования. Хочу отметить полное совпадение взглядов сторон по большинству обсуждавшихся вопросов. Казахстан и АРЕ выступают за сокращение ядерных и обычных вооружений, ослабление напряженности в мире, за повышение роли и эффективности Организации Объединенных Наций в разрешении мировых конфликтов. Что касается ближневосточного урегулирования, то Казахстан готов вносить свою лепту в этот процесс, если определится его статус участия в нем. Мы как члены ООН выступаем за выполнение соответствующих резолюций международного сообщества, за обеспечение политических прав как палестинского, так и израильского народов.

Казахстан постоянно выступает с инициативами по интеграции в рамках СНГ, причем Египет поддерживает такие усилия, полагая, что "укрепление Содружества и улучшение положения в самой России будут способствовать неуклонному движению вперед по пути реформ.

Ответ на вопрос о перспективах торгово-экономического сотрудничества между двумя странами:

Нужно выделить такие направления, как импорт в Казахстан египетских товаров широкого потребления и экспорт в Египет казахстанского сырья для легкой промышленности, продовольственного зерна и мяса, цветных и

* "Казахстанская правда", 16 февраля 1993 года.

черных металлов. Стороны могут также плодотворно сотрудничать в области добычи и переработки нефти и газа. В Алматы будут работать египетские специалисты по переводу экономики на рыночные рельсы.

На сегодняшний день Казахстан поставляет в Египет товаров всего на 50 миллионов долларов в год, со стороны Египта этот показатель еще меньше – 10-12 миллионов. С сожалением должен указать на отсутствие активности египетских инвесторов в Казахстане, учитывая большую активность в этом плане со стороны западных государств. Подписанные в Египте соглашения открыли все возможности и заложили твердые основы для будущих взаимоотношений между двумя странами, и мы надеемся, что двусторонние отношения в результате этого будут резко активизированы.

Комментируя по просьбе журналистов фундаменталистские течения в исламе, Нурсултан Назарбаев выразил свое резко отрицательное отношение к этому явлению и любым попыткам распространения исламского экстремизма. В качестве примера он привел печальный опыт событий в Таджикистане.

...Переход к таким течениям отбрасывает мусульманские народы в средние века. "Ислам – религия гуманизма и братства между людьми". Именно эта суть ислама должна доноситься до народа служителями религии. С целью подготовки высококвалифицированных специалистов в данной области для обучения в мусульманском университете Аль-Азхар будет направлена группа казахских студентов. Говоря о своем недавнем посещении Ирана, Назарбаев высказал мнение, что с руководством этой страны надо вести диалог.

"Там происходят определенные сдвиги в сторону открытости, и международное сообщество должно это поддерживать". При этом Президент категорически отрицал, что Казахстан поставил Ирану некоторые расщепляющиеся вещества.

Касаясь вопроса о возможной посреднической роли Казахстана в урегулировании обострившихся в последнее время египетско-иранских отношений, он сообщил, что сам поднимал этот вопрос и на переговорах в Каире, и в ходе встреч в Тегеране. "Я готов, – подчеркнул Президент, – внести свою лепту и надеюсь, что при доброй воле двух сторон у меня это может получиться".

О нынешнем состоянии дел в СНГ Президент Казахстана сказал:

"Политические амбиции опередили экономическую необходимость, потому что не может быть никакой независимости и суверенитета без хорошей экономической базы. Наши экономики за 74 года были очень связаны друг с другом, и разрыв этих отношений привел к большому падению производства. Поэтому я постоянно выступал за то, чтобы никого не тянуть за уши в Содружество, а создать нормальное содружество с теми, кто этого

хочет. Лишь два государства из бывших республик СССР – Россия и Казахстан – имеют возможность жить самостоятельно, независимо от других. Главное же заключается в том, что у народов бывшего Советского Союза нет причин для драки и войны. Наоборот – они выработали общий менталитет. В то время, когда Европа, когда Северная и Южная Америка объединяются во благо своих экономик, мы теряем то, что у нас было, есть сегодня”.

Я удовлетворен итогами последней минской встречи. Семь государств подписали устав Содружества, семь государств подписали договор о банковском союзе рублевой зоны, семь государств выступили за единую согласованную оборону. Вот эти семь государств и должны составить костяк СНГ, остальные же пусть поживут: пройдет время – посмотрим. Многие из них уже сейчас поняли, что им некуда деваться.

...Что касается Казахстана, то мы независимо ниотчего будем строить с Россией добрые, долговременные, стратегические отношения. Это в интересах как русского, так и казахского народов, в общих наших интересах. После многих сот лет нашего совместного проживания нужно не копать в отрицательных моментах нашей истории, находить больше положительного”...

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ОБЛЫСТАРДЫҢ, АЛМАТЫ ЖӘНЕ
ЛЕНИНСК ҚАЛАЛЫҚ ӘКІМДЕРІНІҢ, РЕСПУБЛИКАЛЫҚ
МИНИСТРЛІКТЕР МЕН ВЕДОМСТВОЛАРДЫҢ
БАСШЫЛАРЫНЫҢ, МЕМЛЕКЕТТІК МҮЛІКТІ БАСҚАРУ
ЖӨНІНДЕГІ МЕМЛЕКЕТТІК КОМИТЕТ ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІНІҢ
КЕҢЕСІНДЕ СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ***

Алматы, 3 наурыз 1993 жыл

**БІЗДІҢ АЛДЫМЫЗДА ҮЛКЕН ҚИЫНДЫҚТАР ТҰР.
ОСЫНЫҢ БАРЛЫҒЫНАН ӨТУІМІЗ, БӘРІН ЖЕҢУІМІЗ КЕРЕК**

Кеңесте талқыланып отырған мәселе айырықша маңызды. Республика түбегейлі өзгерістер кезеңінде тұр және олардың өзекті бағыты мемлекет иелігінен алу және жекешелендіру ісі болып табылады. Экономиканы реформалау, оны дағдарысты жағдайдан шығару меншікке деген көзқарасты түбегейлі өзгертпейінше мүмкін еместігі айдан анық.

Мемлекет иелігінен алу мен жекешелендірудің қандай саяси, экономикалық, әлеуметтік бағдарларды көздейтіні, таяудағы және одан арғы болашақта жұртты қандай өмір күтіп тұрғаны Қазақстанның барлық азаматтарын қатты алаңдатып отыр. Мемлекет иелігінен алу мен жекешелендірудің ұлттық бағдарламасын отандастарымыздың оң қабылдауы, Қазақстан халқынан түсіністік пен қолдау табуы өте маңызды.

Егер, шынын айтатын болсақ, көп үміт артқан мемлекет иелігінен алу мен жекешелендірудің алғашқы кезеңінде белгіленген шептерге толық көлемінде қол жеткізе алмағанымызды мойындауымыз керек. Қазір республикада 1991 жылғы баға бойынша құны 41 миллиард сомға жуық бағаланған 6198 объекті өзгертілді. Жекешелендірілген кәсіпорындарда 767 мың адам сөз жүзінде емес, іс жүзінде меншік иелеріне айналды, бұл жұмыс істеушілер санының 12 проценті. Мемлекеттік тұрғын үй қорын, сауда және тұрмыстық қызмет көрсету объектілерін жекешелендіру жөніндегі белгіленген шаралар орындалған жоқ. Мысалы, саудада жекешелендірілген кәсіпорындардың үлесіне бөлшек тауар айналымының небәрі 4,5 проценті ғана келіп отыр. Ал олардың жалпы санының 40 проценті жекешелендірілген болатын. Тұрмыстық қызмет көрсетуде мемлекеттік емес сектор белгіленген 50 проценттің орнына тек 21,1 процентке ғана тұрмыс қажетін өтей алды.

* "Егемен Қазақстан", 5 наурыз 1993 жыл.

Басқаша айтқанда, біз ең бастысына қол жеткізе алмадық. Атап айтқанда, халықтың басым көпшілігінің экономикадағы нарықтық өзгерістердің маңызын терең түсінуіне, өз ісін ұйымдастыра алатынына сенуіне, соңғы 70 жылдағы тоталитарлық режим кезінде айрылып қалған қожайын, меншік иесі сезімін өз бойында нығайтуына қол жеткізе алмадық. Егер шынын айтсақ, бүгінде жекешелендіруге негізінен кәсіпорындар мен мемлекеттік басқару органдарының басшы қызметкерлері нақты мүдделі болып отыр. Еңбекшілердің осындай енжарлығы олардың көпшілігіне тіпті ыңғайлы, өйткені ол қызмет бабын теріс пайдалануға жол ашуда.

Неге осылай болып отыр? Жекешелендірудің бірінші кезеңі шеңберінде белгіленген істерді жүзеге асырудағы сәтсіздіктің себебі неде?

Ең алдымен, экономикалық, әлеуметтік, сондай-ақ таза, саяси тұрғыдан алғанда осындай ауқымы кең және ерекше күрделі шараны іске асырудағы тәжірибенің жоқтығы да әбден түсінікті. Мысалы, істің құқықтық жағын алып қарайық. Меншік қатынастарын реттеп отыратын қабылданған заңдар пакетінде көптеген қайшылықтарға жол берілді. Мұның өзі жекешелендіру процесіне кедергі келтіріп, сатушыны да, сондай-ақ тұтынушыны да көбіне тығырыққа тірейтін жағдай туғызып келді. "Жергілікті өзін-өзі басқару және Қазақ КСР халық депутаттарының жергілікті Кеңестері туралы", "Қазақ КСР-інің меншігі туралы" заңдар жекешелендіру процесімен елеулі егеске түсті. Тіпті "Мемлекет иелігімен алу және жекешелендіру туралы" Заңның өзі де көп түзетулерді қажет ететін болып шықты.

Белгіленген бағдарламаны орындауға мемлекеттік меншікті республикалық және коммуналдық меншікке бөлу, сондай-ақ меншіктің ұжымдық түрлерімен артық әуестену, Жекешелендіру туралы заң берген артықшылықтар мен жеңілдіктер де келеңсіз әсер етті. Біз бүгін мүліктің мемлекеттік меншіктен ұжымдық меншікке ауысуы өндіріс өнімділігіне көп өзгеріс әкелмегенін көріп отырмыз. Еңбек ұжымдарының осы жеңілдік алған жағдайы олардан жекешелендірілген мүлік үшін жоғары ақы төлеуді талап етуге мүмкіндік бермеді.

Біз осы мүліктің көптеген жағдайда кәсіпорынның өз қызметкерлерінің еңбегі есебінен құрылғанын да, жасалғанын да ескердік. Бірақ мұны тек олар ғана емес, қайта бүкіл халық жасағанын ескермедік. Енді міне тегін алынған мүлікке көзқарас та "тегін" екеніне, меншікті осылай бере салу иегер сезімін мүлдем тәрбиелемейтініне, керісінше, масылдық пен жауапсыздықтың келеңсіз дәстүрлерін тереңдете түсетініне көзіміз жетті. Еңбек ұжымының жекешелендірудегі басым құқығы дегеніміз социалистік психологияны нарықтық реформаларды жүргізу қажеттігімен "келістірудің" сәтсіз әрекеті екеніне кәміл сенімдімін. Өкінішке орай, біз осынау, турасын айтқанда, кесірлі әдістің саяси және экономикалық жарамсыздығын тағы да дәлелдеп, уақытты өткізіп алдық.

Жекешелендіру барысын талдай келіп, тағы бір маңызды жағдайды атап өтпей болмайды. Әдетте, қайта құрылған кәсіпорынға мемлекеттік басқару органдары бірден өгей баладай қарай бастайды. Бұл үлкен қате, қатты адасу, өйткені министрліктер мен ведомстволардан салалық істерді мемлекеттік реттеу жөніндегі міндеттерін ешкім алған емес, жекешелендіру осы реттеудің түрлерін ғана өзгертеді. Бастапқы кезеңде осы кәсіпорындарды мемлекеттің қолдауы қажет екені де, міне, сондықтан, өйткені меншіктің аса көп үлесі оның қолында қалып отыр.

Тұрғын үйді жекешелендіру бағдарламасы алғашқы кезеңнің өзіндік тағылымына айналды. Оның нәтижелеріне бірқатар жергілікті әкімдердің купонды механизмдер туралы бекітілген ережеге қарамастан пәтерлерді тегін сату, оған қоса купондарды да бірге беру туралы шешімдері теріс әсер етті. Енді бұл тұрғын үй купондарының қалдықтарын жекешелендіру процесінде пайдаланудың қосымша нұсқаларын іздестіруге мәжбүр етіп отыр. Үйді тегін алғандарға ешқандай купон берілмеуі керек.

Бізге Мүлік жөніндегі мемлекеттік комитет пен коммуналдық меншікті басқару жөніндегі органдардың іс-қимылдарының үйлесімсіздігі қатты бөгет жасады. Шын мәнінде жергілікті әкімдердің жанынан жекешелендіру жөнінде қосарлас органдар құру практикасын тоқтату туралы Жоғарғы Кеңестің қаулысы орындалмай қалды. Әлемнің ешбір елінде жекешелендіру жөнінде біртұтас мемлекеттік саясат Қазақстандағыдай сан түрлі сценариймен жүргізілген емес.

Меншіктің ара жігін ашу жөнінде талдап жасалған идеология ескерусіз қалды. Мысалы, Алматы қаласының өзінде бір жылдың ішінде бірін-бірі жоққа шығарған төрт қаулы қабылданған. Кәсіпорындарды республикалық меншіктен коммуналдық меншікке шексіз көшіре беруді тоқтату керек. Сайып келгенде, жекешелендірудің кемшіліктері мен еңбекшілердің басым көпшілігі тарапынан оған деген теріс көзқарас оны бірінші кезеңде бей-берекет жүргізуге байланысты. Біз "төмендегілердің" инициативасы бойынша процесс өздігінен жүріп кетеді деп сеніп қалдық. Сөйтіп, қателестік. "Жоғарыдан" қажетті реттеу мен бақылау болмаған соң, сондай-ақ бұқаралық ақпарат құралдарында жекешелендіру механизмдерін кең насихаттамағандықтан іс алға басқан жоқ. Жергілікті жерлердегі төрешіл, шенеунік топтардың белгілі бір қарсылығы да әсер етті. Ал оны "төменде" жеңу оңай емес. Бір сөзбен айтқанда, лайықты мемлекеттік басқарумен қамтамасыз етілмеген жекешелендіру мен мемлекет иелігінен алудың қажетті нәтижелер бере алмайтынына біздің көзіміз жетті.

Мемлекет иелегінен алу мен жекешелендіру барысының, демек, экономикалық реформалаудың бүкіл процесін тежеп отырған негізгі себептер, міне осындай. Бірақ уақыт өтіп жатыр, ал жұрт тұрмысымыз қашан жақсарады? – деп барған сайын жиі әрі табанды түрде сұрақтар қоюда.

Президент ретінде менің де, республика Министрлер кабинетінің де барлық қиындықтарға қарамастан, экономикалық сауығу іс жүзінде болып жатқандағыдан тезірек болар деп үміттенгендігімізді жасыра алмаймын. Біз экономиканы ырықтандыру және ақша-қаржы жүйесін тұрақтандыру мәселесін бір мезгілде шешуді көздедік. Алайда бұған осыншалық қысқа кезең ішінде қол жетпейтін болып шықты. Оның үстіне, нақты мәліметтер экономикада да, әлеуметтік салада да қиындықтардың арта түскенін, сомның құнсыздануы жалғасып отырғанын, мемлекеттік қаржы саласының, сондай-ақ кәсіпорындардың қаржы жағдайын жақсарту қажеттігін, халықтың тұрмыс деңгейінің едәуір төмендеп бара жатқанын көрсетіп отыр.

Дегенмен, біздің шегінер жолымыз жоқ. Біздің нарықтық экономикаға қарай ілгерілеуімізге кедергі келтіретін тосқауылдарды батыл да дәйекті түрде және отырып алға басуымыз керек. Бұған басқадай балама жоқ.

Бүгін таңда республикада мемлекеттік меншікті өзгерту процесінде бетбұрысты кезең туып отыр. Алғашқы кезеңде атқарылған жұмыс қоғамдық пікірді кең ауқымды жекешелендірудің қажет екенін түсінуге дайындады. Ал оны таяу жылдарда өрістету керек. Осыдан сәйкес мемлекеттік меншікті өзгертудің оңтайлы ұйымдастырушылық формаларын құруға бағдарланған жаңа экономикалық стратегияны әзірлеу қажеттігі де туындады.

Мемлекет иелігінен алудың және жекешелендірудің ұлттық бағдарламасының жобасын әзірлеу процесіне Мемлекеттік мүлік жөніндегі комитет мамандарымен және Бүкіл дүниежүзілік банк сарапшыларымен бірге Жоғарғы Кеңестің комитеттері, халық депутаттары, министрліктер, ведомстволар, Жоғары экономикалық кеңес, Ұлттық ғылым академиясының Экономика институты, Қазақ ауылшаруашылық академиясы, әкімдер де қатысып, көптеген сындарлы ескертпелер айтып, толықтырулар енгізді.

Президент бағдарламаның мәнін аша келіп, негізгі екі мәселеге назар аударды.

Бірінші. Әлеуметтік әділеттілік және азаматтардың жалпыхалықтық меншіктің үлесіне деген конституциялық құқықтарын жүзеге асыру мақсатында жекешелендіру процесіне республиканың тұрақты тұратын тұрғындарын барынша көп тарту көзделіп отыр. Ең бастысы меншікті үлестіріп беру емес, қайта оны одан әрі пайдалану.

Адамдардың инициативасы мен кәсіпкерлігіне ерік беріп, меншік иелерінің кең көлемдегі жігін құру керек, ал олардың айрылып қалатын нәрселері бар. Міне, сол арқылы кез келген мемлекеттің қоғамдық-саяси тұрақтылығының негізі болып отырған орта тапты дәйекті түрде қалыптастыруды қамтамасыз ету қажет.

Екінші. Мемлекеттік кәсіпорындар мен ұйымдарды меншіктің басқа түрлеріне қайта ауыстыру меншік иесі ретінде тек қана мемлекеттің инициативасы бойынша жүргізілетін болады. Бұл орайда жариялылық және

жекешелендірудің барысына пәрменді бақылау жасау сөзсіз қамтамасыз етілетін болады.

Шешен ұлттық бағдарламаның құрылымын, 1993-1995-жылдардағы мемлекет иелегінен алу мен жекешелендіруді жүргізудің принципті мәселелерін жан-жақты ашып көрсетті. Бағдарламада жекешелендірудің, купондарды пайдаланудың негізгі бағыттары, агро-өнеркәсіптік кешендегі мемлекет иелегінен алу мен жекешелендірудің ерекшеліктері, жекешелендіруге шетелдік инвесторлардың қатысуы, сондай-ақ оны жүзеге асыруды қамтамасыз ететін бірқатар ұйымдық шаралар көзделіп отырғанын атап өтті.

Осыған орай бағдарламаны жүзеге асырудың республика халқын әлеуметтік қорғаудың шараларымен міндетті түрде бірге жүргізілетінін ерекше атап көрсетемін. Бұлардың арасынан мемлекет иелігінен алу мен жекешелендіру процесінде босаған қызметкерлерді жұмыспен қамтуды қамтамасыз ету керек. Кадрларды даярлау және қайта даярлау жөніндегі мемлекеттік және жеке мекемелер жүйесі арқылы оларға қызмет саласын және мамандығын ауыстыруға мүмкіндік беру керек.

Халықтың аз қамтамасыз етілген және әлеуметтік қорғалмаған жіктерін қолдау және әлеуметтік қорғау үшін арнайы мемлекеттік, жеке меншік және аралас қорлардың құрылуына айрықша назар аударылатын болады.

Нұрсұлтан Назарбаев бағдарламаның жекешелендіру процесінде мемлекет мүддесін қорғауды қамтамасыз ететін принципті мәселелеріне тоқталды.

Атап айтқанда, республиканың ерекше меншігіндегі объектілер – жер, оның қойнауы, су, әуе кеңістігі, өсімдік және жануарлар дүниесі, басқа табиғат ресурстары, тарих пен мәдениет ескерткіштері, халықтың мәдениет жәнә тарихи құндылықтары, республикалық бюджет қаржысы, республикалық сақтандыру, резерв және басқа қорлар, сондай-ақ республиканың егемендігін, оның әлеуметтік және экономикалық дамуын қамтамасыз ететін кәсіпорындар мен мүлік кешендері жекешелендіруге жатпайды.

Мемлекет экономикалық жекелеген аспектілеріндегі өзіне қажетті және қолайлы реттеуді, халықтың белгілі бір жіктерінің мүддесін қорғауды қамтамасыз ететін тиісті акциялар пакетін өзінде қалдырады.

Шетелдік сарапшылардың пікірінше, дүние жүзінде әлі ешкімнің де Қазақстандағыдай күрделі жағдайда жекешелендірумен айналыспағанын, жұрт жекешелендіруден рыноктың арзан тауарлармен және қызметтермен жедел молығуын, мемлекеттік бюджетке қомақты ақша түсімін, оның үстіне бәрін қамтитын әлеуметтік әділеттікке міндетті түрде қол жеткізілуін күтеді. Бірақ, жекешелендіру барлық осы проблемаларды өздігінен шеше алмайтынын анық түсінуіміз керек. Оның үстіне, дүниежүзілік тәжірибе жекешелендіруде, кез келген түбегейлі реформадағы сияқты, алғашқы

кезеңде экономикалық жағдайдың елеулі нашарлауына әкеліп соғатынын көрсетеді, ал шаруашылық байланыстары жүйесінде қайта құруды талап етіп отырған біздің жағдайда бұл сөзсіз болатын нәрсе.

Қысқасы, бізді алда үлкен қиындықтар: қоғамның материалдық жағынан жіктелуі, кәсіпорындардың банкрот болуы, жұмыссыздық, өмір деңгейінің төмендеуі күтіп тұр. Осының барлығын бастан өткізіп, жеңуіміз керек.

Біздің, былайша айтқанда, табалаушыларымыз да, еріксіз болған әрбір қатеміз үшін тұқыртуға дайын тұратын сыншыларымыз да аз болмайды. Сынау оңай, ал істі тындыру одан қиын.

Біз тәуелсіз мемлекет құрдық, әлемдік қауымдастық жоғары бағалаған жаңа, нағыз демократиялық Конституция қабылдадық. Бүгінде біздің не үшін күресетініміз, өз еңбегімізбен нені қорғайтынымыз да белгілі. Егер бірігудің, ортақ мақсатқа қарай ұмтылудың орнына біз тайталаспен, біздің өміріміздегі белгілі бір кемшіліктер мен қиындықтар үшін кінәлілерді іздеумен айналыссақ, бұл қайғы-қасіретке апарып соғар еді. Ауқымды реформалау кезеңінде барлық егесуші партиялар мен қозғалыстар өз қызметтеріне терең мораторий жарияласа жөн болар еді. Егер бәріміз алдымызда тұрған міндеттердің маңыздылығына ой жүгіртпесек, түпкі мақсатқа жету үшін жеке, уақытша мүдделерден бас тарта алмасақ, біз белгіленген шептерге жете алмаймыз. Конституциялық бостандық, біз аңсаған демократия құр елеске айналуы мүмкін.

Қазақстанның бүкіл халқын биік мақсат жолындағы ізгілікке және саяси бірлікке шақырамын.

**ВЫСТУПЛЕНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
НА СОВЕЩАНИИ ГЛАВ ОБЛАСТНЫХ, АЛМАТИНСКОЙ И
ЛЕНИНСКОЙ ГОРОДСКИХ АДМИНИСТРАЦИЙ, РУКОВОДИТЕЛЕЙ
РЕСПУБЛИКАНСКИХ МИНИСТЕРСТВ И ВЕДОМСТВ,
РАБОТНИКОВ ГОСКОМИМУЩЕСТВА***

Алматы, 3 марта 1993 года

**НАС ЖДУТ ВПЕРЕДИ БОЛЬШИЕ ТРУДНОСТИ.
ВСЕ ЭТО НАДО ПЕРЕЖИТЬ, ПРЕОДОЛЕТЬ**

Республика находится в стадии коренных преобразований, и стержневым их направлением являются разгосударствление и приватизация. Абсолютно ясно, что реформирование экономики, вывод ее из кризисной ситуации невозможны без радикального преобразования отношений собственности.

Всех без исключения граждан Казахстана очень волнует, на какие политические, экономические, социальные ориентиры нацелены разгосударствление и приватизация, что ожидает людей в ближайшей и более отдаленной перспективе. Очень важно, чтобы национальная программа разгосударствления и приватизации была положительно воспринята согражданами, нашла понимание и поддержку у народа Казахстана.

Если не кривить душой, надо признать, что на первом этапе разгосударствления и приватизации не удалось полностью достигнуть намеченных рубежей. Сейчас в республике преобразовано 6 198 объектов с оценочной стоимостью около 41 миллиона рублей в ценах 1991 года. Численность работающих на приватизированных предприятиях, ставших не на словах, а на деле истинными собственниками, составила всего 767 тысяч человек, или 12 процентов от числа работающих. Не выполнены намеченные положения по приватизации государственного жилищного фонда, объектов торговли и бытового обслуживания. В торговле, например, на долю приватизированных предприятий приходится всего 4,5 процента розничного товарооборота, хотя приватизировано 40 процентов из общего количества. В бытовом обслуживании негосударственный сектор обеспечил лишь 21,1 процента услуг вместо намеченных 50 процентов.

Иными словами, мы не сумели добиться главного. А именно, чтобы основная масса населения глубоко осознала суть рыночных преобразований в экономике, поверила в возможность организации собственного дела,

* "Казахстанская правда", 5 марта 1993 года.

возродила в себе почти утраченное за последние семь десятилетий тоталитарного режима чувство хозяина, собственника. Если уж говорить честно, сегодня реально заинтересованными в приватизации являются в основном руководящие работники предприятий и органов государственного управления.

Многим из них пассивность трудящихся даже на руку, поскольку открывает путь к различным злоупотреблениям.

Почему так произошло? В чем причина неудачной реализации намеченного в рамках первого этапа приватизации?

Прежде всего сказалось вполне понятное отсутствие опыта в проведении столь крупномасштабной и исключительно сложной как в экономическом, социальном, так и в чисто политическом плане акции. Взять, например, правовую сторону дела. В принятом пакете законов, регулирующем отношения собственности, была допущена масса противоречий, тормозившая процесс приватизации, зачастую создававшая тупиковую ситуацию как для продавца, так и для покупателя. В серьезном конфликте с процессами приватизации оказались законы "О местном самоуправлении и местных Советах народных депутатов Казахской ССР", "О собственности Казахской ССР", да и сам Закон "О разгосударствлении и приватизации", как оказалось, требует больших корректировок.

Негативно сказались на выполнении намеченной программы разделение государственной собственности на республиканскую и коммунальную, а также излишнее увлечение коллективными формами собственности, привилегиями и льготами, которые закон о приватизации предоставлял. Сегодня мы видим, что переход имущества из государственной собственности в коллективную мало что изменил в эффективности производства. Именно привилегированное положение трудовых коллективов не позволило нам требовать от них высокой оплаты за приватизируемое имущество.

Мы исходили из того, что в большинстве случаев это имущество создавалось или приобреталось за счет труда самих работников предприятия, но не учитывали, что оно создавалось не только ими, а всем народом. И вот теперь убедились, что к бесплатно полученному имуществу отношение тоже "бесплатное", что такая передача собственности отнюдь не воспитывает хозяина, наоборот, лишь усугубляет негодные традиции иждивенчества и безответственности. Глубоко убежден, что приоритетное право трудового коллектива в приватизации – это неудачная попытка "примирить" социалистическую психологию с необходимостью проведения рыночных реформ. К сожалению, мы потеряли время, лишней раз доказывая политическую и экономическую несостоятельность этого, прямо скажем, порочного подхода.

Анализируя ход приватизации, нельзя не отметить еще одно важное обстоятельство. Как правило, любое преобразованное предприятие сразу же

начинало рассматриваться органами государственного управления как отрезанный ломоть. Это глубочайшее заблуждение, поскольку с министерств и ведомств обязанности государственного регулирования отраслевых задач никто не снимал, приватизация меняет лишь формы этого регулирования... Вот почему именно на начальном этапе государство должно поддержать эти предприятия, поскольку огромная доля собственности остается в руках.

Своеобразным уроком первого этапа стала программа приватизации жилья. Отрицательно сказались на ее результатах принятие рядом глав местных администраций, вопреки утвержденному положению купонном механизме, решений о безвозмездной продаже квартир, с одновременным начислением купонов. Теперь это вынуждает нас изыскивать дополнительные варианты использования остатков жилищных купонов в процессе приватизации. Те, кто получил жилье бесплатно, никакими купонами не должны наделяться.

Нам очень мешала несогласованность действий. Госкомимущества и органов по управлению коммунальной собственностью. По существу постановление Верховного Совета о прекращении практики создания параллельных органов по приватизации при главах местных администраций оказалось невыполненным. Нигде в мире единая государственная политика приватизации не проводилась по различным сценариям, как это сплошь и рядом происходило в Казахстане.

Разработанная идеология разграничения собственности забыта. Например, только по городу Алматы за год принято четыре взаимоисключающих постановления. Следует прекратить бесконечную передачу предприятий из республиканской собственности в коммунальную.

Наконец, недостатки приватизации и негативного к ней отношения со стороны основной массы трудящихся обусловлены стихийным характером ее проведения на первом этапе. Мы понадеялись, что процесс пойдет сам собой, по инициативе "снизу". И ошиблись. Без должной регуляции и контроля "сверху", а также без широкого освещения механизмов приватизации в средствах массовой информации дело не пошло. Сказалось и определенное сопротивление бюрократических, чиновничьих кругов на местах, которое "снизу" не так-то легко преодолеть. Словом, мы убедились, что приватизация и разгосударствление, не обеспеченные должным государственным управлением, нужных результатов дать не могут.

Таковы основные причины, сдерживающие ход разгосударствления и приватизации, а следовательно, и весь процесс экономического реформирования. Но время идет, и все чаще и настойчивее люди задают вопрос: когда же улучшится жизнь?

Не скрою, и я, как Президент, и Кабинет министров республики, несмотря на все трудности, надеялись, что экономическое оздоровление наступит

быстрее, нежели это происходит на самом деле. Мы предполагаем решить проблемы либерализации экономики и стабилизации денежно-финансовой системы одновременно. Однако это оказалось недостижимым в столь короткий период времени. Более того, фактические данные свидетельствуют, что и в экономике, и в социальной сфере трудности нарастают, рубль продолжает обесцениваться, положение в сфере государственных финансов, а также финансов предприятий желает много лучшего, уровень жизни населения значительно снижается.

И все же пути назад у нас нет. Надо идти вперед, настойчиво и последовательно преодолевая препоны, тормозящие наше движение к рыночной экономике. Альтернативы этому не существует.

Сегодня в процессе преобразования государственной собственности в республике наступает переломный момент. Прделанная на первом этапе работа подготовила общественное мнение к пониманию необходимости широкомасштабной приватизации, которую предстоит развернуть в ближайшие годы. В соответствии с этим и возникла необходимость выработки новой экономической стратегии, ориентированной на создание оптимальных организационных форм преобразования государственной собственности.

В процессе разработки проекта национальной программы разгосударствления и приватизации, помимо специалистов Госкомимущества и экспертов Всемирного банка, принимали участие и высказали целый ряд конструктивных замечаний и дополнений комитеты Верховного Совета, народные депутаты, министерства, ведомства, Высший экономический совет, Институт экономики Национальной академии наук, Казсельхозакадемия, главы администраций.

Раскрывая суть программы, Президент обратил внимание на два основополагающих момента.

Первый. В целях соблюдения принципов социальной справедливости и реализации конституционного права граждан на долю общенародной собственности предполагается привлечь к процессу приватизации максимально возможное число постоянно проживающих жителей республики. Главное не в том, чтобы раздать собственность, а в ее дальнейшем использовании. Необходимо раскрепостить инициативу и предприимчивость людей, создать широкий слой собственников, которым есть что терять, тем самым обеспечить последовательное формирование среднего класса – основы общественно-политической стабильности любого государства.

Второй момент. Преобразование государственных предприятий и организаций в иные формы собственности будет производиться исключительно по инициативе государства как собственника при безусловном обеспечении гласности и действенного контроля за ходом приватизации.

Выступающий подробно раскрыл структуру национальной программы, принципиальные подходы к проведению разгосударствления и приватизации в 1993-1995 годах.

...В программе рассматриваются основные направления приватизации, использование купонов, особенности разгосударствления и приватизации в агропромышленном комплексе, участие в приватизации иностранных инвесторов, а также некоторые организационные моменты, обеспечивающие ее реализацию.

...Реализация программы в обязательном порядке будет сопровождаться мерами социальной защиты. Среди них он выделил обеспечение занятости высвобождающихся в процессе разгосударствления и приватизации работников, предоставление им возможности сменить сферу деятельности и профессию через систему государственных и частных учреждений по подготовке и переподготовке кадров.

Особое внимание будет уделено созданию специальных государственных, частных и смешанных фондов для поддержки и социальной защиты малообеспеченных и социально незащищенных слоев населения.

Нурсултан Назарбаев остановился на принципиальных моментах программы, обеспечивающих защиту государственных интересов в процессе приватизации.

В частности, приватизации не будут подлежать объекты исключительной собственности республики – земля, ее недра, воды, воздушное пространство, растительный и животный мир, другие природные ресурсы, памятники истории и культуры, культурные и исторические ценности народа, средства республиканского бюджета, республиканские страховые, резервные и иные фонды, а также предприятия и имущественные комплексы, обеспечивающие суверенитет республики, ее социальное и экономическое развитие.

Государство оставляет за собой соответствующий пакет акций, обеспечивающий ему необходимое и оптимальное регулирование в отдельных аспектах экономики, защиту интересов определенных слоев населения.

...По отзывам иностранных экспертов, никто в мире еще не занимался приватизацией в таких сложных условиях, в которых к ним приступили в Казахстане. От приватизации многие ждут немедленного насыщения рынка дешевыми товарами и услугами, значительных денежных поступлений в государственный бюджет, да чтобы при этом обязательно была достигнута всеобъемлющая социальная справедливость. Но надо четко сознавать, что сама по себе приватизация не способна решить все эти проблемы. Более того, мировой опыт свидетельствует, что приватизация, как и любая коренная реформа, на первом этапе приводит к определенному ухудшению экономической ситуации, а в наших условиях, когда требуются еще и преобразования в системе хозяйственных связей, это тем более неизбежно.

Словом, нас ждут впереди большие трудности: материальное расслоение общества, банкротство предприятий, безработица, снижение жизненного уровня. Все это надо пережить, преодолеть.

Будет у нас немало критиков, способных, как говорится, вставить каждое лыко в строку, побольнее ударить за каждую невольную ошибку. Но критиковать легко, значительно труднее – делать дело.

Мы создали независимое государство, приняли новую, подлинно демократическую Конституцию, высоко оцененную мировым сообществом. Сегодня нам есть за что бороться, что защищать своим собственным трудом. И будет трагично, если вместо единения, стремления к общей цели мы займемся конфронтацией, поиском виновных в тех или иных неурядицах и трудностях нашей жизни. По моему мнению, было бы правильным, чтобы на период масштабного реформирования все конфликтующие партии и движения объявили глубокий мораторий на свою деятельность. Если все вместе мы не проникнемся важностью стоящих перед нами задач, если не сумеем поступиться частными, временными интересами ради достижения цели, нам не достичь поставленных рубежей. Конституционная свобода, столь желаемая нами демократия может оказаться всего лишь головой, искусственно поставленной на тело раба.

Призываю весь народ Казахстана к нравственному и политическому единению во имя высокой цели.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ӘЙЕЛДЕР КҮНІМЕН
ҚАЗАҚСТАН ӘЙЕЛДЕРІН ҚҰТТЫҚТАУЫ *

Алматы, 6 наурыз 1993 жыл

Қымбатты әйелдер!
8-Наурыз мерекесі құтты болсын!

Табиғаттың өзі де түлеп, жасара түсетін көктемнің алғашқы мерекесі біздің бәрімізге де қымбат. Бұл күні біз ең алдымен барлық әйелдерге – аналарымызға, жұбайларымызға, апа-қарындастарымыз бен қыздарымызға шынайы құрметімізді, шексіз алғысымызды білдіреміз.

Туған ошақтың отын сөндірмеу үшін, біздің ортақ үйімізде бейбітшілік пен татулық, бірлік пен тыныштық орнауы үшін сіздердің аялы алақан шапағатын, жүрек жылуы мен жан шуағын таратып келе жатқандарыңызды білеміз. Республикада рухани келісім ахуалының, азаматтық татулықтың алдағы уақытта да нығая түсетіні көп ретте өздеріңіздің мейірімді де жасампаз қолдарыңызда. Бүкіл қоғамның өзгерістер жолымен алға ілгерілеуі де сіздерге байланысты.

Еселі еңбектеріңіз үшін, ізгілікті істеріңіз үшін сіздерге мың алғыс!

Қазіргі қысылтаяң кездің әйелдерге де қиын тиіп отырғанын білемін. Осындай ауыр жағдайдың өзінде республикада көптеген істер атқарылып жатыр. Соның бір саласы көп балалы отбасылар мен аналарды қолдауға арналған. Осы жылдан бастап төрт және одан да көп баласы бар жұмыс істемейтін аналарға төменгі жалақы мөлшерінде жәрдемақы тағайындалды. 14 жасқа дейінгі балаларға тегін дәрі-дәрмек берілетін болды. Әйелдер мен балалардың жағдайын жақсартуға бағытталған басқа да шараларды жүзеге асыру үшін жергілікті әкімдерге менің тарапымнан тапсырма берілді. Қазақстан экономикасындағы зор қиындықтарға қарамастан әйелдерге, балалы отбасыларына тұрмыстарын жақсарту үшін қажет дегеннің бәрі бұдан әрі де жасала беретін болады.

Қазіргі дағдарыстан біз экономика мен саясаттағы реформалардың қарқынын жеделдеткенде ғана шыға аламыз. Өзіміз өткізіп жатқан осы түйіні қиын әрі күрделі істе мемлекет басшысы ретінде мен де, республика үкіметі де сіздер түсіністік танытып, қолдау көрсетеді деп сенеміз.

* "Егемен Қазақстан", 6 наурыз 1993 жыл.

Сіздер бақытты болып, ертеңгі күнге алаңдамаңыздар, жүздеріңізден шаттық кетпесін, балаларыңыздың аспаны ашық болсын деп тілейміз. Осындай жақсы өмірге жететінімізге кәміл сенемін. Барлық әлеуметтік проблемаларды шешудің, әйелдердің құқықтарын жүзеге асырудың, олардың қоғамдық-саяси өмірдегі рөлін арттырудың берік кепілі егемен Қазақстанның таяуда ғана қабылданған Конституциясы болмақ.

Сіздердің бәріңізге қымбатты әйелдер, осынау шуақты мереке күні зор денсаулық, жаңа табыс, өміршең сенім, сұлулық пен сүйіспеншілік тілеймін. Көңілдеріңізді кір шалмасын, үйлеріңіз бақыт пен қуанышқа тола берсін!

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ө. НАЗАРБАЕВТЫҢ НАУРЫЗ МЕРЕКЕСІМЕН ҚАЗАҚСТАН ХАЛҚЫН ҚҰТТЫҚТАУЫ*

Алматы, 20 наурыз 1993 жыл

Қымбатты отандастар!

Баршаңызды жақсылықтың лебіндей жыл құсымен бірге келер Наурыз мейрамымен шын жүректен құттықтаймын.

Халқымыздың рухани дәстүрінен ерекше орын алған осы төл мерекеміздің мән-маңызы ұлттық сана-сезім оянып, еліміз егемен атанып, өз тізгінін өз қолына алған тұста анағұрлым арта түсуде.

Биылғы Наурызды біз жылдағыдан өзгеше жағдайда атап өткелі отырымыз. Осы көктем мерекесінің қарсаңында тәуелсіз мемлекетіміздің Негізгі Заңы – тұңғыш Конституциямыз қабылданды. Бұл құжат біздің жаңа мемлекетіміздің негізін құрап, ірге тасын қалайтыны, болашаққа мегзейтіні анық. Бүкіл дүниежүзілік қауымдастықта жан-жақты жетілген, терең демократиялық Конституция ретінде биік бағаланып отырған бұл құжатта мемлекетіміздің сипаты, құрылымы, идеологиясы айқын көрсетілген. Оны қадір тұту, күнбе-күнгі өмірде берік ұстану – әрбір қазақстандықтың асыл парызы.

Әрине мемлекет құру, жаңа қоғамдық-экономикалық қарым-қатынас қалыптастыру оңай мақсат екендігі белгілі. Осыған орай, әсіресе нарықтық экономикаға көшу кезеңінде кездесіп жатқан қиындықтар да аз емес. Біз әпсәтте молшылыққа, байлыққа кенеле қаламыз деген жалаң ұраншылдықтан аулақпыз. Жаңа Конституцияға сәйкес әрбір азаматтың өз мүмкіндігін пайдалануына, құқықтық қоғам құруға бет алып отырмыз.

Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығындағы өзге елдермен салыстырғанда Қазақстанның экономикалық жағдайы да, қоғамдық-саяси ахуалы да анағұрлым артық екеніне, біздегі сан ұлттың өзара түсіністікпен, тату-тәтті тұрып жатқанына шүкіршілік етіп, әрқайсымыз өз орнымызда өз міндетімізді, халық алдындағы перзенттік парызымызды адал атқарсақ, дәулетіміз тасып, сәулетіміз асар күн де алыс болмайды деп сендіреміз. Ол үшін біз бәріміз

* "Егемен Қазақстан", 20 наурыз 1993 жыл.

ауызбіршілік болып, республикамызды мекен етуші барша халықтардың татулығын, ел іргесінің амандығын қамтамасыз етуіміз керек.

Көктем шуағымен бірге жететін Наурыз мейрамы біздің бәріміздің жүректерімізге жылылық құйсын, бір-бірімізге деген достық көңілімізді арайландырып, ізгіліктің сәулесін төксін.

Аспанымыз ашық, береке-бірлігіміз баянды болсын, қымбатты отандастар!

Ұлыстың ұлы күні құтты болсын!

ПОЗДРАВЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА С ПРАЗДНИКОМ НАУРЫЗ*

Алматы, 20 марта 1993 года

С ДОБРЫМ ПРАЗДНИКОМ!

Сердечно и искренне поздравляю вас с прибывшим на теплых крыльях весны прекрасным праздником – Наурыз мейрамы. Трудно переоценить глубину и значимость этого самого древнего и светлого народного торжества в нашей исторической памяти в условиях роста национального самосознания, обретения государственного суверенитета.

Нынешний Наурыз мы встречаем с особым душевным настроем. Накануне этого праздника принята первая Конституция нашей независимой страны. Этот поистине исторической важности документ закладывает основы для цивилизованного строительства демократического государства, является верным ориентиром в его становлении.

В нашей Конституции, получившей высокую оценку мирового сообщества как основательный и глубоко демократический акт, отражены экономические и политические приоритеты, суть государственной идеологии. Именно поэтому наш гражданский долг – уважать свою Конституцию, следовать ее букве и духу.

Тернист путь к правовому государству, как труден и переход к неведомым дотоле общественным и производственным отношениям. Превеликими сложностями сопровождается перевод экономики на рыночные рельсы. Поэтому мы далеки от иллюзий сиюминутного достижения желаемого благосостояния народа и процветания страны. Но новая Конституция дает возможности каждому из нас полнее реализовать себя на пути к правовому государству.

Сравнивая экономическое и общественно-политическое положение нашей республики с ситуацией в других странах Содружества Независимых Государств, дорожа межнациональным согласием, искренней дружбой казахстанцев, верю: если каждый из нас на своем месте будет честно

* "Казахстанская правда", 20 марта 1993 года.

выполнять долг перед Отчиной, то мы сумеем приблизить час выхода страны из кризиса, день ее процветания. Для этого мы, казахстанцы, независимо от национальности и вероисповедания, сообща, дружно должны возводить наш общий дом.

Пусть Наурыз мейрамы – предвестник тепла и света – согреет своим праздничным дыханием не только нашу благодатную землю, но и щедрые души всех казахстанцев, вселит в каждого из вас надежды на достойную жизнь.

Чистого неба, светлых помыслов, величайшего счастья, взаимопонимания вам, дорогие соотечественники!

С добрым праздником Наурыз!

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ РЕСПУБЛИКА ҚАУІПСІЗДІК КЕҢЕСІНДЕ СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ*

Алматы, 25 наурыз 1991 жыл

Наурыздың 25-інде Нұрсұлтан Назарбаевтың төрағалық етуімен Республика Қауіпсіздік Кеңесінің мәжілісі өткізілді. Оны аша келіп, Президент бұдан былай бұл конституциялық орган болып табылатындығын айтты. Онда республиканың ішкі және сыртқы саясатының ең маңызды мәселелері қаралып, бүкіл Қазақстан территориясында міндетті түрде орындалуға тиісті шешімдер қабылданатын болады.

Мәжілісте "Қазақстан Республикасы Президентінің 1992 жылғы желтоқсанының 4-індегі Мемлекеттік басқару органдарының лауазымды қызметкерлерінің тәртіп, қоғамдық тәртіп және қауіпсіздік жайы үшін жауапкершілігін арттыру туралы" қаулысының орындалу барысы және оны одан әрі жүзеге асыру шаралары туралы" мәселе қаралды.

Президент Нұрсұлтан Назарбаев қауіпсіздік Кеңесінде болған пікір алысуларды қорытындылады.

Тек тауар бағасы мен тұрмыс деңгейін арттыру мәселелері қазір адамдарды қылмыстан гөрі көп толғантуда. Республикада қылмысты жағдайдың қиындауы мемлекет негізіне нұқсан келтіруде. Біз бүгін әңгіме етіп отырған сол келеңсіз процестерде мемлекеттік өкімет органдары мен басқару органдары, сот және құқық қорғау органдары өкілдерінің қылмыстық топтармен, әр түрлі коммерциялық құрылымдармен тереңдей түскен байланыстары ерекше алаңдатуда. Облыс әкімдерінің қатысуымен болатын Республика Кеңесінің сәуірдегі мәжілісінде біз барынша жан-жақты және өткір әңгіме өткіземіз.

Біз тек талқыланып отырған қаулы төңірегінде ғана жұмыс жүргізбеуіміз керек. Біз Алматыда тек жоғары өкімет салаларында ғана емес, жалпы алғанда қылмыспен күресте үлгі көрсете алған болар едік. Біздің қолымызда бәрі: ұлан, ішкі әскерлер, әскери училищелер бар. Егер біз олардың қылмысқа қарсы шабуылын заңға қатаң сәйкестендіре отырып жүргізсек, онда бізді еңбек ұжымдары, барлық адал адамдар қолдайтын болады. Олардың өз жерінде тыныштықта қауіп-қатерсіз өмір сүруіне, еңбек етуіне және демалуына құқығы бар.

* "Егемен Қазақстан", 27 наурыз 1993 жыл

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ө. НАЗАРБАЕВТЫҢ БҮКІЛ ДҮНИЕЖҮЗІЛІК ЭКОНОМИКАЛЫҚ ФОРУМНЫҢ КӨШПЕЛІ СЕССИЯСЫНДА СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ*

Алматы, 18 сәуір 1993 жыл

Ғаламдық геосаяси өзгерістер бұрынғы КСРО-ның қазіргі тәуелсіз республикаларына өзінің шаруашылық саясатын дербес құруға және жүргізуге, өзінің экспорттық қуатын толық іске асыра және сонымен бірге шетелдік серіктестіктер үшін жаңа өткізу ошақтарын аша отырып, өзіне Бүкіл дүниежүзілік экономикалық қоғамдастыққа жол салуға мүмкіндіктер берді.

Осыған байланысты егемен Қазақстан шетелдік инвестициялардың салым саласында, жоғары тиімді бірлескен өндірістер құруда ынтымақтастықты кеңейтуге аса мүдделі. Бұл форумның мақсаты оның нақ осы саладағы мүмкіншіліктерін көрсетуде болып отыр.

Жылдың басында қабылданған дағдарысқа қарсы кезек күттірмес шаралар және әлеуметтік-экономикалық реформаларды тереңдету бағдарламасы қатаң монетарлық саясатпен бірге халық шаруашылығын тұрақтандыру, отын-энергетикалық және металлургиялық кешендерді жаңғырту және одан әрі дамыту, өндірісті кеңейту және ішкі рынокты халық тұтынатын тауарлармен және азық-түлікпен молықтыру, коммуникация, көлік және байланыс жүйелерін жетілдіру жөніндегі нақты іс-шараларды көздейді.

Осының бәрі экспорттық салаларды техникалық және технологиялық қайта жарақтандыру үшін күрделі ресурстарды жұмылдыруды талап етеді. Ал мұның өзі жалпы алғанда экономиканы тепе-тең дамыту үшін халықаралық еңбек бөлісінің басымдылығын толығымен пайдалануға келіп саяды. Нақ осы салаларды басыңқы құрылымдар ретінде бөліп алудың өзі Қазақстанның табиғи ресурстық орасан зор қуатын пайдаланудың экономикалық мүмкіншіліктері болып табылады. Ал осы мүмкіншіліктердің әлі аяғына дейін зерттелмегенін де айтқан жөн.

Міне, дағдарысқа қарсы бағдарлама, тиісті заң шығарушылық негізінен нығайтылған сыртқы инвестицияларды тарту саласында мемлекеттік саясатты жандандыруды көздейтіні де сондықтан. Оның үстіне, экономиканың мемлекеттік емес секторына тартылған ресурстарды тиімді пайдалануға ынталандыру ісіне айрықша назар аударылады.

* Н. Назарбаев. Тәуелсіздігіміздің бес жылы. – Алматы: Қазақстан, 1996. – 133 б.

Біз шетел капиталының табиғи құйылуының негізгі жағдайлары өз иелігіндегі жеке секторды дамытуға қажетті алғышарттарды жасау, жеке меншікке қол сұғылмайтын кепілдікті және кәсіпкерлік үшін шынайы еркіндікті қамтамасыз ету екенін жақсы түсінеміз. Сондықтан республикада экономикалық реформалардың орталық буыны ретінде арнайы ұлттық бағдарламада бекітілген меншік құрылымындағы жүйелік өзгерістер, кең ауқымды акцияландыру және мемлекеттік кәсіпорындарды жекешелендіру қарастырылып отыр. Ол мемлекеттің қызметін үш негізгі: шағын, жаппай және жекелей жекешелендіру бағыттары бойынша жеделдетуді көздейді. Құжатта отандық өндірістің тиімді дамуына түрткі бола алатын шетелдік инвесторлардың жекешелендіру шараларының барлық түрлеріне қатысуының жеткілікті икемделген жағдайларының негізі қаланған.

Сонымен бір мезгілде банк жүйесін реформалау ақша айналымы және валюталық қатынастар саласындағы тәртіпті қамтамасыз етеді. Қазіргі қабылданған валюталық шектеулер барлық өркениетті елдерде болғанындай және болып отырғанындай, экономиканы тұрақтандыру жағдайына қарай сөзсіз біртіндеп жойылатын болады.

Ірі шетелдік несиенгерлер республикамен ынтымақтастыққа даяр екендігі бізді қанағаттандырады. Шет мемлекеттердің бізге несиелік ұсыныстарының жалпы сомасы қазір АҚШ-тың 5,5 миллиард долларын құрап отыр. Бұл бойынша қазірдің өзінде сегіз келісім жасалды. Қазақстан, сондай-ақ, шетелдік техникалық және ізгілік көмекті жоғары бағалайды.

Қоғамдық ықпал ету және ауқымды өзгерістерінің тереңдігі бойынша теңдесі жоқ ТМД-дағы саяси және экономикалық реформалардың тағдыры планетарлық мағынаға ие болып отыр. Сондықтан оларды қолдауға бүкіл дүниежүзілік қоғамдастықтың ақыл-ой және өндірістік қуатын жұмылдыру қисынды болып табылады. Әрине, біз өз проблемаларымызды алдымен өзіміз шешуге тиістіміз. Бірақ оның сындарлы және уақтылы көмегі бізге қиындықтарды тезірек және артық шығындарсыз өткеруге көмектеседі. Сайып келгенде, бүкіл адамзат үшін ол орасан зор пайда береді.

Алматы кездесуі өзара тиімді ынтымақтастық пен өзара түсінушілік саласында жаңа жетістіктермен атап өтілетініне сенім білдіремін.

**ИЗ ВЫСТУПЛЕНИЯ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
НА АЛМАТИНСКОЙ ВЫЕЗДНОЙ СЕССИИ
ВСЕМИРНОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО ФОРУМА***

Алматы, 18 апреля 1993 года

В ПОЛЬЗУ ВСЕГО ЧЕЛОВЕЧЕСТВА

...До недавнего времени производственный потенциал, особенности социально-экономического развития Казахстана оставались для крупного западного бизнеса слабоизученными. В целом Центрально-Азиатский регион воспринимался в мире как неотъемлемый элемент "единого народно-хозяйственного комплекса СССР", специализированный преимущественно на производстве сырьевых видов продукции.

Но глобальные геополитические изменения дали возможность новым независимым государствам самостоятельно формировать и проводить в жизнь свою хозяйственную политику, прокладывая себе путь в мировое экономическое сообщество, в полной мере реализуя свой экспортный потенциал и, одновременно, открывая для зарубежных партнеров новые рынки сбыта.

Наиболее эффективный способ приобщения к высшим достижениям мировой техники, технологии и организации производства мы видим во все-стороннем развитии международных экономических связей и взаимовыгодных деловых контактов. Настоящая встреча – не исключение: я убежден, что она придаст дополнительный импульс расширению сотрудничества в области вложения инвестиций и налаживанию высокоэффективных совместных производств.

Цель и общая направленность выездной сессии Всемирного экономического форума в Алматы состоит как раз в том, чтобы продемонстрировать вам возможности, которыми мы располагаем, и обеспечить с вашим участием конструктивное и неформальное общение деловых людей, предпринимателей, представителей государственных структур управления.

Республика Казахстан уверенно вступила на путь кардинального реформирования своей политической, экономической и законодательной систе-

* Н. Назарбаев. Пять лет независимости. – Алматы: Қазақстан, 1996. – 126–135 с.

мы. Мы твердо и настойчиво проводим курс на создание правового, подлинно демократического государства.

Казахстан постоянно расширяет свои политические, экономические и деловые контакты с зарубежными странами на равноправных и взаимовыгодных условиях. Мы вступили в такие авторитетные экономические и финансовые организации, как Международный валютный фонд, Международный банк реконструкции и развития, Международная ассоциация развития, Международное агентство по гарантиям инвестиций, Европейский банк реконструкции и развития и многие другие. Республика присоединилась к Парижской конвенции по охране промышленной собственности, к Мадридскому соглашению о международной регистрации товарных знаков, к Договору о патентной кооперации и другим международным пактам. Все это говорит о том, что в Казахстане создана хорошая организационно-правовая и институциональная база, обеспечивающая все необходимые условия для эффективного функционирования отечественного и зарубежного капиталов.

Достаточно стабильная политическая ситуация, общественная поддержка стратегии экономических реформ, мощный ресурсный потенциал и выгодное "транзитное" евро-азиатское геополитическое положение страны составляют основу для оптимистичной оценки перспектив экономического развития Казахстана.

Вместе с тем мы далеки от того, чтобы идеализировать свое положение. Нынешнее состояние экономики республики определяется глубоким кризисом, поразившим практически все сферы общественной жизни.

В условиях большой неопределенности в рублевой зоне, острейшего дефицита финансовых ресурсов, недостатка новых прогрессивных технологий, квалифицированных кадров, а, самое главное – времени, нам приходится, образно говоря, "на марше" осуществлять глубокие экономические реформы, переориентировать традиционные связи, искать пути и механизмы эффективной интеграции в мировое сообщество. Мы решаем сложнейшие задачи поиска и реализации социально-приемлемых путей последовательного продвижения реформ, прогнозирования последствий принимаемых мер и упреждения возможных социальных обострений.

Выполнение этих важнейших задач потребует мобилизации капитальных ресурсов для технического и технологического перевооружения экспортных отраслей с тем, чтобы сполна использовать преимущества международного разделения труда для сбалансированного развития экономики в целом.

Выделение именно этих отраслей в качестве структурных приоритетов объясняется экономическими перспективами освоения и рационального использования ресурсного потенциала Казахстана. Подчеркну, что природные ресурсы республики еще не до конца исследованы. Так, недавно от-

крытые Тенгизское месторождение нефти и газа и Карачаганакское месторождение газоконденсата, по заключению международных экспертов, входят в первую десятку крупнейших углеводородных кладовых мира. Существующие запасы нефти на Тенгизском нефтяном месторождении оцениваются в 25 миллиардов баррелей. Кстати, буквально на днях мы с американской корпорацией "Шеврон" подписали на взаимовыгодных условиях меморандум о создании совместного предприятия "Тенгизшевройл".

Перспективы металлургического комплекса связаны с огромными запасами руд черных, цветных и редких металлов. Благодаря высокому качеству цветные металлы Казахстана пользуются большим спросом на мировом рынке. Рафинированные свинец и цинк Усть-Каменогорского свинцово-цинкового комбината, а также катодная медь акционерного общества "Балхашмедь" зарегистрированы в качестве торговых эталонов качества на Лондонской бирже цветных металлов. Высоким спросом пользуются на мировом рынке и производимые в республике ферросплавы, прокат черных металлов, минеральные удобрения.

Важную группу экспортных товаров республики составляет продукция агропромышленного комплекса. Основными статьями экспорта сельскохозяйственной продукции являются хлопок-волокно, шерсть, кожевенное сырье, мясные консервы и высококачественное зерно сильных и твердых сортов пшеницы, урожай которого в прошлом году составил более 32 миллионов тонн.

Значительные возможности имеются в области экспорта строительных материалов – мрамора, гранита, ракушечника, гипсового камня, волластонита и других. Развитие производства этих материалов не требует крупных инвестиций и может принести отдачу в короткие сроки.

В наших условиях наиболее перспективными формами инвестиционного сотрудничества представляются привлечение прямых и "портфельных" инвестиций, заключение кредитных соглашений, концессии, компенсационное сотрудничество и лизинговые операции.

По действующему законодательству Республики Казахстан инвестирование разрешено в любых сферах хозяйственной и иной деятельности, за исключением производства продукции прямого военного назначения, наркотиков и других законом запрещенных производств. Допускается создание предприятий, полностью основанных на иностранном капитале. Для иностранных инвесторов предоставлены определенные льготы по налогообложению.

В отношении иностранных инвестиций в сырьевые отрасли в настоящее время определяются процедуры установления объемов месторождений, предлагаемых нами к разведке и разработке, отрабатывается меха-

низм проведения конкурсов между зарубежными компаниями и последующего контроля за точным соблюдением условий контрактов. Что касается иностранных инвестиций в несырьевые и ограниченный круг "закрытых" отраслей, предусматривается создание максимально возможного благоприятного режима для потенциальных инвесторов.

Однако это вовсе не означает, что мы не заинтересованы в инвестициях в другие отрасли производства. В целом для экономики республики, при дефиците капитальных вложений, любые внешние инвестиции позволяют освободить дополнительные объемы ресурсов, образуемых за счет внутренних источников и использовать их для развития других отраслей.

Для координации деятельности иностранных инвесторов в республике и осуществления государственной политики в этой области при Министерстве экономики создан специальный орган – Национальное агентство по иностранным инвестициям. На это же агентство возложена текущая работа по экспертизе инвестиционных проектов, проведению конкурсов и тендеров.

Конечно, было бы наивным пытаться привлечь иностранные инвестиции, как говорится, "словами", разного рода обещаниями льгот и послаблений. Мы прекрасно понимаем, что основными условиями естественного притока иностранного капитала являются создание необходимых предпосылок для развития собственного частного сектора, обеспечение гарантий неприкосновенности частной собственности и подлинной свободы предпринимательства. Поэтому в качестве центрального звена экономических реформ мы рассматриваем системные изменения в структуре собственности, широкомасштабное акционирование и приватизацию государственных предприятий.

Как видите, мы придаем большое значение расширению объемов иностранных инвестиций и, соответственно, создаем правовые и организационные условия, позволяющие максимально снизить степень риска для зарубежных инвесторов.

В нынешней ситуации все-таки более предпочтительным направлением внешней помощи для нас являются прямые иностранные инвестиции. И это понятно, поскольку инвестиции и совместная организация производства связаны с притоком новых технологий, способных дать толчок эффективному развитию отечественного производства.

С большим удовлетворением хочется отметить заинтересованность и готовность к сотрудничеству с нами крупных зарубежных кредиторов. Иностранные кредиты в условиях дефицита современных технологий, финансовой нестабильности и инфляции используются нами, главным образом, для финансирования валютоокупаемых операций в сфере товарного обращения и потребительского рынка.

В настоящее время открыты кредитные линии со стороны Австрии, Италии, Пакистана, Омана, Турции и других государств. Общая сумма кредитных предложений Казахстану от иностранных государств составляет на сегодняшний день более 5 с половиной миллиардов долларов США, по которым заключено 8 кредитных соглашений. При этом кредитная линия фирмы "Бритиш Гэз ПЛК" (Великобритания) на 100 миллионов долларов полностью использована для закупки сельскохозяйственной продукции, включая продовольственные товары, корма, сельскохозяйственное сырье и оборудование по его переработке. Кредит на сумму 25 миллионов экю, выделяемый по линии Европейского экономического сообщества, планируется направить на закупку медикаментов у стран, входящих в это же Сообщество.

Эффективное использование предоставляемых кредитных ресурсов связано с качеством и функциональной направленностью проектов. При отборе проектов мы отдаем предпочтение в первую очередь инвестиционным проектам. В настоящее время отобраны 108 проектов за счет кредитов Австрии, Германии и Турции на сумму 3 с половиной миллиардов долларов США. Из общего числа этих проектов 35 проектов почти на 2 миллиарда долларов – по австрийской кредитной линии, 54 проекта на полтора миллиарда долларов – по германской кредитной линии и 19 проектов, из них 13 инвестиционных, на 200 миллионов долларов – по турецкой кредитной линии.

Еще одним важным направлением поддержки зарубежных стран является для нас техническая и гуманитарная помощь. Недостаток опыта управления рыночной экономикой и объективные трудности переходного периода обуславливают острую потребность в такой помощи, особенно в критические моменты.

Судьба политических и экономических реформ в СНГ, беспрецедентных по глубине общественного влияния и масштабам преобразований имеют, прямо скажем, планетарное значение. Поэтому логичным представляется мобилизация в их поддержку интеллектуального и производственного потенциала всего мирового сообщества. В связи с этим техническую помощь мы рассматриваем как интеллектуальное и организационно-техническое содействие стран-доноров в вопросах выработки стратегии реформ и реализации наиболее сложных ее направлений. В этом плане следует отметить плодотворную работу в Казахстане миссий Международного валютного фонда, Всемирного банка, Комиссии европейских сообществ и других международных организаций.

Нынешнюю выездную сессию Всемирного экономического форума я рассматриваю как еще один знак доброй воли мирового сообщества, как свидетельство твердых намерений крупного западного бизнеса сотрудни-

чать с нами. Думаю, что такая краткая характеристика политической и экономической ситуаций, основных направлений и приоритетов государственной политики в Казахстане поможет вам правильно сориентироваться в наших реальностях, стратегических и тактических намерениях.

Мы не склонны упрощать ситуацию и хорошо осознаем, что свои проблемы мы должны решать сами. Но конструктивная и своевременная помощь мирового сообщества позволит нам быстрее и без лишних потерь преодолеть возникающие трудности, принесет в конечном счете огромную пользу для всего человечества.

Активное инвестирование иностранного капитала в нашу экономику, скорейшее освоение богатейших природных ресурсов региона, включение его экономического, научно-технического и интеллектуального потенциала в систему мирохозяйственных связей позволит существенно повысить эффективность международного сотрудничества.

Надеюсь, что итоги нынешней сессии Всемирного экономического форума станут надежным фундаментом взаимовыгодного сотрудничества и расширения деловых контактов, укрепят ваши планы и намерения инвестировать свой капитал в проекты совместного экономического процветания. Со своей стороны мы готовы создать вам все условия для плодотворной работы.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ЖЕҢІС КҮНІНЕ БАЙЛАНЫСТЫ ҮНДЕУІ*

Алматы, 21 сәуір 1993 жыл

КСРО-ның тарауы мен егемендік алуға байланысты қоғамдық құндылықтар жүйесінің қайта бағалануына қарамастан Мамырдың 9-ы әрбір қазақстандықтардың өмірінде әрқашан да ең жарқын күндердің бірі болып қала береді. Жеңіс сағатын жақындатып, бостандығымыз бен тәуелсіздігімізді қорғап қалған жауынгерлердің жан қияр ерлігі халық жадында сақтала бермек.

Нарықтық қатынастарға көшудің бастапқы кезеңінің қиындықтары біздің ардагерлерімізге де соқпай кеткен жоқ. Мемлекет пен республика үкіметі соғысқа қатысушылардың сіңірген еңбектерін жоғары бағалай отырып, олардың өмірін, тұрмыс жағдайларын жақсарту, зейнетақымен қамтамасыз ету жөніндегі шараларды жүйелі түрде жүзеге асыруда.

9 мамыр мейрамы – ардагерлердің жүрегіне сеніммен үміт ұялатып, ертеңгі күнге деген сенімділігін арттыруға тиіс. Біздің парызымыз – күнді тарихымызға, аға ұрпаққа, соғыс және еңбек ардагерлеріне деген құрметпен өткізу. Барлық еңбек ұжымдарында, оқу орындарында, қарттар үйінде, қоғамдық ұйымдарда ардагерлерге барынша көңіл бөліп, материалдық және моральдық қолдау көрсету шараларын мұқият ойластыру қажет. Әр ардагерді адамгершілік қамқорлыққа алып, олардың үйлеріне барып тұру маңызды. Біз шын мәнінде мерекелік ахуалды туғызуға, олардың әрқайсысының алдында өзіміз өтелмес борыштар болып отырған адамдардың – соғыс ардагерлерінің рухын көтеру үшін мүмкін болғанның бәрін де жасауға тиіспіз.

* "Егемен Қазақстан", 21 сәуір 1991 жыл.

**ОБРАЩЕНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
В СВЯЗИ С ПРИБЛИЖАЮЩИМСЯ ДНЕМ ПОБЕДЫ
В ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЕ***

Алматы, 21 апреля 1993 года

Несмотря на переоценку системы общественных ценностей, связанную с распадом СССР и обретением суверенитета, 9 Мая навсегда останется одним из самых светлых дней в жизни каждого казахстанца. Сохранится в памяти народной героический подвиг солдата, приблизившего час Победы и отстоявшего нашу свободу и независимость.

Трудности начального периода перехода к рыночным отношениям не обошли стороной и наших ветеранов. Государство, Правительство республики, высоко оценивая заслуги участников войны, последовательно осуществляют меры по улучшению условий их жизни, быта, пенсионного обеспечения.

Праздник 9 Мая должен наполнить сердца ветеранов верой и надеждой, вселить уверенность в завтрашнем дне. Наш долг – провести его под знаком уважения к нашей истории, старшему поколению, ветеранам войны и труда. Необходимо во всех трудовых коллективах, учебных заведениях, домах престарелых, общественных организациях уделить максимальное внимание нашим ветеранам, тщательно продумать меры материальной и моральной поддержки. Важно окружить человеческим вниманием и заботой каждого ветерана, посетить их дома. Мы должны сделать все возможное для создания подлинно праздничной атмосферы, поднятия духа участников войны – людей, перед каждым из которых мы в неоплатном долгу.

* "Казахстанская правда", 21 апреля 1993 года.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ШАРУА ҚОЖАЛЫҚТАРЫ БАСШЫЛАРЫМЕН КЕЗДЕСУДЕ СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ*

Алматы, 23 сәуір 1993 жыл

Агроөнеркәсіптік кешенде басталған өзгерістер қиындықтармен болса да жүріп жатыр. Экономикалық қолайсыздықтарға қарамастан шаруа қожалықтарының саны өсіп келеді. Қазір республикада олар он бір мыңнан асады. Меншіктің жаңа түрі – жеке меншік пайда болуда. Оған қарсылардың да аз еместігін айта кетейік. Мұндай меншікті шаруалардың көпшілігі қабылдай ма, әлде ол шет қақпай бола ма – бұл олардың өз еңбектерінде жоғары тиімділікке қол жеткізуіне байланысты болмақ. Қалыптасудың бастапқы кезеңінде өндірісті дамытуға, жемісті жұмыс үшін негіз құруға көп қаржы жұмсауға және тұтынуға аз мөлшерін шығындауға кеңес беремін.

Мемлекет фермерлік қозғалысқа қатысты өз саясатын мақсатты түрде құруда, өйткені жеке меншіксіз қожайынды тәрбиелей алмайсың. Ең алдымен оны дамыту үшін қажетті құқықтық кепілдіктер құрылды. Заңдар жаңа жеке шаруашылықтардың құрылуына тікелей жәрдемдеседі. Шаруалар ұжымнан шығуға құқық алып, жекешелендіру барысында жер жарнасынан үлес беріледі. Ал үкімет болса оларға барынша көмектесуге кепілдік береді.

Агроөнеркәсіптік кешенге, соның ішінде шаруа қожалықтарына да несие ресурстары бөлінген. Істі жаңадан бастаған фермерлерге қолдау көрсету үшін арнайы бағдарлама да жұмыс істейді. Үстіміздегі жылы осы мақсаттарға бюджеттен миллиард сом бөлінді, әрине, бұл қажет болып отырған сомадан әлдеқайда аз, бірақ оны да экономикалық дағдарыс жағдайында табу оңай болған жоқ.

Бұдан бірнеше жыл бұрын біз жеке шаруашылықты, әуесқой бақ және бақшалықты барынша дамытуды қолға алдық. Нарықтық қатынастарға адамдардың психологиясын қалыптастыруға көмектесудегі қажетті бұл бағыттың дұрыстығын өмір өзі дәлелдеді. Ең бастысы – көптеген ауыл шаруашылығы өнімдері түрлерін өндіру артты. Өткен жылы, мысалы, жеке

* "Егемен Қазақстан", 27 сәуір 1993 жыл.

сектор картоптың 50 процентін, жемістер мен жидек өнімінің жартысынан астамын, көкөніс және бақша дақылдарының үштен бірін өндірді.

Жеке қосалқы шаруашылықтарды дамытуға қамқорлық одан әрі жалғасуда. Жер реформасы туралы Заңға сәйкес селолық елді пункттердің шекаралары қайта қаралуда. Тек осының арқасында оларға қатысты пайдаланылатын жер көлемі 1990 жылғы 2,2 миллионнан биылғы жылдың басына 16,1 миллион гектарға дейін кеңейтілді. Олардың айтарлықтай бөлігі шабындық пен жайылымға берілді. Ал бұл үй фермаларының өнім өндіруіне оң әсер ететін болады. Егер мал басы қоғамдық табында азайып бара жатса, ал мұнда өсіп келеді. Мұның өзі көп ретте негізгі азық-түлік тағамдарын өндіруді тұрақтандыруға көмектеседі.

Шаруа қожалықтарының үлесі де айтарлықтай, өйткенен олар қиын кезеңді бастан өткеруде. Өткен жылы сиырлардың, өгізшелердің, шошқалардың саны оларда екі есе, ал құс – жетпіс еседен көп өсті. Олар жарты миллионға жуық астық өсірді. Шығыс Қазақстан мен Оңтүстік Қазақстан облыстарындағы "Нектар", "Құртай" сияқты бірқатар шаруашылықтардың тәжірибесі меншіктің осы балама түрінің үлкен әлеуетті мүмкіндіктерін айғақтайды.

Әрине, фермерлерге қазір ақша несиелері тым жетіспейді, оларды техникаға, жанар-жағар майға және басқа да материалдық техникалық ресурсқа деген жоғары баға, сервистік қызмет көрсетудің болмауы тұншықтыруда. Өсірілген өнімді аз пайдамен тиімді сату үшін қаншалықты қиындықтардан өтуге тура келеді.

Өмір сүру үшін, ең жақсысы өз шаруашылығыңды жүргізу, фермерлерге бірлесу, жаңа құрылымдар құру қажет. Ал ол жұмыс істеуге де, сатуға да көмектесер еді. Қауырт кездерде техниканы жалға беру пункттері, шағын МТС-тер қол ұшын бере алады – оларды шаруаларға көмекші ретінде аудандарда құру қажет.

Республика ауыл шаруашылығы машиналарын жасау кәсіпорындарында шағын тракторларды, мотокультиваторларды, мотоблоктарды, аспалы жабдықтардың толық жиынтығын, өнімді ұқсату үшін жабдықтар шығару басталды. Фермерлерге мемлекеттік агрономиялық және зоомалдәрігерлік қызметтер, совхоздар мен колхоздар барынша көмек көрсете алады және көрсетуге тиіс.

Бірақ мәселе мынада – сұрау салынған шаруалардың жартысынан астамы шаруашылық және аудан басшыларымен нашар арақатынастарына реніш білдіреді. Бұл туралы алаңдарлық дабылдар, мысалы, Оңтүстік Қазақстанның Мақтаарал ауданынан, Алматының – Жамбыл, Семейдің – Таскескен, Қарағанды облысының Қарқаралы ауданынан келіп жатыр. Мұнда жергілікті өкіметтер жаңа балама жүйелерге масыл ретінде қарайды, шаруа қожалықтарын құруға кедергі болады. Осымен байланысты мынадай сұрақ

туады: жұмысшыдан, шаруадан бастап министрге дейінгі республика азаматтары-ау, қашан осы біз заңның қатал шеңберінде жұмыс істейтін боламыз? Неліктен шаруашылықпен айналысқысы келетін және айналыса алатын адамдардың тағдыры шенеуніктердің шамшылдығы мен жеке мүддесіне бағынышты болуы тиіс?

Тек насихатпен іске көмектесе алмайтындығымызға біздің барлығымыздың да көзіміз жеткендіктен, мен "Мемлекеттік ауылшаруашылық, дайындау, ұқсату және агроөнеркәсіптік кешеннің қызмет көрсетуші кәсіпорындары мүліктерін жекешелендіру жөнінде қосымша шаралар туралы" Жарлық шығардым. Осыған сәйкес 1993-1995 жылдарда агроөнеркәсіптік кешен кәсіпорындарын мемлекет иелігінен алу мен жекешелендіруді аяқтау көзделген. Онда әркімнің үлесі немесе жарнасы анықталып, еңбек кеңейтілген ұдайы өндірістерін жүргізетін болады.

Бұл маңызды рөл атқаруға тиіс. Егер бұрын директор қашан да реформаны кешеуілдетуге ұжымға әсер етуге мүмкіндігі болса, енді олар ұлттық бағдарлама негізінде жүзеге асырылатын болады. Жарна иелері жер мен мүлікті ерікті біріктіру жолымен шағын кәсіпорындар, кооперативтер, фермерлік шаруашылықтар, олардың қауымдастықтары мен бірлестіктерін құруға толық құқылы.

Жергілікті жерлерде жекешелендіруге қызықты көзқарастар да бар. Атап айтқанда, Жамбыл облысында шопан отбасының мемлекеттік және жеке қойларды біріктіріп ұстауы моделі сынақтан өтті. Сол немесе басқа меншік иесіне тиесілі үлес айқын белгіленген. Бұл ретте шопандар отарының бір бөлігі өсімі арқылы ғана емес, жекешелендіру механизмі – сатып алу арқылы көбейеді. Шопандар банкіде өз шоттарын ашты. Уақыты келгенде олар мемлекеттен барлық қойларды сатып алып, өздерінің кеңейтілген ұдайы өндірістерін жүргізетін болады.

Қазір сондай-ақ адамдарды өз ісін жүргізуге үйрету де маңызды. Ақпан айынан бері республикалық фермерлер мектебі жұмыс істейді. Олар жоғары оқу орындарында, кәсіптік-техникалық училищелерде, оқу орталықтарында да дайындалады. Шаруа қожалықтары басшыларының бір бөлігі мемлекеттің көмегі арқылы дамыған елдер фермерлерінен тәжірибе жинақтап қайтады.

Біз бұрын қабылданған шаруа қожалықтарын дамыту бағдарламасын түзетуіміз, ондағы несиелеудің негізгі бағытын анықтауымыз, материалдық-техникалық қамтамасыз етуді, әлеуметтік жүйені дамытуды үйлестіруіміз қажет. Мұнда да басты орын біздің Ауыл шаруашылығы академиямызға тиесілі, ол шаруа қауымдастықтарына іспен көмектесуі тиіс.

Ауыл шаруашылығындағы жағдайды сипаттай келіп, Президент республикада тауар өндірушілердің құқығының кеңейіп келе жатқандығының маңыздылығын атап өтті.

Өткен жылы малдардың жалпы шығынынан мемлекеттік ұқсатушы кәсіпорындарға қойлардың тек үштен бірі және мүйізді ірі қара мен жылқының 43 проценті түсті. Қалған барлығы колхоздар мен совхоздардың өз беттерінше сатылды. Бұдан бірнеше жыл бұрын дәннің тауарлылығы 60 процентті құраса, ал өткен жылы – 40-тан аз болды. Бірақ кәсіпорындар кәдімгідей сауда жасауға әлі де үйренген жоқ. Өнімдердің мемлекеттіктен анағұрлым төмен бағамен сыртқа сатылатын фактілері бар. Бұл уақытша көрініс деп білуіміз керек.

Қазақстан ірі астық экспорттаушы бола отырып, жүгері дәнін өндірудің жетімсіздігі проблемасы бар. Құрама жем өнеркәсібі үшін жыл сайын оның 500-600 тоннасы жетпейді. Осы проблеманы шешуді бізге неге қолға алмасқа? Республика соя сығындысын да сырттан әкеледі. Ал таяу уақытта біздің көптеген шаруашылықтарымыз әр гектардан 25-30 центнерден толыққанды соя дәндерін алатын. Бірақ оларды өсіруді тоқтатты – ал мұнда фермерлер көзге түсе алар еді.

Өнеркәсіпті майлы дақылдардың шикізатымен қамтамасыз ету де үлкен проблема. Бізде күнбағыс та, соя да, рапс та, сафлор да өсірілетіндігіне қарамастан, өсімдік майы тапшы болып отыр. Барлық осы дақылдарға сатып алу бағасын біз дүниежүзілік деңгейге дейін көтереміз және мүмкін, селоға олар үшін валютамен төлейтін болармыз.

Фермерлер қаржы таба білуі керек. Сонда олар мемлекет көмегіне айырықша иек артпай, барлық қажеттілерді өздері сатып алады. Жан-жақты мемлекеттік қолдау сияқты бұл істе оларға жәрдем көрсетілетін болады.

Кездесуге қатысушыларға табыс, жоғары нәтиже тілеймін!

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ СӘУІРДІҢ 26-СЫНДА ВАШИНГТОНДА
БҮКІЛ ДҮНИЕЖҮЗІЛІК ҚАЙТА ҚҰРУ ЖӘНЕ ДАМУ БАНКІСІНІҢ
ҚАМҚОРЛЫҒЫМЕН ӨТКІЗІЛЕТІН "АРАЛ ТЕҢІЗІ ДАҒДАРЫСЫ:
ҰСЫНЫЛАТЫН ІС-ҚИМЫЛ ҚҰРЫЛЫМЫ" ПРОБЛЕМАСЫ
БОЙЫНША ХАЛЫҚАРАЛЫҚ СЕМИНАРҒА ҚАТЫСУШЫЛАРДЫ
ҚҰТТЫҚТАУЫ***

Алматы, 24 сәуір 1993 жыл

Егемен Қазақстан халқының атынан Арал теңізі проблемалары бойынша халықаралық семинарға барлық қатысушылар мен ұйымдастырушыларға сәлем жолдаймын.

Арал қасіреті тіршілік ету ортасына өзінің көлемі мен зиянды әсері жағынан XX ғасырдың аса ірі экологиялық апаттарымен бір қатарда тұрғаны көпшілікке аян. Сондай-ақ, одан ұлттық шекаралар арқылы шеттей қою да мүмкін емес – дағдарыс аса ірі сипатқа ие болып отыр және ол белгілі бір дәрежеде бүкіл адамзаттың мүддесіне қатысты. Осы экологиялық ауыртпалықтың қауіпті ошағын шектеу және кезең-кезеңмен жою үшін көп қажырлы еңбек, уақыт пен қаражат қажет. Сондықтан да Орталық Азия мемлекеттерінің басшылары таяуда Арал теңізі бассейні мен Арал өңірі проблемаларын шешу жөніндегі бірлескен іс-қимыл, осы аймақты экологиялық сауықтандыру және әлеуметтік-экономикалық дамуын қамтамасыз ету келісіміне қол қойды. Арал теңізі бассейні проблемалары жөніндегі мемлекетаралық кеңес пен өзінің жұмыс органдары бар Аралды құтқарудың халықаралық қоры құрылды. Сөйтіп, теңізді құтқару және халықтың тіршілігі үшін қалыпты жағдайды қамтамасыз ету жөніндегі бірлескен мақсатты жұмысқа негіз қаланды.

Қасірет ауқымын айқын түсіне отырып, Орталық Азияның басқа да елдері сияқты Қазақстан Арал өңірінде қалыптасқан жағдайдан шығудың қолайлы жағдайын табуда Бүкіл дүниежүзілік қайта құру және даму банкісінің ұмтылысын ризалықпен қабыл алды. Біз басқа да халықаралық ұйымдармен сындарлы сұхбатқа әзірміз, өйткені тек қана тізе қоса отырып, Бүкіл дүниежүзілік қауымдастықтың күш-жігерін біріктіру арқылы бізге төнген қауіптен құтылуымызға болады.

Сіздердің семинарларыңыздың алғашқы нәтижелері қазірдің өзінде белгілі – мен бұл тұста зардап шеккен аймақтардың тұрғындарына көрсетілген моральдық қолдауды айтып отырмын. Аралды құтқару жөніндегі іс-қимылдың сіздер ұсынған құрылымы осы орасан зор проблеманы шешуге жақындата түседі деп сенемін.

* "Егемен Қазақстан", 24 сәуір 1993 жыл.

**ПОСЛАНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
УЧАСТНИКАМ СЕМИНАРА ПО ПРОБЛЕМЕ
"КРИЗИС АРАЛЬСКОГО МОРЯ:
ПРЕДЛАГАЕМАЯ СТРУКТУРА ДЕЙСТВИЙ",
ОТКРЫВАЮЩЕЙСЯ 26 АПРЕЛЯ В ВАШИНГТОНЕ ПОД ЭГИДОЙ
ВСЕМИРНОГО БАНКА РЕКОНСТРУКЦИИ И РАЗВИТИЯ***

Алматы, 24 апреля 1993 года

От имени народов суверенного Казахстана приветствую всех организаторов и участников международного семинара по проблемам Аральского моря.

Общепризнанно, что аральская трагедия по своим масштабам и пагубности влияния на среду обитания стоит в одном ряду с крупнейшими экологическими катастрофами XX века. Не подлежит сомнению также, что от нее нельзя отгородиться национальными границами – кризис приобретает глобальный характер и в той или иной степени затрагивает интересы всего человечества. На локализацию и поэтапное устранение этого опасного очага экологической напряженности потребуются много упорного труда, времени и средств. Именно поэтому главы государств Центральной Азии недавно подписали соглашение о совместных действиях по решению проблемы бассейна Аральского моря и Приаралья, экологическому оздоровлению, обеспечению социально-экономического развития данного региона. Созданы Межгосударственный совет по проблемам бассейна Аральского моря, Международный фонд спасения Арала со своими рабочими органами. Тем самым положено начало совместной целенаправленной работе по спасению моря и обеспечению нормальных условий проживания населения.

Отчетливо понимая масштабы бедствия, Казахстан, как и все страны Центральной Азии, с благодарностью воспринял стремление Всемирного банка реконструкции и развития найти оптимальный выход из сложившейся ситуации. Мы открыты для конструктивного диалога и с другими международными организациями, ибо только сообща, путем сопряжения усилий всего мирового сообщества можно отвести нависшую над нами угрозу.

Первые результаты работы вашего семинара уже известны – я имею в виду моральную поддержку жителей пострадавших регионов. Надеюсь, что предлагаемая вами структура действий по спасению Арала приблизит решение этой глобальной проблемы.

С уважением и пожеланием успехов.

* "Казахстанская правда", 24 апреля 1993 года.

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ МОТОАТҚЫШТАР ДИВИЗИЯСЫНДА
БОЛЫП, ДИВИЗИЯНЫҢ ОФИЦЕРЛЕРІ МЕН ПРАПОРЩИКТЕРІ,
СЕРЖАНТТАРЫ ЖӘНЕ СОЛДАТТАРЫМЕН КЕЗДЕСУİNДЕ
СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ***

Алматы, 29 сәуір 1993 жыл

**ҚАЗАҚСТАН ЖАУЫНГЕРЛЕРІНІҢ МІНДЕТІ –
РЕСПУБЛИКА ЕГЕМЕНДІГІН СЕНІМДІ ҚОРҒАУ**

Мамырдың 7-сінде – біздің Қарулы Күштеріміз өздерінің құрылуының бір жылдығын атап өтеді. Қазақстан ең соңғы сәтке дейін Достастықтың біртұтас, ал, одан кейін Біріккен қарулы күштері идеясын қорғап келді. Сондықтан оның бұрынғы КСРО елдері арасында соңғылардың бірі болып өзінің жеке армиясын құрғаны да кездейсоқ емес. Республика басшылығы бүгін де әр егемен мемлекеттің қауіпсіздігі ТМД елдерінің ұжымдық қорғанысы арқылы сенімді түрде қамтамасыз етілетіндігіне берік сенімді.

Дербес қорғаныс құрылысы – аса күрделі процесс. Ол бәрін де қажет етеді. Бірақ, мұнда геосаяси жағдай тәрізді маңызды мәселе бар. Қазақстан Еуразияда екі құрылық арасындағы ерекше "байланыстырушы" жағдайға ие болып отыр. Мұндай жағдайда саяси қадамдар мен әскери салада шешім қабылдаған кезде төтенше байсалдылық қажет. Олар еш жағдайда да аймақта сақталып отырған тұрақтылықты бұзбауға тиіс.

Біздің Қарулы Күштеріміздің қалыптасуындағы алғашқы, ең қиын кезең тұтас алғанда артта қалды. Қарулы Күштер мемлекеттік мәртебе алып, республика егемендігінің қажетті құрамдас бөлігі болып отыр. Бұл туралы Конституцияда жазылған. Жоғарғы Кеңес қабылдаған әскери мәселелер туралы заңдар тобы армия құрылысының, әскери қызметтен өтудің және әскери қызметкерлер мәртебесін, оларды әлеуметтік қорғау және зейнеткерлікпен қамтамасыз ету кепілдіктерінің негізгі принциптерін заңды тәртіппен бекітті.

Біз, ТМД елдерінің топтасуы мен бірігуіне бағытталған айқындаманы бекем ұстаудамыз. Бұл ұжымдық қауіпсіздік, экономиканы тұрақтандыру, адам құқығының сақталуы және басқа мәселелерді шешуде парасатты мәмілені көздейтін салиқалы ақыл-ой айқындамасы.

* "Егемен Қазақстан", 1 мамыр 1993 жыл.

Достастық елдері шетелдік экономикалық қолдаудан, БҰҰ мен Еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық жөніндегі кеңестің ТМД-дағы қақтығысты жағдайларды шешу жөніндегі бейбітшіл күш-жігерінен көп нәрсе күтеді. Әрине, басқалардың көмегіне сүйеніп және одан бас тартпай отыра беруге болады, бірақ, ТМД экономикасындағы жағдайды түзеу мен бұрынғы КСРО-ның әртүрлі аймақтарындағы қақтығыстарды реттеу үшін өзіміздің келісілген шаралар қолданғанымыз маңызды.

Қазақстан бұл бағытта бастамалар көтерген болатын. Атап айтқанда, әңгіме Алматыда БҰҰ аясында алдын алу дипломатиясының орталығын құру, Азиядағы өзара іс-қимыл және сенім шаралары жөнінде мәжіліс өткізу ұсынысы туралы болып отыр. Соңғысының міндеті Достастықтың Азия бөлігінде ғана емес, сонымен бірге басқа да аймақтарында бейбітшілікті нығайту механизмін құру болуға тиіс. Осы мақсатта ТМД елдерінің өзара қарым-қатынасының тұрақты іс-қимылына әр түрлі таластар мен қақтығыстарды шешудің әмбебап құралы ретінде тиісті министрліктер, ведомстволар, қоғамдық ұйымдар мен қозғалыстар желісі бойынша консультациялар алуды енгізген аса пайдалы болар еді.

Республика басшылығы әскери қызметкерлерді олардың отбасы мүшелерін әлеуметтік тұрғыдан қорғаудың өткір мәселелерін ұдайы қадағалап отырады. Мәселен биылғы қаңтардың 1-інен бастап лауазымдық жалақы 2,2 есе, ал, әскери дәреже бойынша – 2 есе өсірілді.

Алайда, әскери құрылыстың табысқа жету-жетпеуі, әскери қызметкерлерді әлеуметтік тұрғыдан қорғау мәселелерін шешу тек республикалық органдарға ғана байланысты деп есептеу қате болар еді. Бұл жергілікті өкіметке де байланысты, өйткені, қорғаныс пен қауіпсіздік жағдайында олар да толығымен жауапты. Қазақстан Конституциясы мен Заңдары оларға мобилизация ресурстарымен қуатын жинақтау және жетілдіру, әскерді азық-түлікпен және басқа да материалдық-техникалық ресурстармен қамтамасыз ету мәселелерінде үлкен құқық пен ауқымды өкілеттік беріп отыр. Бірақ әскери қызметшілер де өз тарапынан жергілікті өкімет органдарына ұдайы көмек көрсетіп отыруы тиіс.

Ең күрделі әлеуметтік проблемалардың бірі – тұрғын үй проблемасы болды және болып отыр. Мен, барлық әскери қызметшілерді пәтермен қамтамасыз ету туралы Жарлыққа қол қойдым. Алайда шаруашылық байланыстардың үзілуі, құрылыс материалдарын жеткізудің ұдайы кідіруі оны орындауға кері әсер етіп отыр. Әсіресе сіздердің күрделі климаттық жағдайда тұрған гарнизондарыңызда қалыптасқан жай-күй мәз емес. Бірақ үкімет те, облыс және аудан әкімдері де орын алған жағдайды жақсарту үшін қажет нәрсенің барлығын жасайды. Әйтпесе армияның мұқтаждарынан бойын аулақ салып отырғандардан қатаң сұралатын болады.

Қазіргі шындық бұл үшін негіз болмаса да, жаппай ракеталық-ядролық соғыс қатерінің барынша азайтылуы көптеген адамдарды психологиялық

тоқмейілсуге әкелді. Ұжымдық, сонымен бірге жеке қорғанысты да қамтамасыз ететін Достастықтың тиімді қауіпсіздік жүйесін қолдау үшін, атап айтқанда, ТМД шеңберінде әскери мәселелер бойынша қабылданған мәселелерді орындау, жалпы стратегиялық ядролық күштерге сүйенетін әскери стратегиялық тепе-теңдікті және Достастық елдердің әуе-ғарыштық қорғанысын сақтау, келісілген және өзара тиімді жағдайда әскери кадрлар даярлау және әскери жинақтау принциптерінің біртұтас жүйесін ұстану маңызды.

Бұл міндеттерді көп жағдайда Қазақстан мен Ресей арасында әзірленіп жатқан әскери ынтымақтастық туралы шарт негізінде шешу көзделіп отыр, ол қазір талдап жасалу үстінде.

Қазір республикамызда әскери мамандар едәуір жетпей отыр. Қарулы Күштерді олармен толықтыру мақсатында жастарды ТМД-ның алыс шетелдердің әскери оқу орындарында оқыту жалғастырылатын болады. Біздің училищелерде және азаматтық жоғарғы оқу орындарының әскери кафедраларында жетілдірілетін болады. Әсіресе жігіттерді шақыру жасына дейін даярлаудың кешенді, мұқият ойластырылған жүйесін жүзеге асыру маңызды.

Қазақстан Қарулы Күштерінің бөлімдері мен бөлімшелерінде әскери тәртіптің нақты жағдайын сипаттай келіп, Президент солдаттар мен сержанттардың қызмет орындарын өз беттерімен тастап кетуінің әлі де орын алып отырғанына жол беруге болмайтынын айтты. Әскерден қашудың ерекше қауіптілігін ескеріп, республика басшылығы оны түбірімен жоюға бағытталған шаралардың орындалу барысына қатаң бақылау қойды. Бұл туралы "Мемлекеттік басқару органдары лауазымды адамдарының тәртіп, қоғамдық тәртіп және қауіпсіздік жағдайына жауапкершілігін арттыру" туралы Қаулыда тікелей нұсқау берілген.

Нұрсұлтан Назарбаев дивизияның адам құрамы еліміздің Қарулы Күштерінің басқа да жауынгерлері сияқты егемен Қазақстанды сенімді қорғау, оның аумақтық тұтастығын қамтамасыз ету жөнінде өздеріне жүктелген жауапты міндеттерді абыроймен атқаратындарына сенім білдірді. Оларға қиын да құрметті әскери қызметтерін атқаруда табыстар тіледі.

**ИЗ ВЫСТУПЛЕНИЯ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
В ГАРНИЗОННОМ ОФИЦЕРСКОМ КЛУБЕ ПЕРЕД ОФИЦЕРАМИ,
ПРАПОРЩИКАМИ, СЕРЖАНТАМИ И СОЛДАТАМИ Н-ской
МОТОСТРЕЛКОВОЙ ДИВИЗИИ***

Алматы, 29 апреля 1993 года

**ВООРУЖЕННЫЕ СИЛЫ ОБРЕЛИ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ СТАТУС
И СТАЛИ НЕОБХОДИМОЙ СОСТАВНОЙ ЧАСТЬЮ
НАШЕГО СУВЕРЕНИТЕТА**

7 мая наши Вооруженные силы отметят первую годовщину своего существования. Казахстан до самого последнего момента отстаивал идею единых, а в последующем – Объединенных вооруженных сил Содружества. И не случайно он одним из последних среди стран бывшего СССР начал создавать собственную армию. Руководство республики и сегодня твердо убеждено в том, что безопасность каждого суверенного государства будет более надежно обеспечена при коллективной защите стран СНГ.

Самостоятельное оборонное строительство – сложнейший процесс, который требует учитывать абсолютно все. Но есть здесь и такой важный аспект, как геополитический. В Евразии Казахстан занимает особое, "связующее" между двумя континентами положение. И в этих условиях необходима чрезвычайная взвешенность политических шагов и решений в военной области, которые бы ни в коей мере не нарушали сохраняющуюся в регионе стабильность.

Первый, самый трудный этап становления наших Вооруженных сил в целом пройден. Они обрели государственный статус и стали необходимой составной частью суверенитета республики, о чем записано в ее Конституции. Блок законов по военным вопросам, принятый Верховным Советом, позволил в законодательном порядке закрепить основополагающие принципы строительства армии, прохождения военной службы и статуса военнослужащих, гарантий их социальной защиты и пенсионного обеспечения.

Мы твердо занимаем позицию, направленную на консолидацию и интеграцию стран СНГ. Это позиция здравого смысла, предполагающая разумный компромисс в решении вопросов коллективной безопасности, стабилизации экономики, соблюдения прав человека и других.

* "Казахстанская правда", 1 мая 1993 года.

Страны Содружества многого ожидают от экономической поддержки из-за рубежа, миротворческих усилий ООН и СБСЕ в разрешении конфликтных ситуаций в СНГ. Конечно, на помощь со стороны можно уповать и не отказываться от нее, но важно самим предпринимать согласованные меры для выправления ситуации в экономике СНГ и урегулирования конфликтов в различных регионах бывшего СССР.

Казахстан уже выступил с инициативами в этом направлении. В частности, речь идет о создании центра превентивной дипломатии под эгидой ООН в Алматы, предложении провести совещание по взаимодействию и мерам доверия в Азии. Задачей последнего должно стать создание механизма укрепления мира не только в Азиатском, но и других регионах Содружества. В этих целях весьма полезным стало бы введение в постоянную практику взаимоотношений стран СНГ консультаций по линии соответствующих министерств, ведомств, общественных организаций и движений в качестве универсального средства разрешения разного рода споров и конфликтов.

В поле зрения руководства республики постоянно находятся острые проблемы социальной защиты военнослужащих, членов их семей. Так, с 1 февраля текущего года повышены должностные оклады в 2,2 раза, а оклады по воинским званиям – вдвое.

Однако было бы ошибкой считать, что успех или неуспех военного строительства, решение проблем социальной защиты военнослужащих зависят только от республиканских органов. От местных властей – тоже, поскольку и они в полной мере несут ответственность за состояние обороны и безопасности. Конституция и законы Казахстана предоставляют им большие права и широкие полномочия в вопросах накопления и совершенствования мобилизационных ресурсов и мощностей, обеспечения войск продовольствием и другими материально-техническими ресурсами. Но и военнослужащие, со своей стороны, должны оказывать постоянную помощь местным органам власти.

Одной из самых сложных социальных проблем была и остается жилищная. Мной был подписан Указ об обеспечении квартирами всех военнослужащих. Однако разрыв хозяйственных связей, хронические срывы поставок строительных материалов отрицательно сказались на его выполнении. Особенно непростое положение сложилось в вашем, находящемся в сложных климатических условиях гарнизоне. Но и Правительство, и главы местных областной и районной администраций будут делать все необходимое для улучшения существующего положения. В противном случае с тех, кто отгораживается от нужд армии, будет учинен строгий спрос.

Сведение к минимуму вероятности всеобщей ракетно-ядерной войны привело многих к психологической самоуспокоенности, хотя существующие

реалии не дают для этого оснований. Для поддержания эффективной системы безопасности Содружества, обеспечивающей как коллективную, так и индивидуальную оборону, важно, в частности, соблюдать соглашения, принятые в рамках СНГ по военным вопросам, сохранять военно-стратегическое равновесие, опирающееся на общие стратегические ядерные силы и воздушно-космическую оборону стран Содружества, придерживаться единых систем подготовки военных кадров и принципов комплектования войск на согласованных и взаимовыгодных условиях.

Во многом эти задачи предполагается решить на основе договора о военном сотрудничестве между Казахстаном и Россией, который находится в стадии разработки.

Сейчас республика испытывает определенный недостаток в военных специалистах. С целью пополнения ими Вооруженных сил будет продолжаться обучение молодежи в военных учебных заведениях СНГ и странах дальнего зарубежья, совершенствоваться подготовка в наших училищах и на военных кафедрах гражданских вузов. Особенно важно осуществлять комплексную, тщательно продуманную систему допризывной подготовки юношей.

Хочу особо остановиться на недопустимости бытующего еще самовольного оставления места службы солдатами и сержантами. Учитывая особую опасность дезертирства, руководство республики установило жесткий контроль за ходом выполнения мероприятий, направленных на его искоренение. Прямое указание об этом дано в постановлении "О повышении ответственности должностных лиц органов государственного управления за состояние дисциплины, общественного порядка и безопасности".

Я выражаю уверенность в том, что личный состав дивизии, как и все воины Вооруженных сил страны, с честью будут выполнять возложенные на них ответственные задачи по надежной защите суверенного Казахстана, обеспечению его территориальной целостности, желаю вам успехов в несении нелегкой, но почетной воинской службы.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ИДЕОЛОГИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТ МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӨНІНДЕГІ РЕСПУБЛИКАЛЫҚ КЕҢЕСТЕ ЖАСАҒАН БАЯНДАМАСЫ*

Алматы, 11 мамыр 1993 жыл

ҚАЗАҚСТАННЫҢ БОЛАШАҒЫ – ҚОҒАМНЫҢ ИДЕЯЛЫҚ БІРЛІГІНДЕ

Мемлекеттің қоғамдық-экономикалық формациясының ауысуымен нақты байланысты болатын орасан зор өзгерістер әрқашан да адамдар санасындағы күрделі өзгерістермен бірге жүретінін түсінгендіктен, осының өзі мені кез келген қоғамның тіршілігі үшін қажетті көкейкесті проблемаларды ой елегінен өткізу және талдау жасау жолындағы талай қатпарлы ойларға әкеліп тіреді. Ал біз маңызы бойынша да, уақыты жағынан да елеулі өтпелі кезеңнен өтуге тиіспіз. Бұл орайда қоғамда өзгерістерге сай келетін рухани ахуал туғызу керек, мұның өзі мемлекеттің барлық салаларда, соның ішінде идеология сияқты ерекше салада, тек байсалды саясат арқылы ғана қолдау табады.

Идеология керек пе, керек емес пе деген дау-дамайдың еш жөні жоқ. Оның үстіне өткен ғасырда өмірге енгізілген бұл атау талай құйтырқының амалына түскеннен кейін алғашқы мағынасынан біршама айырылып қалды. Осындай жағдай өктем жүйенің қатаң жағдайында ондаған жылдар өмір сүрген біздің қоғамымызда да болғаны рас. Ол жүйе күйрегеннен кейін "идеология" ұғымының көлеңкелі қырлары басым болып, соңғы уақытта оны саяси сөздікте мысқылмен қабылдайтыны да айқын болып отыр. Бірақ, идеологияның өзіне осындай көзқарас лайық па? Кез келген, әсіресе дамушы мемлекетте көзқарастар мен идеялардың бүкіл кешені ішкі және сыртқы саясатты жүзеге асыру, ғылымды, мәдениетті, білімді дамыту, жаңа адамгершілік құндылықтарды орнықтыру мақсатында жасалып отырса, идеология хақында бөтен сөздің не жөні бар?

Қазіргі заманғы үлгідегі қоғам идеологиялық деп айқындайтын жүйе болмайынша өмір сүре алмаса керек.

Дүние жүзінің жетекші мемлекеттері қашан да өзінің азаматтары үшін ғана емес, сондай-ақ басқа елдердің азаматтары үшін де тартымды саяси,

* Н. Назарбаев. Тәуелсіздігіміздің бес жылы. – Алматы: Қазақстан, 1996. – 136 б.

экономикалық қана емес, сондай-ақ идеологиялық та бейнелерді жасауға ұмтылып келген. Егер мемлекет осы салада бос орын қалдыратын болса, онда мұны өзгеше дүниетанымдық қағидалар толтыратын болады.

Шын мәнінде, идеология – бұл адамдардың қоғамдастығын саяси және экономикалық міндеттерді шешуге топтастыру мен жұмылдырудың уақыт тезінен өткен тәсілі, бұл әлеуметтік мінез-құлықты қалыптастыру механизмі, бірақ бұл күштеп-зорлау тәсілі емес, қайта мемлекеттің және оның тұғырнамасын қолдайтын партиялардың, қоғамдық қозғалыстардың адамдардың ақыл-ойына өркениетті түрде ықпал ету тәсілі. Бұл орайда басқа да көзқарастар мен пікірлердің болуы тәркі етілмейді. Өмір алға озып, қоғам мен мемлекет өмір сүріп отырған кезде әр түрлі идеологиялық ағымдар бола бермек.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ҚОҒАМДЫҚ-САЯСИ ЖАҒДАЙ

Қазақстан бұрынғы империяның көлеңкесінде бас сауғалап келген өмірден түбегейлі және түпкілікті бас тартып, нарықтық экономикасы әлеуметтік бағытталған және жаңа принципті түрдегі қоғамдық қарым-қатынастарға негізделген күшті егемен мемлекетті құруға кірісті. Саяси жүйе мен мемлекеттік құрылыс түбегейлі түрде өзгеріп келе жатқаны, республиканың демократиялық бағытқа, халықаралық нормалар мен принциптерге адалдығы айқын. Біз құрып жатқан қоғамның ең жоғары құндылығы – адам, бүкіл өзгерістердің бәрі сол үшін, соның игілігі үшін жасалып жатыр. Адамдардың заң жүзінде құқықтары мен бостандықтарының кепілдігі қамтамасыз етілген, топтасу, адамгершілік, ұлтаралық келісім, барлық ұлттар мен ұлыстардың теңдігі идеялары негізделген.

Осының бәрі – сайып келгенде реформаларды дәйекті түрде жүзеге асырудың берік негізі. Алайда, саяси және экономикалық жүйелердің ауысуына байланысты қоғамдық санада өзгерістер өздігінен болады деу сенімсіз болар еді. Бұл құбылыстың өзі айтарлықтай елеулі әрі күрделі, өйткені әлеуметтік өмірдің терең процестерімен, дүниетанымдық тағылымдардың өзгерістерімен, психологиялық таптаурындармен, сонымен бірге қоғам өмірімен, әрбір адамның тұрмыс салтымен байланысты. Әрі бүгін таңда біздің бәрімізге қос ауыртпалық түскен тәрізді: экономика мен қоғам өткен мен болашақтың ортасында сияқты. Артқа қайырылар жол жоқ екенін біле отырып, біз шаруашылық жүргізу жүйесінің, ғылымның, мәдениеттің, білімнің, рухани өмірдің бүгін таңда өткеннің сарқыншағынан арыла алмай отырғанын мойындауға тиіспіз.

Тап осындай жағдай қоғамдық санада да болып отыр. Өткен ғасырдың өзінде ғылымда "аномия" деген ұғым қалыптасқан болатын. Мұның өзі адамның қалыптасқан құндылықтар жүйесі қайтадан ой елегінен өткізіліп,

бүкіл ғұмырлық мұраттардың бәрі түбегейлі түрде өзгерген жағдайда адамның абдырап-сасқан кезін білдіретіні шындық. Мұның өзі жеке адамға ғана емес, бүкіл қоғам үшін ауыр сын. Осыған орай қазақстандықтардың басым көпшілігі реформа жөніндегі бағытты қолдап отырғанына қарамастан, өзгерістердің қажеттігін білгенімен, былайша айтқанда, жүрекпен жете түсінсе де, ақыл-оймен мән-мағынасына ой-жүгірткен жоқ, адамдар өз болашағы үшін әлі сенімсіз, келешегін әлі де айқын көре алмай отыр.

Күнделікті тіршілігіміздегі күйкі күйімізді экономикалық жағдай үдетіп отыр. Мұның өзі қарапайым адам үшін ең алдымен, бағаның шексіз өсуінен, тұрмыс деңгейінің құлдырауынан, көптеген әлеуметтік проблемаларының шешілмеуінен көрініп отыр. Оның үстіне адамдарды саяси күрестердің ұшқарылықтары да адастырып отыр. Кейде саяси жымысқы алдап-арбаудың қоғамдық санада өзіне орын тауып жататын кездері де бар.

Бүгін таңда Қазақстанның саяси саласында қалыптасып жатқан жағдайды түсіну үшін баспасөздің беттерінде, партиялардың пікірталастарында, экономикалық топтарда, сондай-ақ қоғамның қалың қатпарларында талқыланып жататын идеялардың мазмұнына мұқият талдау жасау қажет.

Саяси пікірлердің бүкіл күрделі жағдайының өзінде, ал олардың жиынтығы өте көп, қазіргі қоғамдық-саяси алуан түрліліктің екі полюсі ретінде социалистік және либералдық пікірлерді қарастырған жөн. Әрине, бұл қарапайым баяндау, бірақ мұның өзі бар болмысты толық көруге мүмкіндік береді.

Социалистік тұғырнама қоғамда белгілі бір дәрежеде жақтастар тауып отыр, бірақ реформалау кезеңінде оған иек арту, сірә жөн болмас. Социалистік мұраттарды оғаш, ретсіз әрі әділетсіз сынаудың кезеңі өтті, социализмнің кеңестік нұсқасында халыққа не бергенін және оның біз мүлдем қабылдамайтын жақтарына елеулі талдау жасайтын кезіміз жетті.

Кеңес өкіметі жылдарында жасалған қуатты өнеркәсіп және ауыл шаруашылығы, бірегей технологиялық кешендер, жаппай сауаттылық, абаттандыру және басқалары Қазақстанды индустрия жолына көшірмей мүмкін емес еді. Біздің бүгінгі күш-қуатымыз – белгілі дәрежеде кешегі құрылыстың нәтижесі. Мұны тек пікірталас қызбалығына салынғанда ғана жоққа шығаруға болар.

Социалистік идеялардың әсіре жақтастары өткенді сағына еске алып, оның қайта орнауын қалайды, сөйтіп "атқарылған істер" үшін тіпті саясаткерлерді жауапкершілікке тартуға шақырып отырған жайы бар. Мәселенің бұлай қойылуының өзі қисынсыз: оппозиция бүгін таңда өзінің назарын жеке адамдарға, кездейсоқ немесе уақытша жағдайларға аударып отыр. Әрине, мемлекеттің ыдырауына сол уақыттағы жекелеген көшбасшылардың ықпалы болғаны белгілі. Алайда, қызбалыққа салынбай, шынайы тұрғыдан қарайтын болсақ, социализм әлеуметтік-экономикалық

және саяси қарым-қатынастар жүйесі ретінде түпсіз дағдарысқа тап болғаны айдан анық. Қазір енді кең ауқымдағы дағдарыс жөнінде айтуға болады.

Бұл – экономикалық дағдарыс. Қоғамдық жүйелер тиімділігінің түйінді өлшемі – бұл экономикалық тиімділік. Осы өлшем бойынша алғанда орталықтандырылған жоспарлы экономика, сайып келгенде, нарықты экономиканың алдында жеңіліс тапты.

Бұл – саяси дағдарыс. Боямаланған халық билігі мен ішкі партиялық бюрократияның төбе тобының қолына шоғырланған билік арасындағы қарама-қайшылық қисынды шегіне жетті. Сырт көзге қарағанда саяси құрылымдар демократияны сөз жүзінде ғана көрсетіп, шын мәнінде барлық шешімдер жергілікті және орталық деңгейде партия көшбасшыларының айтуымен қабылданды.

Бұл – ұлттық дағдарыс. Интернационализмді жариялағанына қарамастан, социалистік жүйе ондаған жылдар бойына халықтардың еркін дамуын қатаң түрде бұғаулап келді. Атап айтқанда, Қазақстанда, сарапшылардың бағалауы бойынша, күштеп ұжымдастыру жылдарында бүкіл қазақ ұлтының жартысынан астамы қаза тапқан және шетке кеткен. Елдің бүкіл халықтары орасан зор зардап шекті. Ұлттық дағдарыс – көп ретте экономикалық дағдарыстың салдары. Орталық пен аймақтар арасындағы қарым-қатынас жартылай отарлық сипатта болды. Республиканың экономикасына шикізаттық бағыт, оның шетін сипаты саналы түрде таңылды. Тап осындай жағдайда Қазақстан сыртқы рынокқа өз еркімен шықпауы үшін көліктік жүйе бойынша орталықпен және басқа аймақтармен қатаң байланысқан еді. Ішкі ұлтаралық шиеленіс тек күштеп-зорлаудың арқасында ғана тежеліп отырды. Жүйе күйрегеннен кейін бұрынғы КСРО-ның аумағында ұлтаралық жанжалдар мен соғыстар өрті басталды. Мұның өзі халықтың емес, өткендегі және қазіргі саясаткерлердің кінәсінен болып отыр. Тұтас халықтарды тікелей құртудан бастап ұлт тілдерінің қолданылу аясын тарылтуға дейінгі зорлық-зомбылық қайшылықтарды елемеуге соқтырды. Оларды шешудің басқа әдістері болған жоқ. Интернационализм туралы барлық мәлімдемелерге қарамастан, ресми идеологияның тасасында белгілі бір халықтарда басқа халықтар туралы берік жаттанды теріс пікірлер қалыптасып жатты, мұның өзі тұрмыстық деңгейде күні бүгінге дейін жаны сірі күйінде қалып келеді. Барлық ұлттарды біртұтас әсіре этностық қауымдастыққа – кеңес халқы аталатын бір қалыпқа салу әрекеті айқын сәтсіздікке ұшырады.

Одан әрі – экологиялық дағдарыс. Социалистік экономикалық жүйенің абстрактілі жалпы халықтық тұрғыдағы, ал іс жүзінде ведомстволық меншік тұрғысындағы ерекшеліктері министрліктер мен ведомстволардың шектен шыққан экологиялық қиянаттарына душар етті. Проблеманың мәні мынада болатын: жер мен табиғи ресурстарға бақылаусыз қожалық еткен

ведомстволар сонымен қатар, экологиялық тұрғыдан таза өндірістерге мүдделі болған жоқ және сөзсіз қасіреттер үшін нақты жауапкершілік арқалаған емес. "Ешкімнің де иелігінде болмаудың" осынау өлшемі өткен тарих естіп-білмеген ғаламдық апаттарға киліктірді. Экологиялық сауатсыздық қоғам мен табиғаттың тайталасына әкеліп тіреді. Қазақстан бұл ретте аса қиын жағдайда қалды.

Семей ядролық полигоны қазақ халқына аса ірі қасірет әкелді. Қазақстанда ядролық қаруды, соның ішінде жер бетінде сынауды жүргізе отырып, жүйе өз мемлекетінің азаматтарына қарсы адамзат тарихындағы ең қайғылы қылмыстардың бірін жасады. Тек біздің республикада ғана жарты миллионнан астам адам радиациядан зардап шекті. Олардың көпшілігі бойындағы күш-жігері толысатын кезде өмірден өтті, жүздеген мыңы денсаулығынан біржола айырылды. Балалардың бірнеше ұрпағы туғанынан өмір бойы мүгедек болып қалды. Сөйтіп, қазірде мүгедектер туып жатқан көптеген отбасыларында бұл қасірет әлі де жалғасуда.

Қазақстанға келген апаттың бірі – жер бетінен құрып бара жатқан Арал теңізі. Бұл қырсық кең байтақ Орталық Азия аймағының халықтарын шексіз азалқа салып отыр. Және оларды ғана емес, ғалымдар Аралдағы апаттың планетаның орасан зор аумағына ғаламдық бүлдіруші ықпалы бар екені туралы негізделген қорытындылар жасады.

Жүйе "жарқын болашақ үшін" күрес ретінде көрсетіп келген осы эксперименттерден ең алдымен Қазақстан халқы бәрінен де көп зардап шекті.

Біздің алдымызда адамдарға, жерге, жалпы алғанда табиғатқа келтірілген бүкіл шығынды есептеу міндеті тұр. Бұл тым болмаса апаттың шынайы ауқымын бағалау үшін және оның салдарын жою жөніндегі шараларды белгілеу үшін қажет. Оның үстіне бүкіл дүние Қазақстандағы экологиялық жағдай туралы нақты түсінік алуға тиіс.

Имандылық дағдарысы. Идеологиялық рәміздер мен адамдардың нақты құндылықтары арасында шыңырау пайда болды. Басқарушы топтың қосарланған моралі сан түрлі саяси шараларға – жиналыстарға, митингілерге, шерулерге, т.б. формальды түрде қатысушы, жарияланған ұрандарға мүлдем иланбаған адамдарды осындай моральға душар етпей қоймады. Бүгін таңда бұл жүйенің оп-оңай ыдырай салғанына таң-тамаша қалушылар аталған жүйенің баяғыда-ақ халықтың сенімінен айрылғанын, ол халықтың біздің Батыстан барғаң сайын кейін қалып отырғанымызды және кеңестік экономиканың дағдарысқа қарай зымырап құлап бара жатқанын көріп, түсінгенін ұмытып отыр. Социалистік мұраттар соңғы жылдары тек мысқыл ғана туғызатын. Мұны жұрттың бәрі білетін, алайда, идеология билік басындағы іріктелген қалаулы топтың шамшылдығына одан әрі қызмет етуін табандылықпен жалғастыра түсіп, олардың мүдделерін жалпымемлекеттік

мүдделер ретінде ұсынумен болды. Болмыстан алшақ жатқан кеңестік қолтума идеологияның аңызы – ұлттардың ұласуы теориясы, мемлекет пен адамның өзара қатынасы практикасын еске түсірейік. Мұнда адамға "бұранда" рөлі ғана берілген еді. Ал ғылымға, әдебиетке, өнерге таңылған партиялылық ше? Тіпті отанға сүйіспеншілік, жақынына деген қамқорлық, ата-баба дәстүрлеріне адалдық сияқты таза сезімдердің өзі "коммунизм құрылысшыларының моральдық кодексiнiң" тар аясына сыйғызылған еді. Ал түптеп келгенде, бұл идеология емес, адамның имандылық ұстындарымен жалдаптық жасау болатын.

Алайда көптеген адамдар үшін ескі үміт-қиялдардан бас тартудың тым қиынға түсетінін ескерген жөн. Олардың сенімдерін мазақ етудің еш реті жоқ. Олармен сауатты да адал пікір таластырудың жөні бөлек.

Мынадай жәйттерді барынша айқын ұғыну керек: қазіргі жағдайда мемлекеттік тұрғыдан қайта бөлу, мемлекеттік жіктелу, идеологиялық біркелкілік арқылы келетін теңдік, жекеменшік пен нарықты тұншықтыру Қазақстанды дүниежүзілік қоғамдастықтан шеттетеді. Өткенге қайтып оралудың болашағы жоқ, ол тек қоғамды талқандап, азаматтық соғысқа киліктірмек. Мына жәйтті де ескеру аса маңызды, жер-жерде пайымдалып жүрген социализм аңызының – біздің бәріміз басымыздан өткерген аңыздың – тек ТМД-да ғана емес, сондай-ақ бүкіл дүние жүзінде күлі көкке ұшты.

Бұл жүйенің бірқатар пайдалы және практикада жүзеге асырылған жетістіктеріне қарамастан, кезекті тарихи тұйыққа тірелуге болмайды.

Қоғамдық ойдың тағы бір бағыты дәстүрге, халықтылыққа сүйенеді. Дәстүрлік идеологиясының социалистік идеологияның дағдарысымен қисынды байланысы бар. Шынында да, бұрынғы қасаң қағидалар жарамсыз болып қалған кезде неге назар аудару керек? Сірә, қарапайым әрі түсінікті, сонымен бірге әр халықтың өміріндегі терең имандылық пен рухани негіздерге – дәстүрлерге назар аудару керек. Оның халық өміріндегі рөлі еш даусыз. Мәдени дәстүрлер қашанда әлеуметтік қайта түлеудің қайнар көзі болып келеді. Өзінің тарихи, мәдени тамырларына қайта оралу – бұл, әрине, оң процесс. Сонымен бірге дәстүрлер мен қоғамдық прогрестің өзара қарым-қатынасын қара-дүрсін түсіндіруден бас тартқан жөн. Қазіргі заманғы дүниенің тәжірибесі кейбір дәстүрлік құрылымдар қазіргі өркениеттің арнасына етене жалғасатынын сенімді түрде көрсетіп отыр. Тәжірибесіз жаңашылдықтың да болуы мүмкін емес. Нақ осы дәстүр адамның "жоғалып кетпеуіне", өз тұрмысының сипатын қазіргі дүниенің күрт өзгерістеріне бейімдеуге мүмкіндік береді.

Қазақстанда ұлттық тілді, өнерді, мәдениетті, соның ішінде тұрмыстық мәдениетті, отбасын дамытуға барынша қолдау жасалып отыр. Бұл орайда қоғамдық құрылымның көне формаларын жандандыруға, қазақ қоғамының XVII-XIX ғасырлардағы территориялық ұйымдасуына тән рулық-тайпалық

психология мен құқықтық көзқарас жүйесін қайта жандандыруға негізделген дәстүрлі сипаттағы саяси идеология мүлдем қабылданбайтын болады.

Қазақтардың Каспийден Қытайға дейін алып жатқан орасан зор аумағы әлдебір құрылымдық қалыптасуды, басты біріктіретін белгілі бір орталықтың болуын талап етті. Оның өзі түрлі аймақтардың тарихи дамуының ерекшеліктерімен түйісіп жатты, ал кейіннен патшалық құрылыстың әкімшілік бөлу жүйесін саналы түрде енгізуімен ұштасып жатты. Екінші жағынан шаруашылықты жүргізудің ерекшеліктері де ауқымдық мәселелерді айқын реттеуді талап етті. Сондықтан аймаққа қатыстылық әуел бастан саяси құрылыста елеулі рөл атқарып келді. Бірақ осының бәрін жиырма бірінші ғасырға өзімізбен бірге ала барғанымыз жөн бе? Өйткені, қазақ халқының әлеуметтік және мәдени жүйелерінің қазіргі заманғы жағдайдағы даму қарқыны сол кезеңмен салыстыруға мүлдем келмейді.

Сонымен өз тарихымызда тиімді саяси тұтқаларды табуға деген ұмтылысты ішінара түсіне отырып, біз реалист болуымыз керек және өткен ғасырлардың саяси идеялар мен идеологиялық рәміздері осы ғасырдың аяқ шені үшін мүлдем жараспайтынын түсінуіміз керек. Айтқандайын, тіпті өткен кездерде де біздің ұлы ағартушыларымыз қазақ қоғамын жікке бөлуге жол бермеуге шақырған болатын.

Қоғамдық топтарда либералдық идеялар да танымал болып отыр. 80-жылдардың аяғы мен үстіміздегі онжылдықтың басындағы олардың салтанаты, жалпыадамзаттық мұраттардың басымдығын, жоғары құндылық ретінде адам құқықтары мен бостандықтарын баянды етудің табыстарына жаппай шаттану сезімі демократия мен демократиялық принциптердің түпкілікті жеңісі жөніндегі оптимистік қорытындыға жеткізгендей еді.

Бірақ бүкіл дүние жүзінде кезеңді либералдық идеология тұсында күрделі процестердің болып жатқаны жөніндегі түсінікті де үдете түсті. Егер планетаның басқа аймақтарын қозғамай-ақ, өзіміздің бұрынғы ортақ кеңістігіміз туралы айтар болсақ, онда қоғамда бел алып отырған әлеуметтік шиеленіс туралы айтпай өте алмаймыз, бұл шиеленіс кейде ең шетін түрде – қарулы жанжалдардан, саяси тайталастан, экономикалық былықтан, адамдардың не нәрсені болса да өзгерту мүмкіндігіне деген сенімін жоғалтудан көрініс табуда.

Өркениетті нарықтың қанат жаюының орнына барлық салада – қаржы, сауда, сыртқы экономикалық байланыстар саласында алыпсатар капитал екі бірдей серігі – қылмыстық элементтермен және номенклатураның жемқор бөлігімен жүген түйістіріп қатар келеді. Бұл процестердің осы заманғы дүниежүзілік нарықпен үш қайнаса сорпасы қосылмайды, бірақ олар ақиқат өмірде орын алып, либералдық идеологияның мәніне қарсы келуде. Ұлтаралық жанжалдар демократия туралы, жалпы адамзаттық қазыналар

туралы пайымдаулар адамның өмірі мен қадір-қасиетін қорғауға әзірше дәрменсіз екендігін айқын көрсетуде.

Әлбетте, тоталитаризмнің мұраларын алға тарта отырып, либералдық идеология мен қатаң ақиқат шындық арасындағы қайшылықтарға түсінік беруге болады. Бұл дұрыс та болар еді, бірақ белгілі бір шекте ғана. Мұның мейлінше терең себептері де бар.

Либералдық мұраттар мен либералдық идеология – Батыс өркениетінің ұзақ та сан ғасырлық эволюциясының нәтижесі. Бұл идеологияның негізінде жеке меншік, жеке бастық психологиясы және демократиялық саяси институттар сияқты объективті алғышарттар жатыр. Олардың нышандары бізде әлде болмаған, әлде жүз жыл дерлік бұрын үзілген. Одан басқа, өркениетті мемлекеттерде либералдық идеяларды жүзеге асыруды жеңілдетуші қуатты құқықтық жүйе құрылған болатын. Осы объективті алғышартсыз бұл процесті жасау төтенше қиындатылған...

Республикада либерализм идеологиясының негізі және барынша бұқаралық тірегі – орташа таптың жоқ екенін де көре білуіміз керек, ал оны қоғамтану ғылымында осылай атап жүр. Сондай-ақ нақты мәдени және тарихи жағдайда да ескеруге тиіспіз. Мәселе мынада, Батыстың либералдық идеологиясын Қазақстанға сол күйінде көшіре салу оны жүргізушілер кең мағынада, соның ішінде саяси тұрғыда да мәдениет сияқты құбылысқа келіп тіреледі. Оның сипаты мен мұраттарын табан астында өзгерте салуға болмайды. Саяси мәдениет тұрпатын нақты реформалар негізінде біртіндеп, өркениетті тәсілмен өзгерту қажет.

Осылайша, қазіргі Қазақстандағы саяси және идеялық бағыттарға жасалған талдау идеологиялық тұғырнаманың қалыптасуында өзіндік жол іздестірудің қажеттігін айғақтайды. Біз социалистік те, дәстүрлі де, либералдық та көзқарастарды өз бойына жинақтаған құндылықтарды да жоққа шығармаймыз. Алайда, Қазақстанның алдында тұрған міндеттер біздің көзқарасымызша, біршама басқа жалпы ұлттық басымдықтарды ой елегінен өткізуді талап етеді.

НАҚТЫ ТӘУЕЛСІЗДІККЕ

Біз өтпелі кезең туралы айтып отырмыз. Оның мән-мағынасы неде? Біз неге ұмтылудамыз? Конституцияда, атқарушы және заң шығарушы өкіметтердің құжаттарында, Қазақстанның кейбір партияларының бағдарламаларында баяндалған бірқатар нақты экономикалық және саяси бағыттар бар. Алайда, нақты міндеттермен қатар ғаламдық мақсат та бар. Оған қол жеткізбейінше біз қоғамды реформалау жолымен ойдағыдай ілгерілей алмаймыз. Әңгіме республиканың нақты тәуелсіздікке қол жеткізуі

туралы болып отыр. Оның көптеген ерекше белгілеріне, егемендіктің танылуы мен баянды етілуіне қарамастан, Қазақстан толық тәуелсіздік алды деуге ертерек.

Таяудағы жылдарда біз барлық күш-жігерімізді нақ осы процеске шоғырландыруымыз қажет. Қорыта айтқанда, бұл үшін мынадай өзекті проблемаларды шешуге – мемлекеттік бастауларды нығайтуға, құқықтық қоғам орнатуға, жаңа технологиялық, құрылымдық, институттық негіздегі толыққанды ұлттық нарықтың қалыптасуын қамтамасыз етуге тиіспіз. Мәселені осылай қою, тегінде, партиялар мен қоғамдық қозғалыстардың, еңбек ұжымдарының, кәсіпкер топтардың, ғылыми және шығармашылық ұйымдардың, республика халқының барлық жіктері өкілдерінің түсіністігін табатын болар. Өйткені, аталған басымдықтардың жалпы мемлекеттік сипаты бар, оларды жүзеге асыру ісі Қазақстан қоғамын терең жаңғыртуға қабілетті. Егер біз осындай қажетті келісімге қол жеткізсек, онда мынадай сөзсіз шартпен де келісеміз: нақты тәуелсіздікке қол жеткізу қуатты саяси, интеллектілік, рухани қолдауды талап етеді. Бізге бұл бағыттарда тек экономикалық, ұйымдық, кадрлық ұмтылыстарды ғана қамтамасыз етіп қоймай, қоғамды топтастыратын ахуалды да жасауымыз қажет. Және де бұл жерде таяудағы да, сондай-ақ біршама әрідегі де перспективаға есептелген біздің ісімізді идеялық тұрғыдан ой елегінен өткізбей болмайды.

Біз үшін алдағы жұмысымыздағы басты саяси аспектілердің бірі мемлекеттікті нығайту болып табылады. Жалпы алғанда, бұл әлемдік өркениет тәжірибесінің заңды тұжырымы: терең дағдарыстар мен сілкіністер дәуірінде мемлекеттің реттеуші ықпалын күшейтудің объективті қажеттілігі пайда болады. Ал бұл, бірінші кезекте, дағдарыстан шығуды қамтамасыз ету, әлеуметтік-экономикалық және қоғамдық-саяси жағдайды тұрақтандыру үшін қажет. Бұл орайда негізгі күш-жігерді біз атқарушы биліктің рөлі мен жауапкершілігін арттыруға, басқару көлбеулерін нығайтуға, күшті Президенттік басқаруды қалыптастыруға шоғырландыруымыз керек.

Келесі міндет – орталық мемлекеттік және жергілікті органдардың өкілеттіктерін заң жүзінде бөлу. Ол бойынша атқарушы және өкілдікті өкіметтер жергілікті жерлерде өздерінің проблемаларын шешуге барынша өкілетті болар еді. Сонда орталық құрылымдар сан түрлі ағымдағы жұмыстардан қолдары босайтын, саяси, экономикалық және әлеуметтік дамудың стратегиялық бағыттарына шоғырланатын болады.

Сот жүйесін де реформалау қажет. Өкінішке қарай, адамдар әлі де жергілікті жерлердегі сот билігінің беделі мен құқықтығына сенбейді. Соттардың әділеттілігі мен олардың қызметтерінің сындарлылығы туралы айтуға әлі ерте. Олар қоғам проблемаларынан аулақ жатқан тәрізді. Сот жүйесін барынша тиімді ету, оларды әсіресе жергілікті жердегі билікті

құрылымдар тарапынан қысым көрсету мүмкіндігінен құтқару қажет. Бұл реформаның мейлінше нақты жолдарының бірі – Жоғары сот кеңесінің ұсынысымен соттарды тағайындауды мемлекет басшысының заңмен бекітуі болмақ. Соттардың нағыз тәуелсіздігін нақ осылайша қамтамасыз етуге, әділ сотқа кез келген қол соғушылықтың жолын кесуге болады.

Көріп отырғанымыздай, Қазақстан мемлекеттігін құру процесі – күрделі, көп еңбекті қажет ететін, сан қырлы міндет. Бұл тұста ойланбаған асығыстық пен орынсыз жайбасарлық болмауға тиіс. Биліктің барлық тармақтарының өзара түсіністігін, өзара іс-қимылын қамтамасыз ету маңызды. Егер бір сәттік саяси пайда үшін мемлекет іргесін шайқайтын болсақ, біз болашақ ұрпаққа солақай тәрбие көрсетеміз.

Негізгі жалпыұлттық басымдықтардың қатарына түбегейлі әлеуметтік-экономикалық реформаларды жүзеге асыруды қосқан жөн. Бұл қазіргі Қазақстанның тәуелсіздік алуындағы өзекті мәселе. Реформалар тағдыры саяси саланы мемлекеттік басқарудың тұтқаларымен тікелей байланысты. Өйткені, Қазақстанның соңғы онжылдықтардағы дамуы өте күрделі де ауқымды процестермен сипатталып отыр. Нақ осы кезде республика аумағында бірқатар аса зор бағдарламалар жүзеге асырылды. Олар – тың және тыңайған жерлерді игеру, өнеркәсіптің орасан зор шикізат базасын құру, ядролық және ғарыштық зерттеулерді жүзеге асыру.

Алайда, бұл процестердің экономикалық және әскери жақтарының сыртында осы бағдарламаларды жүзеге асыруда Қазақстанға сырттан енгізілген ұлттық, әлеуметтік және мәдени проблемалар зерттелмеген және ой елегінен өткізілмеген күйде қалып келді. Сапалық ілгерілеу болды – қала халқының үлесі алғаш рет селолықтар үлесінен асып түсті. Аймақтар дамуының әркелкілігі күрт күшейді. Елдің еуропалық бөлігінен орасан көп көші-қон есебінен халықтың ұлттық құрамы өзгерді. Ұлттың негізгі бөлігі ауылда шоғырланғанымен, қалада қазақ халқының айтарлықтай тобы пайда болды.

Осының бәрі саяси және мәдени бағдарларда аса күшті айырмашылықтардың пайда болуына душар етпей қоймады. Сонымен бірге сырт қарағанда идеологиялық бірлік әдейі баса және асыра көрсетіліп, айырмашылықтар мен проблемалар ескерілген жоқ. Нәтижесінде халықтың әртүрлі жіктерінің идеялық-саяси қарама-қайшылығы өсе түсті. Олар бүгінде белсенді түрде байқалып отыр.

Міне, сондықтан да жаңа экономикалық көзқарасты қалыптастыру бүгінде айрықша орын алады. Ең алдымен бұл оның реформалар барысын жеделдетуге тікелей ықпалымен байланысты. Идеялар плюрализміне негізделген демократиялық, құқықтық қоғам идеологиясы меншік пен шаруашылықты жүргізу формаларына көзқарастар бейнесінің нақ өзі. Шынайы нарықтық тетіктер мен әлеуметтік бағдардағы көп укладты нарықтық экономика құруды біз өз алдымызға стратегиялық мақсат етіп қойдық. Яғни, біз жеке

адамның экономикалық бостандығы мен экономикалық мүддесі талассыз болып табылатын осындай қоғам құру жолын таңдап алдық. Ал пікірі мен рухани құндылықтарын еркін білдіруге мемлекет пен заң кепілдік береді.

Бұрынғы идеологиялық таптаурын атаулылардың жанының сірілігінен бұл нормалардың орнығуы кінәратсыз өте қояр ма екен. Бізде билікті деңгейде де, тұрмыстық деңгейде де реформаны ашықтан-ашық қабылдамаудың сирек кездеспейтіні ешкімге де құпия емес. Бұл жағдайда не істеуге болады: қатал бағыт таңдау, мемлекеттің тікелей өктемдігін орнату, үкіметті сынағаны үшін оппозицияны қуғын-сүргінге салу керек пе? Айтқандайын, экономикалық реформаларды жүргізудің осы заманғы тарихында бұған мысалдар аз емес.

Қазақстандағы нақты қоғамдық-саяси жағдай республиканың халықаралық беделін түсіретін мұндай күш қолдану әрекетіне бармауымызға мүмкіндік береді. Тек мемлекеттікті нығайту мәселесіндегі сияқты, экономикада да үкіметтің және негізгі саяси қозғалыстар мен партиялардың реформа мәселелері жөніндегі айқындамаларын екі жақтан да өзара жақындастырмай болмайтындығын атап өткен жөн. Әрине, әңгіме әлдебір келісімпаздық, үкіметтің іс-қимылына сындарлы сынға тыйым салу, балама бағдарламалар белгілеу жайында болып отырған жоқ. Қауіп басқада. ТМД-ның бірқатар елдерінің тәжірибесі көрсетіп отырғанындай, ол ұлтаралық және саяси тұрақсыздыққа байланысты. Ал ол бірде-бір саяси партияның, көп ұлтты Қазақстанның бірде-бір тұрғынының мүддесіне сай келмесе керек.

Қазақстанның экономикалық кеңістік пен уақыт аясында суырылып алға шығуына шын көңілден мүдделі жұрттың бәрімен мәдениетті, өркениетті диалог қажет. Осының бәрін ескере отырып, экономика саласындағы идеологияның негізгі принциптерін тұжырымдау қажет. Ол принциптердің бағыттары мыналар:

– әлеуметтік бағдарланған аралас нарықтық экономика құру. Бұл өндірістің бәсеке арқылы өздігінен реттелуін және экономикалық дамудың негізгі өлшем-ауқымының мемлекет тарапынан реттеліп отыруын ұштастыруға негізделген;

– өзіміздің кәсіпкерлікті қолдау. Нақты материалдық игіліктер өндіретін салаларда, қызмет көрсету, құрылыс, көлік және сауда салаларында жеке кәсіпкерлік басым болатын барлық түрдегі өзіміздің кәсіпкерлікті қолдау;

– өндірісті құрылымдық жағынан қайта құру, отын-энергетика, металлургия комплекстеріне, азық-түлік және халыққа қажет тауарлар нарығына, коммуникация жүйесіне басымдық бере отырып, бірыңғай шикізат өндіретін бағытынан арылту;

– халықты әлеуметтік қорғау, әсіресе оның әл-ауқаты аз, еңбек етуге жарамсыз топтарын жұмыспен қамтамасыз ету, жұмыссыздықты, бетімен кеткен көші-қон процестерін жою;

– республиканың орталық "еуразиялық" геосаяси жағдайынан туындайтын экономикалық артықшылықтарын, мемлекетаралық байланыстар үшін экономикалық-саяси серіктестер таңдауда прагматизмді пайдалану.

Экономикалық тиімділік, жеке адамның өз басының экономикалық еркіндігі және жекеменшік деген бағдарлы ұғымдарды қалың бұқара түсінбейінше нарықты құруға болмайды. Тиісті әлеуметтік базасы болмаса бұл категориялар санаға сіңе алмайды, бұл базаны қалыптастыру енді ғана басталды. Мұндай жағдайда нақ мемлекет өзіне жаңа экономикалық идеологияны қорғау қызметін алады. Мемлекеттің пәрменді идеялық қолдауынсыз нарықтық психология қалыптаса да алмайды. Бұл орайда шынайы нарықтық экономика оның құндылықтарын насихаттауды ғана емес, қажетті тұтқалары мен дағдыларын игеруді де талап ететінін түсіну керек. Қазақстанда мұндай тәсілдерді меңгерген кадрларды ауқымды түрде даярлауды тек мемлекет қана жүзеге асыра алары анық.

Мемлекеттік бастауларды нығайту құқықтық қоғам орнатумен бірге жүргізілуі тиіс. Бұл – жалпыұлттық абзал міндет. Сөз, ең алдымен, республикадағы құқық мәдениеті мен құқықтық реформа мәселелері туралы болып отыр, өйткені оларсыз қоғам өрге баспайды, ал тәуелсіздік толыққанды болмайды.

Өркениетті қоғамда құқық мәдениеті әр адамның жалпы мәдениетінің қажетті бөлшегі, әрбір лауазымды адамға қойылар кәсіби талап болып табылады. Тиісті құқық тәртібін орнықтырмайынша біздің экономиканы реформалауымыз, қоғам өмірінде демократиялық қалыпты өлшемдерді бекітуіміз неғайбыл болатындықтан, бұл жөнінде мейлінше салиқалы сөз қозғау қажет.

Нарық, ең алдымен, тауар өндірушілер мен тұтынушылардың қарым-қатынасын сапалы заңдар негізінде өздігінен реттеуді көздейді. Сондықтан мүлтіксіз жұмыс істейтін заңдарсыз ешқандай нарық та жоқ және болуы да мүмкін емес.

Демократия тежеусіз билеушіліктен де, босбелбеуліктен де толық ада мемлекеттік билікті қажет етеді. Оны міндетті құқық тәртіптерін сақтау арқылы ғана қорғауға болады, өйткені азшылықтың, сондай-ақ, керісінше, көпшіліктің зорлық жасауы да бірдей қауіпті. Сондықтан құқық жоқ жерде демократия да жоқ.

Өркениеттіліктің нысаналы идеясы ретінде жеке адамның бостандығы жеке адамның егемендігін, кімнің болса да – бұл бала немесе ересек адам, жұмыс беруші немесе жалданушы, мемлекет шенеунігі немесе қатардағы қызметкер екендігіне қарамастан, оның қол сұғылмас құқықтарын қорғауды көздейді. Мұндай заң жүзіндегі тең құқықтылық демократиялық жолмен қабылданған заңдарды жаппай жұрт орындаған кезде ғана орнығуы мүмкін. Әлеуметтік жанжалды тек сот қана өркениетті диалогқа айналдыра алады. Демек, құқықсыз бостандық та жоқ.

Құқық реформасы өзінің маңыздылығы мен күрделілігі жағынан экономикалық реформамен тең екенін атап өткен жөн. Құқықтық мемлекет құруды мемлекеттің өзінен бастау керек. Бұл нарықты экономиканың, демократиялық қоғамның қатаң талабы. Егер сапалы заңдар қабылданбаса – оларға үнемі түзетулер мен өзгертулер енгізуге тура келеді. Заңдар жұмыс істемесе – бұрынғысынша "телефондық құқық" жұмыс істейтін болады, адамдардың санасында құқықтық ойлау орнықпаса – әкімшіліктің, тергеу және құқық қорғау органдарының қызметіне қол сұғушылар да табылады.

Егер біздің құқық идеялары салтанат құратын өркениетті қоғам орнатқымыз келетіні рас болса, онда әрбір азамат мектеп қабырғасында жүргенде-ақ құқықтың қарапайым бастауларын, біздің әрқайсымыз қарапайым есеп-қисапты білгеніміздей, игеріп алуға тиісті.

Кез келген егемен мемлекет сияқты, Қазақстан қорғанысқа қабілеттілігін сақтайтын, ұлт қауіпсіздігін нығайтатын болады. Біз әскери доктрина және әскери заңдар жиынтығын қабылдадық, оларды соғысты болдырмау шараларымен бірге, республиканың егемендік пен аумақтық тұтастықты қорғау әдістері де тұжырымдалған. Біздің доктрина тек қана қорғаныс бағытына негізделген. Бұл орайда біз ТМД елдерінің доктриналарын ескердік және бірлесіп қорғану міндеттерін шешуде олармен ынтымақтастық жасауды көздедік. Алайда, әскери мәселелерде қандай жағдайлар қалыптасса да, мемлекеттер мүдделерінің тең болуын ескеретін саяси әдістер ғана халықаралық реттеудің өркениетті тәсілі болып табылады. Осы бағытқа адалдығын Қазақстан бірнеше рет дәлелдеді. Сонымен бірге біздің геосаяси факторды да мұқият ескергеніміз жөн. Әскери саладағы шешімдер барынша байсалды болып, аймақта сақталып отырған тұрақтылықты ешқандай жағдайда да бұзбауға тиіс.

Қорғаныс қабілеттілігін сақтау мемлекеттің аса маңызды қызметі болып табылады. Бұл тұста саяси аспектінің де маңызы бар. Біздің Қарулы Күштеріміз қазір қалыптасу кезеңін бастан кешіруде. Мемлекет оларға күнделікті қолдау көрсетіп келді және көрсете де береді. Республика әскері өзінің алғашқы қадамдарынан бастап әскери өзірлігін арттыруға, жастар үшін Отанға шынайы адалдықтың мектебі болуға, біздің халқымыздың шын мәнінде даңқты жауынгерлік және еңбек дәстүрлерін дамытуға міндетті. Сонымен бірге қоғамда Отан қорғаушыларына құрметпен қарау сезімін орнықтыру қажет. Әскери қызмет орасан зор абыройлы болуға тиіс, әскердің халық арасындағы беделін мызғымастай ету керек. Мұнда көп нәрсе әскерилердің өздеріне де, үкіметке де, қоғамдық ұйымдарға да, бәрінен бұрын жастармен жұмыс істейтіндерге байланысты. Біз әскери қызметшілер өздерін екінші сортты адамдар деп сезінбеуі үшін әскердің төңірегінде кінәратты ахуалдың қалыптасуына жол бермеуге тиіспіз.

Мемлекеттің тәуелсіздігін нығайта отырып, біздің сыртқы саясаттағы

бағытымызды талдап жасауды жалғастыруымыз керек. Біз Қазақстанның халықаралық бағыт-бағдарына қойылып отырған назарды, көтеріңкі мүдделілікті сезіп отырмыз. Кейде республиканың сыртқы дүниеге шығуының бағытын алдын-ала белгілеуге айқын немесе жасырын әрекеттер де жасалуда.

Осыған байланысты өзіміздің географиялық жағдайымызды, этнодемографиялық және басқа факторларды ескере отырып, көп қырлы бағдар ұстану аса маңызды. Біздің халықаралық байланыстарымыздың негізіне таяу және алыс шет елдердің бәрімен өзара тиімді саяси, әлеуметтік-экономикалық, мәдени қатынастарды орнату ұмтылысы алынған.

Тарихи дамудың ерекшеліктерін ескере отырып, біз Россиямен, Орталық Азия республикаларымен, ТМД-ның басқа мемлекеттерімен ынтымақтастықты кеңейтуге бірінші кезекте көңіл аударамыз және ерекше көңіл бөлетін боламыз. Олардың көпшілігімен бізді тығыз бірлесу, одақтастық, соның ішінде қорғаныс келісімдері байланыстырып отыр.

Экономикалық одақты құру мемлекетаралық байланыстарды, өзара шаруашылық іс-әрекеттерді нығайтуға, жаңа жағдайда ұтымды байланыстарды қалпына келтіруге, тиімді салалық ынтымақтастықты орнатуға, ақпараттық және мәдени алмасуды кеңейтуге қолайлы мүмкіндіктер туғызады.

Біз құрылықтық дамудың серпініне үлкен мән береміз. Біздің Біріккен Ұлттар Ұйымына ұсынған белгілі бастамаларымыз, сондай-ақ, Азиядағы өзара іс-қимыл және сенім шараларын шақыруға, Азиялық экономикалық ынтымақтастық ұйымының қызметіне байланысты қадамдар дәл осыған негізделген.

Сыртқы саяси қызметте біз жалпы жұрт таныған халықаралық нормаларды дәйекті түрде ұстанып, өзімізге алған міндеттемелерді қатаң орындайтын боламыз. Егемен Қазақстанның қалыптасуындағы тағы бір аса маңызды фактор – онсыз идеялық тұғырнаманы құру мүмкін болмайтын ақпараттық тәуелсіздік туралы.

Біз барған сайын ауқымды ақпараттық алмасуға көңінен еніп келеміз, бұл оң құбылыс екені даусыз. Алайда, бұл процесті қарабайыр түсіндіруге болмайды. Халықаралық ақпарат жүйесінің кеңеюі аймақтағы демократиялық процестердің өздігінен тереңдеуін білдірмейді. Өлемдегі ақпараттық арналар біркелкі тамыр жаймаған және қызмет ауқымы да әртүрлі, бұл ақпаратты мазмұндау тілдері тобының ауқымы шектеулі болуына және мемлекеттердің қаржылық деңгейі мен техникалық мүмкіндіктеріне байланысты.

Жас тәуелсіз мемлекеттер көбіне сырттан таңылатын пікірлердің қатал қысымына ұшырайды. Нәтижесінде өз қисыны бар аса күрделі ішкі процестер сырт көзқараспен бағаланып, көбінесе үстірт, ал кейде біржақты түсіндіріледі. Бұл көптеген мемлекеттердің шынайы тәуелсіздікті нығайту жолында өзіндік

кедергіге айналады. Алайда, сыртқы ақпарат көздерін жабу біз үшін өзімізді-өзіміз оқшаулау болар еді.

Шығар жол ақпараттық хабарлардан саяси мақсаттарды көре білуде болмақ. Мемлекет ақпараттық тепе-теңдікті реттеп отыруға міндетті. Бұл ашық қоғам принциптеріне ешқандай да қайшы келмейді және сонымен бірге шынайы ақпараттық тәуелсіздікке қол жеткізуге байыппен жақын келуге мүмкіндік береді. Бұл тұрғыдан алғанда біздің бұқаралық ақпарат құралдарының республика мүдделерін қорғай білуі, дүниежүзілік саяси аренада өзінің ақпараттық кеңістігін құруды үйренулері қажет. Республикадан тыс жерлерде оқырманға жол табу керек, оның үстіне бізде өзіміздің сыртқы және ішкі саяси қадамдарымызды айшықты көрсетер негіздер жеткілікті.

* * *

Негізгі жалпы ұлттық басымдықтар осындай. Оларды бұлжымай ұстану бізді нақты тәуелсіздікке жеткізетін жолға шығарады. Бұл қоғамда бірлесу, тұрақтылық, рухани келісім жағдайын туғызғанда ғана мүмкін болмақ.

ИДЕЯЛЫҚ ТОПТАСУҒА

Қазір ұлттық қозғалыстардың, әсіресе, жаңа тәуелсіз мемлекеттерде орасан зор рөл атқаратынына ешкімнің де көзін жеткізіп жатудың қажеті бола қоймас. Кез келген халықтың сана-сезімінің, мәдениетінің, рухының, салт-дәстүрінің, тілінің қайта өрлеуінен көрініс табатын ұлттық мүдделерді елеулі дәрежеде қорғайтын да нақ осы қозғалыстар. Ұлттық идеяны жүзеге асыру қоғамға көптеген оң нәтижелер берді. Мұны көрмеу, ұлттардың қайта өрлеуге деген табиғи ұмтылысын тек басқалардың құқықтарын шектеу немесе әлдебір үрдіске үстірт еліктеу, көбінесе сыртқы сипаты ғана бар өткенге үңілу деп қарау үлкен қате болар еді.

Жоқ, бұл адамның қалыпты жағдайына қайта оралу. Республика халықтары, бір жағынан, қазақ халқының санасында болып жатқан өзгерістерге түсіністікпен қарап, оған рухани және интеллектуалдық тұрғыдан қолдау көрсетуге тиіс. Екінші жағынан, жаңа жағдайда басқа халықтар да қалыптасудың күрделі процестерін бастан кешіп отырғанын, бұл да қазақ ұлты жағынан осындай түсіністік пен қатынасты талап ететінін көре білу қажет. Басқаларға бұлай қарамайынша, өзін, өзінің ұлттық қадір-қасиетін күштеп сыйлатуға болмайтыны әркімге де түсінікті болуға тиіс.

Көп ұлтты Қазақстанда жалпыұлттық мүдделерді жүзеге асырудың бір ғана жолы бар екені айдан анық. Ол қазақ ұлтының біріктіруші рөлі жағдайында барлық халықтардың теңдігін қамтамасыз ету. Кез келген басқа

жол апатты қақтығыстарға, демократиялық реформалардың тежелуіне әкеліп соқтыруы мүмкін. Осыған байланысты біз үшін өзекті идеологиялық міндет ұлтаралық келісімді қамтамасыз ету болып табылады.

Қазір Қазақстанның өтпелі кезеңдегі ұлттық саясатының арнайы біртұтас тұжырымдамасын жасау өте қажет. Оған республикада тұратын ұлттар мен ұлыстардың өзіндік ерекшеліктеріне тән мұқтаждарын зерттеу, олардың еркін дамуына қатысты Конституция ережелерін жүзеге асыру кіруге тиіс. Бұл орайда мемлекеттік органдар мен қоғамдық ұйымдардың қызметі әуел бастан халықтардың өзара іс-қимылын дамытуға, қойылған мақсаттарға жету үшін олардың рухани бірлесуіне бағытталуы өте маңызды. Біздің міндетіміз – қоғамның көп ұлттылығын тұрақты бірлестіруші факторға айналдыру.

Бұл міндетті жүзеге асыруда білім беру жүйесі, отбасы, еңбек ұжымы сияқты дәстүрлі институттармен қатар ұлттық-мәдени орталықтар да маңызды рөл атқара алады. Олар тек ұлттық сана-сезімді сақтап қалу, өзіндік ерекшелігі бар руханилықты дамыту ошақтары ғана емес, сонымен қатар шынайы интернационализм мектептеріне айналуға тиіс. Өздерінің адамдармен тікелей жұмыс жүргізу мүмкіндігін пайдалана отырып, олар ұлттық шектелу мен оқшаулануды, шовинизмнің, ұлтшылдық пен сепаратизмнің көріністерін жою үшін көп іс тындыра алады. Олардың ықпалы ерекше тиімді болатын сала да бар. Бұл жерде біздің тұрмысымыз, адамдардың күнделікті өзара қарым-қатынасы айтылып отыр. Дәл осы салада кейде елеусіз болып көрінетін, бірақ қатерлі салдары бар ұлтаралық қақтығыстар шығып жатады.

Олар мемлекеттік институттармен қатар халықтар арасындағы мәдени байланыстарды дамыту, пікір алуандығын қамтамасыз ету, мәдениеттердің әрқайсысының еркін дамуы жағдайында олардың барынша бірігуі үшін көп іс тындыруға қабілетті.

Осы тұрғыдан алғанда халықтар арасындағы келісімді, бірігуді жүзеге асыратын қызметті өз мойнына алатын үкіметтік емес бір құрылым керек болар. Ол Қазақстан халықтары форумының басшы органы бола алар еді. Оның құрамында барлық этностық топтардың өкілдері, белгілі қоғамдық қайраткерлер, республикадағы неғұрлым беделді адамдар, әкімдер болуын көздеген жөн. Қоғамдық ұйымдармен, ұлттық-мәдени орталықтармен бірлесіп, халықтың барлық жіктерінің күш-жігерін жасампаздық арнаға бағыттап, ол әр түрлі әлеуметтік және ұлттық топтардың өзара қарым-қатынасындағы тереңде жатқан процестерді зерттеп, елдің кез келген аймағында ұлтаралық және әлеуметтік шиеленістерді болдырмауға бағытталған дәйекті саясат жүргізуге тиіс.

Осы ізгі іске қоғамдық қозғалыстар мен партиялар белсене қатыса алар еді. Ең алдымен реформаларды ілгерілету жолындағы қазақстандық қоғамды біріктіруге бағытталған бағдарламалық қағидалары бар қозғалыстар мен партиялар қатыса алар еді.

Ұлтаралық келісімді нығайтумен қатар, Қазақстан қоғамының бірлесуі идеясын жүзеге асыра отырып, ұлт ішіндегі бірлікті нығайту да маңызды. Қазір бұл мәселе орын алып отыр, сондықтан міндет ұлттық идеяның біріктіруші, сындарлы рөл атқаруында жатыр.

Қазақтардың ішіндегі жүзге, руға, аумақтық топтарға бөлінудің тарихы мен табиғатын оның өткен уақытта және қазіргі кезде қоғамның дамуына әсерінің әртүрлі сипатын зерттеу тұрғысынан әлі де ой елегінен өткізу қажет. Бірақ мәселе мынада, қазір ұлт ішіндегі бөлінудің жаңа, тіпті де зиянсыз емес үрдісі пайда болды. Қоғамдық өмірдің демократиялануын, аймақтардың белгілі бір дербестігін жергілікті төбе топтар ресурстарға жеке-дара бақылау жасау тұтқалары ретінде пайдалана бастады. Рулық тамыр-таныстықтың, туыстық және аумақтық бөлінудің әртүрлі формалары өкімет құрылымдарында, қаржы және коммерция салаларында өркен жая бастады.

Жалпы алғанда, қазіргі ру-тайпалық идеология – бұл ішкі ұлттық ыдырау және бағдардан айырылудың өте қауіпті түрі. Сондықтан да мемлекеттік идеология өзегінің бірі рулық таптаурынды жою болуға тиіс. Ол үшін мүмкіншілік бар. Бұл, ең алдымен тарихи қалыптасқан ұлттық мемлекеттік. Бұл – Қазақстанның аумақтық тұтастығы. Бұл – сан ғасырлық мәдениеттің бірлігі. Осындай ұранмен бүгінде республиканың барлық халқы бірігуде, оның үстіне, олар қазақ халқын ұлттық бірігуге шақыруға тиіс.

Біздің тағы бір аса маңызды идеологиялық міндетіміз – қазақстандық отаншылдыққа тәрбиелеу, әрбір азаматтың өзін-өзі айқын билеуін қалыптастыру. Мамандар мұны "өзін-өзі теңестіру" деген терминмен атайды. Әңгіме мұнда тіптен де айқын заңдық мәні бар құқықтық актілерге қатысты азаматтық туралы болып отырған жоқ. Азаматтықты қабылдау мен өзін азамат ретінде сезінудің арасында елеулі айырмашылық бар.

Өкінішке қарай, бүгінде біздің барлығымыздың бұрынғы КСРО-ның немесе ТМД-ның емес, тәуелсіз, егемен Қазақстан мемлекетінің азаматы екендігімізді түсінуіміз атүсті сипатта болып отыр. Оның үстіне, халықтың бірқатар жіктері бұрынғы мұраттарын жоғалтып және жаңаларына ие бола алмай, бүгінде біршама абыржушылықты сезінуде. Ал мұның өзі оларды аты-шулы "әлеуметтік атомдар" дейтіннің жиынтығына айналдырады. Шынайы отансүйгіштікті, нағыз азаматтықты қалыптастыру жеке адамның өзін саяси тұрғыдан айқын сезінуін, өз Отанын саналы түрде таңдауын көздейді.

Әрбір адам біздің мемлекетімізге, оның бай да даңқты тарихына, оның болашағына өзінің қатысты екенін мақтанышпен сезіне алатындай іс-қимыл жүйесін талдап жасау қажет. Елдің проблемалары да, келешегі де барлық адамға жақын әрі түсінікті болуға тиіс.

Сондай-ақ бұл міндет білім берудің, мәдениет органдарының, қоғамдық ұйымдардың, бұқаралық ақпарат құралдарының барлық жүйесіне, әрбір

отбасына қатысты. Ал оны елдің Туын, Елтаңбасын, Өнұранын қастерлеуден, заңды, өкіметті құрметтеуге тәрбиелеуден бастау керек. Әрбір адам бала кезінен: Қазақстан – менің Отаным, оның мен үшін жауапты екені сияқты, мен де ол үшін жауаптымын деген қарапайым ойды бойына сіңіріп өсетіндей еткен жөн.

Идеялық бірігудің сындарлы жұмысы арнасында қоғамда жоғары тіл мәдениетінің орнығуы мәселесі де болуға тиіс. Бұл проблема таяу уақытқа дейін тым күшті саясиландырылып келді. Ал оған осылай істеуге тырысқанындай, мемлекеттік тілді оқшаулау, оны басқаларға қарсы қою тұрғысынан емес, қайта керісінше, оның біріктірушілік рөлі тұрғысынан қарау керек. Қазақ тілі мәдениеттің бір бөлігі ретінде, барлық қазақстандықтарды біріктірудің қосымша факторы болуға тиіс. Ол барлық ұлттар мен ұлыстарға қазақ халқының мәдениетін, дәстүрін, әдет-ғұрпын, тұрмыс-тіршілігін танып-білудің негізі болып табылады. Оны оқып-үйрену мәжбүр ету арқылы емес, саналы түрде, жұрттың барлығы үшін бала жастан басталуы, ұйымдық және әдістемелік жағынан қамтамасыз етілуге тиіс. Және де, мұнда тұратын әрбір адам осындай көзқарастың қажеттілігін айқын түсінуі керек. Оның үстіне, барлық адамдар біздің заңдарымыз жалпы және соның ішінде Тіл туралы Заң оларды мемлекеттік және кез келген басқа тілді білу немесе білмеуі тұрғысынан қандай да бір шектеулер мен қуғындаудан қорғайтынын білуге тиіс.

Қазақ тілінің біріктірушілік рөлін көтеру мәселесі соңғы онжылдықтарда қазақ жастарының белгілі бір бөлігінің тілдік ортадан шет қалуынан да көкейкесті болып отыр. Ал мұның өзі ана тілді қолдану аясын жасанды тарылтудан шыққан.

Бұл проблеманы барынша өркениетті шешуге болады. Қазақ халқының осы бөлігінің өзіндік ұлттық тамырларынан нәр алуға деген тілегі зор, әзірлігі де жоғары. Демек, жағдайды шиеленістіре бермей, ақтаңдақтардың орнын толтыру үшін жағдай жасау керек. Ұлттық мәдениет, тіл өзіне табиғи да етене болған адамдар тарапынан оларға имандылық сергектік те қажет.

Тіл проблемасы жайында айтқанда, оны біздің ортақ мақсаттарымызбен байланыстыру қажет. Қазақстан әлемдік қауымдастыққа терезесі тең дәрежеде кіруге ұмтылуда, ал тіл жөнінен өзін-өзі оқшаулауы бұған еш сыйыспайды. Қазіргі дүниеде ақпараттың орасан зор ағынына қосылудың бір арнасы – орыс тілі. Сондықтан оны білу республика халықтары үшін оң фактор болып табылады.

Тұтас алғанда, барлық ұлттардың жастарының бойында тілдік мүмкіншіліктерін ұдайы байытып отыруға деген ұмтылысын тәрбиелеу қажет. Өз ана тілі және мемлекеттік тілмен қатар қазір Еуропа, Шығыс тілдерін де оқып-үйрену үшін қажетті жағдай жасауға міндетті.

Қазақстанда кез келген сындарлы, бүлдіргіш емес идеология біздің мемлекетіміз тек көп Ұлтты ғана емес, сондай-ақ көп дінді екенін де ескеруге

тиіс. Өмірге деген діни көзқарас жүздеген мың азаматтарға тән және әртүрлі діндерді ұстанушылар саны артып келеді. Діннің қоғамдағы орны да өзгерді. Таяуда ғана ол, жұмсартып айтқанда, тек шет жақтарда ғана болатын, қазір бұл – әлеуметтік және рухани өмірдің нақты бөлігі. Діннің қайырымдылық қызметі, атап айтқанда, денсаулық сақтау, білім және мәдениет (балалар үйі мен қарттар үйін, ауруханалар мен білім беру мекемелерін құру) саласында кеңейіп келеді. Қай діннің болсын адамгершілік қағидаларының негізіне жалпы адамзатқа ортақ мұраттар алынғаны бәріне де белгілі. Діни қауымдастықтар қоғамда жақсы ахуалды, бейбітшілік пен келісімді, руханилық негіздерін қолдау үшін көп іс тындыруда. Әр түрлі дінді ұстанатындар жаңа мемлекетті құруға өздерінің де қатысты екендіктерін сезініп, оны нығайту мен дамытуға бар ділімен мүдделі болуы маңызды. Дінге идеологиялық қарсы тұрудан бас тарту, Конституцияның және "Діни наным бостандығы және діни бірлестіктер туралы" Заңның қабылдануы бұл тұрғыдан кең мүмкіндіктер ашып отыр.

Сонымен қатар мемлекеттің зайырлы сипаты кез келген дінді немесе атеизмді еркін таңдау мәселесін барынша демократиялық түрде шешуге мүмкіндік беретіндігін, әр түрлі діндердің теңдігін қамтамасыз ететіндігін баршаның санасына жеткізу қажет. Діни бірлестіктерді мемлекеттен бөлудің дін қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін қолайлы мүмкіндіктер жасап қана қоймай, сонымен бірге олардың кез келген мемлекеттік институттар мен ұйымдардың жұмысына араласпауын да көздейтінін түсіну де маңызды.

Діни негізде саяси партиялар құру және діни бірлестіктердің саяси қызметіне жол бермеу туралы Конституция ережесін орындауға қол жеткізген жөн. Діни сезімдерді қоғамда жанжал туғызу үшін пайдалануға қарсы тұру, діни мекемелер қызметінің оң бағыттарына жәрдемдесу керек. Жаңа идеологиялық қағидалардың тиімділігі, сондай-ақ негізгі қоғамдық күштердің, соның ішінде әр түрлі діндер басшылығының диалогты қаншалықты кең әрі табысты жүргізетініне, оған қатысушылардың Қазақстан халқының игілігі үшін өзара түсіністік пен ынтымақтастық жолын бірлесіп іздестіруде қаншалықты ерік-жігер танытатынына да байланысты.

Қоғамның бірігуін нығайтуға тұрақтылық, азаматтық келісім ахуалын құру елеулі әсер етеді. Бұл тұста мемлекеттің жаңа саяси институттармен – саяси партиялармен және қоғамдық қозғалыстармен жақсы жолға қойылған диалогына көп нәрсе байланысты. Жалпы алғанда, сапалық және сандық жағынан қалыптасқан көппартиялық туралы айтуға әлі ерте. Алайда, біз қоғамда саяси оппоненттердің көзқарастарына шыдамдылықты тәрбиелеуге тиіспіз. Жалпы алғанда оппозиция – қалыпты, тіпті пайдалы құбылыс. Бірақ, ең бастысы, партиялар, қозғалыстар сындарлы рухта іс-қимыл жасап, сынампаздықпен айналыспай, шынайы сынмен айналысқаны жөн. Бізге жалпы әңгімелер мен сөз жарыстырулар емес, ортақ игілікке қызмет ете

алатын белгілі бір бағдарламалардың идеялары мен нұсқалары қажет. Мемлекеттік органдар қазіргі кезде партиялар мен қозғалыстарға қатысты қоғамның бір бөлігінің мүддесіне емес, қайта жалпы мемлекеттік мүддені сақтауға жәрдемдесетін центризмді ұстануда. Біз алдағы уақытта да саяси тұрақтылықты нығайтатын құрылымдарды белсенді қолдайтын боламыз, сонымен бірге экстремистік идеяларға негізделген, Конституцияға қарсы, құқыққа қарсы әрекеттердің жолын кесетін боламыз.

Сондай-ақ саяси мәдениетті қалыптастыруда, біздер үшін жаңа саяси дәстүрлерді жасауда партиялар мен қоғамдық қозғалыстардың рөлі аса маңызды. Мұнсыз бірігу негізі ретінде тұрақтылыққа, азаматтық келісімге қол жеткізу қиын.

Тұрақтылық бізге реформаны жалғастыру, оның дұрыс қарқынын, тиісті кезеңділіктерін анықтау үшін қажет екенін түсінген жөн. Атап айтқанда, жекешелендіруді жалғастыру үшін белгілі бір мәдени бейімделу қажет. Былайша айтқанда, қашан аялдау және өткен жолды байыппен талдау керек болған кезде өзінше бір "есептеу нүктесін" белгілеу қажет. Ол, түзету енгізу мақсатында ғана емес, сондай-ақ оған қоғамдық сана-сезімді әзірлеу, бойын үйрету мақсатында да керек. Мұндай тәсіл саяси реформалауда да өте маңызды. Біз радикалдардың наразылығына қарамастан, саяси жүйені біртіндеп өзгертуге саналы түрде бардық. Айтқандайын, кадр мәселесінде де асығыстықтың қажеті жоқ. Тұрақтылық біз үшін аса маңызды.

Революциялық секірістер көрінісі – қоғам үшін аса қауіпті дерт. Әлеуметтік-саяси революциялар – мемлекет дамуының ең тәуір тәсілі емес. Бүгінгі қазақстандықтар ұрпағының міндеттерінің бірі – эволюциялық тұрпаттағы тұтқалар жұмыс істейтін, оның жаңаруы дәйектілікпен жүретін қоғам құру.

Жаңғыру идеологиясының да біріктіргіш бастаулары бар, ал оның өзі күрделі көп деңгейлі құбылыс болып табылады. Бұл экономикалық реформалардың идеялық тұғырнамасы да, саяси институттардың өзгеруі де, әлеуметтік мінез-құлықтың жаңа тұрпаты да.

Бүгінде Қазақстандағы жаңғырудың қауіптілігі туралы айтып, 1930 жылдардағы қайғылы тәжірибені еске салған кезде, ондағы екі жағдайды ұмыт қалдырады. Біріншіден, әңгіме мүлдем басқа жаңғыру туралы болып отыр. Екіншіден, ол зорлық-зомбылықты сипатта емес.

Рас, күштеп ұжымдастыру мен шаруашылықты жүргізудің басқа тәсілдеріне зорлап көшіру, санаулы жылдардың ішінде ең алдымен бүкіл тұрмыс-салтын бұзып, халыққа аса зор соққы болып тиді. Ол кездегі жаңғыру саяси тұрғыдан алғанда қоғамның барлық салаларында тоталитарлық идеяның үстемдік құруына әкеліп тіреген болатын. Осы біржақтылықты біздің жеңуіміз қажет. Егер қоғамды жаңғыртпасақ, онда біз перспективадан айырыламыз. Ал нашар нұсқасында белгілі бір формадағы тоталитаризм қалпына келетін болады.

Жаңғыру дамыған азаматтық қоғамның қалыптасуын көздейді. Ал бұл ең алдымен адамдардың ерікті түрдегі бірлестіктерінің жиынтығын: отбасын, қоғамдық ұйымдарды, діни, мәдени, шаруашылық бірлестіктерін, кәсіптік одақтарын және тағы басқаларын өз бойына жинақтайды. Олардың ортақ сипаттамасы – бұл шын мәніндегі ерікті, мемлекеттік емес және саяси емес ұйымдар болып табылады. Бұл адамдардың бүкіл жеке өмірі, белгілі бір әдет-ғұрыптары, дағдылары мен құқықтары. Бұл өмірдің сырт көздің араласуын қажет етпейтін саласы.

Осындай азаматтық қоғамның қалыптасуы тұрақты эволюцияны қажет етеді. Экономикалық тұрғыдан оның негізі – мемлекеттік емес кәсіпорындар, яғни азаматтардың ерікті және жеке инициативалары негізінде құрған барлық шаруашылық бірлестіктері. Экономиканың осы секторы мемлекеттік сектор сияқты соншалықты маңызды болған кезде, экономикалық бостандық дәрежесі азаматтарға өз болашағын олардың өздерінің айқындауына мүмкіндік береді.

Әлеуметтік тұрғыдан – бұл ең алдымен отбасы және азаматтардың саяси мақсаттар үшін құрылмаған барлық мемлекеттік емес қоғамдық бірлестіктері. Олар ғалымдар қауымдастығы немесе бұқаралық ақпараттың ресми емес құралдарынан бастап, спортклубқа немесе экономикалық ұйымға дейін өзгере алады.

Ақыр соңында, идеялық тұрғыдан – бұл идеологиялық пікірлер ауандығы, нақты сөз бостандығы мен ождан бостандығы.

Қазақстанды жаңғырту әрбір азамат бостандығының шарты және жалпы алғанда қоғамдағы тұрақтылық болып табылатын азаматтық қоғамның қалыптасуын көздейді.

Бұдан басқа саяси институттарды белгілі бір жаңғырту және жаппай демократиялық сана-сезімді қалыптастыру қажет.

Демократияны әлдебір анархиялық бостандық ретінде утопиялық тұрғыдан түсіну шын мәніндегі демократиялық қоғамның саяси құрылысына сай келмейді. Шындығында олардағы саяси өмірді ұйымдастыру біршама өзгеше. Ондағы саясат кәсіптік қызмет саласына айналады, халық оған жергілікті өзін-өзі басқару, сайлау мен бұқаралық ақпарат құралдары арқылы қатысады. Бұқаралық митингілік анархия емес, қайта нақ осындай құрылыс демократия тұрақтылығының көрсеткіші болып табылады. Бұл жүйе көп партиялылықты, көптеген азаматтық қозғалыстарды, ұлттық-мәдени орталықтарды, экономикалық және мәдениет қорларын өзіне қосады. Бірақ ең бастысы, азаматтық қоғамда мемлекет жеке адамның экономикалық және жеке өміріне өзінің араласуын күрт азайтады.

Азаматтық қоғамның қалыптасуы құндылықтарды жаңғыртпайынша мүмкін еместігін де ескеру керек. Мемлекеттік әсіре қамқорлықтан бас тарту қажет. Әңгіменің кім туралы болып отырғанына – өзінің бар өмірін қоғамдық

еңбекке арнаған зейнеткер туралы немесе еңбекке әбден жарамды адам туралы болып отырғанына қарамастан, мемлекеттің барлығы үшін және бәрі үшін жауапкершілігіне біздің етіміз үйреніп кеткен. Бұдан былай қолдау шын мәнісінде халықтың оны қажет ететін жіктеріне ғана көрсетілетін болады. Мақсатты әлеуметтік саясат ең алдымен аз қамтамасыз етілгендерге, көп балалыларға, мүгедектерге, зейнеткерлер мен оқушыларға бағытталған. Бірақ бұл проблеманың бір жағы ғана. Кез келген экономикалық тұрғыдан дербес адам, әсіресе жеке секторда, экономикалық бостандықтың жауапкершілікті де талап ететіндігін түсінуге тиіс. Егер әртүрлі жағдайларға байланысты ол әлеуметтік осал жіктерге жатпайтын болса, адам өз игілігіне өзі жауап беруге тиіс. Өзінің материалдық және әлеуметтік жағдайына осы бір жоғары жеке жауапкершілік басты моральдық-имандылық нормаларының біріне айналуға тиіс.

Сондай-ақ, топтық таңдаудан жеке адамның өз таңдауына көшуді жүзеге асыру керек. Жаңа экономикалық, саяси және мәдени салада жеке бостандық, жеке таңдау асыл құндылық болып табылады. Қазақстан жеке бостандық пен таңдауға басымдылық беретін халықаралық құқықтық актілерге тактикалық ой-ниеттен қосылған жоқ. Бұл қазіргі дүниенің бұлжымас идеологиялық қағидасы. Топтық бақылаудың бұрынғы жүйесі қирап бітті. Ішкі өзін-өзі бақылау тұтқаларын жасау қажет, бұл тәрбиенің бүкіл жүйесін өзгертуді талап етеді.

Ақыр соңында, жаңа идеялық тұғырнаманы жүзеге асыратын институттарды айқындау қажет.

Біздің саяси майданнан кеткен идеология туралы айтқанда біз оның институттарының да, сол идеологияға қызмет еткен зор аппараттың да бірге кеткенін білеміз. Әрине, оны қалпына келтіру туралы әңгіме болуы мүмкін емес, өйткені біз идеологиялық қызметтің мазмұнына ғана емес, сондай-ақ ұйымдастырылуына да мүлдем өзгеше принциптер мен әдістерді жариялаған болатынбыз.

Алайда, кез келген демократиялық мемлекеттердегідей бізде жүргізіліп жатқан өзгерістерге сай қазіргі заманғы білімдерді, қажетті саяси және әлеуметтік-экономикалық ақпаратты таратудың, имандылық құндылықтарын, мінез-құлық нормаларын насихаттаудың жүйесі жасалуға тиіс. Бұл үшін кәсіби аппарат керек. Оның қызметі біздің өміріміздің тіпті де оңай емес мәселелерін адамдардың түсіне білуіне, саяси-қоғамдық құбылыстарды, экономикалық, халықаралық проблемаларды талдай алуына көмектесу болып табылады.

Қоғамды реформалау ісі насихатшылар мен идеологтардың, оның ішінде бірінші кезекте мемлекеттік қызметшілердің терең білімдар топтарына сүйенуі қажет. Олар қалың бұқараға, әсіресе жергілікті халыққа экономикалық

стратегия мен тактиканы белсенді түсіндіріп, жеткізушілер болуға тиіс. Біліксіз, кертартпа көңіл-күйдегі шенеуніктерді озық ойлы, саясаттану, әлеуметтану, психология негіздерін білетін, сенімі берік және қажырлы, терең пайымдауға және өз бетінше баға бере білуге қабілетті мамандар, нарықты басқара білетін адамдар ауыстыруға тиіс.

Қоғамның саяси мәдениетін қалыптастыруға, оның прогресс жолымен дамуына көмектесетін имандылық идеяларын жүзеге асыруға білім беру жүйесі, ғылым, мәдениет, шығармашылық ұйымдары, бұқаралық ақпарат құралдары қатысуға тиіс.

Идеялық күш-қуатты біріктіру тұғырнамасы жан-жақты талқылауды талап етеді. Қазақстан қоғамының жаңа дүниетанымын қалыптастыру ісі әлі бастапқы кезеңде тұр. Алайда біз өзіміздің ертеңгі істеріміздің нақты бет-бағдарын көре білуге тиіспіз. Болашақ ұрпақтар бұдан да әріге көз сала жатар.

Бүгін таңда біз дәуірлік идеологиялық құрылымды орнатып жатқан жоқпыз. Алайда өтпелі кезеңнің биліксіз мезгіл емес екенін түсіну маңызды, оның өз даму қисыны, алысқа ұмтылған мақсаттары, идеялық негізделуі бар. Еліміздің болашақ өркениетті дамуының, өзіміз бара жатқан қоғамның негіздері нақ бүгін қалануда.

Біз бұрынғы ойлаудың құрсауынан, әлі өтпеген жолдан қорқудан арылуымыз керек. Жалпы алғанда біз дүниежүзілік өркениет із ашқан жолмен келе жатқанымызды түсінуіміз қажет. Бірақ біздің ерекшелігіміз бен қиындығымыз мынада: бізге дейін нарыққа көшуді мемлекеттікті құру мен қоғамды демократияландыру ісімен бір мезгілде ешкім де жүзеге асырған емес.

Қазақстан прогресс жолын түпкілікті таңдап алды. Бұл жолдан біз өзімізге іскерлік пен мақсаткерлікті одақтас етіп алғанда ғана асқақ идеяларды иемдене, ұлан-ғайыр материалдық және адамгершілік күш-жігерді жұмылдыра отырып қана өте аламыз.

ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА НА РЕСПУБЛИКАНСКОМ СОВЕТЕ ПО ИДЕОЛОГИЧЕСКОЙ СЛУЖБЕ*

Алматы, 11 мая 1993 года

ИДЕЙНАЯ КОНСОЛИДАЦИЯ ОБЩЕСТВА – КАК УСЛОВИЕ ПРОГРЕССА КАЗАХСТАНА

В мае прошлого года вышла в свет работа "Стратегия становления и развития Казахстана как суверенного государства". В ней было изложено мое видение принципиальных направлений и содержания реформ, преследовалась цель дать обществу ощущение перспективы. Время показало, что основные приоритеты и их прогнозные характеристики в целом были определены верно. Многие положения стратегии нашли воплощение в новой Конституции, в Национальной программе стабилизации экономики и углубления социально-экономических реформ, в ряде правительственных программ.

Понимание того, что глобальные преобразования, связанные фактически со сменой общественно-экономической формации государства, всегда сопровождаются сложными процессами перемен в сознании людей, заставило меня параллельно начать осмысление и разработку этих актуальных для жизнедеятельности любого общественного организма проблем. Нам предстоит преодолеть довольно значительный и по масштабам работы, и по времени переходный период. В этой связи чрезвычайно важно создать в обществе адекватную переменам духовную атмосферу, которая может поддерживаться только взвешенной политикой государства во всех сферах, в том числе и такой специфической, как идеологическая.

Споры о том, нужна идеология или нет, во многом бесплодны. Если не сказать больше: после того как этот термин в прошлом веке был введен в практику, он стал объектом таких манипуляций, что со временем частично утратил первоначальный смысл. Подобное происходит и в нашем обществе, прожившем десятилетия в жестких условиях тоталитарной системы.

* Назарбаев Н. Идеиная консолидация общества - как условие прогресса Казахстана. – Алматы: ФПИ "Казахстан XXI в.", 1993 – 32 с.

Неудивительно, что после ее краха понятие "идеология" приобрело негативный оттенок, и в последнее время его используют в политическом лексиконе с большой долей скепсиса. Но заслуживает ли подобного отношения идеология как таковая, то есть тот комплекс взглядов и идей, который вырабатывается в любом государстве, особенно развивающемся, в целях осуществления внешней и внутренней политики, развития науки, культуры, образования, утверждения новых нравственных ценностей?

Видимо, нет, поскольку без такой системы, которую можно определить как идеологическую, общество современного типа просто не может существовать. Ведущие государства мира всегда стремились к созданию не только политического, экономического, но и идеологического образа, привлекательного как для своих граждан, так и для других стран. Если государство допускает в этой сфере вакуум, то он нередко заполняется мировоззренческими установками иного рода.

По сути, идеология – это прошедший проверку временем способ консолидации и мобилизации сообщества людей на решение политических и экономических задач, это механизм формирования социального поведения.

Но это не принудительный метод, а цивилизованное воздействие на умы людей, осуществляемое государством и разделяющими его платформу партиями, общественными движениями. При этом вовсе не исключается наличие других взглядов и воззрений. Пока идет жизнь, пока существуют общество и государство, всегда будут разные идеологические течения.

СОВРЕМЕННАЯ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ СИТУАЦИЯ В КАЗАХСТАНЕ

Казахстан окончательно и бесповоротно отказался от бесправной жизни в тени прежней империи, приступил к строительству сильного суверенного государства с социально ориентированной рыночной экономикой и принципиально новыми общественными отношениями. Кардинально меняются политическая система и государственное устройство, подчеркнута приверженность республики демократическому курсу, международным нормам и принципам. Высшей ценностью общества, которое мы строим, является человек, во имя и блага которого начаты преобразования. Законодательно обеспечены гарантии прав и свобод людей, заложены идеи консолидации, гуманизма, межнационального согласия, равенства всей наций и народностей.

Все это, по большому счету, – прочная основа для последовательного осуществления реформ. Однако было бы иллюзией считать, что в общественном сознании перемены происходят автоматически со сменой

политических и экономических систем. Это явление гораздо серьезнее и сложнее, поскольку связано с глубинными процессами социальной жизни, изменениями мировоззренческих установок, психологических стереотипов, да и самого уклада жизни общества и каждого человека в отдельности. Сегодня на всех нас выпала как бы двойная нагрузка: и экономика, и общество находятся словно между прошлым и будущим. Даже полностью отдавая себе отчет в том, что назад дороги нет, мы должны признать, что система хозяйствования, наука, культура, образование, духовная жизнь незримо несут на себе отпечаток минувшего.

То же самое происходит и в общественном сознании. Еще в прошлом веке в науке утвердилось такое понятие, как "аномия" – состояние растерянности человека в резко изменившихся условиях, когда устоявшаяся система ценностей переосмысливается, в корне меняются жизненные идеалы. Это нелегкое испытание не только для отдельного гражданина, но и для всего общества. И несмотря на то, что абсолютное большинство казахстанцев поддерживает реформаторский курс, мы должны отдавать себе отчет в том, что многие, восприняв необходимость перемен, так сказать, сердцем, еще не осмыслили разумом их сути, испытывают неуверенность, не вполне ясно представляя свое будущее.

Состояние некоего душевного дискомфорта усиливается экономическим кризисом, который для рядового человека выразился, прежде всего, в безудержном росте цен, падении жизненного уровня, нерешенности многих социальных проблем. Нередко дезориентируют людей и крайности политической борьбы. Порой самые неожиданные политические спекуляции находят себе ниши в общественном сознании.

Чтобы понять ситуацию, складывающуюся сегодня в политической сфере Казахстана, необходимо внимательно проанализировать содержание тех идей, которые активно обсуждаются на страницах печати, в полемике партий, в экономических кругах, да и, пожалуй, в широких слоях общества.

При всей сложной картине политических воззрений, а их набор очень велик, представляется необходимым рассмотреть социалистическое и либеральное, как два полюса существующего общественно-политического многообразия. Конечно, это некоторое упрощение, но такое, которое позволяет увидеть картину в целом.

Социалистическая платформа имеет определенных сторонников в обществе, хотя маловероятно, что на нее можно опираться в реформировании. Период огульной критики социалистической идеи прошел. Наступило время серьезного анализа того, что дал социализм в его советском варианте народу, а что никак принимать нельзя.

Создание в Казахстане за годы советской власти мощной промышленности и сельского хозяйства, уникальных технологических комплексов, всеобщая грамотность, урбанизация и многое другое было бы невозможно без

индустриализации Казахстана. Наш сегодняшний потенциал – это в какой-то степени результат прежнего строя. Отрицать это можно только в полемическом запале.

Ортодоксальные сторонники социалистической идеи с тоской говорят о прошлом, настаивают на его возрождении и чуть ли не привлечении политиков к ответственности за "содеянное". Удивительна нелогичность такой постановки вопроса: всегда ратуя за учет объективных закономерностей в истории, оппозиция сегодня акцентирует внимание на личностях, на случайных или временных факторах. Конечно, какую-то роль в ускорении распада государства сыграли отдельные лидеры того времени. Однако если оставаться на объективной, а не эмоциональной точке зрения, то становится очевидным, что социализм оказался в глубочайшем кризисе именно как система социально-экономических и политических отношений. Сегодня уже можно утвердительно сказать, что речь идет о кризисе широкого масштаба.

Это – кризис экономический. Ключевой критерий эффективности общественных систем – это эффективность экономическая. По этому критерию централизованная плановая экономика в конечном счете окончательно проиграла рыночной.

Это – кризис политический. До логического конца дошло противоречие между декларируемым народовластием и концентрацией власти в руках очень узкой элиты внутрипартийной бюрократии. Формально политические структуры создавали видимость демократии, в реальности все решения на местном и центральном уровнях принимались только партийными лидерами.

Это – кризис национальный. Несмотря на провозглашаемый интернационализм, социалистическая система на протяжении десятилетий жесточайшим образом подавляла свободное развитие наций. В частности, в Казахстане в годы насильственной коллективизации, по оценкам экспертов, погибло и эмигрировало более половины казахского народа. Колоссальные потери понесли все народы страны. Кризис национальный во многом есть порождение кризиса экономического. Отношения центра и регионов носили полукOLONиальный характер. Сознательно задавалась сырьевая направленность экономики республики, ее некомплексный характер. В такой же мере Казахстан был жестко привязан к центру и другим регионам в транспортной схеме с целью невозможности самостоятельного выхода на внешний рынок. Скрытое межнациональное напряжение удавалось удерживать только угрозой насилия. Когда система рухнула, территория бывшего СССР запылала межнациональными конфликтами и войнами. Это не вина людей, а вина прошлых и настоящих политиков. Насилие – от прямого физического уничтожения целых народов до сужения сферы применения национальных языков – загоняло противоречия вглубь. Для их решения не было иных методов. При всех заявлениях об интернационализме за фасадом официальной идеологии у одних народов формировались

устойчивые отрицательные стереотипы о других, что на бытовом уровне живуче и поныне. Попытка унифицировать все нации в единую суперэтническую общность – советский народ – явно провалилась.

Далее – кризис экологический. Особенности социалистической экономической системы с ее абстрактно-общенародной, а практически ведомственной собственностью привели к колоссальным экологическим злоупотреблениям министерств и ведомств. Суть проблемы в том, что, бесконтрольно распоряжаясь землей и природными ресурсами, ведомства в то же время не были заинтересованы в экологически чистых производствах и не несли реальной ответственности за неминуемые трагедии. Этот феномен "ничейной собственности" привел к глобальным катастрофам, невиданным в прежней истории. Экологическое бескультурье обернулось противостоянием общества и природы. Казахстан в этом отношении оказался в крайне тяжелом положении.

Одно из самых крупных бедствий принес казахскому народу Семипалатинский ядерный полигон. Проводя в Казахстане испытания ядерного оружия, в том числе наземные, система совершила против граждан своего государства одно из самых чудовищных в истории человечества преступлений. Только в нашей республике от радиации пострадало свыше полумиллиона человек. Многие из них уже ушли из жизни в расцвете сил, сотни тысяч навсегда лишились здоровья. Не одно поколение детей от рождения было приговорено жить в инвалидности. И поныне во многих семьях, где рождаются калеки, продолжается трагедия.

Другая катастрофа, пришедшая в Казахстан, – Аральское море, которое исчезает с лица планеты. Это бедствие подвергло неисчислимым страданиям народы огромного Центрально-Азиатского региона. И не только их: учеными сделан обоснованный вывод о глобальном разрушительном влиянии аральского катаклизма на обширные территории планеты.

Но больше всего от этих экспериментов, подававшихся прежней системой как борьба за "светлое будущее", пострадал в первую очередь народ Казахстана.

Нам еще предстоит подсчитать весь ущерб, нанесенный людям, земле, природе в целом. Хотя бы для того, чтобы оценить истинные размеры катастроф и определить меры по ликвидации их последствий. Да и весь мир должен иметь четкое представление о реальной экологической ситуации в Казахстане.

Кризис нравственный. Произошел разрыв между идеологическими символами и реальными ценностями людей. Двойная мораль управляющей элиты не могла не привести к подобной морали миллионов людей, формально участвующих в разных политических мероприятиях – собраниях, митингах, шествиях и т. п., абсолютно не верящих в провозглашаемые лозунги. Когда сегодня недоумевают, почему так легко развалилась система,

то просто забывают, что она давно утратила доверие народа, который видел и понимал наше нарастающее отставание от Запада и ускоряющееся сползание советской экономики в кризис. Социалистические идеалы в последние годы вызывали не больше чем иронию. Все это знали, однако идеология упорно продолжала обслуживать амбиции правящей элиты и выдавать их интересы за общегосударственные. Вспомним оторванные от действительности мифы советской доморощенной идеологии – теорию слияния наций, практику взаимоотношений государства и человека, когда последнему отводилась роль "винтика", насаждаемую партийность науки, литературы, искусства.

Даже такие естественные чувства, как любовь к Родине, забота о ближнем, верность традициям предков, – все это укладывалось в прокрустово ложе "моральных кодексов строителей коммунизма". В своем роде это была не идеология, а спекуляция на нравственных устоях человека.

Однако следует учитывать, что для многих людей отречение от старых иллюзий происходит очень болезненно. Глумиться над их убеждениями недопустимо. Другое дело – вести грамотную и честную полемику. Необходимо предельно четко разъяснять: в современных условиях равенство через государственное перераспределение, государственный патернализм, идеологическое единообразие, подавление частной собственности и рынка отторгнет Казахстан от мирового сообщества. Возврат в прошлое бесперспективен, он способен лишь взорвать общество, привести к гражданской войне. Не менее важно осознать, что утверждаемые повсеместно мифы социализма – того, который испытали мы все, – рухнули не только в СНГ, но и в мире.

Несмотря на ряд полезных и реализованных на практике достижений этой системы, нельзя попадать в исторический тупик в очередной раз.

Другое направление общественной мысли делает опору на традиции, народность. Идеология традиционализма логически связана с кризисом социалистической идеологии. Действительно, к чему можно обратиться, если прежние догмы оказались несостоятельными? Наверное, к самому простому, понятному и в то же время глубоко нравственному и духовному в жизни каждого народа – к традициям. Их роль в жизни народа неоспорима. Культурные традиции всегда были источником социального возрождения. Возврат к своим историческим культурным корням – это, конечно, позитивный процесс. К тому же необходимо отказаться от упрощенной трактовки взаимоотношения традиций и общественного прогресса. Опыт современного мира убедительно показывает, что некоторые традиционные структуры очень органично влетают в ткань нынешней цивилизации. Без опыта невозможно и новаторство. Именно традиции позволяют человеку "не потеряться", а приспособить свой образ жизни к стремительным изменениям современного мира.

В Казахстане всецело поддерживается развитие национального языка, искусства, культуры, в том числе и бытовой, семьи. При этом, однако, категорически не приемлется политическая идеология традиционного типа, которая основана на оживлении архаических форм общественного устройства, родоплеменной психологии и системе правовых взглядов, характерных для территориальной организации казахского общества XVIII-XIX веков.

Огромное пространство, занимаемое казахами на территории от Каспия до Китая, требовало какого-то структурного оформления, определенных центров притяжения. Это совпало с особенностями исторического развития разных регионов, а впоследствии сопровождалось и сознательно привнесенной царизмом системой административного деления. С другой стороны, особенности ведения хозяйства также требовали четкой регуляции территориальных вопросов. Поэтому региональная принадлежность изначально играла существенную роль в политическом устройстве. Но нужно ли нести с собой все это в двадцать первое столетие? Ведь в современных условиях темпы развития социальной и культурной систем казахского народа абсолютно несоизмеримы с тем периодом.

Таким образом, несмотря на отчасти понимаемое стремление найти в собственной истории эффективные политические механизмы, нужно быть реалистом и осознать, что политические идеи и идеологические символы минувших веков не подходят для конца века нынешнего. Кстати, даже в прошлом наши великие просветители призывали не допускать расслоения казахского общества.

В общественных кругах популярны и либеральные идеи. В конце 80-х годов и начале нынешнего десятилетия всеобщая эйфория по поводу их торжества, утверждения общечеловеческих идеалов, прав и свобод человека как высшей ценности привела было к оптимистическому выводу об окончательной победе демократии и демократических принципов.

Но постепенно во всем мире нарастало понимание, что на фоне либеральной идеологии идут и непростые процессы. Если не затрагивать другие регионы планеты, а говорить о нашем бывшем общем пространстве, то нельзя не сказать о нарастающем социальном напряжении в обществе, которое находит выражение порой в самых крайних формах – в вооруженных конфликтах, политических противостояниях, экономической анархии, безверии людей в возможность что-либо изменить. Вместо роста цивилизованного рынка спекулятивный капитал во всех сферах – финансах, торговле, внешнеэкономических связях – идет бок о бок с двумя спутниками – криминальными элементами и коррумпированной частью номенклатуры. Эти процессы не имеют ничего общего с современным мировым рынком, но они существуют в реальности, явно противореча самой сути либеральной идеологии. Межнациональные же конфликты наглядно демонстрируют, что

рассуждения о демократии, об общечеловеческих ценностях пока не способны защитить жизнь и достоинство человека.

Разумеется, можно объяснить противоречие между либеральной идеологией и жестокой действительностью, сославшись на наследие тоталитаризма. Это будет верно, но лишь отчасти. Есть причины более глубокие.

Либеральные идеалы и либеральная идеология – результат длительной, многовековой эволюции западной цивилизации. В их основе лежат объективные предпосылки – частная собственность, психология индивидуализма и демократические политические институты. Ее зачатки у нас либо отсутствовали, либо были прерваны почти столетие назад. Кроме того, в цивилизованных государствах была создана мощная правовая система, облегчающая реализацию либеральных идей. Вне этих объективных предпосылок данный процесс чрезвычайно затруднен.

Надо видеть и то, что в республике пока нет основной и наиболее массовой опоры идеологии либерализма – среднего класса, как его принято называть в обществоведческой науке. Следует учитывать также реальную культурную и историческую ситуацию. Дело в том, что при механическом переносе западной либеральной идеологии в Казахстан ее проводники споткнутся о такое явление, как культура – в широком, в том числе и политическом смысле. Нельзя мгновенно изменить ее характер и идеалы. Необходимо постепенно, цивилизованным способом, на основе реальных реформ преобразовывать тип политической культуры.

Таким образом, анализ политических и идейных направлений в современном Казахстане свидетельствует о необходимости поиска собственных путей в становлении идеологической платформы. Мы не отрицаем то ценное, что аккумулировали в себе и социалистические, и традиционные, и либеральные воззрения. Однако стоящие перед Казахстаном задачи требуют, на наш взгляд, осмыслить несколько иные общенациональные идеологические приоритеты.

К РЕАЛЬНОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ

Мы говорим о переходном периоде. В чем его содержание? К чему мы стремимся? Есть целый ряд конкретных экономических и политических направлений, которые изложены в Конституции, документах исполнительной и законодательной власти, в программах некоторых казахстанских партий. Но, помимо конкретных задач, есть и глобальная цель, не достигнув которую, мы не сможем успешно продвигаться по пути реформирования общества. Речь идет о достижении реальной независимости республики. Несмотря на ее многочисленные атрибуты, на признание и утверждение суверенитета, говорить о том, что Казахстан обрел полную независимость, преждевременно.

В ближайшие годы мы должны сосредоточить все усилия именно на этом процессе. Для этого предстоит решить, говоря обобщенно, следующие ключевые проблемы – укрепить государственные начала, построить правовое общество, обеспечить становление полнокровного национального рынка на новой технологической, структурной, институциональной основе. Такая постановка вопроса, наверное, найдет понимание партий и общественных движений, трудовых коллективов, предпринимательских кругов, научных и творческих организаций, представителей всех слоев населения республики, поскольку названные приоритеты носят общегосударственный характер, их реализация способна осуществить глубокую модернизацию казахстанского общества. Если столь необходимого консенсуса мы добьемся, то согласимся и с таким неизбежным условием: достижение реальной независимости требует мощной политической, интеллектуальной, духовной поддержки. Нам необходимо обеспечить не только экономический, организационный, кадровый прорыв на этих направлениях, но создать атмосферу, консолидирующую общество. И здесь не обойтись без идейного осмысления нашей деятельности, рассчитанной как на ближайшую, так и более отдаленную перспективы.

Одним из главных политических аспектов в предстоящей работе для нас является укрепление государственности. В целом это закономерный вывод из опыта мировой цивилизации: в эпоху глубоких кризисов и потрясений непременно появляется объективная потребность в повышении регулирующего воздействия государства, что необходимо в первую очередь для обеспечения выхода из кризиса, стабилизации социально-экономической и общественно-политической ситуации. При этом основные усилия нам следует сосредоточить на повышении роли и ответственности исполнительной власти, укреплении управленческой вертикали, формировании сильного президентского правления. И Парламент, и общество в целом сходятся в необходимости углубления этого процесса, о чем свидетельствует достаточно четкое распределение функции трех ветвей власти в Основном законе страны.

Однако становление казахстанского государства не ограничивается лишь принятием Конституции. Тем более что с самого начала было оговорено – создана Конституция именно переходного периода. Она отражает реалии нашей действительности, сложности и противоречия нашего общества. Ее нормы и требования – обязательны для всех. Но уже сейчас необходимо задумываться о перспективах, заглядывая в завтрашний день.

Нынешний Верховный Совет выполняет свою историческую миссию, ведет большую работу, закладывая основы законодательной базы страны. Последующий же этап общественного развития неминуемо обяжет нас

создать профессиональный парламент с четко определенными обязанностями и полномочиями. Важно также прийти к единому мнению о том, какая из распространенных и апробированных в мире избирательных систем наиболее оптимальна, что из них применимо для нашей республики. Следующая задача – законодательное разделение полномочий центральных государственных и местных органов, по которому органы исполнительной и представительной властей на местах были бы достаточно полномочными в решении своих проблем. Тогда центральные структуры будут освобождены от многообразной текущей работы, сосредоточатся на стратегических направлениях политического, экономического и социального развития.

Необходимо реформировать и судебную систему. К сожалению, люди еще не верят в авторитет и правомочность судебной власти на местах. Об объективности судов и конструктивности их деятельности говорить пока рано, они находятся как бы в отрыве от проблем общества. Следует сделать судебную систему максимально эффективной, избавить ее от существующей еще возможности оказать давление со стороны властных структур, особенно на местах. Один из наиболее реальных путей этой реформы – законодательное закрепление назначаемости судей Главой государства по рекомендации специального, допустим Высшего судебного совета. Именно так можно обеспечить подлинную независимость судей, пресечь любое посягательство на правосудие.

Как видим, процесс формирования казахстанской государственности – задача сложная, трудоемкая, многообразная. И здесь не должно быть необдуманной поспешности и неоправданной медлительности. Важно обеспечить взаимопонимание, взаимодействие всех ветвей власти. Мы окажем плохую услугу будущим поколениям, если будем расшатывать устой государства ради сиюминутных политических выгод.

К числу основных общенациональных приоритетов, безусловно, относится осуществление радикальных социально-экономических реформ. Это ключевой вопрос современного Казахстана, обретения им независимости. Судьба реформ прямо связана с механизмами государственного управления политической сферой, поскольку развитие Казахстана в последние десятилетия характеризовалось очень сложными и масштабными процессами. Именно в этот период на территории республики произошла реализация ряда глобальных программ. Это освоение целинных и залежных земель, создание колоссальной сырьевой базы промышленности, осуществление ядерных и космических исследований.

Однако за экономической и военной стороной этих процессов остались неизученными и неосмысленными национальные, социальные и культурные проблемы, привнесенные в Казахстан реализацией этих программ. Произо-

шел качественный сдвиг – доля городского населения впервые превысила долю сельского. Резко усилилась неравномерность развития регионов. Изменился национальный состав населения за счет огромных миграций из европейской части страны. Появилась значительная группа городского казахского населения при концентрации основной части нации на селе.

Все это не могло не привести к появлению очень сильных различий в политических и культурных ориентациях. В то же время внешнее идеологическое единство намеренно подчеркивалось и утрировалось, а различия и проблемы игнорировались. В результате идейно-политические противоречия разных слоев населения нарастали. Сегодня же они начинают активно проявляться.

Именно поэтому формирование нового экономического мировоззрения занимает сейчас особое место. Прежде всего это связано с его непосредственным влиянием на ускорение хода реформ. Идеология демократического, правового общества, основанная на плюрализме идей, есть не что иное, как отражение взглядов на формы собственности и хозяйствования. Мы поставили стратегическую цель: сформировать подлинно рыночные механизмы и социально ориентированную многоукладную рыночную экономику. То есть нами выбран путь создания такого общества, где экономическая свобода и экономические интересы личности являются непререкаемыми, а свободное волеизъявление убеждений и духовных ценностей гарантируется государством и законом.

Однако в силу живучести прошлых идеологических стереотипов утверждение этих норм вряд ли может пройти безболезненно. Ни для кого не секрет, что у нас далеко не единичны случаи открытого неприятия реформ как на властном, так и на бытовом уровне. Что делать в этой ситуации: выбрать жесткий курс, установить прямой диктат государства, организовать преследование оппозиции за критику Правительства? Кстати, этому есть немало примеров в современной истории проведения экономических реформ.

Реальная общественно-политическая ситуация в Казахстане позволяет нам избежать подобных силовых действий, роняющих международный престиж республики. Нужно только подчеркнуть, что, как в вопросах укрепления государственности, так и в экономике, без обоюдного стремления правительства и основных политических движений и партий к сближению позиций по вопросам реформы не обойтись. Речь, разумеется, не идет о каком-то соглашательстве, запрете на конструктивную критику действий Правительства, выработку альтернативных программ. Опасность в другом. Как свидетельствует опыт некоторых стран СНГ, она заключается в межнациональной и политической дестабилизации, что, наверное, не в интересах ни одной политической партии, ни одного жителя многонационального Казахстана.

Необходим культурный, цивилизованный диалог со всеми, кто искренне заинтересован в прорыве Казахстана в экономическом пространстве и времени. Все это необходимо учесть и сформулировать основные принципы идеологии в экономической области. Они направлены на:

- создание социально ориентированной смешанной рыночной экономики, основанной на сочетании конкурентной саморегуляции производства и регулирования основных параметров экономического развития со стороны государства;

- поддержку собственного предпринимательства во всех его формах с приоритетом частного предпринимательства в отраслях, непосредственно производящих материальные блага, в сфере услуг, строительстве, транспорте и торговле;

- структурную перестройку производства, преодоление его сырьевой однобокости с приоритетами в топливно-энергетическом, металлургическом комплексах, рынке продовольствия и товаров народного потребления, в развитии системы коммуникаций;

- социальную защиту населения, особенно малоимущих и недееспособных слоев, обеспечение занятости, преодоление безработицы, неуправляемости в миграционных процессах;

- использование экономических преимуществ от занимаемого срединного "евроазиатского" геополитического положения, прагматизма в выборе экономико-политических партнеров в межгосударственных связях.

Рынок не может быть построен без осознания и восприятия массами таких категорий, как экономическая эффективность, личная экономическая свобода человека и частная собственность. Очевидно, что эти категории и не могут утвердиться в сознании без соответствующей социальной базы, формирование которой только начинается. В этих условиях именно государство берет на себя функцию отстаивания новой экономической идеологии. Без активной идейной поддержки государства рыночная психология просто не может сформироваться. При этом необходимо понимать, что реальный рынок предполагает не только пропаганду его ценностей, но и овладение необходимыми механизмами и навыками. Очевидно, что в Казахстане только государство способно осуществить масштабную подготовку кадров, которые владеют этим инструментарием.

Укрепление государственных начал должно сопровождаться построением правового общества. Это – задача общенационального звучания. Прежде всего речь идет о вопросах правовой культуры и правовой реформы в республике, ибо без них общественный прогресс не состоится, а независимость будет не полной.

В цивилизованном обществе правовая культура является необходимым элементом общей культуры каждого человека и квалификационным

требованием к каждому должностному лицу. Об этом надо вести самый серьезный разговор, поскольку без утверждения должного правопорядка мы вряд ли сможем реформировать экономику, утвердить демократические нормы в жизни общества.

Рынок подразумевает, прежде всего, саморегулирование отношений товаропроизводителей и потребителей на основе качественных законов.

Поэтому без четко работающего законодательства нет и не может быть никакого рынка.

Демократия требует четко огражденной как от автократии, так и от охлократии государственной власти. Защитить ее можно только через соблюдение обязательных правовых процедур, ибо одинаково опасно как насилие меньшинства, так и насилие большинства. Поэтому без права невозможна демократия.

Свобода личности как целевая идея цивилизованности предполагает суверенность личности, защиту ее неприкосновенности и достоинства независимо от того, ребенок это или взрослый, работодатель или наемный, государственный чин или рядовой служащий. Такое юридическое равноправие возможно лишь при всеобщем соблюдении демократически принятых законов. Лишь суд может трансформировать любой социальный конфликт в цивилизованный диалог. То есть без права нет свободы.

Можно отметить, что по своей важности и сложности правовая реформа эквивалентна экономической. Строительство правового государства надо начинать с самого государства. Это жесткое требование рыночной экономики, демократического общества. Если не будет качественных законов, придется постоянно вносить в них поправки и изменения. Не будут работать законы, будет, как и раньше, работать "телефонное право". Не утвердится в сознании правовое мышление, найдутся желающие покушаться на функции администрации, следствия и правосудия.

Если мы действительно намерены строить цивилизованное общество, где торжествуют идеи права и нравственности, то каждый гражданин со школьных лет должен усвоить их элементарные начала, как каждый из нас знает элементарные начала математики.

Как и всякое суверенное государство, Казахстан будет поддерживать обороноспособность, укреплять национальную безопасность. Мы приняли военную доктрину и пакет военных законов, которые предусматривают как меры по предотвращению войны, так и способы защиты суверенитета и территориальной целостности республики. Наша доктрина имеет сугубо оборонительную направленность. При этом мы учитываем доктрины государств СНГ и предполагаем сотрудничество с ними в решении совместных оборонных задач. Однако как бы ни складывалась ситуация в

военных вопросах, только политические методы, учитывающие баланс интересов государств, являются цивилизованным способом решения международных проблем и урегулирования конфликтов. Приверженность этой позиции Казахстан подтверждал неоднократно. Нам следует также тщательно учитывать и геополитический фактор. Необходима чрезвычайная взвешенность решений в военной области, которые ни в коей мере не нарушали бы сохраняющуюся в регионе стабильность.

Поддержание обороноспособности является важнейшей государственной функцией. Здесь имеет значение и политический аспект. Наши Вооруженные силы находятся ныне в стадии становления. Государство оказывало и будет оказывать им повседневную поддержку. С первых шагов армия республики призвана повышать боевую готовность, быть для молодежи подлинной школой преданности Родине, приумножать поистине славные боевые и трудовые традиции нашего народа. В то же время в обществе необходимо утвердить уважительное отношение к защитникам Отечества. Воинская служба должна обладать огромным престижем, авторитет армии в народе необходимо сделать незыблемым. Тут многое зависит и от самих военных, и от Правительства, общественных организаций, прежде всего тех, кто работает с молодежью. Мы не должны допускать, чтобы вокруг армии создалась нездоровая атмосфера, чтобы военнослужащие чувствовали себя людьми второго сорта.

Укрепляя независимость государства, нам следует продолжить разработку курса во внешней политике. Мы ощущаем пристальное внимание, повышенный интерес к международной ориентации Казахстана. Порой явно или скрыто предпринимаются попытки предопределить вектор выхода республики во внешний мир.

В этой связи представляется чрезвычайно важным придерживаться многополюсной ориентации исходя из своего географического положения, этнодемографического и других факторов. В основе наших международных связей лежит стремление налаживать взаимовыгодные политические, социально-экономические, культурные отношения со всеми странами ближнего и дальнего зарубежья.

Несомненно, учитывая особенности исторического развития, первоочередное внимание мы придаем и будем придавать расширению сотрудничества с Россией, республиками Центральной Азии, другими государствами СНГ, со многими из которых нас связывают тесные интеграционные союзнические, в том числе оборонительные договоренности.

Создание экономического союза создаст благотворные возможности для упрочения межгосударственных контактов, хозяйственного взаимодействия, восстановления в новых условиях рациональных связей, налаживания

эффективного отраслевого сотрудничества, расширения информационного и культурного обмена.

Мы придаем огромное значение динамике континентального развития. Именно этим обосновываются известные инициативы, выдвинутые нами в Организации Объединенных Наций, а также шаги, связанные с созывом Совещания по взаимодействию и мерам доверия в Азии, деятельностью азиатской Организации экономического сотрудничества.

Во внешнеполитической деятельности мы будем последовательно придерживаться общепринятых международных норм, строго соблюдать взятые на себя обязательства.

И еще об одном из важнейших факторов становления суверенитета Казахстана – информационной независимости, без которой невозможно создание эффективной идейной платформы.

Мы все шире и шире включаемся в глобальный информационный обмен, что, несомненно, является позитивным явлением. Однако этот процесс нельзя толковать упрощенно. Расширение международной системы информации не означает автоматического углубления демократии в регионе. Информационные каналы в мире распределены и загружены неравномерно, что связано с ограниченным кругом языков изложения информации и различным уровнем финансовых и технических возможностей государств.

Молодые независимые государства нередко оказываются под жестким прессингом мнений, навязываемых извне. В результате сложнейшие внутренние процессы, имеющие собственную логику, оцениваются посторонним взглядом, нередко разъясняются поверхностно, а порой и тенденциозно. Это оборачивается своеобразным препятствием на пути утверждения подлинной независимости многих государств. Однако закрытие внешних источников информации означало бы для нас самоизоляцию.

Выход в том, чтобы видеть за информационными сообщениями суть политических установок. Государство обязано регулировать информационный баланс. Это никоим образом не противоречит принципам открытого общества и позволяет в то же время серьезно подойти к достижению подлинной информационной независимости. При этом нашим средствам массовой информации необходимо учиться отстаивать интересы республики, создавать собственное информационное пространство на политической арене мира. Надо завоевывать аудиторию вне республики, тем более что у нас есть весомые аргументы в пользу наших внешних и внутренних политических шагов.

Таковы основные общенациональные приоритеты, следование которым выведет нас на путь к достижению реальной независимости. Это возможно только при условии создания в обществе обстановки консолидации, стабильности, духовного согласия.

К ИДЕЙНОЙ КОНСОЛИДАЦИИ

Едва ли нужно сегодня убеждать кого-либо в том, что национальные движения, особенно в молодых независимых государствах, играют колоссальную роль. Именно они в значительной мере отстаивают национальные интересы, выражающиеся в возрождении самосознания, культуры, духовности, традиций, языка любого народа. Эти процессы происходят ныне и в Казахстане. Осуществление национальной идеи принесло обществу многие позитивные результаты. И было бы большой ошибкой не видеть этого, усматривать в естественном стремлении наций к самовозрождению лишь ограничение прав других либо показное, как дань моде, обращение к прошлому, нередко носящее декоративный характер.

Нет, это – возврат к нормальному человеческому состоянию. И народы республики, с одной стороны, должны с пониманием отнестись к переменам, происходящим в сознании казахского народа, оказать ему духовную и интеллектуальную поддержку. С другой, надо видеть, что в новых условиях непростые процессы становления переживают и другие народы, что требует такого же понимания и отношения со стороны казахской нации. Всем должно быть понятно, что нельзя заставить уважать себя, свое национальное достоинство, отказывая в этом другим.

Совершенно очевидно, что в условиях многонационального Казахстана существует лишь один путь реализации общенациональных интересов, который заключается в обеспечении равенства всех народов при интегрирующей роли казахской нации. Любой другой – чреват губительными конфликтами, остановкой демократических реформ. В этой связи ключевой идеологической задачей для нас является обеспечение межнационального согласия.

Крайне необходимой сегодня представляется разработка специальной целостной концепции национальной политики Казахстана на переходный период, включающей в себя изучение специфических запросов наций и народностей, проживающих в республике, реализацию положений Конституции, касающихся их свободного развития. При этом важно, чтобы деятельность государственных органов и общественных организаций изначально была направлена на развитие взаимодействия народов, их духовное единение во имя достижения поставленных целей. Наша обязанность – превратить полиэтничность общества в устойчивый консолидирующий фактор.

В осуществлении этой задачи наряду с традиционными институтами, такими как система образования, семья, трудовой коллектив, важную роль могут сыграть национально-культурные центры. Они должны быть не только

очагами сохранения национального самосознания, развития самобытной духовности, но и стать школами подлинного интернационализма. Используя свои возможности работы непосредственно с людьми, центры могут многое сделать для преодоления национальной ограниченности и обособленности, проявлений шовинизма, национализма и сепаратизма. Есть сфера, в которой их влияние может быть особо эффективным. Имеется в виду наш быт, повседневные взаимоотношения людей. Ведь именно здесь возникают порой кажущиеся незначительными, но опасные своими последствиями конфликты на межнациональной почве.

Наряду с государственными институтами они способны многое сделать для развития культурных связей между народами, обеспечить плюрализм; совместимость культур при свободном развитии каждой из них.

В перспективе, вероятно, нужна некая неправительственная структура, которая смогла бы взять на себя функции проведения в жизнь идей межнационального согласия, единения и быть руководящим органом Форума народов Казахстана. В ее составе нужно предусмотреть представительство всех этнических групп, известных общественных деятелей, наиболее авторитетных в республике личностей, глав администраций. Совместно с общественными организациями, национально-культурными центрами могла бы направлять энергию всех слоев населения в созидательное русло, изучать глубинные процессы во взаимоотношениях различных социальных и национальных групп, вести последовательную политику, направленную на исключение межнациональной или социальной напряженности в любом регионе страны.

Деятельное участие в этой благородной работе могли бы принять общественные движения и партии. Прежде всего те, программные установки которых нацелены на консолидацию казахстанского общества во имя продвижения реформ.

В реализации идеи консолидации казахстанского общества, наряду с утверждением межнационального согласия, важным представляется укрепление внутринационального единства. Эта проблема сегодня существует, и задача состоит в том, чтобы национальная идея сыграла в этом случае объединяющую, конструктивную роль.

В исследовательском аспекте историю и природу внутриказахстанского деления на жузы, роды, территориальные группировки и характер его влияния на развитие общества в прошлом и настоящем еще предстоит осмыслить. Но суть в том, что сейчас появились новые и отнюдь не безобидные тенденции внутринационального деления. Демократизация общественной жизни, определенная самостоятельность регионов стали использоваться как рычаги монопольного контроля над ресурсами местной

элитой. Различные формы родового протекционизма, родовых и территориальных лобби порой проявляются во властных структурах, в финансовой и коммерческой сферах.

В целом современная родоплеменная идеология – это весьма опасная форма внутринациональной дезинтеграции и дезориентации. Поэтому одним из лейтмотивов государственной идеологии должно стать преодоление родовых стереотипов. Потенциал для этого есть. Это прежде всего исторически сложившаяся национальная государственность. Это – унитарное государственное устройство. Это – территориальная целостность Казахстана. Это – единство многовековой культуры. Под данными лозунгами сегодня сплачивается всенаселение республики, и тем более они должны призвать к национальному единению казахский народ.

Другая наша важнейшая идеологическая задача – воспитание казахстанского патриотизма, формирование ясного самоопределения каждого гражданина. Специалисты, называют это термином "самоидентификация". И речь идет вовсе не о гражданстве как таковом, что относится к правовым актам, имеющим четкий юридический смысл. Есть существенное различие между принятием гражданства и осознанием себя в качестве Гражданина.

К сожалению, понимание того, что отныне все мы являемся гражданами независимого, суверенного государства Казахстан, а не прежнего СССР или СНГ, носит весьма поверхностный характер. Более того, некоторые слои населения, утратив прежние идеалы и не обретя новых, испытывают сегодня некоторую растерянность, что превращает их в сумму пресловутых "социальных атомов". Формирование же подлинного патриотизма, настоящей гражданственности предполагает четкое политическое самоопределение личности, осознанный выбор своей Родины.

Необходимо выработать систему действий, которая помогла бы каждому человеку ощутить гордость за причастность к нашему государству, к его богатой и славной истории, к его будущему. И проблемы, и перспективы страны должны быть близкими и понятными всем людям.

Задача эта также касается всей системы образования, органов культуры, общественных организаций, средств массовой информации, каждой семьи. А начать надо с воспитания благоговейного отношения к флагу, гербу, гимну страны, законопослушности, уважения к власти. Следует сделать так, чтобы каждый человек с детских лет усвоил простую, по сути, мысль: Казахстан – мое Отечество, и я за него в ответе, как и оно за меня.

В русле конструктивной работы по идейной консолидации должны находиться и вопросы утверждения в обществе высокой языковой культуры. Эту проблему недавно сильно политизировали, хотя рассматривать ее следует не с позиции обособленности государственного языка, его противо-

поставления другим, как это пытались сделать, а наоборот – с его объединительной роли. Казахский язык, как часть культуры, должен стать дополнительным фактором консолидации всех казахстанцев. Он является основой познания для всех наций и народностей, культуры, традиций, обычаев, быта казахского народа. Его изучение, не принудительное, а осознанное, должно начинаться для всех с детских лет, обеспечиваться организационно и методически. И каждый живущий здесь должен ясно осознавать необходимость такого подхода. Причем в то же время все люди должны знать, что наше законодательство в целом, и в частности Закон о языках, ограждает их от любых ограничений и преследований по признакам знания или незнания государственного и любого другого языка.

Вопрос повышения консолидирующей роли казахского языка актуален еще и потому, что за последние десятилетия определенная часть казахской молодежи оказалась оторванной от родной языковой среды, что произошло из-за искусственного сужения сферы применения родного языка.

Эту проблему можно решить вполне цивилизованно. Желание и готовность приобщиться к своим национальным корням у этой части казахского населения довольно велики. Значит, надо не обострять ситуацию, а создать условия для восполнения пробелов. Необходима и нравственная чуткость со стороны тех, для кого национальная культура, язык естественны и органичны.

Говоря языковой проблеме, необходимо увязать ее с нашими общими целями. Казахстан стремится на равных с другими войти в мировое сообщество. Языковая же самоизоляция с этим несовместима. Одним из каналов приобщения к огромному потоку информации в современном мире является русский язык. Поэтому знание его – есть позитивный фактор для народов республики.

В целом необходимо воспитать у молодых людей всех национальностей стремление к постоянному обогащению языкового потенциала. Изучение европейских, восточных языков сегодня, наряду со знанием родного и государственного, – это веление времени. И в этом случае государство обязано создать для учебы необходимые условия.

Любая конструктивная, а не разрушительная идеология в Казахстане должна учитывать и то обстоятельство, что наше государство является не только многонациональным, но и многоконфессиональным. Религиозное мироощущение присуще сотням тысяч граждан, и число последователей различных исповеданий продолжает возрастать. Изменилось и место религии в обществе. Еще недавно она была, мягко говоря, на периферии, ныне это – реальный компонент социальной и духовной жизни. Расширяется сфера благотворительной деятельности религии, в частности, в области здравоохранения, образования и культуры (создание детских домов и домов

престарелых, больниц и учебных заведений). Общеизвестно, что в основе нравственных установок различных религий лежат общечеловеческие ценности. Религиозные общины многое делают для поддержания в обществе здоровой атмосферы, мира и согласия, утверждения духовности. Важно, чтобы последователи различных вероисповеданий могли осознать сопричастность к созданию новой государственности, были кровно заинтересованы в ее укреплении и развитии. Отказ от идеологического противостояния с религией, принятие Конституции и Закона "О свободе вероисповедания и религиозных объединениях" открывают широкие возможности в этом отношении.

Вместе с тем необходимо довести до сознания всех, что светский характер государства позволяет наиболее демократично решить вопросы свободного выбора любой религии или атеизма, обеспечивает равенство конфессий. Важно понимание и того, что отделение религиозных объединений от государства не только создает благоприятные возможности для удовлетворения религиозных потребностей, но и предполагает их невмешательство в деятельность любых государственных институтов и организаций.

Следует добиться выполнения положений Конституции о недопустимости создания политических партий на конфессиональной основе и политической деятельности религиозных объединений. Надо противодействовать попыткам использовать религиозные чувства для провоцирования в обществе конфликтов, содействовать позитивным направлениям в деятельности религий. Эффективность же новых идеологических положений зависит также и от того, насколько широко и успешно будет вестись диалог основных общественных сил, в том числе и духовенства различных конфессий, насколько его участники проявят волю к совместному поиску путей взаимопонимания и сотрудничества во имя благополучия многонационального народа Казахстана.

Существенное влияние на укрепление консолидации общества оказывает создание атмосферы стабильности, гражданского согласия. Здесь многое зависит от умело поставленного диалога государства с новыми политическими институтами – политическими партиями и общественными движениями. В целом еще рано говорить о качественно и количественно сложившейся многопартийности. Однако мы должны воспитывать в обществе терпимость к взглядам политических оппонентов. В целом оппозиция – явление нормальное и даже полезное. Но главное, чтобы партии, движения действовали в конструктивном духе, занимались бы критикой в подлинном смысле этого слова, а не критиканством. Нам нужны идеи, варианты тех или иных программ, способные послужить общему благу, а не общие рассуждения и перепалки. Государственные органы по отношению к партиям

и движениям в настоящее время придерживаются центризма, способствующего соблюдению общегосударственного интереса, а не интереса части общества. Мы и впредь будем активно поддерживать структуры, утверждающие политическую стабильность, и в то же время пресекать антиконституционные, антиправовые действия, базирующиеся на экстремистских идеях.

Партии, движения, каких бы ориентаций они ни придерживались, какими бы противоречивыми ни были их платформы, многое могут сделать для консолидации общества. Тенденция их объединения в виде "круглого стола" – факт, имеющий позитивную ценность.

Крайне важна также роль партий и общественных движений и в формировании политической культуры, создании новых для нас политических традиций. Без этого стабильность, гражданское согласие как основа консолидации становятся труднодостижимыми.

Необходимо понять, что стабильность нужна нам ради продолжения реформ, определения их верного темпа, соответствующей этапности. В частности, для продолжения приватизации требуется определенная культурная адаптация. То есть следует обозначить своеобразные "точки отсчета", когда нужно приостановиться и внимательно проанализировать пройденный путь. Не только с целью корректировки, но и с целью подготовки, привыкания к ним общественного сознания. Подобный подход очень важен и в политическом реформировании. Мы сознательно пошли на постепенную трансформацию политической системы, хотя это и вызывает нарекания радикалов. Кстати, и в кадровых вопросах не нужна поспешность. Стабильность нам неизмеримо важнее.

Синдром революционных скачков – очень опасная болезнь для общества. Социально-политические революции – не лучший способ развития государства. Одна из задач нынешних поколений казахстанцев – это создание такого общества, в котором работали бы механизмы эволюционного типа, последовательно шло его обновление.

Консолидирующее начало несет и идеология модернизации, которая представляет собой сложное многоуровневое явление. Это и идейная платформа экономических реформ, и трансформация политических институтов, и новый тип социального поведения.

Когда сегодня говорят об опасности модернизации Казахстана и напоминают о печальном опыте 1930-х годов, то забывают о двух обстоятельствах. Во-первых, речь идет о совсем другой модернизации, во-вторых, она не имеет насильственного характера.

Действительно, насильственная коллективизация и принудительный переход на иные методы хозяйствования нанесли колоссальный удар народу, подорвав прежде всего весь уклад жизни за считанные годы. В политическом плане модернизация свелась тогда к утверждению тоталитар-

ной идеи во всех сферах общества. Это единообразие нам как раз и необходимо преодолеть. Если не модернизировать общество, то мы просто потеряем перспективу. В худшем же варианте произойдет восстановление тоталитаризма в той или иной форме.

Модернизация предполагает становление развитого гражданского общества. А это включает в себя прежде всего совокупность добровольных объединений людей: семья, общественные организации, религиозные, культурные, хозяйственные объединения, профессиональные союзы и т. д. Их общая характеристика – это действительно добровольные, негосударственные и неполитические организации. Это – вся частная жизнь людей, определенные обычаи, привычки, права. Это – та сфера жизни, которая ограждена от постороннего вмешательства.

Становление такого гражданского общества требует постепенной эволюции. В экономическом плане его основа – негосударственные предприятия, то есть все хозяйственные объединения граждан на добровольной основе и по самостоятельной инициативе. Когда этот сектор экономики становится столь же значимым, как и государственный, степень экономической свободы граждан позволит им самим определять свое будущее.

В социальном аспекте – это, прежде всего, семья и все негосударственные общественные объединения граждан, но созданные не для политических целей. Они могут варьироваться от сообщества ученых или неофициальных средств массовой информации до спортклуба или экономической организации.

Наконец, в идейном плане – это идеологический плюрализм, реальная свобода слова и свобода совести.

Модернизация Казахстана предполагает становление такого гражданского общества, которое является условием свободы каждого гражданина и стабильности общества в целом.

Помимо этого необходимы определенная модернизация политических институтов и формирование массового демократического сознания.

Утопические представления о демократии как о некоей анархической свободе, явно не соответствуют политическому устройству действительно демократических обществ. На самом деле организация политической жизни в них несколько иная. Политика там становится сферой профессиональной деятельности, население же участвует в ней через местное самоуправление, выборы и средства массовой информации. Именно такое устройство, а не массовая митинговая анархия – есть показатель стабильности демократии. Эта система включает многопартийность, многочисленные гражданские

движения, национально-культурные центры, экономические и культурные фонды. Но главное то, что в гражданском обществе государство резко сужает свое вмешательство в экономическую и частную жизнь человека.

Надо учесть, что становление гражданского общества невозможно и без модернизации ценностей. Необходимо отказаться от государственного патернализма. Мы привыкли к тому, что государство отвечает за всех и за все независимо от того, о ком идет речь, — о пенсионере, отдавшем лучшие годы общественному труду, или о вполне трудоспособном человеке. Отныне же поддержка будет оказываться только тем группам населения, которые действительно нуждаются в этом. Акцентированная социальная политика направлена, прежде всего, на малоимущих, многодетных, инвалидов, пенсионеров и учащихся. Но это одна сторона проблемы. Любой экономически самостоятельный человек, особенно в частном секторе, должен понять, что экономическая свобода требует и ответственности. Человек должен сам отвечать за свое благополучие, если только в силу разных обстоятельств он не относится к социально уязвимым слоям. Эта высокая индивидуальная ответственность за свое материальное и социальное положение должна стать одной из главных нравственных норм.

Необходимо также осуществить переход от группового к личностному выбору. В новой экономической, политической и культурной сферах высшей ценностью является индивидуальная свобода, индивидуальный выбор. Казахстан присоединился к международным правовым актам, отдающим приоритет индивидуальной свободе и выбору не из тактических соображений. Это идеологическая аксиома современного мира. Прежняя система группового контроля уже разрушена. Необходимо создать механизмы внутреннего самоконтроля, что потребует изменения всей системы воспитания.

Наконец, необходимо определить институты реализации новой идейной платформы.

Говоря об ушедшей с нашей политической арены идеологии, мы подразумеваем, что вместе с ней исчезли и ее институты, тот огромный аппарат, который на нее работал. Разумеется, не может быть и речи о его воссоздании, поскольку нами провозглашены совершенно иные принципы и подходы не только к содержанию, но и организации идеологической деятельности.

Однако, как и во всяком демократическом государстве, у нас должна быть создана система распространения современных знаний, необходимой политической и социально-экономической информации, пропаганды нравственных ценностей, норм поведения, соответствующих проводимым преобразованиям. Для этого, несомненно, требуется профессиональный аппарат, его функции заключаются также в том, чтобы помогать людям разбираться в далеко не простых вопросах нашей жизни, анализировать

общественно-политические явления, экономические, международные проблемы.

Реформирование общества непременно должно опираться на широко эрудированный слой пропагандистов и идеологов, в первую очередь в лице государственных служащих. Они должны быть активными проводниками политической и экономической стратегии, тактики в широкие слои населения, особенно на местах. Некомпетентных, консервативно настроенных чиновников должны сменить прогрессивно думающие, знающие основы политологии, социологии, психологии, убежденные и энергичные, способные к глубоким обобщениям и самостоятельным оценкам специалисты, люди рыночной генерации.

В формировании политической культуры общества, в реализации гуманистических идей, способствующих его прогрессивному развитию, должны участвовать система образования, наука, культура, творческие организации, средства массовой информации.

* * *

Платформа идейной консолидации требует всестороннего обсуждения. Формирование нового мировоззрения казахстанского общества находится лишь на начальном этапе. Однако мы должны суметь разглядеть реальные очертания наших завтрашних дел. Будущим поколениям можно будет заглянуть и дальше.

Сегодня мы не строим эпохальную идеологическую конструкцию. Но важно понять, что переходный период – это не безвременье, он имеет свою логику развития, свои далеко устремленные цели, свое идейное обоснование. Именно сегодня закладываются основы будущего цивилизованного развития страны, того общества, к которому мы начали движение. Нам надо отказаться от оков прежнего мышления, от болезни неизведанного. Нужно понять, что мы идем, в общем-то, путями, проторенными мировой цивилизацией. Но наша особенность и трудность в том, что никто до нас не осуществлял переход к рынку одновременно со строительством государственности и демократизацией общества.

Казахстан окончательно выбрал путь прогресса. Пройти его мы сможем, лишь взяв в союзники деловитость и целеустремленность, мобилизовав огромный материальный и нравственный потенциал.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ТҮРКІМЕНСТАНҒА РЕСМИ САПАРЫ
КЕЗІНДЕ СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ*

Чарджев, 19 мамыр 1993 жыл

Қазақстан мен Түркіменстан халықтарының, Орталық Азияның барлық халықтарының достығы мен ынтымақтастығын нығайтуға деген ұмтылыс – Нұрсұлтан Назарбаев пен ол басқарған туысқан республика делегациясының басқа да мүшелері сапарының негізгі арқауы болды. Қонақтардың Түркіменстанның саясаткерлерімен, интеллигенция өкілдерімен, жұмысшыларымен және ауыл еңбеккерлерімен көптеген кездесулер барысында үш күнде бұл бағытта көптеген істер тындырылды.

– Қазір ТМД-ны күлкіге айналдыруда, бүкіл Еуропа бірігіп, шекаралық кедергілерді алып жатса, біз болсақ керісінше ұлттық пәтерлерімізге тығылып, шекараларды жауып, сол арқылы өз өмірімізді нашарлатып отырмыз. Мен сондықтан да, барлық мемлекеттердің ұлттық егемендігін, барлық қарым-қатынастардағы дербестікті, бірақ бұл ретте экономикалық жағынан бірігуді, бір-біріне көмек көрсетуді қашан да жақтап келемін. Егемен мемлекеттердің Экономикалық одағы сөзсіз қажет. Қоғамдағы татулық пен тыныштық тек қана өзара тиімді сауда, тығыз әрі тең құқықты ынтымақтастық жағдайында ғана мүмкін болмақ.

Барлық ұлт азаматтарының, барлық партиялар мүшелерінің, тек құқықтарын жариялау – Қазақстан саясатының басты мұраты. Және бұл құқықтар еркін жүзеге асырылуда.

Қазақстан – теледидары алты тілде хабар беретін, газеттер мен журналдары жеті тілде шығатын, ал балалары он сегіз тілдегі мектептерде оқитын ТМД-дағы жалғыз мемлекет.

Сіздер мен біздер қай ұлттан екенімізді есімізге де алмастан өстік. Кез келген адам біз үшін ең алдымен дос, көрші, жолдас болып келді және болып қала бермек. Аталарымыз бен әкелеріміздің бізге қалдырғанының бәріне

* "Егемен Қазақстан", 22 мамыр 1993 жыл.

қара күйе жағудың керегі жоқ. Одан әрі дамыту үшін жақсы негіз қалап отырған экономиканы құрған солар. Өзіміздің өткенімізді даттауды қойып, барлық халықтардың ортақ күш-жігері арқасында жаңа өмірді белсенді түрде құруымыз керек.

Мұндай айқындама Қазақстан немесе Түркіменстан болсын қоғамның, барлық жіктерінде оң пікір туғызып отыр. Туысқан республикалар делегацияларының келіссөз қорытындылары олардың халықтарының одан әрі жақындасуына, жасампаз жұмысты белсенді ете түсуге қызмет ететініне ешқандай күмән жоқ.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ҚАЗАҚСТАН ИНЖЕНЕРЛЕРІНІҢ БІРІНШІ СЪЕЗІНДЕ СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ*

Алматы, 21 мамыр 1993 жыл

Технологиялық ілгерілеудің оңтайлы нұсқаларын таңдау кезінде ресурстық-өндірістік және экспорттық-импорттық басым бағыттарды айқын анықтап алу керек. Олар жалпы алғанда Қазақстанда жаңа технологиялар мен тиісті дүниежүзілік стандарттарға қабысатын шаруашылық құруға бағытталуға тиіс.

Бірақ бұл орайда инженерлік ізденістің міндеттерінің өзі тек жаңа технологияларды игеруге бағдарлануға тиіс емес. Мұндағы маңызды бағыт – түпкі өнімнің жоғары тұтынушылық сапасына қол жеткізу және Қазақстанның ресурстық мүмкіншілігін барынша толық жұмылдыру.

Президент инженерлік корпус алдында туындап отырған ортақ міндеттерді шартты түрде үш тұрпатқа бөлді.

Бұл – оңтайлы шикізат экспортын инженерлік қолдау. Бұл – өзіндік құнды кеміту және тұтыну сапасын арттыру есебінен ішкі және дүниежүзілік нарықты бәсекелестік қабілеті бар тауарлармен қамтамасыз ету. Бұл – озық шетелдік технологияларды игеру және шикізатты тереңдете өңдеудің өзіндік жаңа технологияларын әзірлеу, ғылым мен технология қажет ететін тауарлар мен бұйымдарды жасау.

Қазіргі уақытта іс жүзінде ғылымды қажет етіп, бәсекелесе алатын өндірістің дамуы жүзеге асырылмай келеді. Республика кәсіпорындары бұл мақсатқа табыстың тек болмашы бөлігін ғана пайдалануда. Сондықтан "технологиялар трансферті" стратегиясы ең ұтымды нәтижелер бере алады. Оның мәні айқындалған бағыттардың тобы бойынша дербес жаңашыл талдамалармен толықтырылған дүниежүзілік ғылыми-технологиялық ақыл-ой жетістіктерін кеңінен пайдалануға келіп саяды.

Қазақстан минералды шикізатқа бай. Бірақ "сарқылмайтын" нәрсе жоқ. Ал ресурстардың орны толмайтыны мәлім. Сондықтан өндірілетін барлық байлық атаулыны алып, тауарлы өнімге айналдыруға байланысты ғылыми және инженерлік жұмыстардың өрістетілуі туралы мәселе көкейкесті.

* "Егемен Қазақстан", 25 мамыр 1993 жыл.

Алтын өндіру мен өңдеуді ұлғайта отырып, экономикалық тиімділікке тезірек қол жеткізуге болады. Өзіміздің алтын кені көздерінен, кешенді рудалар мен үйінділерден сумен шайып алынатын алтын алу және өңдеу технологиясын игеру талап етіледі. Сонымен бірге өндірілетін алтынды зергерлік бұйымдарға айналдыру технологиясын дамыту қажет. Мұның өзі оның құнын ондаған және жүздеген есе арттырады.

Инженерлік корпус алдында өндірістің әртүрлі салаларында ұсақ тозақ түріндегі технологиялық алмасты пайдалану, сирек және жерде сирек кездесетін элементтерді алу, композициялық материалдарды игеру технологияларын талдап жасаумен байланысты кешенді мәселелерді пысықтау міндеті тұр.

Осы және осы тектес міндеттерді шешу жоспарланып отырған жаңа технологиялардың ұлттық кешені шеңберінде көзделуі мүмкін.

Тек өнеркәсіпте ғана емес, ауыл шаруашылығында да инженерлік корпус алдында маңызды міндеттер тұр. Олар ең алдымен өнімді ұқсату және сақтау, жем-шөп өндірісі, мал шаруашылығының техникалық базасы салаларының артта қалуын жою қажеттілігіне байланысты. Жерді сортаңнан айыру, су тұщыту, тамшылата суару, сондай-ақ су мен топырақ қабатын тазарту және тыңайту, цеолиттердің көмегімен оның құнарын арттыру технологиялары да инженерлік ақыл-ойдың қызықты тармақтарына айналуы мүмкін.

Инженерлік бастамалардың басым бағыттарына өндірістің құрылымдық өзгерістері мен технологиялық деңгейін арттыруға қызмет ететін отын-энергетика кешені саласын да жатқызды. Өндірістің бұл кешені Теңіз бен Қарашығанақтың жаңа кен көздерін игеруді ескергенде, жыл сайын 15 миллиард долларға бағаланып отырған едәуір нақты экспорттық мүмкіншілікке ие болмақ.

Республикада мұнай өңдеу өнімдерімен қамтамасыз ету өткір проблема болып отыр. Қолда бар зауыттардың қуаттылығы ұлғайту мен қайта құруды қажет етеді. Мұнай өңдеу зауыттарын одан әрі дамыту алдағы химия өнеркәсібі мен жаңа материалдар өндірісінің өсуіне, жүк тасымалының ұлғайтылуына байланысты да қажет.

Кешеннің бірінші кезектегі проблемаларына Екібастұз ТЭЦ-і мен Оңтүстік Қазақстан ГРЭС-і Құрылысын салуды аяқтау мен пайдалануға беру, республиканың бірыңғай энергия жүйесін құру, көмір өндірудің құрылымын жақсарту жолымен электр энергиясы тапшылығын жою болып табылады. Келешекте экологиялық сенімді атом стансаларын жасау мүмкіндігін де есептен шығаруға болмайды.

Қара және түсті металлургияны дамыту шикізат базасын, өндірісті техникалық қайта жарақтандыру және шикізаттар мен үстемелерді жеткізу, жөнелту жөніндегі шешімдердің экономикалық мақсатқа сәйкестілігін арттыруға байланысты болмақ.

Түпкі өндірістің төменгі үлесінен көрінетін құрылымдық-қиғаштықтар химия, мұнай-химия өнеркәсіптеріне де тән. Сондықтан, бірінші кезекте қайта жобалау мен осы заманғы экологиялық қауіпсіз технологиялардың негізінде жаңа қуаттар жасау проблемалары шешілуге тиіс. Алда Ақтөбе "Фосфохим" бірлестігін, "Фосфор", "Химпром" (Жамбыл), "Карбид" бірлестіктерін, суперфосфат және Павлодар "Химпром" бірлестігінің хромды қосылыстар зауыттарын қайта жобалау жөніндегі жұмыстар тұр.

Мәшине жасау кешенін дамытуда инженерлік жұмыстардың таяу уақытқа арналған негізгі бағыттары кәсіпорындардың жұмыс істеп тұрған қуаттарын тиімді пайдалануға жұмсалуға тиіс. Мұны республика мұқтаждарына қайта бағдарлау және конверсиялау бағдарламасын жүзеге асыру есебінен іске асыру керек.

Жаңа салаларды да – автомобиль жасау, аспап жасау, радиоэлектроника салаларын құру қажет. Олар алғашқы уақытта әкелінетін жабдықтар негізінде құрастыру өндірісі ретінде құрылуға тиіс. Конверсия бағдарламасын жүзеге асыру негізінде бәсекелестік қабілеті жоғары осы заманғы медициналық жабдықтар, күрделі тұрмыстық-техникалар өндірісін жолға қоюға мүмкіндігі бар.

Технологиялық ұмтылыстың өте қажетті шарттарының бірі республика көлік-коммуникация инфрақұрылымын дамыту болып табылады. Сондықтан да елдің ақпараттық дербестігінің болуы, коммуникация, байланыс, радиохабары мен теледидар жүйелерінің автономиялылығын мемлекеттік егемендікті іс жүзінде қамтамасыз ету шарттарының бірі. Оның ішінде, Қазақстандағы байланыс құрал-жабдықтарының жай-күйі осы заманғы талаптарға жауап бере алмай отырғандығы жайында мәліметтерді хабарлау жүйесі жоқ, факсимильдік радиотелефондық және басқа байланыстық қызмет көрсету түрлерінің оған мүмкіндік бола тұрғанымен, дамымай жатыр.

Елдің көлік жүйесі дамуының негізі темір жол транспорты болмақ. Мамандардың болжамынша, таяу болашақта әлемде алыс арақашықтыққа сенімді, үнемді және экологиялық құрал ретінде шапшаң темір жолды дамытуға барған сайын көбірек ұмтылыс жасалатын болады. Жолаушы және жүк тасымалы үшін жедел темір жол жүйесін кеңейту алдағы жылдарда маңызды күрделі қаржы аударуды талап етеді. Бұл ретте біздің республикамыз бірегей географиялық және геосаяси ерекшеліктері арқылы шетел инвесторлары үшін айрықша ықылас туғыза алады деп білуіміз әбден орынды.

Осы күрделі міндеттерді шешу үшін, Қазақстанның болашақ инженерлік корпусының шығармашылық мүмкіншілігінің негізін қалайтын инженер кадрларын даярлауға мұқият көңіл аудару қажет.

Бір сатыдан екіншісіне ауысу кезінде студенттерді конкурстық сұрыптаудан өткізу арқылы мамандар дайындаудың көп деңгейлі құрылымына

көшу, интенсивті курстар мен оқытудың модульді принципін енгізу қажет. Сондай-ақ инженерлерді қайта дайындау мен мамандығын көтеру туралы да ұмытпау керек.

Әлемдік технологияға қол жеткізу үшін қажетті тілдік кедергіні жеңу, содан кейін, әрине, жалпыға ортақ, компьютерлік сауаттылық маңызды міндет болып табылады. Бұларсыз қазіргі заман инженерін көзге елестетудің өзі қиын. Біз, жаңа үлгідегі инженерлерді дайындау ісінде әлемдік тәжірибеге тезірек қосылуға тиіспіз. Біздің мемлекетіміз жастарды оқуға, тәжірибе жинақтау үшін шетелге жібергені белгілі. Қазақстанның менеджмент, экономика және болжау институты ашылды. Тәжірибе жинақтауға инженерлерді кәсіпорындардың өздері жіберуі, тілді, менеджментті үйренудің жер-жерде ұйымдастырылуы жан-жақты қолдау көрсетуге лайық.

Қазіргі инженерлік білім мен қызметтің маңызды жақтарының бірі – "жобаларды басқару" немесе "жобалық менеджмент" деп аталатын инженерлік еңбек. Оның ерекшелігі мен артықшылығы мынада – ол идеялар іздестіруден табыс әкелуге дейінгі инвестициялық циклдің бәрін үздіксіз бақылап отыруға және инженерлік жұмыстарды сонымен бірге жүргізуге бағыт береді.

Біздің технологиялық-экономикалық өмірімізде техникалық шығармашылық тапсырыстың қалыптасуы басталған жағдай алғаш рет пайда болып отыр. Инженерлік жобалаудың және шығармашылықтың тиімді әдістері негізінде жаңа техника үлгілерін құру процесін кеңінен жүргізген кезде ол технологиялық, демек экономикалық өрлеуді қамтамасыз етеді.

Республика елдің біртұтас өнеркәсіп кешені шеңберінде ғылыми және инженерлік күштердің бірігуіне және оларды технологиялық өрлеу мен инвестициялық артықшылықтардың нақты бағыттарына топтастыруға өте мүдделі болып отыр. Бұл өндіргіш күштерді түбірімен қайта құруға және біздің адамдарымыздың өмір сүру жағдайын жақсартуға қажетті шарт.

**ИЗ ВЫСТУПЛЕНИЯ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
НА ПЕРВОМ СЪЕЗДЕ ИНЖЕНЕРОВ КАЗАХСТАНА***

Алматы, 21 мая 1993 года

**ИНЖЕНЕРНОЕ ТВОРЧЕСТВО ОБЕСПЕЧИТ КОРЕННУЮ
РЕКОНСТРУКЦИЮ ПРОИЗВОДИТЕЛЬНЫХ СИЛ
И ПОВЫСИТ КАЧЕСТВО ЖИЗНИ ЛЮДЕЙ**

...В целом положительно оцениваю плодотворный труд инженеров республики. А также хочу обратить внимание к нескольким крупным проблемам.

В частности, при выборе оптимального варианта технологического продвижения надо четко прояснить ресурсно-производственные и экспортно-импортные приоритеты. В целом они должны быть направлены на то, чтобы формировать в Казахстане хозяйство, примыкающее к новейшим технологиям и соответствующее мировым стандартам.

Но при этом сами задачи инженерного поиска должны быть сориентированы не только на освоение новых технологий. Здесь важный вектор – достижение высоких потребительских качеств конечной продукции и наиболее полная мобилизация ресурсного потенциала Казахстана.

Общие задачи, которые возникают перед инженерным корпусом, можно условно разделить на три типа. Это – инженерная поддержка оптимального сырьевого экспорта. Это – обеспечение конкурентоспособности товаров на внутреннем и мировом рынках за счет снижения себестоимости и повышения потребительских качеств. Это – освоение передовых зарубежных и разработке собственных новых технологий глубокой переработки сырья и создание науко- и технологоемких товаров и изделий.

В настоящее время практически не осуществляется развитие наукоемкого конкурентоспособного производства. На эти цели предприятиями республики пользуется лишь незначительная часть прибыли. Поэтому оптимальные результаты может дать стратегия трансферта технологии, суть которой состоит в широком заимствовании достижений мировой научно-технологической мысли, дополняемая собственными новаторскими разработками по очерченному кругу направлений.

* "Казахстанская правда", 25 мая 1993 года.

Казахстан богат минеральным сырьем, но ничего "неисчерпаемого" нет, а ресурсы, как известно, не восполняются. Поэтому актуален вопрос о развертывании научных и инженерных работ, связанных с извлечением и переходом в товарный продукт всех составляющих добываемых богатств.

Быстрый экономический эффект можно получить, увеличив добычу и переработку золота. Требуется освоить технологии извлечения и переработки тонкодисперсного золота из собственно золоторудных месторождений, комплексных руд и отвалов. Одновременно необходимо развивать технологии переработки добываемого золота в ювелирные изделия, что в десятки и сотни раз повышает его стоимость.

Инженерному корпусу предстоит проработать комплекс вопросов, связанных с разработкой технологий использования в различных отраслях. Производства мелких пылевидных технических алмазов, извлечения редких и редкоземельных элементов, освоения композиционных материалов.

Решение этих и подобных им задач может быть предусмотрено в рамках планируемого национального парка новых технологий.

Важные задачи стоят перед инженерным корпусом не только в промышленности, но и в сельском хозяйстве. Они связаны, прежде всего, с необходимостью ликвидировать отставание отраслей переработки и хранения продукции кормопроизводства, технической базы животноводства. Интересными приложениями инженерной мысли могут стать технологии рассоления земель, опреснения воды, капельного орошения, а также очистки и регенерации воды и почвы, повышения ее плодородия с помощью цеолитов.

К приоритетным направлениям инженерных инициатив относятся и отрасли топливно-энергетического комплекса, служащего базой для структурных преобразований и повышения технологического уровня производства. Данный комплекс производства обладает значительным реальным экспортным потенциалом, оцениваемым в 15 миллиардов долларов ежегодно, с учетом освоения новых месторождений Тенгиза и Карачаганак.

Острой проблемой для республики является обеспечение продуктами нефтепереработки. Мощности имеющихся заводов нуждаются в расширении и реконструкции. Дальнейшее развитие нефтеперерабатывающих заводов, необходимо еще и потому, что ожидается рост химической промышленности и производства новых материалов, наращивание грузоперевозок.

К первоочередным проблемам комплекса относится также устранение дефицита электроэнергии путем завершения строительства и ввода в эксплуатацию Экибастузской ТЭЦ и Южно-Казахстанской ГРЭС, создание единой энергосистемы республики, улучшение структуры угледобычи. Нельзя сбрасывать со счетов и возможность приобретения экологически надежных атомных станций в будущем.

Развитие черной и цветной металлургии будет зависеть от подтягивания сырьевой базы, технического перевооружения производства и повышения экономической целесообразности решений по ввозу, вывозу сырья и добавок.

Структурные перекосы, выразившиеся в низкой доле конечных производств, присущи и химической, нефтехимической промышленности. Поэтому в первую очередь должны быть решены проблемы реконструкции и создания новых мощностей на базе современных экологически безопасных технологий. Предстоят работы по реконструкции Актюбинского объединения "Фосфорхим", объединений "Фосфор", "Химпром" (Жамбыл), "Карбид", заводов – суперфосфатного и хромовых соединений Павлодарского объединения "Химпром".

Основным направлением инженерной работы в развитии машиностроительного комплекса на ближайший период должно стать повышение эффективности использования действующих мощностей предприятий за счет их переориентации на нужды республики и реализацию программы конверсии.

Требуется создание и новых отраслей – автомобилестроения, приборостроения, радиоэлектроники, формирующихся первоначально как сборочные производства на ввозимых комплектующих. На базе реализации программы конверсии имеется возможность наладить производство современного медицинского оборудования, сложной бытовой техники с высоким уровнем конкурентоспособности.

Одним из необходимейших условий технологического прорыва является развитие транспортно-коммуникационной инфраструктуры республики. Поэтому одним из условий практического обеспечения государственного суверенитета назвал информационную самостоятельность страны, автономность систем коммуникации, связи, радиовещания и телевидения. На этом я подчеркиваю, что состояние средств связи в Казахстане не отвечает современным требованиям. Отсутствует система передачи данных, не развивается факсимильная, радиотелефонная и другие виды услуг связи, хотя возможности для этого есть.

Основой развития транспортной системы страны станет железнодорожный транспорт. По прогнозам специалистов, в ближайшем будущем в мире все больше будет делаться ставка на развитие скоростных железных дорог как самого надежного, экономичного и экологичного средства передвижения на большие расстояния. Расширение сети скоростных железных дорог для пассажирского и грузового движения, можно полагать, будет важнейшим вложением капиталов в предстоящие годы. Естественно предположить, что в этом отношении как раз наша республика с ее уникальными географичес-

кими и геополитическими особенностями может представить активный интерес для иностранных инвесторов.

Само собой разумеется, что для решения этих сложнейших задач требуется уделить самое пристальное внимание подготовке инженерных кадров, закладывающей основы творческого потенциала будущего инженерного корпуса Казахстана.

Необходимо перейти на многоуровневую структуру подготовки специалистов с конкурсным отбором студентов при переходе с одной ступени на другую, внедрить интенсивные курсы и модульный принцип обучения. Надо также не забывать о переподготовке и повышении квалификации инженеров.

Важной задачей является преодоление языкового барьера, что необходимо для приобщения к мировым технологиям, и, конечно же, всеобщая компьютерная грамотность. Без всего этого трудно представить современного инженера. Мы должны незамедлительно подключиться к мировому опыту в деле подготовки инженеров нового типа. Как известно, наше государство направляет молодежь на обучение, стажировку за границу. Открыт КИМЭП. Всяческой поддержки заслуживает направление на стажировку инженеров самими предприятиями, организация изучения языка, менеджмента на местах.

Хочу обратить внимание на одну важную сторону современного инженерного образования и деятельности – тот аспект организации инженерного труда, который получил название "Управление проектами" или "Проектный менеджмент". Его особенность и преимущество в том, что он ориентирует на непрерывное отслеживание и инженерное сопровождение всего инвестиционного цикла – от поиска идеи до получения прибыли.

Впервые в нашей технолого-экономической жизни создается положение, при котором начинает формироваться заказ на техническое творчество. Именно оно, при широком развертывании процесса создания образцов новой техники на основе эффективных методов инженерного проектирования и творчества, обеспечит технологический, а следовательно, и экономический прорыв.

Республика испытывает острую потребность в консолидации научных и инженерных сил в рамках единого промышленного комплекса страны и концентрации их на конкретных направлениях технологического прорыва и инвестиционных приоритетов. Это необходимое условие коренной реконструкции производительных сил и повышении качества жизни наших людей.

В заключение хочу выразить уверенность, что общественное движение инженеров Казахстана за реформы придаст обновлению экономики республики мощный импульс, а значит, и обеспечит успех.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ОРДАБАСЫ ТАУЫНДА ТӨЛЕ БИДІ,
ҚАЗЫБЕК БИДІ, ӘЙТЕКЕ БИДІ ЕСКЕ АЛУ КҮНДЕРІНЕ АРНАЛҒАН
БЕТАШАР СӨЗІ*

Алматы, 27 мамыр 1993 жыл

ОРДАБАСЫҒА ОРАЛУ – ОТАНШЫЛДЫҚ РУХЫМЫЗДЫ ЖАҒҒЫРТУ,
ХАЛҚЫМЫЗДЫҢ БІРЛІГІ МЕН ЫНТЫМАҒЫН НЫҒАЙТУ

Біз, арғы екі жарым ғасырдан астам уақыт салып, ескінің сөзі, көненің көзі, елдіктің тезі – Ордабасыға оралып отырмыз.

Қазақтың атақты үш биі, ұлы бабаларымыз Төле бидің, Қаз дауысты Қазыбек бидің және Әйтеке бидің көреген саясатының арқасында даңқты батырлардың бастауымен қазақтың үш жүзінің өкілдері жоңғар басқыншылығын тойтаруға бірігу үшін осы бір қасиетті жерде бас қосқан болатын. Халқымыздың отаншылдық рухын асқақтатып, тағдырымызға, тарихымызға жаңа бетбұрыс, соны серпін әкелген осынау бас қосу елді жеңіске жетелеген еді. Ғасырлар бойы халқымыздың жадында жатталған бұл оқиға ізгі мақсат жолындағы бірлік пен ынтымақтастықтың айғағына айналды. Қазірде біздің алдымызда бабаларымыз бастан кешкен сол қиындықтарға бара-бар орасан міндеттер тұр. Бұл – жас егемен елдің міндеттері. Негізі Ордабасыда қаланған ынтымақ дәстүрлеріміз қазіргі қиыншылықтарды да жеңіп шығуымызға көмектеседі деген сенім зор.

Иә, біз Ордабасыға дамудың рулық-тайпалық кезеңінде жан-жағынан жау анталаған шарасыздық жағдайдағы кешегі қазақ жұрты кейпінен, бүгінгі тәуелсіз мемлекет болған, елімізді әлем таныған тұста оралып отырмыз. Біз Ордабасыға қазақ халқы мен Қазақстанды отаны санайтын жүзден астам ұлт пен ұлыс өкілдерінің бір мақсат жолында бір тудың астында топтасқан, бірлігі мен ынтымағы жарасқан тұста оралып отырмыз. Біз үшін бүгін бөрінен де қымбаты – республикадағы бейбіт ахуал, мамыражай еңбек ету мүмкіндігі. Ал бұл жағдай, ең әуелі сол ынтымақ пен бірліктің нәтижесі. Егер қазақ халқының және барша Қазақстан халықтарының бірлігін одан әрі нығайта беретін болсақ, қазіргі қиыншылықтың бәрін артқа тастап, өркениетті елдер қатарына шығарымыз күмәнсіз.

* "Егемен Қазақстан", 27 мамыр 1993 жыл.

Сол үшін де біз бүгін халқымыздың данышпан перзенттері Төле бидің, Қаз дауысты Қазыбек би мен Әйтеке бидің аруақтарына бағыштап, перзенттік ризашылық сезіммен ас беруге жиналып отырмыз. Кемеңгер үш биіміз арман еткен ұлы мақсаттарға жету жолында барлық күш-жігерімізді жұмылдыру бүгінгі ұрпақтың қасиетті борышы екенін естен шығаруға болмайды.

Ордабасыға оралу Қазақстанның саяси егемендігі мен тәуелсіздігін нығайтуға, берекелі де молшылық жағдайға жеткізетін экономикамыздың қуатын арттыруға, қашанда республика үшін айрықша қажет ынтымақ бірлігіміз бен туысқандық асыл қасиеттеріміздің сақталуына қызмет етуге тиіс деп ойлаймын.

Мен өткен тарихымызда ата-бабаларымыз тұтастық туын желбіреткен Ордабасының әр жүрек, әр көкіректе азат Қазақстанның ертеңі болып жалғасарына сенемін!

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ө. НАЗАРБАЕВТЫҢ ОРДАБАСЫ ТАУЫНДА ТӨЛЕ БИДІ,
ҚАЗЫБЕК БИДІ, ӘЙТЕКЕ БИДІ ЕСКЕ АЛУ КҮНІНЕ АРНАЛҒАН
САЛТАНАТТЫ ЖИЫНДА СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ*

Ордабасы, 28 мамыр 1993 жыл

БЕРЕКЕ БАСЫ – БІРЛІК

Ардақты ағайын! Қадірлі меймандар!

Бүгін біздің бәрімізді осынау қасиетті биіктің басына бір ой, бір тілек, бір мақсат жетелеп әкеліп отыр. Өскісі, өркендегісі келетін елдердің қай-қайсысы да қадым замандардан тарихын айрықша қастерлеп, ондағы дара тұлғаларды, ел болып еңсе көтерулеріне ерекше еңбек еткен асыл азаматтарын айрықша ардақ тұтатынын жақсы білеміз. Шүкір, біздің тарихымызда да елім деп еңіреп өткен ерлер, халық қамын жеп өткен қайраткерлер аз болмаған. Дешті Қыпшақты билеп тұратын Шәйбан тұқымымен ат құйрығын, қол астындағы ұлыстарын Шу бойына алып келіп, Қазақ деген ел еткен Керей мен Жәнібектің орны бөлек. Бұрын бір-біріне тәуелсіз үш мемлекеттің құрамында жүрген көшпелі тайпалардың, үш жүз аталып, жаңа саяси одаққа бірігуін тиянақтап берген Ақназар ханның аты алты алашқа мәлім. Өз тұсында жаңа бой көтерген елдің есесін ешкімге жібермей, бір жорықта екі жүз кісіні атқа мінгізе алған, өзінен кейін қасқа жол қалдырғанның қасиеті ерекше. Мықты білегімен де, түкті жүрегімен де айбынды атқа ие бола білген еңсегей бойлы ер Есім мен Салқам Жәңгір де ел есінен мәңгілік орын алады. Есімнің немересі, Жәңгірдің бел баласы Тәуке хандық құрған ХҮІІ ғасырдың аяғы мен ХҮІІІ ғасырдың басы – қазақ елінің абыройы асып, көсегесі көгерген ерекше бір кезеңі болды. Бұл жайында белгілі тарихшы А. И. Левшин былай деп жазыпты: "Тәукенің атын атасақ бар қазақтың жүрегін алғыс кернеп, мақтаныш билейді. Қазақ ордасының Ликурғы, Драконты – сол адам, Тәуке алауыз болып, қырғынға бөккен елді сабаға түсіріп, ру мен рудың арасындағы талай жылғы қантөгісті тоқтатты, ақылы мен әділдігінің арқасында жұрттың бәрін өзіне мойынсұндыра білді,

* Назарбаев Н. Тәуелсіздігіміздің бес жылы. – Алматы: Қазақстан, 1996. – 177 б.

әлсіз рулардың басын қосып, әлуетті дұшпанға қарсы қоя алды, күштілерді тізеге салып, тәубесіне келтірді, баршаға ортақ заң жасап, сол бойынша билік айтты".

Тәуке Қазақ хандығын бір орталықтан басқарудың нақты тетігін тапты, жыл сайын атақты Мәртөбеде үш жүздің игі жақсыларының басын қосып, ел өмірінің келелі мәселелерін талқылады.

Қазақ қоғамына ондай біртұтастық дарытып, ынтымақ орнықтырған ежелгі ереже-қағидалардың үлгілі нұсқасы, халықтың тәртіп-низамының, салт-дәстүрінің жүйелі жиынтығы – атақты "Жеті жарғы" еді. "Жеті жарғы" – дана бабаларымыздың "Қасым ханның қасқа жолы", "Есім ханның ескі жолы" деп аталатын мемлекет басқару мен халық билеудің қалыптасқан жосықтарын негізге алып, сахараның сол замандағы тұрмыс-тірлігіне, қоғамдық, әлеуметтік ахуалын ескере отырып, келешектің қамын ойлап, жан-жақты байыпталған заңгерлік ұлы мұрасы еді.

Әрине, тарихтың талай соқталаңын бастан кешкен дала жұртының қабырғалы халық, іргелі ел болып кете қоюы оңай шаруа емес еді. Ол екі тізгін, бір шылбырдың көреген көкірек, қайратты қолға тигенінің арқасы еді. Ел мен ер, тәуекел мен парасат біріге қимылдап, бірлесе қайрат көрсеткенінің арқасы еді. Ендеше сол бір жан-жақтан жау анталап, іргеден қиқу кетпей тұрған тұста күллі ұлтты түгел ұйытып, ұйымшылдыққа бастаған рухани ізденіске мұрындық болғандар кімдер еді?

Сондай даналардың ішінде дәуірдің үш кемеңгері деп танылған Әлібекұлы Төле бидің, Келдібекұлы Қазыбек бидің, Бәйбекұлы Әйтеке бидің орны бөлек. Барша қазақ баласы аттарын ардақтап, айтқандарын жаттаған осы үш бабамыздың ел алдындағы еңбегіне, халық қамын жеген қасиетті ісіне сөз жеткізіп баға беру қиын-ақ. Халық болып сақталғанымыз, міне бүгін егемен ел атанып, тәуелсіздік туын тігіп отырғанымыз, тіпті басқасын былай қойғанда – ата-баба жерінде басымыз аман, бауырымыз бүтін жүріп жатқанымыз үшін бүгінгі ұрпақ осы аталарымыздың аруағының алдында бас иеді.

Үш данағәйдің өнегелі өмірі, ел қамын жеген адал еңбегі, топ бастаған көсемдігі, от ауызды, орақ тілді шешендігі, мүлтіксіз әділдігі жөніндегі айтар әңгіме аз емес. Олардың аузынан шыққан бітімді бата, кесімді баға, ордалы ой, бейнелі теңеу, төрт аяғы тең жорға толғаулар ғасырдан-ғасырға жұрт жадында жатталып, бүгінгі күнге жетті. Осынау асыл мұра – билер сөзі кім-кімді де таңдандырмай, тамсандырмай қоймайды. Билер данышпандығының бір ғана сәтін бүгінгі жиында еске түсіре кетейік.

Қалмақ ханы Қонтажы: "Датыңды айт" дегенде Қаз дауысты Қазыбек бабамыз:

– Біз қазақ деген мал баққан елміз, бірақ ешкімге соқтықпай жай жатқан елміз. Елімізден құт-береке қашпасын деп, жеріміздің шетін жау баспасын деп, найзаға үкі таққан елміз. Ешбір дұшпан басынбаған елміз, басымыздан сөз асырмаған елміз. Достығымызды сақтай білген елміз, дәм-тұзды ақтай білген елміз, асқақтаған хан болса, ордасын таптай білген елміз. Атадан ұл туса, құл боламын деп тумайды, анадан қыз туса, күң боламын деп тумайды! Ұл мен қызды қаматып отыра алмайтын елміз. Сен қалмақ болсаң, біз қазақ, қарпысқалы келгенбіз, сен темір болсаң, біз көмір, еріткелі келгенбіз, қазақ, қалмақ баласын теліткелі келгенбіз. Танымайтын жат елге танысқалы келгенбіз, танысуға көнбесең шабысқалы келгенбіз. Сен қабылан болсаң, мен – арыстан, алысқалы келгенбіз. Жаңа үйреткен жас тұлпар жарысқалы келгенбіз, тұтқыр сары желіммін, жабысқалы келгенбіз. Берсең жөндеп бітіміңді айт, не тұрысатын жеріңді айт! – деп төгілткен екен.

Сонда Қонтажы не дерін білмей сасып қалған дейді.

Елім деп, жерім деп жанұшырған асыл аталарымыздың мұндай жан айқайын бүгінгі ұрпақ – біз айрықша айқын ұғынып, айрықша терең түсінеміз.

Сол бір халық тағдыры таразыға түскен тар кезеңге, елдің есінде "Ақтабан шұбырынды, алқакөл сұлама" деген атпен қалған қасіретті оқиғаға тұп-тура 270 жыл толып отыр.

1723 жылдың ерте көктемінде бейқам жатқан қазақ еліне жоңғарлар бұрын-соңды болып көрмеген жойқын шапқыншылық жасады. Ел еңсесін езген қатал қыстан шығар-шықпаста, көтерем мал әлі шыр жимай жатқан кезде Шу мен Талас бойына тұтқиылдан тап берген дұшпанға қарсылық көрсетер қауқар болмай қалды. Бас-аяғы екі-үш айдың ішінде исі қазақ баласының басына қара түнек орнады, қазақ аспанын қасірет бұлты торлады. Желдің өтіндегі, жаудың бетіндегі өзге өңірлер тұрмақ, қасиетті Қаратаудың өзінен ел көшті. Сол кезде дүниеге келген атақты "Елім-ай" әнінің зарлы үні қазақтың ұлан-ғайыр кең даласын түгел шарлап кетті. Бүкіл дала:

Мына заман қай заман, бағы заман,

Баяғыдай болар ма тағы заман,

Қарындас пен қара орман қалғаннан соң,

Көздің жасын көл қылып ағызамын, – деп "елім-айлап" күңіреніп жатты. "Елім-ай" елдікті жоқтады, "Елім-ай" ерлікке бастады. Дана халық өз бойынан елдікті де тапты, ерлікті де тапты. Еңсесі түскен елдің есін жиғызған, жапа шегіп зар жылаған халықтың көзінің жасын тыйғызған кімдер еді? Азаматынан айрылған арғымаққа қайтадан ер салдырған, тұтастық туын қолға қайтадан алдырған кімдер еді?

Иә, ағайын, бәріңіз білесіздер, олар да жаңа ғана аттары аталған қасиетті бабаларымыз Төле би, Қазыбек би, Әйтеке би еді.

Үш ұлы би тарихтың дәл мұндай тар өткелегінде бірліктен қалған жұрттың тірліктен де үміті үзілетінін ашық көрсетті. Қазақ батырларына үш жүзге сауын айтқызып, халықты алқалы жиынға шақырған да сол ұлы бабаларымыз болатын.

1726 жылы дәл осындай кезде, көктемнің жазға ұласар жайсаң шағында, Қаратаудың күнгей бетіндегі оқшау биік Ордабасыда үш жүздің игі жақсысының, биі мен бегінің, батыры мен бағланының басын қосқан ұлы жиын өтіпті.

Ауыздан-ауызға тарап, ұрпаққа жеткен әңгімеде сол жиында сөзді Төле би алып, сөзін Болат ханға арнапты дейді.

– Уау, Болат тақсыр! Тыным тапқан ел көрмей, шығын тапқан ел көріп қабырғам қайысып барады. Бұлаң кердей бұлықсыған еліңнің бүгінгі шерін тыңдар құлақ бар ма? Шаңырағың күйреп, аңырауың жиілеп бара жатқан мынау күнде еліңнің бірлігін шыңдар шырақ бар ма? Тақсыр! Батқан күнге, туған айға бата ғып өткен халқың бауырын жаралап, жанын қаралап алдыңа тізіліп келіп отыр. Тынышын алған ойраттан намысын қайтарар күнді күтеді. Тынысын үзген жаудан туысын, танысын қайтарар шақты күтеді. Зар тілегіміз – бірлік. Соған құлай ұйысаң, бейіл болсаң, жақыным, барым, бауырым деп құлшынған ықыласыңды түгел бер. Ортаға үлкен сыбаға түсіп тұр. Бөліп алып, таласып, жұлмалап әкетпе. Жұмыла кірісіп, кеңесіп шешіп, шын иесіне құс қылып қондыр. Ырғасып кіріспейік, жалғасып келісейік. Ол – бас сардарды тағайындау. Үш жүздің қолын басқарар бір білекті бетке ұстау, қауым боп қауқылдасып, іріленіп шоқтық көтеру. Келелі тобыңа кеңесімді салдым, кірісіңдер де келісіңдер, ағайын! – деп бір тоқтапты дейді Төле бабамыз.

Осы Ордабасыда үш жүздің баласы бір бәтуаға келіп, ата жауға аттануға анттасқаны, Қаз дауысты Қазыбектің ұсынысымен қазақ қолына бас сардар етіп Әбілқайырды сайлағаны бүгінде баршаға белгілі тарихи шындық. Бас біріктіріп, күш қосқан соң-ақ халқымыздың жалы күдірейіп шыға келді. Дәл сол жылы үш жүздің қолы жаз бойы қаруланып, соғыс өнерін ұштап, күзге салым Сарысу бойындағы Бұланты өзенінің жағасында жоңғар қолын қирата жеңгені де тарихтан мәлім. Сол жеңіс елдің еңсесін көтерді, өз күшіне сенімін арттырып, бірлікке үндей түсті. Қазақ сарбаздарының құрамында қоқсы жатқан өзбек, қырғыз жұртының жаужүрек жігіттері де қолдарына найза ұстап, ортақ жауға тойтарыс беруге үлес қосты.

Халқымыздың жоңғар шапқыншылығына қарсы күрестегі ең ірі жеңісі – Балқаш бойындағы Аңырақай айқасы. Ойраттардың аңыраған даусын күллі

қазақ түгел естігендей болған сол шайқастан кейін ұрыс даласы Аңырақай аталып кеткені де белгілі. Бұл жеңіс те ұлы бабаларымыздың бастамасының, халықтың бірлігінің жемісі еді. Амал қанша, қазақ ол жеңістің қызығын ұзақ көре алмады.

Бұл кезде Орталық Азиядағы саяси жағдай бұрынғыдан да қиындай түскен еді. Патшалық Ресей бір жағынан, Цин империясы, екінші жағынан қазақ даласына қос өкпеден қатер төндіріп тұрған болатын.

Үш ұлы бабамыздың даналығы, даралығы міне осындай қысталаң шақта ерекше білінді. Олар елдің ертеңін дәл болжап, ұрпақты сақтап қалудың, туып-өскен жерді сақтап қалудың жолында асқан кемеңгерлік көрсетті.

Міне, осы сияқты бір мақсат жолында бірге күрескен үш ұлы бидің өмірінен бүгін де біз алатын тағылым толып жатыр.

Құрметті қауым! Ғасырлар бойы халқымыз бойына жинақтап келе жатқан рухани бірлігіміздің тарихында кейде ақаулықтар да болып, өкіндіріп жүретіні рас. Соның бір дерті – Ресей империясының тұсында қазақ даласын отарлау барысында жүргізілген сұлтан, облыс сайлаулары кезінде ағайын арасында әдейі араздық дарытып, бір-біріне қарсы қоюшылық саясаты, сол арқылы бүкіл елдің ішіне іріткі салу әрекеттері. Бұл зымиян саясатты Кеңес Одағының тұсында да орталық басқару жүйелері асқан жымьсықылықпен пайдаланды. Осы дерттен арылу-арылмауымыз бүгін таңда бүкіл ұлт тағдырын шешеді. Мұны әрдайым есте ұстауға тиістіміз.

Біз мына дүниенің ең қуатты қозғаушы күші – мүдде екенін, негізгі тарихи қадамдарымыздың сол мүдде ортақтастығы қағидасына сай жасалу керектігін де ерте ұғып, ерте жүзеге асыра алдық. Бұл ақиқат қағиданы да санамызға ерте сіңірген осы дана билеріміз еді.

Жер жақындығы тағдырың мен тарихыңды жақындастырмай қоймайды. Тағдыр жақындығы мүдде жақындығын туғызады. Мүдде жақындығы жоқ жерде жер жақындығы мен шекараластықтың да бақастық пен дүрдараздық өрбіткеннен басқа бітірері шамалы. Адам мен адамды, халық пен халықты, мемлекет пен мемлекетті жалғастырар ең берік дәнекер – мүдде жақындығы. Бүгінде Орталық Азияда қоян-қолтық жатқан бауырлас елдердің бәрінің мүддесі біреу. Ғасырлап күтіп, әзер қолы жеткен азаттықтан айрылып қалмау. Ол үшін ішкі татулықты да, сыртқы татулықты да көздің қарашығындай сақтай білу. Бауырлас, тағдырлас өзбек, қырғыз, тәжік, түрікмен ағайындармен әуелден де тату-тәттіміз. Оның бір дәлелі – Өзбекстан басшылығының шақыруы бойынша мен осы жиын алдында басына барып, тәу етіп қайтқан Төле би бабамыздың туысқан елдің астанасы – Ташкентте жерленгені, бейітінің қадірленіп күтілетіні. Осы риясыз достық сезімі үшін де біз өзбек бауырларымызға, осы елдің тұңғыш Президенті Ислам Каримовке шын

ризашылығымызды білдіреміз. Мүдде жақындығы біздерді баяғыда іргеден қол салған басқыншы дұшпандарға қарсы бірге күресуге шақырды, мүдде жақындығы кеше ортақ тағдырымызды фашизмнен бірге қорғатты. Ежелден ағайын-дос Қырғыз еліне, оның Президенті Асқар Ақаевқа игілік пен баянды болашақ тілейміз. Тарихта біздің елдеріміздің арасына от жағып, сырттан қақтығыстыру әрекетін жасағандар аз болған жоқ. Дегенмен бірге болған кезде қандай жаудан да басым түсіп жаттық. Дәл қазіргі кезеңде де біздің халықтарымыздың бірлігі егемендігімізді, тәуелсіздігімізді сақтап қалу үшін өте қажет деп санаймын.

Бүгінде Қазақстан айдай әлем алдында экономикалық қуаты үлкен, болашағы зор республика ретінде ғана емес, қоғамдық-саяси ахуалы тұрақты, келешегі сенімді мемлекет ретінде де абыройы асып тұрса, ол да ең алдымен сол тағдыр ортақтастығын, мүдде ортақтастығын қастерлей білуіміздің арқасында мүмкін болып отыр. Сондықтан да біз жақында өткен республикалық кеңесте таяу жылдардағы ең басты міндетіміз – ынтымақтастық-идеологиясын түпкілікті орнықтыру деп белгіледік. Қазақстан – осы ұлан-байтақ өңірді мекендеп жатқан барша ұлт пен ұлыстың ортақ Отаны деген қарапайым да қастерлі қағиданы бүгінгі адамдардың да, келер ұрпақтың да санасынан бір сәтке шығармауымыз керек.

Осындай татулықтың үлгісін барша жұртқа ең алдымен бұл жердің ежелгі иесі, біз – қазақ халқы көрсетіп, бүкіл Қазақстан халқының тату тұруының ұйытқысы болатынымызға сенемін.

Тәуелсіздік туын қолда берік ұстау әрбір қазақтың, Қазақстанды өз Отаным деп санайтын әр адамның ең басты борышы, ең биік мақсаты. Құқықты мемлекетке, демократияшыл қоғамға тән заңдылық қағидасын қатаң сақтай алсақ қана, ол борышты адал ақтап, ол мақсатқа қапысыз жете аламыз.

Конституцияны білу, заңдылықты сақтау – құқықты мемлекет құрудың бірінші шарты. Өз Тәукенің тұсындағы қазақ қауымының дәуірлеуі ең алдымен осы заңға жүгінуге байланысты болғанын ұмытпағанымыз жөн. Заңды жетік білмейінше, оны сыйламайынша, берік ұстанбайынша біз өмірдің қай саласында да қиыншылықтан арыла алмаймыз.

Біздің болашағымыз – жастар. Біз жастарды жаңа өмірге бейімдей білуіміз керек. Келмеске кеткен кешегі күнді көксеп, "бұрын жақсы еді, арзаншылық еді", "бұл нарық қазаққа қол емес, бұл бізді кедейлеткеннен басқа ештеңе бермейді" дегендей арзан сөзді жөнді-жөнсіз айта беретін кейбір ағаларымыз өз балаларының обалына өздері қалуы мүмкін. Қазақтың ұл-қыздары өмірдің қай саласына да қабілетті екендігін көріп жүрміз, қазірдің өзінде жастар маркетингтің, менеджменттің, коммерцияның, компьютерлі

техниканың қыр-сырын жақсы меңгеріп қалды. Жастарымызды заңды игеру, құқықты, өркениетті мемлекет құру, жауапкершілігін арттыру бағытында бейімдеу аға ұрпақтың борышы болса, жас ұрпағымыз ХХІ ғасырдың ауыр жүгі өздерінің иығына түсетінін сезінгені абзал. Қырандар түлегін қияға самғатып баулитыны аян. Біз де жеткіншек ұрпағымызды босбелбеу тірлікке емес, басқалармен бірдей бағын сынап, есесін жібермейтіндей нартәуекел мен іскерлікке тәрбиелегеніміз лазым.

Мені осы елдің басшысы ретінде қатты толғантатын тағы бір жайды орталарыңызға салғым келеді. Ол – біздің жастарымыздың отаншылдығын, өз еліне, Отанына, жеріне деген, болашағына деген аса зор жауапкершілік сезімін тәрбиелеу. Қазақ тарихында тұңғыш рет тұрақты әскер құрдық. Елімізді, жерімізді, бостандығымызды сақтау үшін бұл бізге қажет болды. Кезінде қазақ даласының әр түкпірінен осы Ордабасыға жиналып, елім, жерім деп еңіреген, бастарын ажалға байлап, қан төккен ата-бабаларымыздың әруағы разы болсын десек, біз елімізді қорғауды азаматтық та, перзенттік те борышымыз деп санауымыз керек. Тәуелсіздігімізді, егемендігімізді алдымен өзіміз қорғамасақ, кім қорғайды?! Біздің туған жер ұғымының аясын әбден тарылтып жібергеніміздің салдарынан талай адам өз облысын, өз ауданын ғана туған жерім деп танитын таяз түсініктен әлі арыла алмай жүр. Оқу бітірген жастардың қайткенде де аулына оралуға тырысып, мамандығы бойынша жұмыс табылмаса да ата-анасының жанынан шықпайтын психологиясын құптай беру қиын. Табиғаты сұлу, топырағы құнарлы небір шұрайлы өлке, өңірлеріміз отаншыл жастарымыздың перзенттік жүрегі мен қуатты білегін күтіп жатыр, ағайын. Бір шаңырақтың түлектері Қазақстан дәулетін асырар сан салада еңбек етсе, бір атаның отаулары кең байтақ даламыздың қай тарабынан да табылып жатса, жаман ба?! Ендігі жерде біз бәріміз бір атаның – қазақ халқының ұлымыз. Ендігі жерде бәріміздің де туған жеріміз біреу – ол жалпақ Қазақ даласы. Оның қай атырабының да тілегін бірге тілеп, тауқыметін бірге көтеруге, өзімізді-өзіміз көкіректен кері итермеуге, сен анаусың, мен мынауым деп алаламауға үйренуге тиіспіз. Осыдан үш ғасырдай бұрын бас қосқан, қазақ даласын қорғау жолында шәйіт болған бабаларымыздың негізгі аманаты осы.

Қазақстандықтар бұрынғы құқықсыз өмірден біржола бас тартты, өзінің әлеуметке бағдарланған нарықтық экономикасы және жаңа қоғамдық қарым-қатынастары бар күшті егемен мемлекетін құруға кірісті. Қоғамымыздың ең қастерлі қазынасы – адам болып табылады, оның құқығы мен бостандығына кепілдік беріледі деп заң жүзінде жарияладық, республикадағы барша халықтың тең құқылығы қамтамасыз етіледі деп кепілдік бердік. Тәуелсіз

елдің тұңғыш Конституциясы біржола тиянақтаған бұл тұжырымдар біздің қоғамдық прогресс бағытымен дамуымыздың негізі болуға тиіс.

Мен бұл арадағы сөзімде республикадағы әлеуметтік-экономикалық жағдай, өтпелі кезеңнің күрделі мәселелері, оларды шешудің жолдарын табу бағытындағы ізденістеріміз, іркілістеріміз туралы баяндаудан тартынғалы тұрмын. Олар жөнінде айтып та, жазып та жүрміз. Өздеріңіз теледидардан көріп, газеттерден оқып жатырсыздар. Сөз орайы келгенде, қымбатты ағайындар, осындай қиын шақта Президенттің, республика парламентінің, үкіметінің саясатына қолдау көрсетіп, ұстамдылық, сабырлылық таныта білгендеріңіз үшін, біздің бүгінгі таңдағы басты байлығымыз тыныштық, ұлтаралық жарасым екенін терең түсінгендеріңіз үшін шын жүректен разылық білдіруді парыз санаймын. Осы әрекеттің барлығы ең алдымен қазақ халқының болашақ ұлы мүддесіне бағытталғанын түсінгендеріңіз үшін тағы да разылығымды білдіремін.

Республика үкіметі жақында дағдарыстан шығу жолындағы шұғыл шаралардың бағдарламасын белгіледі. Шетелдердің іскер топтарымен ірі-ірі келісім-шарттар жасалып, инвестициялар келе бастады, өнім көлемін сақтап қана қоймай, бұрынғыдан да өсіруге қол жеткізіп отырған кәсіпорындар қатары көбейіп келеді. Ең бастысы – халықтың нарыққа көзқарасы аздап болса да өзгере бастады. Көзін тауып еңбек ете білсе, ерінбесе, бойкүйездіктен, масылдық психологиядан арылса, адамша лайықты өмір сүруге, тіпті дәулетті тұруға да мүмкіндік ашылғанын қазірдің өзінде талай жұрт түсініп қалды. Ал алаңсыз, өнімді еңбек етудің негізгі кепілі – қоғамдық-саяси ахуалдың тұрақтылығы. Мұны мен республика Президенті ретінде ең басты мақсат деп санаймын.

Осы мақсат жолында жаңа нақты қадамдарды да ойластырып жатырмыз. Қазақстан халықтарының ассамблеясын құру идеясы көптен айтылып жүр. Бұл ұсыныс республика халықтарының форумында да қолдау тапқан болатын. Үкіметтен тыс тұратын, қоғамдық ұйым ретінде ойластырылған мұндай ассамблея біздей көп ұлтты мемлекеттің бітім-болмысына сәйкес келер еді деп ойлаймын. Ассамблея құрамына республика жұртшылығының ең қадірлі, ең білікті өкілдері ұсынылса, олар жылына, мысалы екі рет бас қосып, республикадағы қоғамдық-саяси ахуалдың түйінді мәселелерін талқылап, Президентке, парламентке, үкіметке кеңес айтып отырса, сөйтіп мұның өзі бүкілхалықтық даналықтың өзіндік бір жиынтық орны болар ма еді деп жоспарлауымыз. Қалай дегенде де бұл мәселе біздің жұмысымыздағы ең басты арналардың бірі болып қала береді.

Ардақты ағайын!

Үш ұлы бабамыз сонау бір қилы кезеңде осы Ордабасының биігіне шығып, терістіктегі Арыс пен Бөгенге, күн шығыстағы Қазығұртқа, Арқа жақтан мұнартқан Қаратауға қарап тұрып, ел бірлігі, халық ынтымағы туралы кезек-кезек ой толғаған екен. Осы Ордабасы биігінде киіз туырлықты қазақ атаулы ауызбірлікшіл болуға серттескен екен, Әбілқайырдай бас сардарын сайлап, ата жауға аттандырып салған екен. Кейін айбынды Абылай хан, Бөгенбай, Қабанбай, Жәнібек, Наурызбай, Райымбек, Есет, Бөкенбайлардай талай-талай мықты білек, түкті жүрек батырлар сонда айтылған армандарға түгел жетіп, қазақ даласының төрт тарабын да басқыншы жаудан түгел арылтып алғанын білеміз.

Енді сол бабалар алып берген кең байтақ өлкемізді түгел құлпыртып, түгел көркейту – бүгінгі біздер мен ертеңгі жеткіншектердің үлесіне тиіп тұр. Азаттыққа жетер жолдың қаншалықты ұзақ, қаншалықты тауқыметті екенін көрдік. Ал азаттықты баянды ете білудің де оңай шаруа емес екенін түсіне бастадық. Осы арада тағы да ұлы бабалар даналығын еске аламыз: "Елдің бағын ашпаса, ер мұратқа жетер ме! Ерінің сағын сындырса, ел мұратқа жетер ме?! Ел тірегі – ері, ер тірегі – елі бола білген қауымның басынан бағы кетер ме?! Есті еріңді ез тұтсаң – өзіңді-өзің қорларсың, есеріңді ер тұтсаң – іргеңізден жау кетпей, төріңізден дау кетпей, сойқаннан сойқан жолығып, сорларсың да зарларсың. Ел мұраты – көрешек, ер мұраты – келешек. Көрешегін күйттеген – түбі қоймас сүрінбей, келешегін күйттеген – түбі қоймас сүйінбей. Жетелі ер адаспас – бабадан қалған сөз бар ғой. Жетелі ел адаспас – бағзыдан қалған із бар ғой", – деген екен Әйтеке би Күлтөбедегі бір жиында.

Кешегі келеңсіз күндерде бабадан қалған сөзден жаңылып, бағзыдан қалған ізден адасып қала жаздаппыз. Талай-талай алқалы кеңес өткен атақты Күлтөбе баяғыда жыртылып кетіпті. Сайрам түбіндегі Мәртөбе күні кеше құртылып кетіпті. Қасиетті орыннан қалғаны – Ұлытау мен осы Ордабасы. Бауырында бабалардан түскен із әлі сайрап жатыр. Басында бабалар дауысы әлі саңқылдап естіліп тұр. Енді сөзден жаңылып, ізден адасар еш ретіміз жоқ.

Бүгінгі жиын – сол жаңылмағандығымыздың, адаспағандығымыздың куәсі.

Бізді де бұл киелі төрге арманды тілек, елім деген перзенттік жүрек алып келіп отыр. Біздің де ойлағанымыз – бірлік. Біздің де аңсарымыз – еліміздің көсегесінің көгергені, дәулетті де сәулетті өмір сүргені. Төле би, Қазыбек би, Әйтеке би заманындағы басты мақсат – бар қазақтың бірлігі болса, бүгінгі

басты мақсат та дәл сол. Жалғыз-ақ айырмасы – қасиетті бабаларымыз басын қосып берген қазақ халқы енді бүкіл Қазақстан халқының бірлігіне ұйытқы болуға тиіс. Осы мақсат жолында республикадағы барлық ұлттар өкілдерінің бір кісінің баласындай, бір қолдың саласындай күш біріктіргені лазым. Болашағымыз баянды болсын, балаларымыз бен немерелеріміз де ата-бабаларындай тату тұрсын десек, осындай алмағайып уақытта, жоқшылық жүйке жұқартып тұрған жіңішке шақта баршамыз саналылық пен парасаттылық көрсетіп, байсалдылық пен ұстамдылық танытуға тиіспіз. Мен мемлекет басшысы ретінде, Қазақстанның көп ұлтты халқы осынау сәтте тарихи жауапкершілік көрсете біледі деп кәміл сенемін.

Береке басы – бірлік.

Бірлігіміз берік болса, болашағымыз баянды болары даусыз.

Лайым, ынтымағымыздан айырмасын!

Толық тәуелсіздікке жетудің ұлы жолында бізді халқымыздың үш данасы, үш көсемі, қасиетті бабаларымыз – Төле бидің, Қазыбек бидің, Әйтеке бидің аруағы қолдап жүрсін!

ИЗ ВЫСТУПЛЕНИЯ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА НА ДНЯХ ПАМЯТИ В МЕСТНОСТИ ОРДАБАСЫ*

Ордабасы, 28 мая 1993 года

ОРДАБАСЫ – СИМВОЛ ЕДИНСТВА

К этому священному месту – обители казахской истории – всех нас привели одна высокая дума, единое стремление и общая цель. Мы знаем, как в передовых, цивилизованных странах достойно оценивают заслуги и почитают память выдающихся исторических личностей, своей жизнью и деяниями способствовавших сплочению и процветанию родного народа. Казахская история также изобилует славными именами народных заступников – беззаветно храбрых батыров и мудрых правителей.

Особое место принадлежит в нашей истории Керее и Жанибеку, решительно вырвавшимся из-под тягостной власти шейбанидов на древней земле дашт-и-кипчак, сумевшими собрать и увести подданные им племена к приречью Шу и сплотить казахов в народ. Незабвенным осталось в истории и имя хана Акназара, объединившего разрозненные племена трех жузов, разवेянные по трем независимым государствам, в новый, единый политический союз. Следует отметить и выдающуюся роль хана Касыма, поднявшего в лихую годину в поход двести тысяч конных воинов и проложившего для потомков путь, именуемый в их благодарной памяти "Светлым". Навеки остались в истории народа отличавшиеся и храбростью, и умом ханы Есим, прозванный соплеменниками Высокорослым Смелычком, и Жангир, заслуживший прозвище Всеобщий Любимец. Конец XVII и начало XVIII веков, когда правил хан Тауке, внук хана Есима, кровный сын хана Жангира, ознаменовались особым духовным подъемом, расцветом и сплоченностью страны.

Известный историк А. И. Левшин писал, что при имени Тауке сердца казахов наполняются благоговением и признательностью. Он – это ликург, это дракон орд казахских. Он успокоил их после губительных междоусобий, он остановил кровопролития, продолжавшиеся несколько лет от – распрей одних племен с другими, он убедил всех умом и справедливостью повинно-

* Н. Назарбаев. Пять лет независимости. – Алматы: Қазақстан, 1996. – 135–153 сс.

ваться себе; он соединил слабые роды вместе для сопротивления сильным, а сильные усмирил и дал всем законы, по которым судил их.

Тауке, прозванный в народе Благословенным, нашел эффективную форму управления Казахским ханством из единого центра. Каждый год он собирал на вершине знаменитого холма Мартобе предводителей всех трех жузов для обсуждения насущных задач многогранной жизни народа.

Свод законов правосудия, межродовых, межклановых и лично-гражданских отношений, сложившихся на основе многовековых традиций великой степи, нашел свое всеобъемлющее выражение в знаменитых "Семи канонах", внедривших в самосознание казахов идею единения и согласия. Сердцевиной "Семи канонов" явились основополагающие правила и законоположения, выработанные опытом правления казахских ханов. Изложенные в древних сводах законов, известных в степи под названиями "Светлый путь" Касым-хана и "Ветхий путь" Есим-хана, они постоянно приспосабливались и перерабатывались в соответствии с жизненными условиями той или иной эпохи, общественными, социальными требованиями и нуждами реальной жизни.

Конечно, сплотить измученных жестокой судьбой кочевников в единый народ было делом непростым, для этого требовалось прежде всего держать бразды правления в крепких руках. Чтобы сохранить единство народа, крепить мощь страны, приходилось проявлять высокие образцы чести и достоинства, справедливости и мудрости, риска и благоразумия, способные в степном люде возбудить страстное стремление к целостности и независимости.

Кто были эти личности, сумевшие в то экстремальное время явить миру качества исключительной прозорливости и величия?

Мы знаем имена трех великих сынов народа, трех славных мудрецов – Толе би, сына Алибека, Казыбека би, сына Келдибека, и Айтеке би, сына Байбека. Они стали для казахов непреходящим символом единства, их страстные речи овладели умами потомков, как изречения священных книг. Их исторические заслуги перед казахским народом, их значимость в нашей истории невозможно переоценить. И в том, что мы сохранились как народ, что дали имя суверенному государству, что водрузили нынче знамя независимости, в том, что на священной земле предков проживаем в благополучии, мире и согласии, мы, нынешнее поколение казахов, всецело обязаны им и низко склоняем головы перед их бессмертной, благословенной памятью.

Можно много говорить о славной жизни этих трех великих людей, об их деяниях во имя чести, достоинства и священной славы народа, об их природном предводительском таланте, ораторском даре, безупречной справедливости. Из века в век, из поколения в поколение передавались и дошли до

нас их мудрые суждения, образные изречения, проникновенные обращения, отточенные до изящества мысли, вдохновенные речи.

В связи с этим я хочу напомнить яркий пример такого потрясающего бийского красноречия, являющегося своеобразным словесным ристалищем. Когда джунгарский хан Хунтайчжи грозно спросил: "Говори: с чем пришел?!" – Казыбек би звучным, как гусиный клекот, голосом ответил:

- Мы, казахи, скотоводы – сырой народ, никому не угрожаем, на себя лишь уповаем – мирный народ. Чтоб не покинуло нас счастье, чтоб миновали все напасти, мы пики грозные перьями филина украшаем, перед злым ворогом головы не склоняем, словом бранным уста свои не оскверняем. Дружбу верную почитаем высоко, добром отвечаем на добро, а коль потребуется – и с хана надменного спесь сбиваем. У отца родится сын – не быть ему рабом; у матери родится дочь – не быть ей рабыней! Не загнать тебе детей, внуков наших в тенета неволи! Ты – джунгарин, я – казах, схлестнемся – быть беде; ты – железо, я – огонь; расплывшись в огне. К тебе, в твой край я прибыл с распахнутой душой, к несчастью народ ведут вражда и разбой. Ты – леопард, я – лев, к чему кровавая сеча? Коль дружбы желаешь – верного друга найдешь; коль надумал враждовать – бурю пожнешь!

И от такого напора искрометных слов дерзкий Хунтайчжи, сказывают, растерялся и сник.

Это был поистине крик души наших предков в переломный момент истории, и мы, нынешние их потомки, понимаем и воспринимаем это особенно глубоко и остро.

Этому крутому времени, вошедшему в нашу историю как "годы великого бедствия и скорби", исполняется ныне ровно 270 лет.

Ранней весной 1723 года на безмятежную казахскую степь с небывалой свирепостью обрушились несметные джунгарские полчища. Народ еще не успел опомниться после суровой зимы, скот после бескормицы еще не вошел в тело, а вражеские орды хлынули нежданно-негаданно к приречью Шу и Таласа, и противостоять им казахи были бессильны. За каких-нибудь два-три месяца черные тучи окутали казахскую степь, возникла опасность тотальной гибели народа. Не только беззащитные аулы, расположившиеся на открытой всем ветрам равнине, сорвались с насиженных мест, но и из самой колыбели казахов – священного предгорья Каратау – люди обратились в бегство. Душераздирающий плач полной трагизма знаменитой песни "О, край родной!" пронесся по всем низовьям и верховьям скорбной Казахии:

"Что за недоброе время наступило для нас!
Вернется ли то, что было, то, чего нет сейчас?
Любовь моя – за горами, и речка, и темный лес.
Идет караван по дороге, а слезы льются из глаз".

Песня "О, край родной!" оплакивала потерянную Родину, но она зывала и к стойкости, борьбе. И мудрый народ нашел в себе силы не сгнуться в катаклизмах истории. Нашлись среди него и утешители, и заступники, и мстители. Кто утешил безутешный народ? Кто заставил его сынов вспомнить о чести и достоинстве, вновь оседлать боевых коней, поднять упавшее знамя единства?

Вы, братья, знаете и помните эти священные для всех нас имена – Толе би, Казыбек би и Айтеке би.

Три великих бия сумели внушить народу великую истину: тот, кто на крутом перевале истории лишился единства, тот лишается и жизни.

Три великих бия сумели образумить строптивых батыров трех жузов и собрать, сплотить народ воедино.

В 1726 году, на исходе весны, на южном склоне Каратау, на обособленной возвышенности Ордабасы собрались на великий сбор лучшие представители всех трех казахских жузов – бии и беки, батыры и предводители.

По рассказам очевидцев, передававшимся из уст в уста, из поколения в поколение, слово на том сборе взял Толе би и обратился к хану Болату:

- Эй, хан Болат! Внемли словам моим. Народ лишился покоя и охвачен уныньем, и, глядя на него, душа моя омрачилась. Кто услышит этот заунывный плач развеемого по степи униженного народа? В это скорбное время, когда обрушился остов юрты и всюду раздаются тяжкие стоны, найдется ли смельчак, способный зажечь светоч единства? Хан мой! Вверенный твоей власти народ, доселе смиренно благословляющий закат солнца и восход луны, ныне доведенный до отчаяния, с надеждой обращает взор свой на тебя. Он ждет не дождется желанного дня отмщения за поруганную, поруганную ойратом честь. Он ждет не дождется долгожданного мгновения, когда сможет вернуть из унижительного плена единокровных своих братьев. Сокровенное желание наше – единство. И если ты мироволишь мольбе нашей, если душа твоя отзовется на боль нашу, прими нас всех в свое лоно как верных братьев, сородичей, подданных, охваченных единым желанием. На весах ныне лежит судьба народа, общая судьба – общая доля. Не пытайся что-то отделить, урвать, увезти для себя. Птица счастья осеняет лишь того, кто не вражду сеет, а дружбу, не распри, а единство, не зло, а добро, не ложь, а истину. Сообща вернее найдем путь к миру. Назначим верховного сардара. Поводья войска трех жузов отдадим в надежные и сильные руки одного предводителя. И соберем все силы в единый кулак и докажем, что все вместе мы – народ. Таков мой совет тебе и сподвижникам твоим. К разуму зываю, братья!

Таков был призыв пращура нашего Толе би.

Здесь, в местности Ордабасы, сыны трех жузов поклялись выступить против врага сообща. То, что по предложению бия Казыбека верховным

предводителем объединенных казахских войск был избран Абулхаир,- непреложный исторический факт. Объединившись, народ воспрял духом, уверовал в свои силы. Из истории мы также знаем, что все лето войска трех жузов усиленно вооружались, проводили совместные учения, а осенью возле речки Буланты нанесли джунгарам сокрушительный удар. Эта победа вдохновила казахов, способствовала дальнейшему упрочению единства.

В рядах казахских сарбазов сражались против общего врага вооруженные копьями бесстрашные джигиты Кыргызстана и Узбекистана.

Самая крупная победа нашего народа над джунгарскими полчищами связана со знаменитой Аныракайской битвой в долине Балхаш. Вопль, плач разбитых наголову ойратов слышали казахи всей степи, и потому кровавая сеча в той долине получила в памяти народа название Аныракайской – долины вражеской паники. Основу этой победы заложили наши великие мудрые предки, сумевшие объединить народ. К большому сожалению, радость от этой победы оказалась непродолжительной.

В этот исторический период политическая обстановка в Средней Азии еще более усложнилась.

Казахскую степь взяли в жесткие тиски, с одной стороны, Цинская империя, а с другой – царская Россия.

Мудрость и прозорливость чествуемых ныне трех наших великих предков проявились именно в эту тяжкую пору. Они зорко предопределили будущее своего народа, предначертали единственно верный путь сохранения потомства и родной земли, показали подлинный образец политического прагматизма.

Героическая жизнь и деяния трех великих биев XVIII века преподали и нам, их потомкам, достойный урок и пример для подражания.

В истории нашего народа было немало и других горьких страниц. Наше духовное единство не раз подвергалось жестоким испытаниям. Одним из их проявлений явилась коварная колониальная политика Российской империи, которая в пору административных выборов султанов и волостных правителей ловко сеяла смуту, стравливала народ, вносила раскол и разброд в казахскую степь. К этой раскольнической политике умело и небезуспешно прибегала и центральная власть Советского Союза вплоть до недавнего времени. Судьба нашего народа в большей степени зависит от того, как скоро мы сумеем одолеть эту застарелую и опасную хворь. Об этом мы обязаны помнить постоянно.

Мы довольно рано осознали основополагающую истину: мощной движущей силой развития является национальный интерес, общенародная цель, по которым необходимо сверять все наши практические шаги. Эту простую и одновременно великую истину – через поколения – сумели внедрить в наше самосознание мудрые бии.

Географическая близость, как известно, неминуемо приводит к близости истории и народных судеб. Близость судеб рождает общий интерес, единую цель. Там, где отсутствует общность цели, даже географическая близость и сопредельность границ нередко приводят лишь к вражде и конфликтам. Самый надежный и испытанный стимул сближения человека с человеком, народа с народом, государства с государством – общность, единство цели и интересов.

У братских народов, населяющих ныне Центральную Азию, одна-единственная, общая для всех цель – не лишиться свободы, независимости, к которым они стремились веками и которых достигли столь дорогой ценой. Для этого необходимо как зеницу ока беречь как внутренние, так и внешние мир и согласие. С родственными узбекским, кыргызским, таджикским, туркменским народами нас исторически связывают прочная дружба, единая судьба. Еще одним свидетельством этой бесспорной истины может послужить тот факт, что в столице Узбекистана Ташкенте похоронен наш славный предок Толе би, заботливо ухоженную могилу которого по приглашению руководства Узбекистана мы посетили в канун нынешних памятных торжеств. Мы благодарны нашим узбекским братьям, первому президенту Узбекистана Исламу Каримову за эту искреннюю память и заботу о нашем великом соплеменнике.

Единство целей и общность интересов сплотили нас в стародавние времена в борьбе с иноземными захватчиками; общие цели и интересы позволили нам отстоять нашу единую судьбу и в схватке с фашизмом. В этой борьбе вместе с нами были исконные соседи – кыргызы. В лице присутствующего здесь президента Аскара Акаева мы желаем братскому народу благоденствия и мира.

В истории нашей было немало попыток стравливать соседние народы, разжигать огонь вражды. Но когда мы бывали вместе, едины, никакой враг не был нам страшен. Я считаю, что и в настоящее время крепкая дружба и единство между нашими народами как никогда способствуют сохранению нашей независимости и суверенитета. И если ныне Казахстан предстал перед всем миром не только как республика с мощным экономическим потенциалом, с огромными перспективами в будущем, но и как общественно-политически стабильное, надежное, уверенно смотрящее вперед государство, то это опять-таки достигнуто прежде всего благодаря глубокому осознанию нашего незыблемого единства интересов и умению отстаивать общность исторической судьбы. И поэтому на недавно прошедшем республиканском совещании мы назвали целенаправленное внедрение в сознание граждан идеологии единства и согласия нашей магистральной задачей на ближайшие годы. Казахстан – общая родина для всех национальностей и народностей, проживающих на ее бескрайних просторах. Вот эта простая и

основополагающая формула должна глубоко укорениться в сознании нынешних наших граждан, представляющих многие нации, и грядущих потомков.

Уверен, что пример подлинной дружбы и благородства всем другим нациям и народностям продемонстрируют прежде всего исконные обитатели этой земли – казахский народ, который, несомненно, явится надежным гарантом мира и межнационального согласия в республике.

Самая великая цель, самый священный долг каждого, кто воспринимает Казахстан своей Родиной, – крепко держать в руках знамя независимости. Лишь в том случае, если мы сможем неукоснительно соблюсти свойственную правовому государству и демократическому обществу законность, мы уверенно достигнем своей цели, честно исполним свой долг.

В уважении к Конституции, верности Закону я вижу первое и важнейшее условие строительства правового государства. Следует помнить о том, что расцвет казахского общества в эпоху хана Тауке обуславливался четким соблюдением его основных законоположений. Без знания законов, без уважения к ним и неукоснительного их соблюдения мы никогда не избавимся от трудностей ни в одной области жизни.

Наше будущее – молодежь. Мы должны приучить ее к условиям новой жизни. И я думаю, что досужие разговоры кое-кого из старшего поколения о невозвратности прошлой жизни, о мнимых ее преимуществах, о том, что казахи не готовы к переходу к рыночным отношениям, что они, мол, приведут нас лишь к разорению и обеднению, сбивают нашу молодежь с толку и ни до чего хорошего не доведут.

Мы видим, что сыновья и дочери казахов проявляют немалые способности во всех сферах практической жизни и уже сейчас успешно овладевают тайнами современного маркетинга, менеджмента, коммерции, компьютерной техники. Если долг старшего поколения – обучать молодежь законам, повсеместно привлекать к строительству правового, цивилизованного государства, воспитывать в духе ответственности перед народом и временем, то молодежи необходимо глубоко осознать, что основная тяжесть XXI века ляжет на ее плечи. Известно: орлы обучают своих птенцов полету ввысь. И лишь в полете они обретают силу и зоркость. И мы должны своих потомков отучить от вялой, безвольной, созерцательной жизни, настраивать на дерзновенный труд, на инициативу, на здоровую конкуренцию, на риск и активную деятельность.

Как руководитель страны хочу поделиться с собравшимися еще одной своей тревогой. Она связана с проблемой воспитания молодежи в духе высокого и благородного чувства патриотизма, любви к своей Родине, к народу, к земле.

Впервые в истории казахов мы создали свою регулярную армию. Это сделано из необходимости сохранить свою свободу, оберегать свою землю. Если мы хотим, как говорится, удовлетворить дух наших героических предков, которые во имя народа и родной земли собрались некогда здесь, в Ордабасы, готовы пролить кровь, отдать жизни ради великих целей, то мы обязаны считать защиту нашей Родины своим гражданским, сыновним долгом. Если не мы будем защищать свою независимость, свой суверенитет, то кто это будет за нас делать?

В результате явного и отнюдь не безобидного сужения понятия родной земли, многие до сих пор сходятся в плену ложного представления, будто Родной край ограничивается лишь "своей" областью или даже "своим" районом. Окончившая вузы молодежь по-прежнему норовит любой ценой возвратиться в родной аул, устроиться – пусть даже и не по специальности, но поближе к родителям. Трудно мириться с такой психологией. Много в Казахстане земель, нуждающихся в сыновней любви и ласке, в крепких, умелых руках и беззаветном созидательном труде патриотически настроенной молодежи. Чем, скажите, плохо, если дети единого народа трудятся во всех областях производства во имя процветания и могущества Казахстана? И чем плохо, если потомков одного рода-племени встретишь во всех краях необъятной республики? Отныне мы все – дети одного, казахского народа. Отныне у всех нас единая колыбель, общая Родина – казахская степь. Отныне мы не должны обособляться, делиться, коситься друг на друга: где бы мы ни жили, где бы ни родились, у нас одни желания, одна цель, общие радости и горести.

Таков завет наших предков, собравшихся почти три века тому назад в этой местности.

Казахстанцы решительно отмежевались от бывших неправовых норм жизни и принялись строить сильное суверенное государство на принципах рыночной экономики и новых общественно-социальных отношений. Высшей ценностью, золотым фондом нашего общества является человек, его права и свободы гарантируются законом, равноправие всех народов Казахстана обеспечивается Конституцией. Эти положения, закрепленные первой Конституцией независимого государства, являются курсом нашего движения по пути прогрессивного развития общества.

В сегодняшнем своем выступлении я решил воздержаться от обстоятельного анализа нашего социально-экономического состояния, сложных проблем переходного периода и путей их решения. Об этом мы и говорили, и писали неоднократно. И вы имели возможность слышать про это не раз по телевидению и радио, читать в газетах. Пользуясь предоставленной возможностью, дорогие братья, я считаю своим долгом выразить вам от всего сердца искреннюю благодарность за вашу поддержку политики Президен-

та, республиканского парламента и правительства в столь сложный период, за проявленные вами сдержанность, спокойствие и глубокое понимание того, что все проводимые ныне меры осуществляются во имя будущего Казахстана, что в нынешних условиях главное наше богатство, наше завоевание – это мир и межнациональное согласие.

Недавно Правительство республики наметило программу неотложных мер по выходу из кризиса. Заключены крупные соглашения с зарубежными деловыми кругами. Начали поступать инвестиции. Множатся промышленные объекты, позволяющие не только сохранить уровень производства, но и увеличить его объемы. А самое главное – хоть и медленно, но начинает меняться взгляд народа на рыночные отношения. Многие воочию убедились, что, если проявить предприимчивость, сноровку и расторопность, если трудиться по-настоящему, отказываясь от лени, разгильдяйства и иждивенчества, можно жить достойно, как и подобает человеку. А единственная гарантия свободного созидательного, производительного труда – стабильность общественно-политического положения в стране. В этом, как Президент республики, я вижу свою главнейшую цель.

Мы предпринимаем конкретные шаги в практической реализации данной задачи. Уже не однажды предметом разговора становилась идея о создании ассамблеи народов Казахстана. Идея нашла горячую поддержку на форуме народов республики. Задуманная как общественная организация, вне правительственных структур, такая ассамблея, на мой взгляд, была бы весьма кстати в условиях нашего многонационального государства. В состав ассамблеи, думается, должны войти известные, авторитетные, уважаемые представители общественности республики, которые собирались бы, скажем, два раза в году, обсуждали насущные проблемы общественно-политического положения в стране, вырабатывали конкретные предложения, своевременно давали советы Президенту, Парламенту, Правительству. Тем самым эта организация могла бы стать своеобразным коллективным органом всенародной мудрости. В любом случае мы будем активно работать и впредь в направлении ее создания.

Три великих наших предка в ту многотрудную пору истории прибыли сюда, в местность Ордабасы, поднялись на вершину сопки и, глядя в сторону Арысы и Богена на севере, в сторону Казыгурта на востоке, в сторону окутанной хмарью горы Каратау, один за другим вдохновенно говорили о необходимости народного единства. Здесь, на возвышенности Ордабасы, представители разбросанных по всей великой степи казахов поклялись быть сплоченными отныне и навеки. Здесь выбрали верховного сардара – предводителя в лице Абулхайра. Здесь благословили народное ополчение на борьбу с исконным врагом. Этому страстному зову, как мы знаем, вняли потом бесстрашные народные заступники – хан Абылай, батыры Богенбай,

Кабанбай, Жанибек, Наурызбай, Райымбек, Есет, Бокенбай и многие-многие другие и осуществили исконную народную мечту – освободили родную степь, оградили ее от вражеских нашествий.

Теперь на нашу долю, на долю грядущих поколений выпала безмерная честь – достойно продолжать деяние великих наших предков и добиться подлинного расцвета и благоденствия в свободном, независимом родном краю. Мы убедились в том, что путь к свободе был долгим, тяжким и мучительным. Мы начали понимать, что отстоять и удержать эту свободу не менее трудно и сложно. В связи в этом приходит на ум одна мудрость, завещанная нам легендарным предком:

"Не приведя народ свой к счастью, разве достигнет цели герой?! Не воздав доблестному мужу, разве обретет народ покой?! Там, где опора страны – муж достойный, а мужа опора – достойный народ, разве не ждут их удача и благо?! Не воздав герою по заслугам, сам себя унизишь. Горе накликаешь, беду обретишь, коли ничтожество на трон вознесешь. Ничтожный зарится на чужое, достойный заботится о грядущем. На чужое позаришься – споткнешься; народ благословит, коль о грядущем печешься. Истинный сын с пути не собьется – предков завет его ведет; достойный народ с пути не собьется, если дорогой чести идет!"

Так, сказывают, говорил Айтеке би на одном из сборов на вершине Культобе.

В недавнюю сумеречную пору мы едва не забыли заветы предков, едва не сбились с проложенного ими пути. Прославленная в народной памяти сопка Культобе, на вершине которой проходили судьбоносные сборы мудрых, давным-давно распахана и сровнена с землей. Исчез с лица земли и исторический холм Мартобе под Сайрамом. Из священных примет того времени остались лишь Улытау и Ордабасы. Здесь, на склонах, еще сохранились следы наших предков. Здесь, на вершинах, еще отзывается эхо их пламенных речей. И непростительно нам, потомкам, забывать те заветы, сбиваться с верного пути.

И нынешний наш сбор – свидетельство того, что мы остались верны тем заветам и тому пути.

Нас всех привели сюда, на это святое место, те же высокие мечты о благоденствии народа. И мы так же страстно уповаем на единство. И наша сокровенная цель – мир и духовное согласие. Если во времена наших славных биев Толе, Казыбека и Айтеке высшей заботой было единство всех казахов, то и в наше время это остается главной целью. Единственная разница в том, что казахский народ, сплоченный нашими священными предками, ныне обязан быть объединяющим началом всех народов, населяющих Казахстан. На пути к этой цели необходимо сплотить в одну общую семью все народы нашей республики, объединить все усилия для ее достижения.

В трудное переходное время, когда так остро чувствуются всюду нехватка и лишения, мы обязаны ради нашего будущего, ради благополучия наших внуков жить в мире и согласии, как завещали нам предки, и проявить благо-разумие и благородство, выдержку и мужество. Как руководитель государ-ства, я выражаю полную уверенность в том, что многонациональный народ Казахстана и на этом отрезке развития продемонстрирует высокую истори-ческую ответственность.

Пусть сопутствуют нам мир и согласие. Пусть поддержит нас на вели-ком пути свободы и независимости бессмертный дух наших великих пред-ков, заступников и благодетелей – Толе би, Казыбека би и Айтеке би.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ "ИЗВЕСТИЯ"
ГАЗЕТИНЕ БЕРГЕН СҰХБАТЫ*

5 маусым 1993 жыл

КӨЗҚАРАС ТА ӨЗГЕРДІ, ҰСЫНЫС ТА ЖАҢАРДЫ

Н. Назарбаев:

– Соңғы кезде менің Одақ тарап кеткеннен кейінгі болған оқиғаларды қайтадан бағалауыма, ал ең бастысы біздің мемлекеттеріміздің болашақтағы өзара қарым-қатынастарына басқаша қарауыма тура келді...

"Известия" газеті:

– Біздің сұхбатымыз осындай сөздермен басталды. Назарбаевтың аузынан шыққан бұл сөздер шынында да кісі таң қаларлықтай еді. Өйткені, соңғы жылдардың бәрінен де ол бұрынғы Одақтың саяси және экономикалық байланыстарының үзілуіне қарсы табандылықпен әрі жүйелі түрде күресіп келгені, ал ол байланыстар бәрібір үзілген кезде республикаларды біріктіретін жаңа құрылымдар, үйлестіру органдарын жасауға бар күшін сала әрекет жасап жүргені мәлім. Ал енді, міне, ақыр соңында, келісім жасаудың нақты перспективаларының үміт оты жылтырай бастаған, Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығының Экономикалық одағын құру мүмкіндігі жөніндегі келісімге қол жеткен кезде тұрақтылық пен бірлік жөніндегі күрескер өз көзқарасын қайта қарауы жөнінде мәлімдеп отыр. Мұның арғы жағында жатқан қандай сыр бар?

Н. Назарбаев:

– Менің жаңаша қорытынды жасауыма себеп болған нәрсе, орталықтан кері тебетін күштердің басым түскен ыдырау кезеңі қаншалықты тиімсіз болса да, бәрібір бұрынғысынша өзіндік қисыны бар, көп жағдайда болмай қоймайтын құбылыс екендігі еді. Қазір айдай айқын болып отырғанындай, ол жылдардағы басты мәселе әркімнің өзін империя езгісіне қайта түсіруге деген айла-шарғыдан сақтандыруы болды. Мұның өзі интеграция жасау

* "Егемен Қазақстан", 9 маусым 1993 жыл.

жөніндегі қандай да болсын пайдалы негіздердің бәрінен де басым түсіп жатты. Кез келген үйлестіруші орган бұрынғы орталық ведомствоға, кәдімгі әмір беріп келген, бәрін де билеп-төстеп, өз қолымен бөліп үйренген орталық, ведомствоға ұқсас сияқты болып көрінді. Құбыжық алыптың қатері әлі де төбемізден төніп, қайтадан материалдық күшке айналуға әзір тұрғандай еді.

"Известия" газеті:

– Міне, мұның бәрі де Назарбаевтың бұрынғы ұсыныстары құр қиялға негізделген немесе қалай дегенде де дер кезінде айтылмаған нәрсе дегенге сая ма? Тіпті де олай емес.

Н. Назарбаев:

– Өткен нәрсенің қисыны алдағы мүмкін нәрсенің қисынын жоққа шығара алмайды. Мен бұрынғыша кәміл сенемін: объективті жағдайлардың орын алғандығына орай нақты баламалық таңдау жасауға толық мүмкіндік бар еді. Ең бастысы – алғашқы кезден бастап-ақ өзім көздеген мақсатқа жетуді дұрыс еді деп санаймын, біз ол мақсатқа сөзсіз жетеміз... Тек ендігі жерде басқаша жолмен, неғұрлым ұзақ әрі қымбатқа түсетін жолмен жетеміз.

Мен сонау Ново-Огарево келіссөздері жүргізіліп жатқан кезде-ақ және, әсіресе бүліктен соң, өзін-өзі тарихи тұрғыдан жоққа шығарған Одақтың орнында демократиялық, теңқұқықтық бастамалар негізінде құрылған жаңа мемлекетаралық бірлестікті көргім келгенін ешқашан жасырған емеспін. Бүкіл дүние жүзі ортақ интеграцияға қарай қадам басқан кезде оған кері бағытта жүру, өзіміздің экономикалық, қорғаныс, мәдени, ақпараттық кеңістігімізді жоғалту дегеніміз, сөйтіп егемендік жаңа томаға-тұйықтыққа қарай төмен сырғуымыз тіпті де ақылға қонымсыз. Экономист, мемлекет қайраткері ретінде мен мұндай процестің келеңсіз салдарларын жақсы, бәлкім, көп адамдарға қарағанда алдын-ала дұрыс болжаған шығармын. Егер одақтың инфрақұрылымды Еуропалық қауымдастықты біріктірген Маастрих келісімдеріндегі сияқты тез әрі түбегейлі жетілдіргенімізде маған Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы жаңа саяси құрылым, жаңа тұрпатты қауымдастық бола алатындай көрініп еді. Бірақ өте қысқа уақыттан кейін-ақ өзімнің сенімімді қолдайтындардың азшылық екенін айқын көрдім. Бұған өзімнің қатты қапа болғандығымды мойындаймын. Солай бола тұрса да мен әлі де қолда бар мүмкіндіктерді сарқа пайдалану қажет деп санадым.

"Известия" газеті:

– Бұл сөзіңізден ондай мүмкіндіктер ендігі жерде таусылды деген қорытынды жасауға бола ма?

Н. Назарбаев:

– Қазір жағдай тіпті өзгеріп кетті. Соған сәйкес мәселеге жаңаша тұрғыдан келу талап етіледі. Жаңа мүмкіндіктер де пайда болды. Кейде естіліп қалып жүргеніндей, бұрынғы одақтың республикалары егемендіктен ауыздары күйіп, кешегі "шаңыраққа" қайта оралуға әзір-міс деп санау тым өрескел тұжырым болып шығар еді. Әрине, әркімнің өз мүмкіндіктері жөнінде тәтті қиялы да, саяси серкелердің шамшылдығы да орын алған болатын. Алайда, бұл жаңа сапалық өзгерістің мәні, менің көзқарасым бойынша, республикалардың ақыр аяғында өздерін-өздері тәуелсіз мемлекеттер ретінде нақты сезіне алуында. Әр елдің өз валютасы, өз шекарасы, өз кедені, өз армиясы болуы сияқты жаңадан қол жеткен жетістіктері халықтардың әлауқатын жақсарту қоймағанымен, тіпті көп жағдайда оны күрделілендіре түсіргеніне қарамай, халықтарды, бәлкім бәрінен де бұрын олардың серкелерін, көптеген қорқыныштар мен кешенді қатерлерден құтқарған болуы керек. Халықтардың мүддесіне кереғар саяси шамшылдықтардың әлі де жалғасып отырған қақтығысы бұл қатерді одан сайын күшейтуде.

ЕГЕМЕНДІК ҚАНА ЕМЕС, ӨМІРДІҢ ӨЗ ТАЛАПТАРЫ ДА БАР

"Известия" газеті:

– Өзінің дипломаттығымен, мейлінше алуан түрлі саясаткерлермен ортақ тіл тауып, мәселе шешу қабілетімен белгілі, көп жағдайда татулық орнатудың араағайындық рөлін әбден лайықты атқарып жүрген Назарбаев бұл жолы біздің сұхбатымыздың барысында өзгелерге баға беруде олардың кейбіреуінің көңілін қалдырармын немесе олармен өзара қарым-қатынасымды бұзып алармын деместен, мейлінше батыл болды. Былайша қарағанда, мұның өзі де оның қазіргі айқындамасындағы әлдебір жаңа нәрсе сияқты болып көрінді.

Н. Назарбаев:

– Қазір мен үшін дипломатиямен айналысып жататындай уақыт емес. Қыл үстінде тұрған мәселелер тым көбейіп кетті... Мен елдердің, халықтардың арасындағы қарым-қатынастарды және мемлекет басшыларының арасындағы өзара байланыстарды мейлінше қолдаймын. Мұның өзі барлық уақытта бірдей бір ғана мәнді нәрсе емес. Біз бір-бірімізбен жүйелі түрде байланыс жасап тұрамыз және бір-біріміздің бағамызды жақсы білеміз. Атап айтқанда, мен үшін Украинаның, дәлірек айтсам, оның мемлекеттік серкелерінің ұстанып отырған айқындамасы біздің жаңа негізде құрылатын ақыл-ойға қонымды, ешқандай зардапсыз интеграциямыздың процесіне кедергі болып келді және солай болып қалып отыр, кейде тіпті бізді ілгері жылжуымызды баяулатуға мәжбүр етеді. Украинаның

Достастықтан шығып кетуі бізді қайтіп оңала алмайтындай жағдайға душар ететіндей болып көрінді. Көп адам солай деп ойлады. Әрине, мұның өзі маңызды фактор. Оның үстіне, өзімнің Украинаға және жас кезімде металлургияның алғашқы қыры мен сырын ортасында жүріп үйренген украиндықтарға деген ерекше құрметімді де айта кеткім келеді. Осы ұлы халықтың бүгінгі серкелерімен де достық қарым-қатынас орнатуға әрқашан ұмтыламын. Алайда, "Украинаның ерекше айқындамасының" қиқарлығын қателік болды деп санап келдім, әлі де солай деп санаймын. Мұндай күшті әріптесті жоғалтудың орнын еліміздің халықтары үшін нақты тиімділікті тез арада бере алатын, өмірге қабілетті құрылымның жасалуы мейлінше толтыра алар еді. Өкінішке орай, қазір жағдай мейлінше баяу өзгеруде. ТМД мемлекеттері басшыларының соңғы кездесуінде Леонид Кравчук "одақ" деген сөз өзін-өзі беделден жұрдай еткен дегенді тілге тиек етіп, "экономикалық одақ" құруға қасарыса қарсы болды. Қазір термин туралы талас тудырып жататын уақыт па? Мәселенің мәнінен атауы маңызды болғаны ма? Сонда мұның өзі оның өз "ерекше айқындамасын" көрсетіп қалуға, сөйтіп келісімге келу процесін тағы да одан әрі соза түсуге желеу іздеу емес пе?

"Известия" газеті:

– Назарбаевты беларусь серкесі Станислав Шушкевичтің ұжымдық қауіпсіздік идеясына қатысты айқындамасы да таң қалдырды. Қазақстан Президенті Беларусь парламенті ол республиканың бұл жүйеге қатысуы керек деп шешкенін, бірақ, неге екені белгісіз, мемлекет басшысының қасарыса басқаша айқындама ұстанып отырғанын атап көрсетті.

Н. Назарбаев:

– Кейде мен, егер біз мемлекет басшыларының әлдебір корпорациялық клубын құрып, өздеріміздің отырған жайлы орын, тақтарымыздан айырылып қалмауымызды ең басты мақсат етіп қоятын болсақ, өз саясатымызды тек соған байланысты ғана жүргізуді ойласақ, онда біздің өзара келісімге келуіміз оп-оңай болар еді-ау деп ойлаймын. Бірақ, мұның өзі мен үшін тіпті де жарамсыз нәрсе. Қарама-қайшылық мынада жатыр: әр елдің серкесі өз халқының қамын жеген болып, сөз жүзінде ғана күйіп-піседі, ал рухани және интеллектуалдық томаға-тұйықтық, өндірістің құлдырауы, шаруашылық және мәдени байланыстардың үзілуі, жөнелтілген өнімдер үшін екінші жақтың тиісті өтемдерді жаппай төлемей қоюы халықтардың мүддесіне сай келмейтінін ескермейді. Бұрынғы Одаққа қараған республикалардың басшылары биылғы көктемнің өзінде-ақ барлық тәуелсіз мемлекеттердің экономикасы апатты дағдарыс шегінде тұрғанын жұрт алдында бірінен соң бірі ашық мойындаған болатын. Солай бола тұрса да, олар ТМД-ның ортақ үйлестіруші құрылымдары жөнінде шешім қабылдауға тіпті де асығатын сыңай танытқан жоқ.

"Известия" газеті:

– Назарбаевтың пікірі бойынша, кейбір саясаткерлер интеграция процестеріне атышулы егемендік идеясын ешқандай негізсіз, тіпті кейде өз мүдделеріне пайдаланып қалу үшін күні бүгінге дейін қарама-қарсы қойып жүр.

Н. Назарбаев:

– Сіз мені дұрыс түсініңіз, осы бір романтикалық, бірақ кейде халыққа тым қымбатқа түсетін, ақылға қонбайтын соқыр сенім дәрежесіне дейін жеткізілген идеяның соңғы жылдары мейлінше басым түсіп, белең алып кеткенімен келісу прагматик адам ретіндегі маған өте-мөте қиын болды. Өйткені мен осы бір идеямен қатар, өмірдің өз талаптары да бар екенін әрқашан есте ұстап келе жатқан жанмын. Баршаның және әркімнің мүддесін көздеу мақсатымен өзіміздің өкілдіктеріміздің бір бөлігін мемлекетаралық үйлестіруші органдарға беру – мен үшін жаныма әлдеқайда жақын нәрсе. Сөйте тұра, егемендік өзге кез келген елге қандай қымбат болса, Қазақстанға да тап сондай қымбат екенін ашық айтып, сендіруге батылым әбден жетеді.

БІЗ ӨЗГЕ ИНТЕГРАЦИЯНЫҢ БАРЫНАН ХАБАРСЫЗ ЕДІК

"Известия" газеті:

– Бірақ бұл проблемаларға қай тұрғыдан келу жөніндегі алауыздық сақталып отырған кезде интеграцияның жаңа, ой елегінен өткізілген мүмкіндіктері ендігі жерде іске аса алады деген берік сенім Назарбаевқа әлі күнге дейін қайдан келіп жүр? Ол, бір жағынан, республикалар империяның қайта өрлеу қатерінен құтылды дегенді құптап, мақұлдай отырып, сонымен қатар, екінші жағынан "автономиялық қалқып жүзу" идеяларына бұрынғысынша шын пейілімен берілген әріптестерін кінәлай отырып, өзіне-өзі қарсы келіп жүргеннен сау ма?

Назарбаевтың өзі бұл жерде ешқандай да қарама-қайшылық жоқ деп біледі. Қазіргі кезеңнің сапалық жаңа ерекшелігі, оның ойынша, қандай да болсын интеграциялық процестердің қатал саяси тәуелділіктен тыс бола алатындығында, ол процестердің төменнен – экономикалық, ақпараттық, мәдени ынтымақтастықтан басталып, одан әрі дами алатындығында.

Н. Назарбаев:

– Бұл процестер қазірдің өзінде басталды. Әрине, оларды әлдебір шамшылдықтарға бола немесе қазіргі жағдайдың сапалық жаңа ерекшеліктерін түсінбей, ой елегінен өткізбей тежеуге де болады. Бұл екі жағдайда да саясаткер, мемлекеттік қайраткер өмірден артта қалу, өз халықтарының табиғи дамуына ілесе алмау қатеріне душар болады.

Шынында да қазіргі болып жатқан оқиғалар қандай? Мемлекет басшылары қайдағы бір термин туралы пікірталастың жетегінде жүргенде аграршылар, өнеркәсіпшілер, мұнайшылар, ішкі істер, әлеуметтік қамсыздандыру министрлері жүйелі түрде бас қосып, ақпараттар алмасуда және тәжірибе бөлісуде бір-бірімен кеңесуде. Маған ендігі жердегі әріптестік қарым-қатынасты бұрынғы ескі дәстүр бойынша құру қазірдің өзінде мүмкін емес екендігі айдай айқын болып отыр. Ол үшін принципті түрдегі жаңа механизмдер қажет. Міне, кешегі кеңестік кеңістіктің перспективалары туралы ойланып-толғанған кезде менің келген ең басты қорытындым осындай...

"Известия" газеті:

– Мен Президенттің назарын ТМД деген терминнің орнына "Кешегі кеңестік кеңістік" деген терминді бір емес, бірнеше рет қолданғанына аудардым. Мұның өзі Достастық шеңберін одан әрі кеңейте түсуге деген үмітті білдіре ме?

Н. Назарбаев:

– Болып жатқан оқиғаларға көз жүгіртіп қараңызшы. Көп жағдайда Қазақстанның бастамасымен жасалған көлбеу және салалық байланыстар қазірдің өзінде ТМД шеңберінен әлдеқайда асып кетті. Оған қатысу достастыққа мүше болуды тіпті де қажет етпейді. Оның есесіне әрбір қатысушының өз мүдделері бірінші кезекке қойылады. Міне, тап осыдан келіп, меніңше, әлдебір жаңа нәрсенің – бұрынғы Одақ та, Өзара Экономикалық Көмек Кеңесі де көріп-білмеген жаңа сападағы интеграция бастау алады.

Біз бір-бірімізге экономикамыздың дәрежесі, оның дүниежүзілік рынокқа бәсеке негізінде шығу мүмкіндігінің жоқтығы, шаруашылықаралық байланыстарымыздың қалыптасқан құрылымы негізінде тығыз тәуелдіміз. Сондықтан да менің кешегі кеңестік кеңістік интеграциясының перспективаларына жаңаша концептуалдық тұрғыдан келу жөніндегі тұжырымым тап осыған байланысты. Біз ынтымақтастықты төменнен – экономикадан, өмірдің жекелеген салаларынан бастап жолға қоя білуіміз керек. Мұның өзін саясатпен қатаң түрде байланыстыру тіпті де міндетті емес. Бұл жерде ТМД елдерін ғана емес, сонымен қатар, Одақтың бұрынғы барлық республикаларын, тіпті Шығыс Еуропаның елдерін де интеграцияға қамтудың нақты мүмкіндіктері бар.

Мен ТМД-ның бүкіл жүріп өткен жолы тәтті қиялдардан тұратын тілектерге толы болғанын, алайда толып жатқан келісімдердің іске аспай, тек ізгі ниет жөніндегі хаттамалар түрінде ғана қалып қойғанын Президенттің есіне салдым. Ал, егер ендігі жерде өмірге жанасымды, әлдебір қабілетті орган құрудың сәті түсе қалса, онда ол бұрынғы одақтық Жоспарлау комитетіне ұқсас бір нәрсе болып шықпай ма? Сөз арасында айта кетейін,

бірқатар республикалардың өнеркәсіп министрлерінің Қарағандыда таяуда болып өткен кездесуінен кейін осындай қауіп-қатер жөнінде сыпсың-сыпсың әңгімелер де естіліп қалды. Мұның себебі неде екенін бұрын да айтқан болатынбыз. Белгілі механизм жоқ.

Шынтуайтына келгенде, әр республиканың тәуелсіздігін сақтауға, сонымен қатар көршілес республикалардың өзара қарым-қатынасын тереңдете түсуге, әріптестігін күшейтуге кепілдік беретін механизм қандай болуы тиіс? Келісімдерге қол қою кезінде біз әрдайым ізгі ниетті басшылыққа алдық. Бірақ көздеген мақсатқа қалай қол жеткізу керек екенін көз алдымызға елестете алмадық. Сөйтіп, ескі принциптерді негізге алдық: біртұтас орталықтың болуы, жалпы мақсатты көздей отырып, барлық ресурстарды бір орталықтан бөлу, директивалық нұсқауға бағыну принциптерінен ұзап кете алмадық. Мені дұрыс түсініңіз, мен өзіміз ТМД шеңберінде немесе тіпті жаңа көлбеу байланыстар шеңберінде құрылған нәрселерді мән-мағынасыз бірденелер деп қарайын деп отырған жоқпын. Мен бұл жерде бір ғана нәрсені атап өткім келеді: біз ендігі жерде сол барлық келісімдерімізді нақты мән мен мазмұнға толы етуге тиістіміз. Біз шын мәніне келгенде, өзге интеграцияның барынан тіпті де хабарсыз едік – тек әкімшілдікті, басшылықты, дайын өнімді бөлуді ғана білдік.

Бірақ дүниеде Еуропа қауымдастығы тұрпатындағы өзге интеграция да бар екен ғой. Ал Еуропа мұны тәуелсіз субъектілер өмірінің алуан түрлі салаларын бір-бірімен үйлесімге келтіруден бастағаны белгілі. Егемен мемлекеттердің салалық саясаттарын үйлестіре келістіру арқылы мұндай тұрпаттағы өзара қарым-қатынастың мән-мағынасын арттыруға болады. Бейнелеп айтқанда, белгілі бір маршрут бойынша тұтас сапқа тұрып, аяқты біркелкі басуды ғана үйрену қажет емес, қайта жол қозғалысының неғұрлым тиімді жалпы ережелерін жасауға ұмтылуымыз керек. Өркениетті дүниеде Көмір және болат одағы, ОПЕК сияқты тұрпатта құрылған басқа да үлгілердің жұмысы жақсы жолға қойылған. Міне, осыған ұқсас әлде бір нәрселерді жасауға ұмтыла отырып, ол құрылымдардың өміршеңдігін қамтамасыз ететін нәрсенің тап өзін айқын түсінуге, оларды өз ерекшеліктерімізге қарай мүмкіндігінше бейімдеудің жолдарын іздестіруге тиіспіз.

Мұндай жұмыстың нақты бастамасын жасау үшін мен Алматыға өзім қатты құрметтейтін ғалымдарды – Шаталинді, Петраковты, Абалкинді, Явлинскийді шақырып отырмын. Мен оларға Еуропа қауымдастығындағы, ОПЕК-тегі және басқаларындағы өзара қарым-қатынастар жүйесін зерттеу, олардың тәжірибесін өзіміздің интеграциялық процестерге неғұрлым тезірек енгізу жөнінде кеңестер беру, үлгілер жасау жөнінде топ құруды ұсынбақпын. Бұл кездесудің нәтижелерін ТМД басшыларымен, сондай-ақ одан әлдеқайда кең мемлекетаралық дәрежеде де талқылауды ниет етіп отырмын. Міне, осыдан келіп үлкен бағдарлама тууы мүмкін. Болашақта, бәлкім, жаңа

қауымдастықтың үлгісі де пайда болар. Әйтеуір бір кезде өзіміздің, менің түсінігімше, жас егеменді мемлекеттеріміздің қазір әзір болып отырғандағыдан әлдеқайда берік те тығыз бірлесетінімізге кәміл сенімдімін.

"Известия" газеті:

– Егер Назарбаевтың бастамасы қолдау табатын болса, онда, оның пікірі бойынша, бұл процесс жеткілікті дәрежеде қарқынды дами алады. Міне, сол кезде кешегі кеңестік кеңістіктің жаңа экономикасының табиғи қажеттілігі пайда болады. Мұның өзі жоғарыдан ойлап табылған әлдебір салалық органдардың, бәлкім, Еуропа қауымдастығы тұрпатындағы министрлер кеңесі сияқты әлдебір құрылымның схемасын жасау болып шықпайды. Мұның өзі бірнеше жыл уақыт алатын бірлесу процесінің бастамасы болады. Біз өзімізше дербес, бірақ келісе отырып, өмір сүруді үйренген кезімізде, әркім ешнәрседен қорықпай-үрікпей-ақ, өз мүдделерін басшылыққа ала отырып, өздерінің заңды өкілдіктерінің белгілі бір бөлігін Еуропа қауымдастығы тұрпатындағы неғұрлым берік бірлестіктің пайдасына бере алатын болады. Мұның өзі, Қазақстан Президентінің есептеуі бойынша, 6-7 жылдан кейін жүзеге аспақ.

*(Сұхбаттасқан М. Сердюков,
"Известия" газеті 1993 жылғы 5 маусым).*

ИНТЕРВЬЮ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА ГАЗЕТЕ "ИЗВЕСТИЯ"*

5 июня 1993 года

НОВАЯ КОНЦЕПЦИЯ И НОВАЯ ИНИЦИАТИВА

Через несколько дней Алма-Ату по приглашению Президента Республики Казахстан прилетят известные ученые Станислав Шаталин, Николай Петраков, Леонид Абалкин, Григорий Явлинский. Подоплека и перспективы этой встречи весьма значительны. Как заявил в интервью "Известиям" Нурсултан Назарбаев, речь пойдет о концепции нового этапа межгосударственных отношений на постсоветском пространстве и выработке широкомасштабной интеграционной инициативы.

ТЕНЬ СТРАШНОГО МОНСТРА МАЯЧИЛА ПОБЛИЗОСТИ

Н. Назарбаев:

– В последнее время мне пришлось заново оценить прошедшие после распада Союза годы, а главное – иначе взглянуть на будущее взаимоотношений наших государств...

Газета "Известия":

– Эта фраза, с которой началась наша беседа, в устах Назарбаева звучит почти сенсационно. Известно, как упорно и последовательно боролся он все эти годы против разрыва политических и экономических связей бывшего Союза, а когда такие связи все же рвались – настойчиво пытался создавать новые объединительные структуры, координирующие органы. И вот теперь, когда вроде бы забрезжила, наконец, реальная перспектива согласия, достигнута договоренность о возможности Экономического союза СНГ, поборник стабильности и единства заявляет о пересмотре своих взглядов. Что за этим?

* "Известия", 5 июня 1993 года.

Н. Назарбаев:

– Новый для меня вывод состоит в том, что период разобщенности, когда центробежные силы доминировали, был хотя и нецелесообразным, но все же по-своему логичным, во многом неизбежным. Сейчас становится ясно: главным в эти годы оказалось стремление обезопасить себя от возврата к империи, что перевешивало все рациональные аргументы за интеграции. Любой координирующий орган ассоциировался с прежним центральным ведомством, диктующим, распределяющим. Тень страшного монстра еще маячила поблизости и, казалось, была готова вновь материализоваться.

Газета "Известия":

– Означает ли все это, что Назарбаев признал утопичность или, во всяком случае, несвоевременность своих прежних инициатив? Вовсе нет.

Н. Назарбаев:

– Логика происшедшего не отменяет логики возможного. Я по-прежнему убежден, что была реальная альтернатива выбору, сделанному не только в силу объективных обстоятельств, и, самое важное, что цель, которую я видел перед собой с самого начала, верна, и мы придем к ней неизбежно... Только теперь уже другим, более длинным и дорогостоящим путем.

Я никогда не скрывал, что еще во время ново-огаревских переговоров и особенно после путча мне хотелось бы видеть на месте изжившего себя исторически Союза новое межгосударственное объединение на демократических, равноправных началах. Когда весь мир идет к интеграции – неразумно двигаться в обратную сторону, терять общее экономическое, оборонное, культурное, информационное пространство, скатываясь к суверенному неоизоляционизму. Как экономист, государственный, я хорошо, может быть, лучше многих, предвидел негативные последствия такого процесса. И мне представлялось, что СНГ может стать политическим образованием, сообществом нового типа, если быстро и кардинально модифицировать союзную инфраструктуру, подобно тому, как Маастрихтские соглашения объединят ЕС. Но очень скоро я увидел, что в своей убежденности остаюсь в меньшинстве. Признаюсь, меня это страшно удручало. Тем не менее я считал необходимым использовать все возможности, которые еще оставались.

Газета "Известия":

– Следует ли из этого, что теперь такие возможности исчерпаны, – спросил я Президента.

Н. Назарбаев:

– Сейчас ситуация качественно изменилась, соответственно, требуются и новые подходы. Появились и новые возможности. Слишком примитив-

ным было бы считать, как это порой звучит, что республики бывшего Союза, обжегшись на суверенитетах, готовы вернуться в "семейное лоно". Конечно, имели место и эйфория насчет собственных возможностей, и амбиции политических лидеров. Однако суть нового качества, на мой взгляд, как раз в том, что республики, наконец, ощутили себя реально независимыми государствами. Такие новоприобретения, как собственные валюты, границы, таможи, армии, хотя сами по себе и не улучшили жизнь народов, а зачастую осложнили ее, но избавили народы, а может быть, скорее, их лидеров от многих страхов и комплексов. Тем тревожнее, что продолжается столкновение политических амбиций вопреки интересам народов.

КРОМЕ СУВЕРЕНИТЕТА ЕСТЬ ЕЩЕ ЖИЗНЬ

Газета "Известия":

– Известный своей дипломатичностью, умением ладить, находить общий язык с самыми разными политиками, не случайно выступая порой в роли миротворца, Назарбаев в нашей беседе был подчеркнута резок в оценках, не боясь кого-то обидеть или осложнить взаимоотношения. Похоже, что и это – некий новый нюанс в его нынешней позиции.

Н. Назарбаев:

– Мне сейчас не до дипломатичности, – сказал Президент. – Слишком уж многое поставлено на карту... Я четко разделяю отношения между странами, народами и взаимоотношения глав государств. Это далеко не всегда одно и то же. Мы регулярно общаемся и хорошо знаем цену друг другу. Для меня очевидно, в частности, что позиция Украины, точнее ее государственных лидеров, была и остается препятствием для разумного, безболезненного процесса интеграции на новых основах, то и дело заставляя нас замедлять движение. Многим казалось, что выпадение Украины из Содружества нанесет нам непоправимый ущерб. Конечно, это фактор серьезный. Хочу к тому же отметить свое особое уважение к Украине и украинцам, среди которых я в юности познавал азы металлургии. Стремлюсь по-дружески строить отношения и с сегодняшними лидерами этого великого народа. Однако я считал и считаю, что потворство "особой позиции Украины" было ошибкой. Потерю сильного партнера вполне компенсировало бы образование дееспособной структуры, которая скоро дала бы реальный эффект для народов наших стран. К сожалению, и сейчас ситуация мало меняется. На последней встрече глав государств СНГ Леонид Кравчук выступил против названия "экономический союз", утверждая, что слово "союз" себя скомпрометировало. Уместен ли сейчас спор о терминах? Разве название важнее сути? Что это, как не повод продемонстрировать свою "особую позицию" и еще раз оттянуть процесс согласия?

Газета "Известия":

– Недоумение Назарбаева вызвала и позиция белорусского лидера Станислава Шушкевича по отношению к идее коллективной безопасности. Президент Казахстана отметил, что парламент Беларуси высказался за участие республики в этой системе, почему же Глава государства настаивает на другой позиции?

Н. Назарбаев:

– Я иной раз думаю, что было бы проще договариваться, если бы, образовав некий корпоративный клуб глав государств, мы поставили бы главной задачей удержаться в своих креслах, а отсюда уже строили бы свою политику. Но для меня лично это неприемлемо. Противоречие в том, что на словах каждый лидер печется о благе своего народа, но разве в интересах народов духовная и интеллектуальная изоляция, спад производства, разрыв хозяйственных и культурных связей, сплошные неплатежи за отгруженную продукцию? Уже нынешней весной руководители республик бывшего Союза один за другим публично признались, что экономики независимых государств на грани катастрофы, но они же при этом не торопились выносить решение о координирующих структурах СНГ.

Газета "Известия":

– По мнению Назарбаева, и сегодня некоторые политики совершенно неправомерно, порой спекулятивно противопоставляют процессам интеграции идею суверенитета.

Н. Назарбаев:

– Понимаете, мне, как прагматику, очень трудно было мириться с тем, что эта романтическая, порой слишком дорогостоящая для народов, фетишизированная до абсурда идея доминировала в последние годы. Мне всегда представлялось, что наряду с этой идеей есть еще и жизнь. Делегировать часть необходимых полномочий межгосударственным координирующим органам во имя интересов всех и каждого – это мне гораздо ближе, хотя смею заверить, что Казахстану суверенитет не менее дорог, чем любой другой стране.

МЫ ДРУГОЙ ИНТЕГРАЦИИ ПРОСТО НЕ ЗНАЛИ

Газета "Известия":

– Но откуда же все-таки у Назарбаева уверенность в том, что новые, осознанные им возможности интеграции теперь могут быть реализованы, если остаются разногласия в подходах к этим проблемам? Разве не противоречит он сам себе, с одной стороны, утверждая, что республики избави-

лись от опасений возрождения империи, и в то же время упрекая коллег, которые по-прежнему привержены абсолютизированным идеям "автономного плавания"?

Сам Назарбаев противоречия в этом не видит. Новое качество нынешнего этапа и заключается, по его мнению, в том, что интеграционные процессы могут быть высвобождены от жесткой политической зависимости, развиваться снизу – с экономического, информационного, культурного сотрудничества.

Н. Назарбаев:

– Эти процессы уже начались. Можно, конечно, тормозить их – то ли в силу политических амбиций, то ли осознав, не осмыслив нового качества нынешней ситуации. И в том, и в другом случае политик, государственный деятель рискует отстать от жизни, от естественных движений своих народов. Ведь что сейчас уже происходит? Пока главы государств дискутируют о терминах, аграрники, промышленники, нефтяники, министры внутренних дел, социального обеспечения регулярно собираются, обмениваются информацией и опытом, консультируются. Налицо готовность и стремление к интеграции. Но какого качества? Мы все выросли из СССР, из СЭВ, другого опыта у нас просто нет. Мне же теперь очевидно, что строить партнерские отношения на старом багаже уже невозможно, необходимы принципиально новые механизмы. И это главное, к чему я пришел в своих размышлениях о перспективах постсоветского пространства...

Газета "Известия":

– Я обратил внимание Президента, что уже не раз вместо термина СНГ он использует другой – "постсоветское пространство". Означает ли это его надежду на расширение рамок Содружества?

Н. Назарбаев:

– А вы сами посмотрите, что происходит. Горизонтальные, отраслевые связи, инициатором которых в большой мере стал Казахстан, уже вышли за рамки СНГ. Участие в них не определяется членством в Содружестве, а диктуется прежде всего собственными интересами каждого из участников. С этого, по-моему, и начнется нечто новое – интеграция такого качества, которого не знал ни бывший Союз, ни бывший СЭВ.

Мы объективно связаны уровнем экономики невозможностью конкурентоспособного выхода на мировой рынок, сложившейся структурой межхозяйственных связей. И мой новый концептуальный подход к перспективам интеграции постсоветского пространства состоит в том, что нам предстоит налаживать сотрудничество снизу, с экономики, с отдельных областей жиз-

ни, не обязательно жестко увязывая его с политикой. И тут – реальные возможности для интеграции не только стран СНГ, но и всех бывших республик Союза и даже стран Восточной Европы.

Газета "Известия":

– Я напомнил Президенту, что благими пожеланиями мостился весь путь СНГ, однако многочисленные соглашения так и не заработали, остались по существу протоколами о намерениях. А если и удастся создать некий дееспособный орган, не окажется ли он подобием бывшего союзного Госплана? Такие опасения, кстати, уже прозвучали после недавней встречи в Караганде министров промышленности ряда республик.

Н. Назарбаев:

– Причину называли и раньше, отсутствие механизма. А каким, собственно, должен быть механизм, который позволил бы сохранить независимость и одновременно взаимодействовать и углублять партнерство с соседями? Подписывая договоренности, мы всякий раз как бы обозначали намерения, но как достичь цели не представляли и основывались на старых принципах: единого центра, распоряжения всеми ресурсами в общих целях, директивного подчинения... Поймите меня правильно, я не то чтобы перестал видеть смысл в том, что мы создали в рамках СНГ или даже в рамках новых горизонтальных связей. Я лишь хочу констатировать, что реальным смыслом и содержанием все наши договоренности только предстоит наполнить. Мы ведь, по сути, другой интеграции и не знали – умели лишь администрировать, управлять, распределять.

Но в мире ведь есть и иная интеграция – типа ЕС. А начинала Европа как раз с согласования различных аспектов жизни независимых субъектов. Согласование отраслевых политик суверенных государств – вот смысл такого типа взаимоотношений. Образно говоря, нужно учиться не единой колонной маршировать по заданному маршруту, а выработать общие правила дорожного движения. В цивилизованном мире отлажены модели типа Союза угля и стали, ОПЕК и другие. Стремясь создать нечто подобное, нужно ясно понять, что именно обеспечивает жизнеспособность этих структур, как возможно спроецировать их на нашу специфику.

Для конкретного начала такой работы я и пригласил в Алма-Ату глубоко уважаемых мною ученых – Шаталина, Петракова, Абалкина, Явлинского. Я предлагаю создать группу по изучению системы взаимоотношений в ЕС, ОПЕК и т. д., выработке рекомендаций, моделей, чтобы быстрее внедрять этот опыт в наши интеграционные процессы. Результаты нашей встречи я намерен обсудить с главами СНГ и на более широком межгосударственном уровне. Из этого может вырасти большая программа и в будущем, возмож-

но, модель нового сообщества. Я уверен, что когда-нибудь нам предстоит объединение более тесное, чем на это готовы сейчас, как я понял, наши молодые суверенные государства.

Газета "Известия":

– Если инициатива Назарбаева будет поддержана, то, по его мнению, процесс может развиваться достаточно динамично. Тогда будет естественной потребностью новой экономики постсоветского пространства, а не придуманной сверху схемой образования неких отраслевых органов, возможно, советов министров по типу ЕС. Это и станет началом объединительного процесса, на который уйдет несколько лет. Когда мы научимся жить самостоятельно, но согласованно, тогда каждый безбоязненно, исходя из собственных интересов, делегирует часть своих прерогатив в пользу более твердого объединения по типу ЕС. Это произойдет, по расчетам Президента Казахстана, лет через 6-7.

Михаил СЕРДЮКОВ
(*"Собеседник"*).

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ
ҮКІМЕТ БАСШЫЛАРЫМЕН ЖӘНЕ DAҒДАРЫCҚA ҚАРCЫ
БАҒДАРЛАМАНЫ ІСКЕ АCЫРУҒА ЖАУАПТЫ МИНИСТРЛЕРМЕН
ӨТКІЗГЕН КЕҢЕСТЕ СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ*

Алматы, 7 маусым 1993 жыл

DAҒДАРЫCТАН ШЫҒУ БАҒДАРЛАМАСЫ –
КҮШ-ЖІГЕРДІ ШҰҒЫЛ ЖҰМЫЛДЫРУДЫ ТАЛАП ЕТЕДІ

Маусымның 7-сінде Нұрсұлтан Назарбаев Премьер-министр Сергей Терещенко басқарған үкімет басшыларымен және дағдарысқа қарсы бағдарламаны іске асыруға жауапты министрлермен кеңес өткізді. Мұнда сөйлеген сөзінде Президент экономиканы тезірек тұйықтан шығаруға бағытталған кезек күттірмес шаралардың тым баяу және аса қанағаттанғысыз атқарылып жатқанына кінәлі республиканың жоғары лауазымды адамдарын батыл сынға алды.

– ... Дағдарысқа қарсы бағдарламаның үкіметтің өзі үшін бағдарламалық құжатқа айналған жоқ. Президент Жарлығымен құрылған Экономикалық өзгерістердің ұлттық кеңесі әлі жұмыс істемей отыр. Мысалға, белгіленген дағдарысқа қарсы шаралар ескеріліп, Қазақ қор биржасы әзірлеген бағалы қағаздар нарқын қалыптастыру және дамыту бағдарламасының жобасын алып қарайық. Ақпанның 22-сінен бері алдын-ала ұлттық кеңестің мәжілісінде қаралған осы құжат туралы еш дерек жоқ. Және мұнымен ешкімнің шаруасы жоқ. Ал мәселе болса, аса маңызды, ол тек жекешелендіру шеңберлерімен ғана шектелмейді, қайта бүкіл қаржы жүйесіне, оның келешегіне қатысты. Және бір ғажабы, құнды қағаздар нарығы қазірдің өзінде мемлекеттің бір қатысуынсыз өз бетінше әрекет етуде. Біреулер бұдан Қаржы капиталын жинап, баю үстінде. Сөйтіп республика экономикасына орасан зор зиян келуде.

Президенттің өзге Жарлығында да айтылған аралас меншік түріндегі көп салалы өздігінен дамитын және бәсекелестік қабілеті мол құрылымдар – өнеркәсіп-қаржы топтарын құру да тұйыққа тіреліп қалды. Ал өнеркәсіп-қаржы холдингтері істі дұрыс ойластырып ұйымдастырғанда біздің экономикамыздың жон арқасы бола алады және болуға тиіс. Бірақ біз мұнда қазір кем дегенде екі жылға артта қалып келеміз.

* "Егемен Қазақстан", 8 маусым 1993 жыл.

Сонымен бірге, проблемалар еселене түсуде. Дағдарысқа қарсы бағдарлама өзінің жүйелілігін, қисындылығы мен дәйектілігін жоғалта бастауда. Министрлер кабинеті қабылдаған шешімдер оның ережелерімен және талаптарымен барған сайын аз үйлесуде. Оның есесіне үкімет уақыттың едәуір бөлігін жедел күнбе-күнгі сипаттағы мәселелерге бөліп келеді. Бұл бағдарламаны еш жылжытпай отыр.

Ешкім де – ұлттық кеңес те, үкімет те – дағдарысқа қарсы шаралардың бастапқы негізі қаланған Президенттің осыдан бір жыл бұрынғы "Экономикалық реформаны ұйымдық-құқылық жағынан қамтамасыз ету жөніндегі қосымша шаралар туралы" қаулысын жүзеге асыруды бақылап отырған жоқ. Әрекетсіздік пен бақылаусыздық жағдайы кейбір ұлттық бағдарламаларды талдап жасаудағыдай жәйттің қайталануына әкеліп отыр. Ал, бұл түйінді мәселелердің біртұтас кешені, оның шеңберінде барлық ағымдағы мәселелерді байланыстыру және шешу қажет. Тек осылай істеу керек.

Президент және Министрлер кабинеті аппаратының Экономикалық саясат бөлімінің ұлттық кеңестің жұмыс органы ретіндегі рөлі мен жауапкершілігін көтеру, кеңестің өзінің және ең алдымен, оның нақты істері арқылы беделін нығайту қажет.

Бұл тұрғыдан алғанда тұрақты, тиімді, насихат-түсіндіру жұмысын жолға қойған жөн. Өйткені, әлі күнге дейін көптеген, соның ішінде жетекші экономикалық органдардағы басшылар да дағдарысқа қарсы бағдарламаның мазмұнымен таныс емес. Кейде іс күлкілі жағдайға дейін жетеді. Мысалы, сәуірде мәшине жасау кешенінің бірқатар басшылары Петропавлда жиналып, үкіметтен... дағдарысқа қарсы бағдарлама жасап шығаруды талап етті. Мұның да себебі сол – жұмыста тиісті ұйымдастыру жоқ. Үкімет құрылымдары бұқаралық ақпарат құралдарының зор мүмкіндіктерін өте нашар пайдаланады, ал, олардың бірқатары экономикалық мәселелерді жариялауда шалағайлыққа жол беріп, сыңаржақты көрсетеді.

Қаржы министрлігі мен Ұлттық мемлекеттік банкі арасында мемлекеттік бюджетті толықтыру мәселесінде айқын бірлескен іс-қимыл жоқ.

Сыртқы экономикалық саясатты үйлестіру деген мүлде жоқ. Шетелдік бизнеспен қандай да бір себептермен байланысқа тап болған әрбір басшы тек өзіне ғана тиімді серіктес іздейтін практика орныққан. Ауыл шаруашылығына, мұнай өнеркәсібіне, химия мен мұнай химиясына, металлургияға шетелдік инвестицияларды тарту ісінде осылай болып отыр. Ал Шетелдік инвестициялар жөніндегі ұлттық агенттік тұмай жатып, құруға шақ қалды. Оны, бастапқы идеяға кереғар, Экономика министрлігінің шатыры астында әрірек тығып тастады, шамасы біздің қайта құрушы сымақтарымыз өздерінің тар өрісті ведомстволық және жергілікшілдік мүдделерін күйттеуге бөгет жасамасын десе керек.

**ИЗ ВЫСТУПЛЕНИЯ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
НА СОВЕЩАНИИ С РУКОВОДИТЕЛЯМИ ПРАВИТЕЛЬСТВА
ВО ГЛАВЕ С ПРЕМЬЕРОМ С. ТЕРЕЩЕНКО И МИНИСТРАМИ,
ОТВЕТСТВЕННЫМИ ЗА РЕАЛИЗАЦИЮ
АНТИКРИЗИСНОЙ ПРОГРАММЫ***

Алматы, 7 июня 1993 года

В своем выступлении на нем Президент подверг резкой критике высших должностных лиц республики, по чьей вине слишком медленно и крайне неудовлетворительно выполняются неотложные меры, направленные на скорейший вывод экономики из прорыва.

...Антикризисная программа не стала программным документом для самого Правительства. Практически бездействует созданный указом Президента Национальный совет экономических преобразований. Взять, к примеру, проект программы становления и развития рынка ценных бумаг, разработанный Казахской фондовой биржей с учетом намеченных антикризисных мер. С 22 февраля об этом документе, рассмотренном предварительно на заседании Национального совета, – ни слуху ни духу. И никому до этого нет дела. А ведь вопрос – наиважнейший, он не ограничивается только рамками приватизации, а касается всей финансовой системы, ее будущего. И самое странное, рынок ценных бумаг стихийно уже действует, без всякого участия государства. Кто-то на этом наживает финансовые капиталы, обогащается, экономике же республики наносится огромный ущерб.

Застопорилось и оговоренное другим указом Президента формирование промышленно-финансовых групп – многоотраслевых саморазвивающихся и конкурентоспособных структур со смешанной формой собственности. А ведь при правильной и продуманной организации дела промышленно-финансовые холдинги могут и должны стать своего рода становым хребтом нашей экономики. Но мы отстаем здесь, – по крайней мере, уже на два года.

Тем временем проблемы нарастают словно снежный ком. Антикризисная программа начинает утрачивать свою системность, логику и последовательность. Решения же, которые принимает Кабинет министров, все в

* "Казахстанская правда", 8 июня 1993 года.

меньшей степени увязываются с ее положениями и требованиями. Зато значительное время Правительство уделяет вопросам оперативного, текущего характера, что никак не продвигает программу.

Никто – ни Национальный совет, ни Правительство – не контролирует реализацию постановления Президента годичной давности "О дополнительных мерах по организационно-правовому обеспечению экономической реформы", в котором была заложена первичная основа антикризисных мер. Обстановка бездействия и бесконтрольности привела к повторению ситуации, аналогичной срыву разработки некоторых национальных программ. А ведь это – единый комплекс узловых проблем, в рамках которых нужно увязывать и решать все текущие вопросы. И никак не наоборот.

Я считаю, что необходимо поднять роль и ответственность отдела экономической политики аппарата Президента и Кабинета министров как рабочего органа Национального совета, укрепить авторитет самого совета и прежде всего – его конкретными делами.

В этом плане следует наладить и постоянную, эффективную пропагандистско-разъяснительную работу. Ведь до сих пор даже многие руководители, в том числе и в ведущих экономических органах, не знакомы с содержанием антикризисной программы. Дело доходит порою до казусов. Так, в апреле ряд руководителей машиностроительного комплекса, собравшись в Петропавловске, потребовали от правительства разработать... антикризисную программу. Причина все та же – нет должной организации работы. Крайне слабо используются правительственными структурами и большие возможности средств массовой информации, а между тем в ряде из них экономические проблемы освещаются непрофессионально и однобоко.

Нет четкого взаимодействия между Минфином и Нацгосбанком в вопросах насыщения госбюджета. Отсюда вызывает сомнение реальность принятого бюджета, тем более что он уже вступает в противоречие с некоторыми законами.

Совершенно отсутствует координация внешнеэкономической политики. Утвердилась практика, при которой каждый руководитель, по каким-либо причинам оказавшийся на связи с иностранным бизнесом, ищет партнера, выгодного лишь для себя. Так происходит в деле привлечения зарубежных инвестиций в сельское хозяйство, нефтяную промышленность, химию и нефтехимию, металлургию. А национальное агентство по иностранным инвестициям едва ли не умерло, еще не родившись. Его, вопреки первоначальной идее, упрятали подальше под крышу Минэкономики, чтобы, наверное, оно не мешало нашим горе-перестроечникам ублажать свои узковедомственные и местнические интересы. Видимо, поэтому же в структуре экспорта не только в целом по республике, но и совместных предприятий по-прежнему доминируют сырье и материалы да пресловутый бартер.

ИЗ ВЫСТУПЛЕНИЯ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА ВО ВРЕМЯ РАБОЧЕЙ ПОЕЗДКИ В ВОСТОЧНЫЙ КАЗАХСТАН*

Восточный Казахстан, 9–10 июня 1993 года

– ...Мы сохранили согласие и спокойствие в республике. Приняли Конституцию, закрепили в ней равноправие народов, проживающих в Казахстане. Все без исключения обязаны придерживаться положений Основного закона. Только так сможем построить нормальное общество. Любой иной путь – это кровопролитный путь в никуда. Посмотрите, к чему привели иные "народные радители" в Таджикистане, других горячих точках, раздув пожара брательственной войны. Сами они ушли в тень, оставив людей один на один с бедой. Мы не допустим подобного, любые экстремистские речи, призывы должны получать достойный отпор на производстве, в быту, в общественных местах. В свою очередь государство всей своей мощью будет защищать наш общий дом, обеспечит нормальное развитие экономики и защитит слабых и больных.

Но на это потребуется время, поэтому потерпите. Такой путь проходили все государства, избравшие самостоятельный, цивилизованный путь своего развития.

...Мы хотели бы видеть Россию сильным и дружественным государством. Казахстан и Россию связывают особые отношения. Надеемся, что они будут и дальше развиваться.

* "Казахстанская правда", 12 июня 1993 года.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ РЕСПУБЛИКА ҰЛТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІК
КОМИТЕТІ ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІНІҢ САЛТАНАТТЫ ЖИНАЛЫСЫНДА
СӨЙЛЕГЕН СӨЗІНЕН*

Алматы, 17 маусым 1993 жыл

Қазақстанның тәуелсіздігі жарияланғаннан кейін, ұлттық қауіпсіздік органдарының қызметі принципті жаңа сипатқа ие болды. Қоғамдық-саяси өмірдегі тұрақтылықты нығайтуға бағытталған сындарлы қарым-қатынастар қалыптастыруда, осындай шетін жұмыста соны шешімдер іздестірілуде. Бұл әлеуметтік шиеленістің ықтимал ошақтарының, Конституцияға қарсы іс-қимылдардың алдын алуға мүмкіндік береді.

Комитет бөлімшелері бірқатар сыртқы саяси және сыртқы экономикалық акцияларының табысқа жетуін елеулі дәрежеде қамтамасыз ететін маңызды шараларды іске асырды. Мұндай іс-қимылды табанды түрде жалғастыра беру қажет, өйткені кез келген мемлекеттің азаматтарының келуі үшін республика іс жүзінде ашық болып отыр.

Дегенмен, барынша маңызды міндеттердің бірі – Қазақстанның экономикасын, әсіресе сыртқы саладағы экономикасын қорғау болып табылады. Сондықтан ұлттық байлығымыз бен ақша ресурстарымызды сақтап қалу, шикізаттар мен басқа да құндылықтардың сыртқа шығарылуын ретке келтіру шекара әскерлері мен кеден қызметінің бірлескен іс-қимылына тікелей тәуелді.

Ұйымдасқан қылмыскерлікпен және жемқорлықпен күресті күшейту қажет. Ұлттық қауіпсіздік комитеті бөлімшелерінің дағдарысқа қарсы бағдарламасын айрықша атап көрсетерлік. ҰҚК қызметкерлері біздің жас мемлекетіміздің тәуелсіздігін қорғау үшін өздерінің жанын аямайтынына, жүргізіліп жатқан реформалардың жүзеге асуына жәрдемдесетініне сенемін.

* "Егемен Қазақстан", 19 маусым 1993 жыл.

ИЗ РЕЧИ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
ПРИ ПОДВЕДЕНИИ ИТОГОВ ЗАСЕДАНИЯ
СОВЕТА БЕЗОПАСНОСТИ РЕСПУБЛИКИ*

Алматы, 17 июня 1993 года

СОВЕТ БЕЗОПАСНОСТИ:
СЛАБАЯ РАБОТА ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ
ОБОСТРИЛА КРИМИНОГЕННУЮ ОБСТАНОВКУ В РЕСПУБЛИКЕ

...Единственный способ добиться быстрого успеха в борьбе с преступностью – обеспечить неотвратимость наказания. И это никоим образом не будет противоречить принципам демократизации и гуманизации общества, а, напротив, станет служить его интересам. Мы все должны четко осознать, что бездействовать нельзя, что никто не сделает за нас нелегкую, но необходимую работу. Все правоохранительные органы обязаны объединить, перешагнув через ведомственность, свои силы в наступлении на преступность. Иначе сдвигов не будет. Чтобы разгрузить от мелочных забот для серьезной и глубокой работы задышающийся следственный аппарат, следует широко применять форму "скорого суда" при очевидных обстоятельствах дела, тем более если речь не идет о серьезной общественной опасности. Есть и другие возможности оздоровить криминогенную ситуацию. Нужно также поднять на борьбу с преступностью трудовые коллективы, широкую общественность, весь народ, средства массовой информации. Такой опыт у нас был накоплен.

В своем решении Совет безопасности признал неудовлетворительной работу правоохранительных и судебных органов по борьбе с преступностью и обеспечению неотвратимости наказания за совершенные преступления. Предупреждаю руководителей этих органов о персональной ответственности и обязал принять исчерпывающие меры для защиты граждан республики от преступных посягательств на их конституционные права и свободы, быстрого и полного раскрытия преступлений, правильного применения законов с тем, чтобы каждый виновный был подвергнут справедливому наказанию с учетом всех обстоятельств.

* "Казахстанская правда", 19 июня 1993 года.

Совет одобрил основные положения проекта программы первоочередных мер по борьбе с преступностью и укреплению правопорядка на 1993–1995 годы, и поручаю Кабинету министров выделить из этой программы экстренные меры, предусматривающие усиление наступления на преступность в ближайшее же время.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ЖОҒАРЫ ЖАЛПЫ ӘСКЕРИ ЖӘНЕ
ШЕКАРАЛЫҚ КОМАНДАЛЫҚ УЧИЛИЩЕЛЕР КУРСАНТТАРЫ
КЕЗЕКТІ ҚҰРАМЫНЫҢ ОҚУ БІТІРУІНЕ АРНАЛҒАН САЛТАНАТТА
СӨЙЛЕГЕН СӨЗІНЕН*

Алматы, 18 маусым 1993 жыл

– Беларусьқа, Өзбекстанға, Ресей мен ТМД-ның өзге де елдеріне әскери қызметке аттанатын түлектер де Алматыда өткен жылдары туралы жақсы естеліктерін жанға азық етіп, өз тараптарынан Достастық мемлекеттерінің ұжымдық қауіпсіздігін қамтамасыз етуге, реформалаудың, ұлттық және рухани қайта түлеудің қиын жолында өзара терең түсіністік пен қолдау көрсетуде мүмкіндігінше үлес қосады.

Қазақстан біліктілігі жоғары мамандарды даярлау арқылы өз Қарулы Күштерінің әскери қуатты тиісті деңгейде сақталатынының сенімді кепілдігін көреді. Сондықтан, деді Президент, мен жаңа ғана шекара училищесін Әскери институт етіп қайта құру туралы Жарлыққа қол қойдым. Онда армияға, ішкі істер әскері мен Ұлттық қауіпсіздік комитетіне қажет бірқатар мамандықтар бойынша кадрлар даярланатын болады. Сонымен бірге түлектерге азаматтық заңгер-құқықшы біліктілігі де беріледі. Ал жалпы әскери училищені көп сапалы оқу орнына айналдыру жобаланып отыр.

Жас офицерлерге тағы да сәт-сапар тілеп, мемлекет басшысы өзінің де және Қазақстан басшылығының да армия төңірегінде кінәратты ахуалдың қалыптасуына ешқашан жол бермейтіндігін, біздің бүкіл қоғамымыз сияқты оның беделінің артуына, погонды адамдардың қызметтерін атқаруына тиісінше жағдай туғызып, жақсы әлеуметтік қорғауға алынуын қамтамасыз етуге ұдайы қамқорлық жасайтындығын баса көрсетті.

Училищелердің жауынгерлік туларымен қоштасқаннан кейін оның түлектері алаңнан салтанатты шерумен жүріп өтті.

* "Егемен Қазақстан", 19 маусым 1993 жыл.

**ИЗ ВЫСТУПЛЕНИЯ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
НА ТОРЖЕСТВЕ, ПОСВЯЩЕННОЕ ОЧЕРЕДНОМУ ВЫПУСКУ
КУРСАНТОВ В ВЫСШИХ ОБЩЕВОЙСКОВОМ И ПОГРАНИЧНОМ
КОМАНДНЫХ УЧИЛИЩАХ***

Алматы, Площадь Республики, 18 июня 1993 года

С большим удовлетворением хочу отметить, что те выпускники, которые уедут служить в Беларусь, Узбекистан, Россию и остальные страны СНГ, навсегда сохранят добрые воспоминания о годах, проведенных в Алматы, со своей стороны будут вносить немалый вклад в дело обеспечения коллективной безопасности государств Содружества, лучшего взаимопонимания и взаимной поддержки между ними на непростом пути реформаторства, национального и духовного возрождения. В подготовке высококвалифицированных специалистов Казахстан видит верную гарантию поддержания на должном уровне боевой мощи своих Вооруженных сил. Поэтому мною только что подписан Указ о преобразовании пограничного училища в военный институт. В нем станут готовиться кадры по ряду специальностей, нужных армии, внутренним войскам и Комитету национальной безопасности. Одновременно выпускникам будет присваиваться и квалификация гражданского юриста-правоведа. Что касается общевоинского училища, то его предполагается трансформировать в многопрофильное учебное заведение.

Еще раз желаю молодым офицерам доброго пути. Я и руководство Казахстана никогда не допустим создания вокруг армии нездоровой обстановки, будем, как и все наше общество, постоянно заботиться о повышении ее авторитета, обеспечении людям в погонах надлежащих условий для несения службы, лучшей социальной защищенности.

* "Казахстанская правда", 19 июня 1993 года.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ РЕСПУБЛИКАДАҒЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ
ЖАҒДАЙ ЖӘНЕ ДОСТАСТЫҚ ЕЛДЕРІМЕН АҚША-НЕСИЕ
ҚАТЫНАСТАРЫНЫҢ ЖАЙ-КҮЙІ МӘСЕЛЕРІ ЖӨНІНДЕГІ КЕҢЕСТЕ
СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ*

Алматы, 21 маусым 1993 жыл

**ЭКОНОМИКАМЫЗ ӨЗ ЕЛІМІЗГЕ,
ӨЗ ХАЛҚЫМЫЗҒА ҚЫЗМЕТ ЕТСІН**

Кеңеске үкімет мүшелері, облыстардың, Алматы және Ленинск қалаларының әкімдері, парламент комитеттерінің төрағалары, Ұлттық мемлекеттік және коммерциялық банкілердің ірі өнеркәсіп орындарының басшылары, Президент, Министрлер кабинеті мен Жоғарғы Кеңес аппаратының жауапты қызметкерлері қатысып отырды.

Сөз сөйлеушілер, олардың көзқарастарынша, өнеркәсіп салаларын басқаруға, экономиканы дағдарысты жағдайдан шығаруға, Қазақстандағы сияқты, ТМД елдерімен де ақша-несие қатынастарын жақсартуға ықпал етерлік нақты ұсыныстар енгізді.

Нұрсұлтан Назарбаев кеңестің қорытындыларын шығара келіп, былай деді:

– Өңгіме саясаттағы қандай да бір кілт бұрылыс туралы болып отырған жоқі. Біз қаласақ та, қаламасақ та, интеграциялық процестер жалғаса беретін болады. Бізге қазірдің өзінде өз істерімізді анағұрлым нақты ашып, айқын мақсаттар белгілеп және оларды орындауға қол жеткізетін кез жетті.

Қазіргі жағдай Қазақстан экономикасының ең алдымен, республика қажетіне жұмыс істеуін талап етуде. Біздің көптеген кәсіпорындарымыз күні бүгінге дейін өз елінің, өз халқының мұқтаждарын аз ойлай отырып, шетелдік серіктестіктерге қызмет көрсетуді лайық көреді. Олардың көбі басқа аймақтарда есептер ашып алған. Сондықтан бюджет те, инвестициялық қор да толық көлемде төлей алмай отыр. Мұның өзі республикадағы онсыз да шиеленісті қаржы жағдайын шиеленістіре түсіп отыр.

Қазақстанның импортқа тәуелділігін төмендетуге, экспорттық алмастыратын өнімдер беруге қабілетті өндірістерді дамытуда кезек күттірмес шаралар қолданатын уақыт жетті. Орталық Азия аймағының мүмкіндіктері мұқият зерттеп білуді және барынша пайдалануды талап етуде. Әкімдер, кәсіпорын басшылары жиналған проблемаларды тығыз қатынаста шешу үшін өздерінің шетелдердегі әріптестерімен тікелей байланыстарға батылырақ шыққандары жөн.

* "Егемен Қазақстан", 22 маусым 1993 жыл.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ІШКІ ІСТЕР МИНИСТРЛІГІНІҢ ЖИНАЛЫСЫНДА СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ*

Алматы, 22 маусым 1993 жыл

ҚҰҚЫҚ ТӘРТІБІН НЫҒАЙТЫП, ҚЫЛМЫСТЫ ЖОЯЙЫҚ

Маусымның 22-сінде Алматыда жиналыс өткізіліп, онда Ішкі істер министрі Владимир Шумов баяндама жасады. Ол, атап айтқанда, Жоғарғы Кеңес ішкі істер органдары туралы заң қабылдағаннан бері бір жылдың оңай болмағанын атап өтті. Белең алып бара жатқан қылмысқа қарсы күрестің алдыңғы шебінде жүрген милиция республика басшылығының қолдауымен қылмысты ауыздықтау үшін көп нәрсе істеуде. Өзінің кемшіліктерін айқын сезіне отырып, Ішкі істер министрлігі жүйесінің қызметкерлері оларды жою үшін барлық шараларды қолданады, бұл қылмыстық жағдайды жақсартуға мүмкіндік береді.

– Салыстырмалы тұрғыдан алғанда қысқа мерзім ішінде, біздің егемен мемлекетімізде принципті жаңа қоғамның алғашқы заңды негіздері қаланды. Милиция қызметкерлерінің сан мыңдаған отряды өз қызметінің құқықтық мәртебесін, әлеуметтік және басқа кепілдіктерін алды, бұл бүгінгі таңда ең маңыздылардың бірі болып табылады.

Дәстүрлі экономикалық байланыстардың үзілуі, инфляцияның өсуі, табыстың теңдей бөлінбеуі қазақстандықтардың көңіл-күйіне теріс әсер етуде. Жаңарудың ауыр сырқаттары қылмыстық жағдайды шиеленістіре түсуде. Мұның бәрі республика азаматтарын, басшылығын алаңдатпауы мүмкін емес. Осыған байланысты қажетті шаралар қабылданып, тиісті жарлықтар шығарылды. Таяу уақытта мен, 1993-1995 жылдарға арналған қылмысқа қарсы күрес және құқық тәртібін нығайту жөніндегі бірінші кезектегі шаралар бағдарламасын бекітпекпін. Оны орындау ішкі істер органдарының барлық қызметкерлерінен қосымша күш-жігер, қойылған міндеттерді орындауда жаңаша көзқарастарды талап етеді.

Әзірше, барлық құқық қорғау органдарының және, атап айтқанда,

* "Егемен Қазақстан", 23 маусым 1993 жыл.

милицияның да жұмысын қанағаттанарлық деп есептеуге болмайды. Ұйымдасқан қылмысқа және жемқорлыққа қарсы күрестің нәтижелілігі әлі де тым төмен. Қарақшылықтың, ұрлықтың және тонаудың, сондай-ақ көшедегі бұзақылық көріністерінің алдын алу шараларын қолдану, ішімдікке салыну мен алкоголизмге қарсы шабуылды күшейту керек.

(Республиканың ішкі және сыртқы саясатының, оның әскери доктринасының ерекшеліктеріне тоқтала келіп, Президент ішкі істер органдарының қызметкерлерін күнделікті жұмысымен өздерінің халық арасындағы беделін нығайтуға, азаматтарға сергек те ілтипатпен қарауға, жоғары мәдениеттің, адалдық пен әділдіктің өнегесі болуға шақырып, оларға мықты денсаулық пен халыққа осыншама қажетті қызметте табыс тіледі.

Содан кейін Нұрсұлтан Назарбаев милиция полковниктері Майдан Аманжоловқа, Болат Ысқақовқа, Құралбек Серікбаевқа кезекті арнаулы әскери атақ беру туралы өз Жарлығын оқып, оларға генерал погондарын тапсырды).

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ "ЕГЕМЕН ҚАЗАҚСТАН" ГАЗЕТІНІҢ
БАС РЕДАКТОРЫ НҰРЛАН ОРАЗАЛИНМЕН СҰХБАТЫ*

Алматы, маусым 1993 жыл

УАҚЫТ ЖҮКТЕГЕН АМАНАТ БАР

Н. Оразалин:

– Қадірлі Нұр-аға! Халқымыз қашан да қара қылды қақ жарар адал, әділетті, тура сөзге, ақиқат сөзіне жүгіне білген ғой. Оған өзіңіз басқару ісіне араласып, мемлекет ісін қолға ұстаған жылыңызда әлденеше рет көз жеткіздіңіз. Елдің демеуі мен көптің қолдауынан қасиетті де қуатты, аруақты күштің жоғын осы жылдар ішінде Сіз де, Сізбен бірге республика жұртшылығы да талай аңғарып, сезінді. Шүкір! Соның арқасын да елде – тыныштық, төрімізде – Ата заң, көгімізде – Азаттықтың көк байрағы. Ордабасыда өткен ұлы жиын да сол елдігіміздің, тұтастығымыздың тайға таңба басқандай белгісі емес пе?!

Ендеше, сөз басын осы елдік, тұтастық, тәуелсіздік ұғымдарынан бастасақ па деймін. Қарсы болмасаңыз...

Н. Назарбаев:

– Мен сөйлеген сөздерімнің қай-қайсысын, кешегі Ордабасыда, осыдан бір жыл бұрын Дүниежүзі қазақтарының құрылтайында айтылған әңгімелерде еске түсірсек, тіпті халықпен жиі болатын кездесулер мен ақпарат хабарлары арқылы берілетін интервью, сұхбаттардың – барлығының өзегі осы тақырып екені жұртқа белгілі. Талай айттым. Тағы да қайталап айтамын, бұл – ең әуелі, бүкіл қазақ халқының алдында тұрған күрделі тарихи кезең. Бәріміз айтып жүрміз: ата-бабаларымыз аңсаған азаттық пен тәуелсіздікті алдық. Ендігі мәселе – соны ертеңге жеткізу, келесі ұрпаққа, болашаққа Қазақстанның осы тәуелсіздігін аманаттау. Бұл мақсат жүзеге аспайынша, азаттығымыз баянсыз. Бәрін толық қолға алдық, сонымен дербес болдық деп айтуға болмайды, аяғымыздан тік тұрып кеттік деп те айтуға да ерте. Шындығында, сыртқы атрибутикасының барлығы жасалған сияқты. Мемлекеттік тәуелсіздікті заңды түрде сайланған Жоғарғы Кеңесімізде

* "Егемен Қазақстан", 23 маусым 1993 жыл.

жарияладық. Заң қабылдадық. Содан бері де бірталай жұмыс істелді. Мұның бәрі – бұрын тарихымызда атқарылмаған ұлы істер. Саясаттың тізгіні өз қолымызға көшті, Біріккен Ұлттар Ұйымынан бастап дүниежүзілік ұйымдардың барлығына дерлік мүше болдық. Қазір 120-дан астам мемлекетпен дипломатиялық қарым-қатынас орната бастадық. Бұрын ешкім білмесе, енді Қазақстанның іргелі ел екенін дүние жүзінің көптеген елдері біле бастады, тани бастады. Елшілік қатынасқа шыққан мемлекеттерді аралап, қайыра шарт жасасып, бұрынғы Одақ кезінде қол қойылған құжаттардың бәрін дербес, тәуелсіз Қазақстан мемлекетінің талаптарына сай жүйелеуге, ыңғайлауға тура келуде. Дербес мемлекет болған соң, сыртқы байланыстардың барлығы да осы өз еліміздің қажетіне орай экономикалық, саяси, дипломатиялық қарым-қатынастар дәрежесіне көтерілуі керек. Бұл – әлемдік тәртіп, азаттықтың айғағы. Дербестігімізді дәйектілей түсер рәміз-белгілеріміз – Елтаңбамыз, Әнұранымыз, Туымыз – тәуелсіздіктің атрибутикалары. Бұлар да тәуелсіздік мұратының жемістері... Бүгінгі таңда нағыз тәуелсіздікті танытар ендігі бір басты белгі – экономикалық дербестік.

Н. Оразалин:

– Нұр-аға, тәуелсіздік атты ұғымның басты шарттарының бірі – мемлекеттің саяси дербестігі болса, екінші ірі шарты – Сіз айтқалы отырған экономикалық дербестік. Осы екеуі жөніндегі ойларыңызды таратыңқырап айтсаңыз.

Н. Назарбаев:

– Екеуін бір-бірінен ажыратуға болмайды. Бұл екі ұғымның бірінсіз- бірін елестету қиын. Сондықтан екеуі бірдей болмаса, нағыз тәуелсіздік те болмайды. Алғашқы сұрақтың жауабын аяқтай келе айтарым, ең алдымен, бірлік керек. Ел тыныш болса, Елбасының да жаны тыныш болады, тыныштық Назарбаев үшін ғана керек деген шалақ ойдан аулақ болған жөн. Тыныштық әуелі елге керек. Бұл – мен болайын, басқа болсын, кез келген Президенттің мақсаты. Халық осыны ұғуы тиіс. Мемлекеттік идеологияның да, ұлттық идеологияның да басты мұраты осы. Мұндай мұраттан қорқуға болмайды. Мұнсыз ел болу, жұрт болу, болашақта қай жолмен жүретінімізді анықтау қиын.

“Коммунизм құрамыз”, деп айғайлап, біраз даурығып көрдік. Оның ақыры қайда әкелді – білесіздер. Елді болашаққа алып барар жаңа сипатты жол таңдау оңай емес. Біз таңдаған жол – әлем елдері өткен жол. Ол – нарықтық қатынас жолы. Нарық экономикасы дегеніміз не? Демократия деген не? Демократиялық мемлекет дегеніміз не? Әр адамның құқын сақтау дегенді қалай ұғамыз? Міне, осының барлығын түсіндіретін, халыққа ұғындыратын идеология бізге ауадай қажет. Ордабасыда айтылған сөзіме оралғым келеді, бірлік пен ынтымақ, ең бірінші, өзімізге – қазақтарға керек. Бұл – ұлт

болашағын айқындар ең негізгі, өзекті, тамырлы мәселе. Егерде қазақ халқы өзінің ауыз бірлігі мықты болып, республикамызда тұратын басқа халықтарға қамқор бола алмаса, үлгі көрсете алмаса, мемлекетті қиын жағдайға ұрындыруымыз хақ. Қазақ халқының өз ынтымақ, бірлігі мықты болмайынша, мемлекетіміздің тұтастық келбетін сақтау мүмкін емес. Бұл – тек қазақтар ғана орындай алар ұлттың тарихи зор миссиясы. Бұл миссияның жүзеге асуына да, әсіресе, қазақтар мүдделі болуға тиіс. Сондықтан ертеден сүйегімізге сіңген, патша үкіметінің тұсында, кейін кеңестер кезінде де кежегімізден кейін тартып, ұлтты іштен ірітіп келген сұрқия саясаттан арылуымыз керек. "Бөліп ал да – биле!" дегенге саяр бұл саясаттың астарында не жатқанын ұғар кезге жеттік емес пе?! Тұтастыққа сына болып қағылар осы саясат жасаған мінезден ұрпақты құтқару – сіз бен біздің міндетіміз. Байыптап қараңызшы, "ана жүз, мына жүз" деген шартты құрылым болғанымен, қазақтар ешқашан түбегейлі бөлінуге бармаған ғой. Ондай бөліну ешқашан болған емес. Біздің бабаларымыз жауына қарсы шыққанда да бірге болған. Тіпті, таңқаласың, Оңтүстіктің батырлары қолын бастап, сонау Жайықтың жағалауын жаудан қорғауға барса, Батыстың марқасқалары Тарбағатай мен Жетісудың жерін атажауынан тазарту үшін алысқан. Солтүстікте жатқан ерлеріміз Қаратау мен Сыр үшін кеуде тосқан. Қазіргідей не темір жол, не ұшақ, не мәшине жоқ, қалай барған деп ойлайсың осы күнде?! Ешкімді ешкім не қорқытып, не үркітіп жинамаған, бәрі де өзінің еркіменен, жүрегінің қалауымен барған. Әділетті соғыс, әділетсіз соғыс деген ұғым тарихта бұрыннан бар. Ол туралы ұлы отандасымыз – Әбу Насыр әл-Фарабидің шығармаларының ішінде кездеседі. Кейін бұл сөзді Лениннен де оқыдық. Көріп отырсыздар, мұны біздің бабаларымыз баяғыда-ақ айтып кеткен. Ер азаматтар ерге қонып, жанын шүберекке түйіп жүріп, ел үшін, жер үшін айқасқан. Әділетті соғыс демей көріңіз. Бұл – біреудің жерін жаулап аламын, байлығын тартып аламын дегеннен туған қиянат соғыс емес, әділетті соғыс. Әділетті соғыстың рухы әрқашан күшті болады. Өйткені, оның төркінінде елді, жерді қорғау принциптері жатыр. Бірлік пен ынтымақтың осындай үлгілерін ел ұмытпауы керек.

Н. Оразалин:

– Тарих сабағы айтар тағылымдарды ұмыту ұлттың соры емес пе?!

Н. Назарбаев:

– Менің ойымша, біз қазірде осындай бір тарихи кезеңде тұрмыз. Бұл кезеңнің жүгі де, салмағы да ауыр. Ыдыраған кеңес империясының орнында қалған елдермен бұрынғы туысқандық саясатымызды жалғап келеміз. Дегенмен, жан-жағымыздың бәрі толқымалы. Ауған шекарасы анау. Кавказ жанартау секілді. Ресей тәрізді алып елдің көп жағдайы күмәнді. Іштен ыдырап, сөгіліп тұр. Мұның бәрі Ресейдің мемлекеттік тұтастығын шайқауда.

Құрылымдық байланыстар конфедеративтік сипат алуда... Қалай дегенде де солтүстігімізді жайлаған ұлы елмен жақын болуымыз керек. Халықты өкімет билігі үшін жүріп жатқан жанжалдың құрбаны етуге болмайды. Бұл арада халықтың кінәсі жоқ. Халыққа керегі – орнықты, тыныш өмір. Орысқа да, қазаққа да, украинға да, грузинге де... тыныштық, түсіністік керек. Мұны мен біреуге жағынайын деп айтып отырған жоқпын. Түптеп келгенде, халқымыздың мүддесін ойлап айтып отырмын. Кіммен дос болу, кіммен жақындасу, кімнен өзіңді алысырақ ұстау – ұлтты сақтаудың кепілі. Осының бәрі, айналып келгенде, ат-төбеліндей азғантай елдің тағдырын төлкекке түсіріп алмай, бүгінгі ішкі, сыртқы тығырықтан аман алып өтудің қамы. Беті аулақ, Тәжікстан трагедиясы, байқамаса, Орталық Азияның басқа республикаларында болмайды деп айтуға кім кепілдік береді? Жан-жағымызда отырған көршілердің саясаты әр түрлі, әр қилы. Әр мемлекет өзінің мүддесін ойлауға тиіс. Әр мемлекет басшысы бірінші кезекте өз елінің мүддесін ойлаған тұста басшылар арасындағы қарым-қатынас та, елшіліктің ресми түрдегі қарым-қатынасы да бәрі, ең әуелі, мемлекет мүддесіне қызмет етуге тиіс. Бұл баяғыдан, бағзы күндерден келе жатқан жазусыз қағида...

Иә, ел бірлігі – ең асыл қазына. Бұдан, әрине, тегіңнің кім екенін білу міндет емес деген ұшқары пікір тұмауға тиіс. "Жеті атасын білмейтін жетесіз" дегеннен сақтасын. Әр адам өзінің тегін, шыққан жерін білуі керек. Бабаларының ішінде батырлар болған болса, ол еліне қызмет істеген болса, оны неге мақтан тұтпасқа?! Суворовтың тұқымымыз деп жүрген орыстар осы күні аз ба? Пушкиннен, Лермонтовтан, Толстойдан шыққанбыз деп жүргендері де аз емес. Бірақ та олар біз секілді аталарын бөліп, бөлшектеніп жүрген жоқ. Осының өзі біздің мәдени өреміздің әлі де толмай, толыспай жатқандығынан хабар айтады. Бұл екінші нәрсе. Амал жоқ, ащы да болса шындық...

Елдік тұтастығымызды қойып, ұлт, халық ретінде ойлаудан айрылып қала жаздағанымыз да өтірік емес қой. Сіз айтып отырған кемшіліктердің бір ұшы сонда жатқан жоқ па?

Несіне жасырамыз, "ақтаңдақ" кезеңдер тарихымызда аз болған жоқ... Мен он жетінші жылғы төңкерістен кейінгі 73 жыл қазақ халқына тек қана жаманшылық пен қиянат алып келді деуден аулақпын. Кеңес дәуірінің ел өмірінде, халық тіршілігінде қалдырған күнгейі де бар, көлеңкесі мен қасіреті де жеткілікті. Ол туралы тарих өз бағасын бере бастады. Әлі де бере жатар. Басқасын айтпағанда, 20-жылдар мен 32-34-жылдар аралығындағы қолдан жасалған аштықты қалай аттап өтуге болады? Бұл нағыз ойланып отырып, жүзеге асырылған геноцид қой. Мен солай деп ойлаймын... Ал енді, Қазақстанды мемлекет деп жариялай отырып, сол ел басшыларының көзін бақырайтып қойып, тізеге салып, Кеңестер Одағының тұсында Қазақстан жерінің – ұлы Абай дүниеге келген қасиетті топырақтың атом қаруын сынайтын полигонға айналдырылуын не деуге болады? Мұның төркінінде

не жатқанын дәлелдеудің қажеті шамалы. Бір сөзбен айтқанда, осының өзі империялық жүгенсіздік пен зорлықтың айғағы емес пе?!

Осындай бір "жүгенсіздік" менің де есімде. Үкімет басшысы болып тұрған кезім. Ракеталарды жою үшін Сарыөзектен жиырма мың гектар жер бөліп бер деп бір топ генерал сау ете қалды. Мен: облыста Шаухаманов деген атқару комитетінің басшысы бар, сол біледі, беремін десе аласыңдар, бермеймін десе, алмайсыңдар, дедім. Генералдар реніш білдірді. Орталық қаулы қабылдағанын айтты. Ол кезде КСРО әлі бар еді. Мен білмеймін деп кесіп айттым. Содан әлгілер Сейілбек Шаухамановқа кетті. Мен Сейілбекке телефон соқтым да айттым: "Жігіттеріңді жина, халықтың барлығын сол жерге алып кел-дағы, өздеріңнің талаптарыңды қой", дедім. Сөйтсек, әлгі шіркіндерге 20 мың гектар емес, бір мыңдай гектар жер керек екен. Ал, олар Семейдегі ежелгі әдіске басып, малшы-қолаңның барлығын көшіріп, ол үшін көк тиын төлемей-ақ, ен жатқан жерді қоршап алып еркін жайламақ болған. Ауызбірліктің арқасында бұл ойлары жүзеге аспай қалды.

Н. Оразалин:

– Ол тәуелді кездегі психология. Ендігі қарым-қатынас бөлек қой. Бұл туралы не айтуға болады? Сыртқы саясатқа қырағылық қажет-ақ...

Н. Назарбаев:

– Әрине, сыртқы саясатты бақылайтын жігіттеріміз бар. Барлық жайдан хабар алып отырамыз. Жағдайды айттым, бірқалыпты емес, толқымалы. Ресей басшылығы төңірегінде де ескі көзқарасты ұстанушылар жоқ емес. Жүз жылдар бойы қалыптасқан "билеп-төстеу" ауруынан тез сауыға қою мүмкін бе? Мүмкін емес. Қайсыбір шовинистік дертке бой алдырған топ өкілдері әлі де баяғыдай болғанды көксейді. "Тарихтан қалған сабақ бар, қазақтарды тізгіндеудің жалғыз жолы – айдап салып, алыстыр да, билей бер, деген орыс патшасы заманынан қалған неше жүз жылдан бері келе жатқан ескі саясатты жүргізсек болды", деушілер де солар. Бірді-бірге айдап салып, ұрит-соқпен ел ішін алауыздықта ұстау, топқа, жікке бөлу, билікке таластыру... Қарсы шық, ақшаны саған төгеміз, сені халыққа басшы ғып сайлатамыз, деген тәрізді алдаусырату принципі әлі бар. Мұның аржағында Қазақстанды көктету емес, көктей солдыру әдісі жатыр. Аузымыз күйетіндей кез болды ғой. Бұл туралы, әсіресе, қоғамдық пікір қалыптастырар саяси партиялардың құлағында жүрген азаматтар мықтап ойланулары керек-ақ.

Қан – көзсіз жау. Қаннан сақтасын. Басқа салмасын, анада Тәжікстанда қырғын соғыс болғанда тәжіктің бастығы маған: қанаттарыңа алсаңдаршы бізді, не Қазақстан, не Өзбекстан, қолын созсын, тіпті Ресейді паналайық, – деді. Тәжік халқы қырылатын болды деген өтініш білдірді. Ондай жағдай біздің басымызға түспесіне кім кепіл?! Сондықтан да сыртқы, ішкі саясаттан да сақ болуымыз керек. Айдап салудан абай болайық. Кейбір азаматтарымыз

сонау алыс шетелдерде немесе Мәскеудегі құрылған әр түрлі қоғамдардың ішіне кіріп, неше түрлі қорларды ұйымдастырып жүреді. Жүрсін, ұйымдастырсын, бірақ солардың қай-қайсысы да Отан тағдырына қызмет етер ауызбірлікті ешқашан естен шығармаулары тиіс. Сонда ғана Қазақстан басқаларға сыйлы болады. Сонда ғана басқа ұлттар бізбен санасады. Тіліміз де дамиды. Дініміз де өрлейді. Саясатымызға да қанат бітеді.

Н. Оразалин:

– Тәуелсіздік жолы тар, тайғанақ екеніне көзіміз жетіп келеді. Сіздің Елбасы ретінде айтып отырған терең толғаныстарыңыз да соны дәлелдеп отыр. Бұрын бодандықта болған тәуелсіз жас мемлекеттің тез нығайып, өркендеуі, бүгінгідей өтпелі ауыр кезеңнен халықты қажытпай, жүдетіп алмай алып өту үшін үкіметтен – атқарушы биліктен көп нәрсе талап етіледі. Соңғы айтулы жиындардың бірінде Сіз дағдарыстан шығу бағдарламасының орындалуына орай, үкімет пен үкімет мүшелерінің біразын қатты сынға алдыңыз. Көп нәрсеге көңіліңіздің толмайтынын ашық айттыңыз. Осы әңгімені әлі де нақтылай түсуге болар ма еді?

Н. Назарбаев:

– Бұл мәселенің бір ұшы жаңағы экономикалық тәуелсіздікте жатыр. Жалпы қарапайым халық жағдайды толық біле бермейді. Түсіндіре білуіміз керек, елдің барлығы "анау айтты, мынау айттыға" бой алдырмай, неге де сауатты, салауатты қарағаны жөн-ақ. Басшыларға берілер баға да нақ, дәл болса деймін.

Әуелі экономикалық дағдарыс туралы бір-екі ауыз. Кезінде Кеңес Одағында коммунистік партияның Орталық Комитеті Мәскеу арқылы өзінің саясатын жүргізді. Ол саясатты барлық мекемелер мүлтіксіз орындап отырды. Бәрі жоспарлы түрде "жоспарлау" принципімен жүзеге асып отырды. Осы саясат бойынша Кеңес Одағының жері біртұтас мемлекеттің жері болып есептелді, ал экономикасы біртұтас мемлекеттің экономикасы болды. Дербеспіз дегенімізбен, әлі де сол көріністен ұзаған жоқпыз. Қараңыздар, Қазақстанның экономикасы әлі сол баяғыдай Кеңес Одағы экономикасының бір тармағы сияқты. Неге? Бірінші мысал, темір жолдың бәрі Кеңес Одағының саясатына орайластырып салынған. Қазақстаннан сыртқа шығатын бірде-бір жол болмаған. Шүкіршілік айтайық, тек тоқсаныншы жылы ғана әзер дегенде Достық стансасы арқылы кішкентай темір жол өткіздік. Енді Орта Азия арқылы Иранға шығатын темір жолды келесі жылы іске қоссақ деген үміттеміз. Мінеки, Каспий арқылы да осыдан бес күн бұрын Ираннан Ақтауға ең бірінші кеме келді. Бұл дегеніміз не? Бұл ондаған миллион тонна жүкті теңіз қатынасы арқылы Оңтүстіктің жылы теңіздеріне алып шығуға мүмкіндік туады деген сөз. Еркін елдің қолы да байлаусыз, еркін болуға тиіс қой деп ойлаймын.

Н. Оразалин:

– Әлбетте. Осыған дейін әр қимылымыз түгілі, әр сөзіміз бен ісімізді де "тұйықтап" келген саясаттан құтыла қою оңайға соқпасы анық.

Н. Назарбаев:

– Бұл әдейі жүргізілген саясат. Дұрыс айтасың, бұл "тұйыққа" байлау саясаты. Сондықтан Ресейсіз де, басқа ТМД елдерінсіз де өз жағдайымызды өзіміз түзеп әкете қоямыз, жеке өмір сүре аламыз, өз экономикамыз, құдайға шүкір, өзімізге жетеді деп айтсам, шындыққа жанаспас еді. Ал солай делік. Сонда ертең заттарымызды қайда апарамыз? Қалай, немен апарамыз? Міне, мәселе қайда? Бұл бір деңіз. Екіншіден, құдайдың берген жерінің кеңдігінің арқасында, оның қойнау-қонышындағы қазына-байлығының арқасында республикадан түсті металл өндіретін баяғы Балқаштан бастап, жиырма шақты үлкен-үлкен өндіріс орындарын салдық. Өркениетті елдердің үлгісі бойынша мыс шыққан жерден мысты балқыту зауыты да салынуға тиіс емес пе? Бұл бір жағынан үнемді. Жеке мемлекет үшін де тиімді. Ал бізде қалай? Жаңағы қара мысты сонау Санкт-Петербургқа дейін апарып жүрміз. Бәрі тиімді-тиімсізіне қарамай-ақ, әкімшілік жүйесінің ақша санай білмейтін иесіздігі мен қырсыздығынан болды. Өйткені, ешкім де өзі шығарып, шығынданып жатқан жоқ. Бәрі өкіметтің мойнында... Егер сәл басқаша ойлап, нағыз қожайынның көзімен қарап, Балқаштың іргесінде мыстан прокат шығаратын, немесе сым жасайтын, кабель жасайтын тағы да басқа неше түрлі керекті бұйымдар жасайтын зауыттар ашса, зауыт өнімдерін сыртқа шығарып сатса, бағасы да жоғары болар еді ғой... Жоқ, баяғы "қол байлау, жол байлау" принципімен Балқаш мысы ышқынып, күшеніп, алысқа кетіп жатты. Республика тек шикізат шығаратын қоймаға айналып қала берді.

Мысалы, Соколов-Сарыбай кенбайыту комбинатын алайық, мұның да барлық өнімдері тікелей Оралдағы Магнитогорск комбинатына барады. Ал егеменбіз, шикізатымызды бермейміз дейікші, сонда қайда апарамыз? Магнитогорскіні тоқтатып қойсақ, ондағы 50 мың адам не істейді? Қым-қуыт, күдігі көп жүйе. Мысалы, өзіміздің Қарағанды металлургия комбинатына Лисаковскінің байытылмаған, аса кедей, ішіндегі металының құрамы да аз шикізатты алып келіп береді. Ал мына қымбатын сыртқа шығарады. Көрдіңіз бе? Екібастұзды алайық. 80 миллион тонна көмір шығарамыз. Соның 40 миллионы Ресейге кетеді. Әзірше сатсаң да сатасың, сатпасаң да сатасың. Өйткені бұл көмірді Ресейден басқа жаққа алып барар темір жол қатынасы жоқ. Не істейсің? Тоқтатасың ба? Онда "Шеп қорыған иттің" кебін кимейміз бе?! Оның үстіне бұл өзімізден артылғаны. Оны Украинаға да, Түркияға да, Қытайға да таси алмаймыз. Кеңес кезіндегі бір орталыққа бағынған жоспарлы құрылым бәрін бір-біріне байлап, матастырып, тәуелді етіп қойған.

Бұдан шығудың жолы бар ма? Бар. Біз оны қазір бағдарлап отырмыз. Мысалы, екі ферросплав зауытымыз бар. Хромды тек руда күйінде сыртқа

шығармай, осы екі зауытқа әкеп қорытып, тым болмаса қоспа ферросплав түрінде шығаруымыз керек. Сонда бағасы да басқа болады. Екінші жол, Соколов-Сарыбай комбинатының рудасын Қарағанды металлургия комбинатына бұру керек. Сонда ондағы өнімнің де өзіндік құны кемиді. Металдың бағасы төмендеп, бәсеке майданына ене алады. Сөйтіп өндірістің барлығын бері қарай бірте-бірте өзімізге бұрып алуға болады. Ол үшін уақыт керек, жаңа өндірістер салу керек. Бұл мәселе де ептеп дұрыс жолға түсіп келеді. Амандық болса, жақын арада Балқашта кабель шығарамыз.

Өндіріс технологиясын заманға бейімдеу керек. Айталық, Павлодардағы алюминий жасайтын зауыт тек қана шикізатты Новосибирскіге, Иркутскіге беріп отыратын. Ол жерден шикізат алюминийге айналады. Егер өзімізде зауыт сала қалсақ, қалай саламыз? Кеңес үкіметінен алған ескі бөлшектермен, жабдықтармен саламыз ба? Бұл тиімсіз. Олай болса артта қалғанымыз, қалған. Жылжуымыз қиын. Жаңа заманға ілесу үшін шетелдік инвесторлардың көмегі керек-ақ. Солардың құрал-жабдықтарымен жасау керек. Солай жасап та жатырмыз. Сонда ғана біздің өндірген затымыз дүниежүзілік саудаға шыға алады.

Н. Оразалин:

– Әлемдік кеңістікке шығудың қиындықтары да көп болар? "Ағайынның аты озғанша, ауылдастың тайы озсын" демеуші ме еді халқымыз...

Н. Назарбаев:

– Қиындық көп. Сол көп қиындықтың бірі – осы күні жалақы төлейтін ақшаның жетпеуі. Бәріміз білеміз, ақшаны шығарып отырған Ресей. Өз ақшамызды шығара қойсақ, бәрі орны-орнына келеді деушілер де бар. Ал шығара қойдық. Сонда әлгіндей алмағайып қарым-қатынастың арасында отырып, бір-бірімізбен қалай, немен есеп айырысамыз? Кіріс-шығысты қалай жасаймыз? АҚШ валютасымен бе? "Арқа еті – арша, борбай еті – борша" болып тұрған инфляцияның кезінде қате жүріс, асығыс қимыл жасау – елді орға құлатумен бірдей. Өз ақшамыздың айналымын қамтамасыз ететін тауар болмай, өйтіп тәуекелге баруға болмайды. Ақшаға жасалып отырған тосқауыл – қолдан жасалынып отырған дүние. Шынын айтсақ, Ресейдің басшылығының сөзі мен ісі кереғар бола бастады. Жоғарыдағылар төменгілерге сөзін өткізе алмайды. Тізгінді беріп қойып отыр. Кеше ғана біздің Премьер-министріміз Терещенко орынбасарларымен Мәскеуге барып, істің байыбына тағы да көз жеткізе алмай келді. Мәскеу біздің өндірістердің ақшаларын неге өткізбейді деген сауалға жөнді жауап ала алмаған. Бәрі уәдеге шебер. Ал жер-жерден, облыстардан жіберілген ақшалар банкіде қозғаусыз, Мәскеудің қақ төрінде зауыттарға жіберілмей жатыр. Бұл жараспайтын әрекет...

Н. Оразалин:

– Нүреке, осыдан туындайтын тағы бір сұрақ. Минскідегі кездесуде өзіңіз ұсынған "біртұтас сом аймағында" қалу жөніндегі концепцияңызға алып-қосарыңыз бар ма? ТМД елдерінің үкіметтері Қарағанды кездесуінде де, Ақмолада болған бас қосуда да ұғынысқан тәрізді еді ғой. Ал енді іс жүзіне келгенде тағы да басқаша болғаны қалай? Әлде бұл әрекеттердің тасасында біз біле бермейтін басқа мақсаттар бар ма? Ресей тарапынан жасалынып жатқан "үнсіз блокаданы" қалай ұғынуға болады? Астарында не жатыр? Артында кімдер тұр деп ойлайсыз?

Н. Назарбаев:

– Дұрыс сұрақ. Бірақ бұған төте жауап табу қиын. Манадан бергі айтқан жалпы саясат туралы болжамдардың ішіндегі біраз нәрсені қамтыған сияқтымын. Шынында да ТМД мемлекет басшыларының кездесіп шешетін мәселесі қақындағы сөздері бір болады да, ал жүзеге асуы әрқилы. Мысалы, қол қойған мәселелерімізді біз, Қазақстан, орындауға тырысамыз. Ешкімді ренжіткіміз келмейді. Өкінішке орай, Ресей, Украина, Беларусь басшылықтары тарапынан қол қойған қағаздардың көпшілігі қағаз күйінде қалады. Себебі оларда келісім аз. Мысалы, менің байқауымша, Ресейдің басында бірнеше өкімет бар сияқты. Әрқайсысының өз саясаты бар, Ельцин, Черномырдин мырзалармен қарым-қатынасымыз жақсы, Қазақстан жағдайын дұрыс түсінеді. Ресей үшін Қазақстан ең жақын дос мемлекет, сіздерден біз ештеңе аямаймыз, кеденді жаппаймыз, қарым-қатынасымыз ашық болады деп сөз береді. Кеше ғана телефон арқылы Ельцинмен сөйлескендегі сөзім де осы болды. Ал енді төменірек, үкіметтің басшысының орынбасарларына министрлерге барсаңыз, олар жүргізіп отырған саясатта ауытқу бар. Тоқтап тұрған Ресей зауыттары мен банкілерде қозғаусыз жатқан біздің ақшалардың айыбы дәл солардың мойнында. Әрине, қарыз туралы айтсақ, екі ел жағында да біраз қарыздың бары рас. Ресейдің зауыт-фабрикалары біздің зауыт-фабрикаларға 170 миллиард сомдай қарыз болса, біз де оларға 200 миллиардтай қарызбыз...

Менің ойымша, үкіметінен гөрі, Ресей аймақтарымен тікелей қарым-қатынас жасау тиімді секілді. Үкімет араласқан жерде саясат жүреді, ал саясат бар жерде өзіңіз айтып отырғандай "үнсіз блокада жасау" тәрізді бірдемелер болады.

Орыс ақшасының "тұтас сом аймағы да" осындай неғайбыл күн кешуде. Мұнда да басы түйіспей жатқан нәрселер бар. Әлі нақты нәтиже болмай тұр. Экономикалық одақ жөніндегі байсалды сөз, басалқы пікіріміздің алды тұманданып тұр. Жанға осы жағы батады. Мұның ақыры арандатуға апарып жүрмесе екен деп тілеймін. Ең ауыры сонда болады. Түптің түбі, ТМД-ның ыдырауы Ресейдің өзінің ішкі ыдырауына әкеп соғуы не ғайбыл. Бұл аса қауіпті нәрсе. Айналып келгенде, қай жерде қиянаттың қамытын киер халық.

Халықты ашындыра беруге болмайды. Бәрі өркениетті, екіжақты түсіністікте атқарылуға тиіс. Келісім-шарт болған жерде бөтен сөз болмауға керек. Мысалы, көршілес жатқан өзбек ағайындармен келісім-шарт бойынша, біз екі мемлекет бірігіп, кіріс-шығысымызды тең есептеп, сырттан алатын дүниелерімізді түгендеуге бет бұрдық. Аз да болса, жүгіміз жеңілдейтін түрі бар. Бірігіп отырып, көп қиындықтың алдын алуға болады.

Айта берсе, әңгімеге арқау болар сөз көп. Мысалы, біз Ресейден ұшақтар сатып аламыз. Амандық болса, Қазақ АЙР деген компания жасамақпыз. Егер Ресей бізге дүниежүзілік бағаменен өздерінің ескірген ұшақтарын беретін болса, онда оны алып қайтеміз. Одан да біз сол бағамен сол ұшақты басқа елдерден алмаймыз ба?! Комбайнды да халықаралық сондай бағамен Германиядан алуға болады. Астығымызды дүниежүзілік бағамен сатып, қажетті жабдық-техниканың қай-қай түрін де дүниежүзілік бағамен алуға болады ғой.

Н. Оразалин:

– Өзі де соған келе жатқан жоқ па?

Н. Назарбаев:

– Бүгін болмаса, ертең терезесі тең елдер қарым-қатынасы солай болуға тиіс. Тәуелсіздік алғанымызға бір жарым жыл ғана болды. Әрбір халықтың тарихын ойлап қараңыздаршы, аяғынан тік тұрғанша ондаған жылдар өткен. Әрине, халықтың ойын түсінем, тез болғанын қалайды. Не болса да тез бола қалса екен дейді...

Н. Оразалин:

– Нүреке, кешіріңіз, сөзіңізді бөліп кеттім... Біраз ағайындар, арасында экономист-ғалымдарымыз да бар, мана өзіңіз айтқандай, ұлттық валюта туралы жиі айтып жүр. Олардың пайымдауында ұлттық валюта құтқарудың жолы тәрізді. Әрине, қырғыздар мен ақшасын шығаруын шығарып алып, тұйыққа тіреліп отырған Украинаның жағдайын ескермей, таразыға салмай болмас. Дегенмен, осы ұлттық валюта қай кезде іске қосылғаны республика үшін тиімді? Және ол қандай жағдайда өзін-өзі ақтауы мүмкін?

Н. Назарбаев:

– Бұл ең бір өзекті мәселе. Ол жөнінде жоғарыда айтқан әңгімемде де тоқталдым. Ұлттық валюта тәуелсіздіктің бірден-бір жолы деген бір жағынан дұрыс, ал бір жағынан дұрыс емес. Украинадағы, Қырғызстандағы жағдайлар бізді де ойландыруға тиіс. Басқаларды да ойлантуға тиіс. Басқа республикалар да қам жасап жатуы мүмкін. Бізді де еш дайындықсыз, әшейін бос отыр деп халық ойламасын. Техникалық жағынан енгізу көп қиындық тудырмайды. Біз де дайынбыз. Мәселе онда емес. Өзіміздің ұлттық валютаны енгізгеннен кейін әлеуметтік-техникалық жағдайымыз көтеріле ме, жоқ па? Әлде Ресейдің рублі секілді инфляцияға ұшырап, біз де көш соңында

қаламыз ба, мәселе сонда? Қараңыздар, қазір не болып жатыр. Қырғызстан сомын енгізер-енгізбестен Ресей "беретін заттарымыздың барлығына АҚШ-тың долларымен төлейсіңдер" деген ультиматум қойған. Соның арқасында дүниежүзілік халықаралық қоғамдастықтан көмек ретінде келіп тұрған болмашы қаржыны енді қырғыздар Ресейден алған заттарына төлеп жатыр. Ал ол ертеңгі күні бітеді, сонда не болмақ? Бүйте берсе, сом құлдырап-құлдырап жоқ болады. Біздің жағдайымыз Қырғызстаннан да гәрі күрделі.

Айталық, мемлекеттің ішіндегі жүретін ақшаның көлемі болашақ Қазақстан сомына шаққанда қажеті шамамен 500 миллиард болады делік. Мемлекеттің ішіндегі қозғалысқа түсетіні. Ол 500 миллиардтың 300-і кәсіпорындар мен мекемелер арасындағы банкілер арқылы жүргізілетін айналым есебіндегі ақша, ал қалғаны қолда жүргені, яғни сауда-саттықта, дүкендерде, жалақы орнында болатын нақты ақша. Айталық, 250 миллиард деп. Осы 250 миллиардты өкімет тауарлар арқылы банкке қайтарып отырмаса жағдай қиын. Тым құрыса, соның 150 миллиарды қайтпай болмайды. Қолда қалған ақша неғұрлым көп болса, соғұрлым инфляция буындыра түседі. Сондықтан сандықта жатқан ақшаның мөлшерін барынша азайту керек. Нөлге жетсе ғана инфляция тоқтайды. Өйтпейінше, инфляцияның спиралы өсе береді.

Инфляция спиралын тоқтатудың екінші жолы – алтын резерві. Жаңағы өз ақшамызды түгел қамтамасыз ететін не тауар, не соншалық көлемде алтын керек, не валюта керек. Бұл қаржы институтының бірінші курс студенті білетін жәйт, дүниежүзілік тәртіп. Мен өзім ойлап тауып отырғаным жоқ. Ақшаның айналымы дұрыс болу үшін еш дефицит болмауы керек. Бұл – бір. Екінші мәселе – Қазақстан сыртқа көмір, темір, мұнай жіберіп жатыр. Сол мұнай мен темірдің орнына құрал-жабдық, қосалқы бөлшектер, комбайндар, тағысын-тағы қажетті заттардың бәрін сырттан алуы керек. Ешкім сөйлеспейтін ұлттық валюта кімге керек? Заттарға қандай ақша төлейміз? Алушылардың немесе берушілердің ақшасы мен біздің ақшаның арасындағы ауыстыратын бағыт (курс) қалай болады? Біздің бір теңгемен орыс рублінің ара-қатынасы қандай болмақ? Бір рубль қанша сом болады? Ол курстың барлығын анықтау үшін клиринг банкісі керек. Ол клиринг банкісі арқылы Ресеймен, Өзбекстанмен, т.т. елдермен күнілгері шартқа отыру керек. Қырғыз ағайындар бұны істемеді. Ағайын ел ғой, көмектестік. Бірақ ол көмекпен қаншаға барады. Міне, ұлттық валютаны енгізудің неше түрлі шарттары бар. Сондықтан өлшеп-пішіп, дер кезінде енгізу керек.

Н. Оразалин:

– Демек, бұл бағытта біраз жұмыс жүргізіліп жатқан болды ғой...

Н. Назарбаев:

– Иә. Өзірге өзіміздің алтын қорымызды, валюталық қорымызды жасап жатырмыз. Шетелдік инвесторларға неге есікті айқара ашып отыр дейсіз.

Оның үстіне инвесторларымыз сенімді, күшті елдердің өкілдері. Үміт те, сенім де жоқ емес. Ерте ме, кеш пе "Шевронға" кеткен мұнайдың қайтарымы болады. Ендігері біздің мұнайға капиталын салған шетжұрттық ағайындар өзімен бірге біздің де жағдайды қоса ойлайтын болады. Бізге келіп жатқан компаниялардың ішінде "Шелл", "Эксон", "Тоталь", "Аджип", "Бритиш Петролиум" тәрізді атақты компаниялар бар. Бұлар әлемдік тізімнің алғашқы бестігінде тұрғандар, қисапсыз миллиардтармен айналым жасайды. "Симекс" секілді бай компанияны металдарға салып жатырмыз. Жуықта менің қабылдауымда болған 65 жапондық кәсіпкерлердің президенттерімен де біраз келісімдерге жеттік. Осының барлығын аспай-саспай жасалып жатқан дайындық екенін жұрт білуі керек.

Н. Оразалин:

– Нұраға, ащы да болса шындық, ел өз тұрмысының түзелер күнін зарыға күтуде. Осы орайда қалың жұртты титықтатып бара жатқан көп себептің бірі – көкке шапшыған баға. Иә, инфляция... Талай мінберден айтып та жүрсіз. Оны қарапайым жұрттың бірі түсінсе, бірі түсінбейді.. Бағаны ырыққа көндіруге, тоқтатуға бола ма?

Н. Назарбаев:

– Қиын мәселе. Есінде болар, Қазақстан бұл процеске өз еркімен кірген жоқ. Амалсыз барды. Бұл жағдайға 1992 жылдың қаңтарында Ресейдің қысымымен барды. Әуелгіде біз өзара келісіп, іркіп келдік. Әңгіме 1991 жылдың қазанынан басталды. Мен ақылдасып жасайық, асықпаңдар деп, Ельцинді ұстап келдім. Ол кезде үкімет құлағында Гайдар бастаған жастар болды. Өмірдің ешқандай қиындығын көрмегендер... Гайдар кім? Ол еш уақытта аштықты көрмеген бала, атасы – атақты Гайдар, әкесі де адмирал Гайдар. Көзін ашқалы көргені: үлде мен бұлде – шетел, жақсы тамақ, жақсы киім. Ол біз секілді соғыстан кейінгі аштықтың дәмін білмей өскен адам. "Басы ауырмағанның құдаймен ісі жоқ". Жаңа, жас буын экономист-қайраткерлер, шетелде өскен ерке балалар бағаның жүгенін сыпырды да жіберді. Олар Америка, Франция моделін алдыға тартты. Кеңес Одағын жайлап отырған ұлттар мен ұлыстардың болмысын, түсінігін ескермеді. Ресей "шлюзді" ашып жіберген соң, біз де еріксіз бағаны жібердік. Әйтпесе алаң ашық жатқан шартты шекарадан Ресейдің іргелес облыстарына Қазақстанның арзан бағалы заттары жұтылып кету қаупі тұрды. Енді шекараның барлығын біз де жауып, кедендер қойып жатырмыз. Оңтүстіктен де, солтүстіктен де – әр-әр жерден. Ең болмаса мәшине, пойыз жүретін үлкен жолдарды қадағаламай болатын емес.

Әрине, нарық экономикасына көшкеннен соң түбінде бағаны бір жіберуіміз күмәнсіз еді. Нарыққа көшудің әлемдегі классикалық үлгісі, әр елдердің тарихи тәжірибесі бойынша баға түгел қоя берілген, бағаны тежесең, бәсеке болмайды. Қазір біз нанның бағасын ұстап отырмыз, ай

сайын 10-12 миллиард сомды бюджет есебінен толтырып отырмыз. Бұл жұртшылықпен қатар ауыл шаруашылығы қызметкерлерін уақытша қолдау. Түбі баға нанға да жіберіледі. Екіншіден, бағаны жібермес бұрын меншіктің 20-30 процентін жекешелендіру керек еді. Бұл жағдай бәсеке майданын ұстады. Ал бәсеке-жарыс болмаған жерде нарықтық қатынас ойдағыдай болмайды. Өйткені ынта жоқ. Ынта жоқ жерде құлықсыздық болмай ма? Жабайы түрде түсіндірер болсақ, кәдімгі көк базардағы баға жүйесі нарық жүйесімен ұқсас. Монополия басым жерде өндіріс тұншығады. Көп түрлі меншіктен қорықпау керек. Мысалы, металды Қазақстанда жалғыз Қарағанды металлургия комбинаты шығарады, немесе аяқ киімді жалғыз Жеңіл өнеркәсіп министрлігі шығарады. Мұндай жағдайда бұл екі салада қандай жарыс, бәсеке болуы мүмкін? Бірер аяқ киім фабрикасын өкімет меншігінен алып, жекешелендіруге күш салып едік. Ол да толық орындалмады. Сол себепті қоя берген баға шарықтап аспанға кетпей қайтсін? Бәсекеге түсіп, бірі іріксе, екінші меншік иесі де затын өтетін төмен бағаға сатар еді. Қазір ше? Монополист-өндіруші бағаны өзі қояды. Меншіктің түрі көбеймей, өнім молаймай, бағаны ірку қиын.

Енді сұрақтың тоқетер жауабына келейін. Иә, қазір Республикадағы жағдайды қиындатып тұрған баға факторымен санаспай болмайды. Бұл тығырықтан шығу үшін бағаны ғана емес, онда жалақыны да дәл бүгінгідей қалдыруымыз керек. Сонда ғана тұрақтылық болуы мүмкін. Бәлкім мен халыққа ашық шығып, осындай шараны қолдансам ба деп те ойлаймын. Бұл шараны әрі кетсе екі жылға жасау керек, әйтпесе бір жылға. Бір жылдың ішінде бағаны да, жалақыны да тежеуіміз мүмкін. Қазір біз дүкендердің 40 процентін жекешелендірдік. Олар енді мемлекеттің меншігі емес, жекенің меншігі. Жекешенің бағасын біз қалай тежейміз? Менің айтарым – халық жекешелендіру процесіне толық араласуы керек. Қалғып жүруге болмайды. Тежеу мәселесін өз валютамызды енгізген кезде жақсылап ойластыру керек.

Н. Оразалин:

– Осыдан шығатын ендігі бір айтпауға болмайтын тұжырым: ауыл мен қала арасалмағының бірдей еместігі. Оның үстіне ауылда жатқан ағайындардың самарқаулық психологиясы тағы бар, қысқасы, бұл салада, әлі де жекешелендірудің сылбыр жүріп жатқаны жанға батады. Жалпы ауылдың айлық табысы қаламен салыстырғанда төмен. Шаруашылықтардың көбі банкрот болудың аз-ақ алдында тұрған жайы бар. Ауылдарды аман сақтай отырып, ауыл тұрғындарының айлығын, табысын молайтудың жолдарын қалай қарастыруға болады?

Н. Назарбаев:

– Біз сияқты 35 – 40 проценті ауылда тұратын, ауыл шаруашылығымен шұғылданатын дүние жүзінде ешқандай мемлекет жоқ. Көп елдерде бұл

көлем әрі кеткенде 10 проценттен аспайды. Америкада 4–5 процент қана. Қысқасы, 10 процент халық 90 процентті асырайды. Біздің жағдай баяғы Кеңес Одағынан қалған психологияға бой алдырған жайбасарлық, жоспаршылдық, науқаншылдық ауылынан ұзай қойған жоқ. Ел мұндай шаруашылық жүргізу әдісінің тиімсіз екенін түсінер кез жетті. Заманның өзгергенін көру аз. Заманды меңгеру керек. Қарызға бата берсе де жылдың аяғында өкімет қарызын сызып тастайтын шаруашылықтардың күні өтті.

Қазіргі уақытта жалақы шығарған өнімге байланысты. Онсыз ешқандай экономика жұмыс істей алмайды. Мысалы, жаңағы айтқаныңнан шығады, егер де ауыл шаруашылығы шығаратын өнімдерінің бағасын олар өздері белгілемесе онда табысының түзелмейтіні анық. Оның үстіне жағармай мен жанармайдың, техниканың бағасы өсіп жатыр. Ауыл өнімдеріне де нарықтық сипат керек, бағаны тежеуге болмайды, жіберу керек. Сонда өндірістегі ақша ауылға қарай жылжиды. Сонда қала мен ауылдың арасалмағы түзеледі. Соған байланысты жалақысы да болады. Бұл мен ұсынар рецепт емес, нарық ұсынар үлгі, ақыл-кеңес.

Бір жағынан қойып отырғаның баяғы социализмнің сұрағы. Түсінемін, халықтың көкейінде жүрген сөз. Өздерің білесіңдер анада Жоғарғы Кеңесте бюджетті қарағанда ақшаны бір тиындап бөлдік. Сонда 54 миллиард сом көлеміндегі дотация ауыл шаруашылығына бөлінді. Нарық жағдайында бұл біздің ауылдағы ағайындарға жасап жатқан қамшы-сүйеуіміз. Мұндай азды-көпті сүйеулермен ауыл алысқа бармайды. Ауылда, селолық жерлерде шұғыл түрде жекешелендіруді жүзеге асыру керек. Сен жалақыны айтасың, ал мен басқаны айтар ем: сиырдың – 50 пайызы, жылқының – 40 пайызы, қойдың – 30 пайызы, шошқаның – 40 пайызы осы күні жекеменшікте. Мұндай нәрсе өмірде болып көрген жоқ. Картоптың – 60, сүттің – 40 пайызын жекеменшік шығарады. Есептеп көріңіз, оның ақшасын қосқанда қанша болады? Кім санайды? Оны неге біз ауыл-селоның табысына қоспаймыз?

Н. Оразалин:

– Кейбір жүн өңдейтін акционерлік қоғамдардың үстінен шағым айтушылар бар. Шаруашылықтардан жүнді арзан бағаға сатып алып, оны сыртқа валютаға өткізеді. Сол келген валютадан өндірушілер түк алмайтын көрінеді. Мұны қалай ұғуға болады?

Н. Назарбаев:

– Соны маған жазып беріңдерші?

Н. Оразалин:

– Шетелдік инвесторлар туралы сөз болды ғой. Оның керек екені даусыз. Бұл – түптің-түбі экономикалық дербестікке республиканы алып шығар жол. Республиканың әр-әр жерінде құрылған еркін экономикалық аймақтар бар.

Осындай аймақтарды пайдаланып, елімізге еркін кіре бастаған шетелдік азаматтар жиілей түсуде. Солардың бірі іргемізде жатқан ұлы елден жүздеп, мыңдап келушілер. "Көп қорқытады, көл жұтады" демеуші ме еді халқымыз. Жұртты алаңдатушылық болар...

Н. Назарбаев:

– Шетелдік инвесторлардың қажеті туралы өзің де орынды айттың. Инвесторларды ренжітіп алмауымыз керек. Біз ашық саясат жүргізіп отырған елміз, экономикамыз да, саясатымыз да ашық. Қарым-қатынастың қай түрінен де қорықпауымыз керек. Әр елдің өзінің заңы бар. Шетелдіктер де сол заңға бағынуға тиіс, мүлтіксіз орындауы керек. Біз Қытай Халық Республикасымен соңғы кезде көп қарым-қатынас жасай бастадық. Ел ішінде "келіп жатыр екен, тұрақтанып жатыр екен" деген әңгіменің бары рас. Бұл мәселе өкімет назарында. Ал жұмыстың жауапкершілігі біздің шекара қызметкерлері мен кеден қызметінің мойнында. Әрбір адамның аты-жөні, келу мақсаты, алып өткізетін заттарының тізімі – бәрі солар арқылы жүреді. Осы жағынан аса ұқыпты болу керек. Бізге есеп-қисабына ие бола алмайтын өткеліктің керегі не? Қысқасы, шекара қызметінің міндетін атқара алмаған өткелдерді жауапқа тарту керек. Талапты күшейту керек.

Қытай азаматтарының келгені туралы құжаттарды, олардың визаларын, мерзімін тексеріп, бәрін бақылауға алу керек. ТМД елдерімен шекараның жоқтығы бұл орайда көп іске кедергі тудырып тұр. Сыйластық артында – сенім, ал сенімнің қасында құрмет тұрмаған жерде саясат түзу болмайды. Сене тұрып, тексеру қадағалау міндет. Бұл саладағы қызмет осылай өрбуі керек. Іргелес жатқан ұлы мемлекетпен жақсы қарым-қатынас болу, дипломатиялық алыс-бөрісте, достық қатынаста болу қажет.

Н. Оразалин:

– Сырттан келіп жатқан ағайындар бар. Айталық былтыр Моңғолиядан елу мың адам келді. Биыл да өтіп жатқандар бар. Солар өтетін кеден Ресейдің Ташанта деген жерінде орналасқан. Біраз қиындықтар бар көрінеді, соны екі елдің өзара келісімімен реттеуге болмас па еді? Ол жақтан келген ағайындар бір кезде ары алып кеткен малымызды қайтып бері алып өтуге мүмкіндік болмай ма дегенді айтады.

Н. Назарбаев:

– Сыртта жүрген қазақтар өз Отанына оралса, ортамыз толса, басымыз көбейсе деген орынды сөз. Бұл тұтастыққа, елдікке апарары анық. Еліміздің тарихында былтыр бірінші рет қолымыз жетіп, тәуелсіз болғанымызды әлемге танытып, сыртта жүрген қандастарымызды кіндік жұртына жинадық. Бұл қазақтар үшін ғасырда бір болар оқиға. Шүкір. Елу мың емес, жалпы сырттан келген қазақтардың саны былтыр жүз мыңнан асып құлады. Сіз

айтып отырған елу мың тек Моңғолиядан келгені, жиырма төрт мыңы Ресейден, жиырма жеті мыңы Орталық Азиядан келді. Он төрт мың мына Кавказдан, Беларусь, Украинадан келді. Соңғысының қатарын біраз қызмет бабымен кеткендер де толықтырады. Ресей жағынан орыстар сыртқа көп көшіп жатыр деушілер де бар. Мұның бәрі бекер сөз. Біз де есеп жүргіземіз.

Қазақстанның жерінде бұған дейін 350 мың әскер болған. Енді бізге 350 мың әскердің керегі жоқ. Бізге соның 70-80 мыңдайы да жетеді. Сондықтан әскерде жүрген орыс, украин, беларусь т.б. ұлт өкілдерінің өз елдеріне барып, әскери қызметін сонда атқарамыз деп рай білдіргендерін жібердік. Оларды ешкім қуып шыққан жоқ, өз еріктерімен кетті.

Көші-қонға қатысты мәселелердің бәрі де "Көші-қон туралы" Заңмен реттелуге тиіс.

Моңғолиядан келген туыстар бізді дұрыс түсінсін. Басты байлық – атажұртта басымыздың қосылуы. Келгендерге мал беріледі, үй салып алуына ә дегенде бір жарым миллион сом несие ақша беріледі, жергілікті өкімет басшылары егер қолдарынан келсе ұзақ мерзімдік қайтарым қаржысын да береді. Әрине алғаш қиын болады. Бұл орайда да, өзіміздің тұрғылықты халыққа сәл кеңдік мінез керек-ақ. Бауырына тартып аяғынан тұрып кеткенше, алыстан келген ағайындарға жағдай жасауға болады ғой енді... ал кейде керісінше басқа емес, өзіміз бөлініп, бөлшектеніп, ренжіп, "қайдан келді", "бәленнен келген, түгеннен келген" деген сөз айтып, алалайтынымыз бар. Бұл жарамайды. Мысалы, Шығыс Қазақстанда жүргенде: бұлар бізге бейімделмеген, мал баққаннан басқаны білмейді деген сөзді естігенім бар. Моңғолияның тұрмысы мен біздің тұрмысты салыстыруға болмайды, тіпті қытайда тұратын қазақтармен Қазақстанның ауыл шаруашылығында қазақтардың жағдайын салыстыруға болмайды. Ұлттың жан жарасын жазу үшін уақыт, ынтымақ керек. Келген қазақтардың ұрпағы бізбен қоян-қолтық араласу үшін де осы ескі фактор аса қажет. Бұл орайда, көмек көрсету, демеп жіберу алдымен өз халқымыздың міндеті.

Ресей кеденінде бірен-саран жүгенсіздік кездескен де шығар. Ал жаппай келеңсіздіктің болуы мүмкін емес. Біздің Ресей үкіметімен де, Алтай өлкесімен де келісіміміз бар. Ал малдарын бірге алып өту туралы келісімге келе бастадық. Аманшылық болса, Моңғол өкіметінің шақыруы бар, жақында Моңғол министрі мен елшісін қабылдадым. Оларға да айттым. Малды тартып алуға болмайды деп. Қазір малымен жіберіп жатыр. Бірақ ол жақтың малын айдап әкеліп, Семейдің, Шығыс Қазақстанның ет комбинаттарына өткізіп, иелері бірден ақысын алып жатыр. Немесе өткізген малының орнына басын түгендеп, шаруашылықтардан мал алуына да болады. Шығысқазақстандықтар осылай істеп жатқан көрінеді. "Жұмыла көтерген жүк жеңіл", келіп жатқан ағайындарға әкімшіліктер де, шаруашылық басшылары да, жаңа-жаңа бой түзей бастаған жеке кәсіпкерлер де көңіл аударулары қажет. Міне, қазір баяғы ауған соғысынан қашып, Иранды паналаған қазақтарды ата

жұртқа өткізудің мәселесін шешіп жатырмыз. Мен Ниязовқа хат жаздым. Әзір-жауабы кешеуілдеп тұр.

Әнеугүні әдейі Түркіменстанға барғанда Президентімен келіскенмін. Ираннан соларды бері өткізу – басты мақсат. Қарақалпақстаннан, Өзбекстаннан келіп отырған ағайындар қаншама. Тек бір айтарым, бұл ағайындардың бәрі оңтүстікке қабыса береді. Оңтүстіктің жері де тарлау, құнары да аздау. Неге екенін қайдам, Арқаның кең-байтақ даласына қарай жылжығылары келмейді... Бұл мәселе бойынша қазір Еңбек министрлігі арнайы шұғылданып отыр.

Н. Оразалин:

– Осы көші-қоннан шығатын тағы бір сауал: сырттағы қазақтарға азаматтық беру туралы Заң қабылдадық қой. Мемлекеттер арасындағы келісім бойынша солардың азаматтығын бекіту жағы кешеуілдеп жатқандығы туралы көп хаттар аламыз. Сіз былтыр қазақтардың құрылтайында бірнеше азаматқа паспорт бердіңіз. Сол көрініс көп отандастардың көкірегіне сәуле ұялатқан секілді еді...

Н. Назарбаев:

– Әрине, шетелдік бауырларымыз екі жаққа бірдей азамат болуға заң жүзінде құқылы. Бірақ бұл мәселенің екінші жағы бар. Ішімізде басқа ұлт өкілдерінің де бар екенін неге естен шығарамыз. Бұл мәселеде абай болу керек. Олар да екінші жұрттың азаматы болғылары келеді. Жалпы, Біріккен Ұлттар Ұйымында да қос азаматтықты колдай бермейді. Бұл мәселе елдің ішіне іріткі салады деп есептейді. Айталық, қылмыс жасаған адамды қай елдің заңымен соттау керек? Әскерге де кімнің заңымен шақыру керек. Сұрақ көп. Шешуі жоқ. Сондықтан, біріншіден, Қазақстанның азаматтығын аламын деген кісі бізге арыз жазуы тиіс. Екіншіден, екі мемлекеттің арасында ол жөнінде келісім-шарт болуы керек. Қазақстанның азаматтығын алайық деп отырған елдің саны жүз мың, екі жүз мың адамнан асып жатса, бірсәрі, он адамға бола мемлекетаралық шарт жасаймын деу күлкілі ғой. Ең бастысы, шетелде жүрген қазақтардың Отаныма көшемін деген өз ынтасы болуы керек. Әрине, оларды түсінуге болады: үй-жайы, бала-шағасы бар дегендей, сол жақта ел болып, жұрт болып сіңісіп кетті... Келу-келмеу әркімнің өз билігінде. Дегенмен тарихи жағдай әзірге бізге қызмет етіп тұрғанда ойлау керек шығар...

Н. Оразалин:

– Әсіресе түркиялық қазақтар жиі сұрайды.

Н. Назарбаев:

– Көп емес, бірен-сараң. Оны жеке келісіп те шешуге болады. Енді менің білетінім, Қытай Халық Республикасы болмаса, басқа елдердің ешқайсысы

да қазақтардың қайтуына қарсы емес. Өзбекстанның өзі кедергі жасап отырған жоқ.

Н. Оразалин:

– Бізде ел басқару үлгісі әлі толық қалыптасып, бір ізге түсіп біте қоймағаны белгілі. Бұл көрініс әсіресе аудандар мен ауылды жерлерден байқалады. Конституцияда көрсетілген өкіметтің үш тармағын аудан деңгейінде сақтау өзін-өзі ақтап келе ме? Қалай ойлайсыз?

Н. Назарбаев:

– Иә, Ата Заң – Конституция қабылданды. Ел басшысы ретінде, Конституцияны дүниеге әкелген Комиссияның жетекшісі ретінде, әрі-беріден соң Конституцияның авторы ретінде елдің барлығын Ата Заң талаптарын орындауға шақыру – міндетім. Соны, ең алдымен өзім орындауым керек. Азат елдің алғашқы Ата Заңы! Кемшілік жоқ дей алмаймыз, бар, бірақ оның бәрін болашақ түзетеді. Сол кемшіліктердің ең үлкені де осы өкімет құрылымына байланысты. 85-ші жылдан басталған демократияның "буымен" біраз жерге бардық қой. Қазақстан үшін де дәл осы үлгі керек пә, жоқ па, ол жағын ешкім түбегейлі ойламады. Енді міне, бір жарым жыл ішіндегі аздықөпті тәжірибені екшеп қарасақ, біз көп нәрсені дұрыс жасамаған сияқтымыз?

Мемлекет біреу, мақсат біреу. Ал басшылық неге үшеу болуға тиіс? Мемлекет біреу болған соң, оның басшысы да, өкіметі де біреу болуы керек емес пе?! Үш билік – өкіметтің үш тармағы. Бұл әсіресе, Қазақстан тәрізді жас елге аяғынан тұрып кету үшін керек. Тәртіп бар жерде бәрі болады. Мемлекет те, демократия да. Жалпы Қазақстанды мына тығырықтан күшті атқару өкіметі ғана алып шыға алады. Өкінішке орай, біз осыған жете алмай келеміз. Атқару өкіметінің "әлсіздігінен" өндірістің тізгінін жіберіп алдық. Кім ойына не келсе, соны істеуге әуес. Зауыттардың директорлары "әй" дейтін әже, "қой" дейтін қожа жоқ, зауытты өзінің жекеменшігіндей сезінеді. Республика байлығын талан-таражға салып, өнімін оңды-солды қуалайтынды шығарды. Ауыл шаруашылығында да кейбір азаматтар бүкіл халықтың малын алдына салып айдап, өз жекеменшігіндей көретінді шығарды. Анығын айтқанда, мұның бәрі асыра сілтеу, астамшылық. Менің айтарым, атқару өкіметін нығайтпай, істің оңға басуы қиын. Атқару өкіметі мықты болған кезде мемлекет те мықты. Мен бұл арада ешқандай шексіз билік туралы айтып отырған жоқпын. Парламент атқарар қыруар міндетті де, сот өкіметі жүргізетін үшінші тармақтың билігін де атқару өкіметі орындай алмайды. Оны орындаудың керегі де жоқ. Онда демократия емес, диктатура болады ғой. Қиын-қыстау жағдайлар алдымызда көп. Өтпелі кезеңнің қыл көпірі де әлі алда.

Бүгін Қауіпсіздік кеңесінде қылмыскерлермен күресу мәселесін қарадық. Егер дәл осылай осы "бассыздықпен" кете беретін болсақ, көп ұзатпай үкімет

қылмыскерлердің қолына өтіп кетуі мүмкін. Айталық, жергілікті жерде өкілетті билік жеке, атқару билігі жеке, сот билігі жеке болды делік. Сонда бүкіл халық сайлаған Президенттің өкімін кім орындайды? Бәсекеге түскен үш билік үш жаққа тартпасына кім кепіл? Өкімет билігінің үш тармағы деген дұрыс болар. Президент Конституцияға мүлтіксіз бағына отырып, биліктің үш тармағынан сәл де болса жоғары құқыққа ие болуы керек. Сонда ғана елде тәртіп болады. Сонда ғана Конституция да, қабылданған басқа заңдар да жұмыс істейді.

Тарихтан асқан кемеңгер жоқ. Қиналғанда адамзат баласы қашанда өз тарихының сабақтарына жүгінеді. Ой жүгіртіп көріңіздерші, біздің ел өзінің басып өткен жолында билерінің тегеурінді үкіміне құлақ асар хандарға, сұлтандарға, немесе Саяси Бюроны тыңдайтын бірінші хатшыларға бағынып келген ғой. Бірден сол қалыптасқан үлгіден бас тартып, халықтың үйрене қоюы екіталай, демократияның американдық, француздық үлгілеріне көшеміз деу "асыра сілтеу" емес пе?! Біздің қазіргі жасап жатқан істеріміз Францияда 1798 жылғы революциядан басталған. Америкада басталғалы 280 жыл болды. Ал біз бас аяғы бес жылдың ішінде "демократияшыл" бола қаламыз. Менде де қателік кетті, елде де қателік болды. Мойындау керек, біз осыған дейін көбінесе Ресейдің істегенін қайталап келдік. Шындап келгенде, Ресейдің, Украинаның, Польшаның жағдайын Қазақстанмен, қазақ халқының жағдайымен салыстыруға болмайды ғой. Бұл арада мен әсіресе ұлттық психологияда жатқан айырмашылықтарды айыра бөліп айтар едім. Бұл – ойланатын мәселе.

Ойлаңыздаршы, ауылға депутаттардың керегі бар ма осы? Ауылдық Кеңестің сессиясы түбегейлі бір нәрсе шешеді дегенге кім сенеді. Бұл құрылым ауылға алауыздық пен амбицияны өрістетуге ғана қызмет етуі мүмкін. Оның үстіне сол депутаттарыңыздың ырың-жырыңсыз жинала қоюы да қиын. Менің пікірімше ауылды басқаратын халықтық жиын, не конференция болуға тиіс. Халықтық жиын өз өкімін сайлауы керек. Ол өкімді ауданның өкімі ұсынуы міндетті. Өкімшіліктің жанында қызмет істейтін екі-үш адам болса жеткілікті. Шенге, шекпенге таласушылар да аз болады. Ал қазіргі жағдайда ауылдық Кеңестің төрағасы өз алдына бір би, колхоздың бастығы мен совхоздың директоры өз алдына бір би. Алғашқысы кейінгі тыңдағысы келмейді, аудан өкімшілігіне бағынғысы келмейді. Ұзын сөздің қысқасы, бірін-бірі мойындағысы келмейтін, біріне-бірі құлақ асқысы келмейтін мұндай құрылым нарықтық байланыстардың кезінде ауылға, ауданға, ел-елге, жер-жерге қолбайлау болары анық. Облыстарда, аудандарда болған кездесулерде осы ойымның растығына талай көз жеткіздім. Соңғы бір кездесулерде Алматыдағы қалалық, аудандық Кеңестің басшылары маған осы тұрғыдағы ойларын жасырмай, бүкпей ашық айтты. Олар өздерінің қол қусырып қарап отырғылары келмейтінін, шаршап-шалдығып жұмыс істегілері келетінін білдірді. Кейбіреулері өндіріске жіберіңіз десе, енді біреулері басқа жұмыс беріңіз дейді. Бәрі де білікті, белді

мамандар. Шамасы, өздерін ұятты, айыпты сезінетіндей. Бұл тұста да мән беретін, назар аударатын ел басқару үлгісінде ақаулық бар. Сол ақаулықтың орнын толтыру үшін басқа бір үлгі табу керек.

Н. Оразалин:

– Шымкентте Алғабас ауданында біз айтып отырған үлгі бар екен: ауданның әкімі де, төрағасы да бір адам көрінеді.

Н. Назарбаев:

– Дұрыс. Аудандағы билік бір қолда болғаны қолайлы. Мен бұл арада Кеңестерге қарсы шығайын деп отырған жоқпын. Жалпы Кеңес деген ұғым сүйегімізге сіңіп кеткен нәрсе ғой. Әйтпесе, түптің түбінде нарықтық қатынастар ел басқарудың бұл үлгісін ығыстырып шығаруы мүмкін. Ондай жағдайда муниципалитет болуы керек шығар, мысалы, қалада, ауданда халық сайлаған депутаттар 25-30-дан аспауға тиіс. Ал облыстарда әрі кетсе 40-тың төңірегінде болғаны жөн. Олар негізінен ауданның, қаланың, облыстың бюджетін бекітеді. Ал әкім сол алқалы органның төрағасына емес, тікелей өзіне есеп беріп отыруы ләзім. Муниципалитет әкімге қатысты өз ойларын Президенттің алдына қойып отырады. Яғни әкім жұмысының барысынан объективті хабар береді. Егер әкіміміздің жұмысы қанағаттанғысыз болса, онда муниципалитеттегі дауыстың үштен екі бөлігін жинай отырып, олар әкімді қызметтен кетіру жөнінде мәселе көтеруге болады. Осының өзі әкімде шексіз биліктің жоқтығын байқатса керек. Сонда бұдан шығатын қорытынды – аудандағы басшылықтың пирамидасында әкім тұрады да, қалған тармақтары аудандық биліктің тұтастығына, бірізділігіне қызмет ететін болады.

Қазақстан үшін облыстағы, аудандағы ең жоғарғы басшы әкім болғаны ыңғайлы. Біріншіден, әкім Кеңеске есеп беріп отырса, екіншіден, оны Президент тағайындаса тиімді. Жоғарғы Кеңес осы мәселені тез арада шешіп бергені жөн болар еді.

Н. Оразалин:

– Нарыққа бейімделіп жатқандар негізінен 20 мен 40-тың арасын аралаған жастарымыз. Бір-ақ осы бейімделіп жүрген жастардың қимыл-іс әрекетінде жабайылық, кейде тұрпайылық сипаттар басымырақ секілді. Бизнес пен іскерліктің нағыз мәдениетті үлгілерінен алыста тұрғандаймыз. Елдің біразы жаппай коммерцияға бет бұрып, өндіріс жағы титықтап қалған сыңайлы. Осы тұрғыда жастарға не айтар едіңіз?

Н. Назарбаев:

– Иә, жастар нағыз нарық экономикасын оқып-үйренуі міндет. Мен ресми сапарлармен шет елдерде жүргенде әр мемлекеттің басшыларымен

жастарымызды бизнеске, нарыққа оқытуға келісіп жүрмін. Қазірдің өзінде бес мыңға тарта жастарымыз шетелде оқып жатыр. Бір Түркияның өзінде мыңнан астам жастар тәлім алуда. Сондағы мақсатымыз не дейсіздер ғой? Әлгі өзің айтып отырған жабайы қимылдардан жастарды құтқару. Бұл – бір. Екіншіден, өтпелі кезеңдегі қашықтықты шұғыл қысқарту үшін бізге кадрлар керек. Соны тез шешу мақсатында жұмыс істеудеміз. Делдалдық деген ұғым қазақта бұрыннан бар. Оны кеңес дәуірінде "спекуляция" деп келдік, қылмысқа санадық. Өркениетті елдерде, мәдениетті бизнеске бой алдырған елдерде мұндай ұғым жоқ. Біздің жастарымыз осыны ұғуға тиіс. Сайып келгенде, бизнес тек жеке бастың ғана қызығын күйттемей, ұлттың, халықтың, тұтас мемлекеттің мақсат-міндетіне жұмыс істеуге тиіс.

Нарықтық қатынастардың елегі бүгін болмаса ертең бар нәрсені өз орнына қояды. Көше-көшені бойлап алыпсатарлықпен, делдалдықпен ақша тапқан жігіттер ертең нағыз бизнесмен болса бір сәрі, бола алмаса су түбіне кеткені. Өйткені олардың азды-көпті тапқан ақшасы үлкен айналымға түсіп, өндіріс көзін көркейтуге жұмсалмаса, бір күні банкротқа ұшырауы хақ. Миллиондардың күлі бір-ақ күнде көкке ұшуы мүмкін. Ал көзін тауып жұмсалмаған ақша қолынан іс келетіндердің қолына барып түседі. Бұл барлық мемлекеттер басынан өткерген нарықтық қатынастардың заңды үлгісі. Жастарға айтарым – білімді, білікті, сауатты, шынайы бизнеспен шұғылдану керек. Табысты өндіріске, шаруашылыққа бағыштаған дұрыс. Сол арқылы әрқайсымыз тәуелсіз республиканың түтіні түзу болуына, мәртебесінің жоғары болуына қызмет етеміз. Себебі, әр адамның қандай болмасын қасиеті де, байлығы да түптің түбі мемлекеттің байлығы болып саналады.

Н. Оразалин:

– Нұраға, рухани байлық та ұлттың ең үлкен байлығы емес пе?

Н. Назарбаев:

– Оған ешкімнің дауы жоқ.

Н. Оразалин:

– Ендеше, тағы бір орайы келген сұрақты айтуға рұқсат етіңіз. Тәуелсіз елдің ақпараты да тәуелсіз болуға тиіс деп ойлаймын. Бізге яғни Қазақстанға келіп түсетін ресми хабарлардың дені әлі күнге Ресей ақпарат құралдары арқылы келеді. Былайша айтқанда, біздің газеттер Мәскеу призмасы сындырып тарататын хабарларды ғана басады. Бұл – тәуелсіз ақпараттың дамуына үлкен кедергі. Осы кедергіден құтылудың жолын іздеу керек. Мысалы, елшіліктер құрамында бір-бір журналист ұстап отырып, тым құрыса "Егемен Қазақстан" немесе "Казахстанская правда" секілді басылымдардың талабынан шығуға болар еді ғой.

Н. Назарбаев:

– Бұл – дұрыс көтеріліп отырған мәселе. Шешімін де өзің айтып отырсың. Елшіліктердің ішінде ақпарат құралдары жөнінен бір-бір кеңесші ұстауға әбден болады. Ол кеңесшілер негізгі қызметімен қатар журналистік міндетін де атқарып отырар еді. Бұны тек газет, журналдармен ғана шектеп қоймай, басқа да ақпарат құралдарына, атап айтқанда, эфирге, теледидарға да пайдалануға болады. Әрине, бұның бәріне қаражат керек, уақыт керек. Оны да шешеміз аманшылық болса. Өркениетті елдердің әдіс, айласын толық игеріп, аман болса өз пайдамызға жұмсаймыз. Сонда нағыз тәуелсіз, демократиялық рухтағы ел боламыз.

Н. Оразалин:

– Ел аузында Президент Назарбаевтың өзі мықты, күндіз-түні жанын салып жұмыс істейді. Бірақ төңірегі, яғни "командасында" жүрген адамдар нашар дегенді айтады. Осы жөнінде не дер едіңіз?

Н. Назарбаев:

– Мұндай сөзді ауық-ауық мен де естимін. Басшылары мықты боп, қосшылары нашар болған көш мықты көш емес. Басшысымен бірге қосшылары да мықты болған жерде ел ісі оңға басады. Рас, кейде тиісті жұмыстарға байланысты қатты ренжитінім де, көңілімнің көп іске толмай жүретінін ашық айтатыным да бар.

Өткен жолы мен үкімет мүшелерінің біразын дәл осындай тұрғыдан қатты сынға алдым. Бұдан олар түк жұмыс істемей отыр екен деген қорытынды шықпауы керек.

Реті келгенде айта кетейік, сіздер ақпарат құралдары үкімет адамдарының жұмысын жан-жақты таратып айта алмай жататындарыңыз да бар. Халық көргенін, естігенін айтады. Мысалы, үкімет құрамындағы кейінгі өзгерістерге толық баға берілмеуі соның айғағы. Келгендердің ішінде сергек, білімді, білікті болып жатқан құбылыстарға жаңаша қарай білетін мамандар бар. Солар жөнінде неге келелі сөз қозғауға болмайды? Мен мұны "кемедегінің жаны бір" деген ескі қағида тұрғысынан айтып тұрған жоқпын. Өз пікірім, өз көзқарасым – осы.

Әрине, қатар жүрген қызметтес серіктерім туралы жылы ықылас, лебіздерді көлемдірек етіп айтуға да болар еді. Бірақ ол әңгіме кеңірек тоқталуды керек ететін болғандықтан, сөзімді осы арада тоқтатқанды дұрыс көріп отырмын...

Әңгіме төркінін тағы да ақпарат құралдарына бұрғым келеді. Біздің журналистеріміз де кейде Ресейдің журналистеріне еліктеңкіреп кете ме деймін? Түзу жерде шоқырақ жасап, ашық күнде ақ дауыл орнатып жатады. Соның бір мысалы, Президент пен Жоғарғы Кеңес арасынан, қиыннан қиялап жүріп, "проблема" тапқысы келетіндіктері. Мәскеудің сайысын Алматыға

әкеліп қондыруға ұмтылатын ыңғай танытады. Бұл дұрыс емес. Біз бөлісе алмайтын ештеңе жоқ. Әркім өз орнында отырып, өз міндетін атқарғанда ғана республикада тыныштық та, саяси тұрақтылық та болады. Кемшілік кімде жоқ дейсің. Бірақ тырнақ астынан кір іздеп, болмашы жерде бордай тозып, үгіліп, өзіңді де, елді де қажағаннан сақтасын. Өзіміз өзара тіл табыса алмай өзеуресе жанжалдасып жатсақ, кім болғанмыз, не болғанмыз? Қандай болмасын даудың түбі жақсылыққа апармайтынын көріп-біліп келеміз. Дауы таусылмайтын елдің жауы да таусылмайды. Ал жаудың ең үлкені, ең қиыны – ынтымақ үшін ымыраға бара алмау. Соны естен шығармау керек. Бұл үлкеніміздің де, кішіміздің де, қолында билігі бардың да, билігі жоқтың да, елім деп еңіреген кез келген ердің ұраны болуға тиіс.

Нұрлан, мен мұны неге айтып отыр дейсің. Президент болғасын айтуға тиіс деген ойдан кім-кім де аулақ болғанын қалаймын. Баяғыда Абылайды хан етіп көтеретін бір ұлы жиынның тұсында ел Қабанбай батырдан хандықтың тағына кімді көтереміз, кімді қолдаймыз деп сұрағанда Қабанбай тұрып: "Басшы біреу болуы керек, басқасы басшыға тіреу болуы керек" деп жауап берген деседі. Неткен кемеңгерлік десеңізші! Мұны бабаларымыз бекер айтпаған ғой. Міне, тарих доңғалағы бізді тағы да қиын-қыстаудың кезекті сынына әкеліп салып отыр. Ынтымақ пен бірлік елдің ұранына айналып отыр. Сол дана қарттарымыздың сөзіне жүгінбеске болмайды. Дамудың жаңа сатысына көтерілген жиырмасыншы ғасырдың соңындағы Қазақстанға ел билеудің осындай бір үлгісі керек. Халқым маған сенсін. Мен ешқашан Президенттік билеуді өз ұпайымды түгендеуге, өзгенің рухын жаншуға, өз мәртебемді асырып, өзгенің намысын басуға жұмсамаймын. Оның үстіне әлемдік өркениеттің кеңістігіне бет түзеген де-мократиялық елдің өмірін жеке басқа табынудың қара түнек орманына айналдыруға қарсымын. Оған менің жаным да, рухым да, мінезім де, болмысым да қарсы. Өтпелі кезең бізден осындай ордалы мақсатқа жүгінуді, соған жетер жолда бірігуді керек етеді. Төңірегіне қаһары мен зерін орынды-орынсыз шашып, кішігірім диктатура орнатқысы келетін әкім-қаралармен, басшысымақтармен біздің жолымыз қосылмақ емес. Осының бәрі өтпелі кезең ауыртпалығын басынан кешіп отырған егемен елдің, тәуелсіз жұрттың ел тізгінін ұстағандарға қояр талабы. Басты мұрат та, мақсат та сол игілікті жолдағы талап биігінен шыға білу.

Н. Оразалин:

– "Өнерсіз халық – тұл", деген халқымыз. Өнер мен әдебиет ұлттың айбары, жалы, өресін танытар мінезі мен ертеңін аңғартар қазынасы секілді. Әрі-беріден соң бұл ұғымдар ұлттың өзін-өзі сақтауының кепілі емес пе?! Нарыққа көшкен Қазақстанның жағдайында өнеріміз қағажу көріп қала ма деген қобалжу бар. Әсіресе ұлттық мәдениеттің ертеңгі жүгін көтерер жастарымыз бір әбдіреу үстінде жүргендей.

Н. Назарбаев:

– Түсінем. Бұл маған бірінші рет қойылып отырған сұрақ емес. Бұл сұрағыңның жауабын талай үлкен мінбелер мен жиындарда айтып келемін. Өнерсіз елдің өрісі тар екені рас. Әсіресе бұл оңы-солын енді-енді ажыратып, әлемдік алып кеңістікке жаңадан шыға бастаған қазақ жұрты үшін, қазақ этносы үшін мәдениет пен әдебиет өзін сақтаудың, өткенін қызғыштай қорудың, әдет пен салт-дәстүрлерін өлтіріп алмаудың, ұлтты, халықты ертеңге аманаттаудың бірден-бір жолы. Дегенмен, ұлтты сақтаудың факторы тек қана рухани дүниелеріміз емес екені де көпшілікке мәлім. Саяси біліктілігіміз, экономикалық дербестігіміз халқымыздың ой-санасын, болмысын танытар ірі факторлар екенін де ұмытпауымыз керек. Осы үш ұғым терең тамырлы байланыста болуы керек. Өмір тек ақша санаудан немесе елшіліктерде болатын саяси ойындардан тұрмайды. Өмірдің қарапайым халыққа ең өтімді бір қыры – ән мен күй, сурет пен би, театр, эстрада, кино тәрізді рухани дүниелеріміздің дәреже-деңгейі. Мен ұлтты танытар үш бірлікті, этностың мүмкіндігін байқатар үш түрлі кредоны тек осы тұрғыдан айтып отырмын.

Шынын айту керек, Жазушылар одағының мүшесі болып келе жатқан 600 жазушының бәрі бірдей дарынды, керемет деп айтуға болмайды ғой. Олардың ішінде асқан дарындылары да, орташалары да, әйтеуір қалам ұстап жүргендеріне мәз болып қара көбейтіп жүргендері де бар. Бізге керегі – шын дарындар. Нарық қол-аяғымызды қалай қыспасын, мемлекет өзінің талантты ұлдары мен қыздарын, нағыз әдебиет пен өнерді жалғайтын тарланбоз жүйріктерін қолдауға, қорғауға міндетті. Айталық, Америка секілді ұлы мемлекетте әдебиеттің ары мен абыройын ту етіп көтеріп келе жатқан нағыз жазушылардың саны бес-алтыдан аспайды. Бірақ жазушымын деп басқа әр түрлі кәсіптердің қорығында жүрген әуесқойлар онда да көп. Мұндай мысалды өркениетті елдердің кез келгенінен табуға болады. Менің бұл арада айтып отырғандарым өзінің қаламының қуатымен атағын әлемге жая білгендер ғана. Осыны айтсам кейбір ағаларымыз ренжиді. Ерте ме, кеш пе бізге кеңес кезінің кер жалқау психологиясынан арылуға тура келеді. Әрине, әлемнің барлық елдеріндегідей мәдениетті мемлекет есебінен қаржыландыру бізде де болады. Бұл арада қаржыландыру объектісіне музей, театр, концерттік мекемелер мен кино өнеріне байланысты мемлекеттік мекемелер кіреді. Бұдан өнер адамдары баяғыдай қарап жүріп, қаражатқа кенеледі деген алдамшы пікір тұмауға керек.

Конституция талаптары азаматтарымыздың бәріне ортақ. Шығармашылық салада еңбек етіп жүрген елінің, халқының мерейін көтере білген біртуарлар қашанда қолдау табары ақиқат. Сәті келгенде айта кетейін, бізге жалпы мәдениетті қорғаудың бір үлкен қоры керек. Маған келіп жүретін шығармашылық одақтардың басшылары да ауық-ауық осындай ой айтып кетеді. Сол ойды ой жүзінде, сөзді сөз жүзінде қалдырмай іске асыру үшін қимылдау керек болар.

Осы орайда мен мынаны атқарамын деуші ойы анық, көкірегі ашық, өнерлі, өрелі, ұйымдастыру қабілеті сергек жігіттер болса қолдауға біз дайынбыз. Бұл да өзің айтқан өнер мен мәдениеттің, әдебиеттің қабағына кірбің түсірмейтін, нақты қимыл-әрекеттердің бірі. Қашанғы мемлекеттік бюджеттің қалтасына көз сатып отыра береміз. Өсіп келе жатқан жас бизнесмен, жаңа кәсіпкерлер баяғының демеушілері секілді есепсіз көмек көрсетуге ұмтылғандары ләзім. Бұл да ұлтжандылықтың айғақты сипаттарының бірі.

Н. Оразалин:

– Сіздің ұлы Абай атындағы халықаралық қордың құрылуы рәсіміндегі сөйлеген сөзіңіз ел есінде. Осының өзі бизнесмендер мен кәсіпкерлерімізге айтулы үлгі-өнеге емес пе. Әйтпесе шетелдік басылымдардан жеке өзіңізге келген гонорар есебінен қорға құйылған жүз мың доллар мына аласапыран заманда түптің түбі өзіңізге, отбасыңызға, балаларыңызға неге қажет болмасын.

Н. Назарбаев:

– Менің балаларым мен ертеңгі ұрпағыма Абайдан артық, Абайдан ұлы, Абайдан киелі ұғым болмауға тиіс.

Н. Оразалин:

– Нұраға, әңгімені Ордабасыда елімізді, халқымызды араға үш жүз жыл салып барып, қайта бір сүттей ұйытқан елдік жайлы толғанысқа толы әңгімемен бастап едік. Сөзімізді сонымен аяқтайық.

Н. Назарбаев:

– Әуелі нарық экономикасын ұғындыру үшін ұлттық бағдарлама мен дағдарыстан шығу бағдарламалары жөнінде бір-екі ауыз сөз айта кетейін. Маған келіп түсіп жататын қарақұрым хаттар мен сұрақтардың ішінде жекешелендіруге қатысты алаңдайтындары аз емес. Әсіресе, ауылды жердегі ағайындар болып жатқан мемлекет мүлкі бөлісінен сырт қалып қалмаймыз ба дейді. Олардың ойынша, бар байлық қалада жатқан секілді. Жоқ, олай емес. Ұлттық бағдарлама мәреден шығу теңдігін қатты ескерілген.

Жылдың екінші жартысынан бастап, жаппай жекешелендіру жүргізіледі. Алдымен құрамында 200 адамға дейін жұмыс істейтін мекемелердің барлығы аукциондық саудаға түседі. Ақшасы бар жекелер мен жеке ұжымдар қатысуға хақылы. Сатуға түсетін объектілердің ішінде дүкен, асхана, ресторандар, тағы да басқа шағын мемлекеттік меншіктегі мекемелер мен кәсіпорындар бар. Себебі, бұл мекемелерді халық қалтасынан қаржыландырып отыру, яғни бюджет есебінен сақтау күн өткен сайын қиындап барады.

Одан соң 5000 адамға дейін жұмыс істейтін барлық зауыт, фабрикалардың бәрін жекешелендіру басталады. Бұлар акционерлік

компания болады. Акционерлік компания дегеніміз ұжымдасып еңбек ету деген сөз. Бұл үшін әрбір зауыт пен фабриканың бағасын дәл анықтап, яғни салынған кездегі бағасын, бүгінгі бағасын, он жылдан кейінгі болатын бағасын есептей отырып, орташа құнын айқындайды. Айталық, акционерлік компанияға айналатын зауыттың құны бес миллиард болды дейік. Үкімет сол бес миллиардқа сай акция шығарады да, оның 15 процентін республика байлығы ретінде бүкіл халыққа үлестіріп береді. Бұл акциядан жаңа туған баладан тоқсанға келген қария да алуға хақылы. Осындағы проценттік арасалмақ – ауылда тұрған ағайындардың олжалы бөлігі екені анық. Егер қала тұрғындарына, айтайық, 100 купон берілетін болса, ал ауыл тұрғындарына 120 купон берілетін болады. Мұндағы басты анықтаушы шарт – семьяның саны мен құрамы. Жекешелендірудің табиғатын, мақсатын толық түсінбеу сауатсыздық қана емес, ертеңгі ұрпағы алдындағы жауапсыздық, күнә деп айтуға болады. Сондықтан қалғып-мүлгімей, елдің бәрі жекешелендіруге толық араласуы керек.

Әрбір азаматтың қолына чек беріледі. Ол чектің сыртына не істеу керек екені жазылады. Жақында бұл жұмыс басталғалы жатыр. Енді зауыт, фабрикалар акционерлік қоғам болды делік, сол кезде оның жарты ақшасы өкіметтің қолына тиеді. Өкімет акционерлерге өзінің ықпалын осы өз есебінде қалған елу проценттік бақылау пакеті арқылы жүргізеді – президенттерін тағайындап, орнынан босатып отыратын болады. Сөйтіп, үкімет жалпы құрылымды қадағалау жүйесін өз тізгінінде ұстайды. Ендеше, қазақ балалары нарыққа икемсіз, далада қаламыз деген қайсібір ағайлар мен апайлар өз балаларының обалына өздері қалуы мүмкін. Олар қол қусырып отырмай, заңды, өзіне тиесілі үлесінен қалмай заманға сергек араласқаны жөн болар еді. Мен мұның, әсіресе, томаға-тұйықтыққа бейім өз ағайындарымызға айтар едім.

Н. Оразалин:

– Осы арада тіл ұшына тағы бір сұрақ оралып отыр. Ол – соңғы кезде жиі айтылып жүрген мемлекеттік идеология деген ұғым. Елдікке тұтастыққа шақырар, мына қиын-қыстау кезеңнен халқымыздың ойын, санасын болашаққа аман алып өтер қуатты күш бар деп ойлайсыз ба? "Егемен Қазақстанның" ондаған мың қалың оқырманына айтар аманат сөзіңіз бар ма?

Н. Назарбаев:

– Мемлекеттік идеология деген сөздің ауқымы әлде қайда кең, мазмұны терең. Бұл идеологияның басты мұраты – тәуелсіздігімізді баянды ету, мына шырғалаңы мол дағдарыс кезеңінен елді аман есен алып өту, осыған дейінгі ғасырлар бойы жасалып келген рухани байлықтарымыздың қайнарларын бұзбай, оны өрісі кең әлемдік өркениетке ұластыру. Біз бүгінгі жастарымызды дәл осы рухта тәрбиелеуге тиіспіз. Кез келген ұлт өзінің ұлттық тар шеңберлі

аясында қалатын болса, оның ертеңі тұманды болмақ. Бұл принцип, әсіресе, бүгін елдер мен елдер, халықтар мен халықтар, мемлекеттер мен мемлекеттер интеграцияға түсе бастаған тұста аса қажет. Алысқа бармай-ақ, мысалға қалың жұрт жақсы білетін, сонау кішкентай аралда жатқан жапон елін алайық. Байқайсыздар ма, бұл елде осы дан ондаған жыл бұрынғы тарихи ұлттық дәстүрлер жиырмасыншы ғасырдың өркениетті, жалпы адамзатқа ортақ жаңа құбылыстар қалай әдемі қабысқан. Кішкентай аралдағы жоян Жапонияға жапондықтармен бірге әлемнің, адамзаттың барлық мінез-болмысы еркін сыйып тұрған жоқ па?! Ендеше, осыншама ұлан-ғайыр ұлы даланы, асқар тауларды алып жатқан Қазақстан жеріне, қазақ еліне өзін-өзі сақтаудың, өзін-өзі қорғаудың, өзін-өзі тәрбиелеудің, өзін-өзі жетілдірудің осындай озық үлгілерін неге еркін ендіруге болмайды? Әрине болады. Біздің тандап алған жолымыз, қазіргі бағыт-бағдарымыз сондай игілікті жол. Бірақ, азабы, ауырлығы, мехнаты көп жол, ұзаққа созылуы да мүмкін.

Жол бейнетін қысқарту өзімізге байланысты. Осыдан бірер жыл бұрын, есімде жоқ, бұрынғы орталық басылымдардың бірінде мені "Назарбаев – романтик" деген еді. Несі бар, мынандай аумалы-төкпелі, қиямет-қайымы көп, ауыр заманда еліңнің, халқыңның жүгін мойныңмен көтеріп, және сол салмақты зейнет деп ұғар болсам, алпауыт ауыртпалықтардың арасынан халқымның, туған Қазақстанымының, қазақ жерінің, қазақ елінің өлмейтін рухын, романтикасын бойыма сіңіре алсам, мен өзімді, шынында да бақытты санаймын. Романтика қашан да, қай кезде де халықтың арманды мұратынан бастау алады. Менің мұратым – елімнің тыныштығы, ертеңі, болашағы. Шіркін, өмір болса ол күнді көрерміз-көрмеспіз, бірақ бізден кейінгілердің көретініне сенгім келеді. Осы айтқан ойларымыз бен бағдарламаларымыз толық жүзеге асу үшін кезінде бір он – он бес жыл аспанымызда бейбітшілік болса, тыныштық болса деп армандаймын.

Жә, сәл қиялға ерік беріп, еркінірек сілтеп кеттім білем. Сұрағыңа қайтып оралайық. Біздің халыққа, айналып келгенде, демократия деген киелі ұғымды жан-жақты толық түсіндіру керек. Сен айтып отырған мемлекеттік идеологияның ендігі бір ең салалы бөлігі де осы. Демократия айттым ғой, киелі ұғым. Тарих тәжрибесіне көз жүгіртсек қандай болмасын демократияңыз елдік мінезге, халықтық қалыпқа, мемлекеттік тәртіпке бойсұнып отырған. Осы үш нәрсе бойынан табылмаған жерде демократияңыздың күлі көкке ұшып, демагогияның құбыжығына айналуы күмәнсіз. Қайталап айтамын, біздің ел азаттықтың алғашқы таза ауасына тұншығып барып есін жиған, тәуелсіздіктің талап-тілектерін әлі толық зерделеп үлгере қоймаған, үлкен жолға жаңа бел алған жас ел.

Жас елдің аумалы-төкпелі мінезі болуы заңды. Бірақ, қате жүріс жасауға, артық әрекетке баруға, келеңсіздікке бой алдыруға ешбір елдің хақысы жоқ. Біздер ел құлағында отырған өкімет басшылары соны естен шығармауымыз керек. Өйткені, біздің қолымызда мемлекет тағдыры, ел тағдыры тұр. Ал

елдің тағдырымен ойнауға болмайтынын көріп жүрміз. Мемлекеттік идеологияның бізге аса қажет ендігі бір ірі бұтағы, қомақты тармағы – халықты, ұрпақты патриотизмге, отаншылдық рухқа, елді, жерді сүйге, қорғауға жұмылдыру.

Мен таң қаламын, ата-бабаларымыздың осынау ұлан-байтақ жерді аттың жалында, түйенің қомында, найзаның ұшында, қылыштың жүзінде жүріп қорғағаны ақиқат. Сол бабалардың бүгінгі ұрпақтары "қазақпыз" деп кеуде қаққанда солай, ал сол ата-жұртымызды, жаңа ғана азаттық алған аспанымызды әскер қатарында жүріп қорғауға келгенде бөтен мінез байқататыны қалай? Бұрын жарайды, туған жерден алыста, басқа көл, басқа қала, басқа өзендерді қорғаймыз деп әскер қатарынан қашты делік. Ал, енді жастарымыздың Қазақстанда жүріп әскерден қашатынын қалай ойлауға болады? Мұның артында тәрбиесіздік, жүгенсіздік, жігерсіздік жатқан жоқ па? Сонда біздің елімізді, жерімізді кім келіп қорғайды? Әлде баяғыдай тағы біреудің табанына түсіп, тепкісін көреміз бе?

Жоқ, ағайын, отаншылдық рух бізге ауадай қажет. Менің "Егемен Қазақстанның" қалың оқырманына айтар көп тілегімнің бірі осы деп ұғыңыздар.

Өз жерімізге өзіміз ие, өз елімізге өзіміз қожайын болуға міндеттіміз!

Бұл – біздің ертеңгі ұрпақ алдындағы, тарих алдындағы жауапкершілігіміз. Тағдыр Қазақстанға да, қазақ еліне де әләзір жылы шырайын танытып, дұрыс қабағын байқатып тұр. Сол шырайды, сол қабақты дұрыс пайдаланып, республика қажетіне жарата білуден үлкен мұрат та мақсат та жоқ.

Н. Оразалин:

– Тәуелсіздіктің жолы тар жол ғой, Нұраға. Сол "Тар жол, тайғақ кешуден" елімізді, жұртыңызды, Қазақстаныңызды аман бастап өтуіңізге тілектеспіз.

Әңгімеңізге рахмет!

ИНТЕРВЬЮ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
ГЛАВНОМУ РЕДАКТОРУ ГАЗЕТЫ "ЕГЕМЕН КАЗАХСТАН"
НУРЛАНУ ОРАЗАЛИНУ*

Алматы, июнь 1993 года

(С небольшими сокращениями)

МИССИЯ, ВОЗЛОЖЕННАЯ НА НАС ВРЕМЕНЕМ

Н. Оразалин:

– Уважаемый Нурсултан Абишевич! Хотелось бы начать наш разговор со значения суверенитета страны, единства народа, независимости нашего молодого государства.

Н. Назарбаев:

– Вы хорошо знаете, что в любом из моих выступлений, в том числе и на празднике в Ордабасы, и на Всемирном курултае казахов, в Алматы год тому назад, а также на многочисленных встречах с трудовыми коллективами, в беседах с людьми, в интервью, публикуемых в средствах массовой информации, именно эта тема занимает особое место. Не раз говорил и еще раз повторяюсь, что сейчас народы Казахстана, и прежде всего казахский, переживают сложный исторический этап. Действительно, мы сегодня обрели то, о чем сокровенно мечтали многие поколения наших предков. На сессии законно избранного Верховного Совета была провозглашена государственная независимость Казахстана, что закреплено соответствующим законом. У нас есть свои государственные герб, флаг и гимн.

Да и сделано после того немало. Можно смело сказать, что такого еще не знала наша история. Отныне мы сами определяем свою внутреннюю и внешнюю политику. Республика Казахстан стала членом почти всех международных организаций, начиная с ООН. Установлены дипломатические отношения с более чем 120 государствами. Если раньше в мире мало кто знал нашу республику, то теперь многие крупные государства мира начали признавать ее в качестве равноправного партнера.

* "Казахстанская правда", 28 июня 1993 года.

Поэтому сейчас мне приходится посещать те страны, с которыми установлены дипломатические отношения, заключать новые договоры, пересматривая все прежние документы, подписанные в период существования бывшего Союза. Это очень важная работа, поскольку у каждого самостоятельного, суверенного государства все внешние связи должны быть установлены в интересах своей страны, подняты на уровень экономических, политических, дипломатических отношений. Это – общепринятый во всем мире порядок.

Но все это только начало. Мы не можем пока сказать, что добились всего того, к чему стремимся, что действительно стали независимыми и твердо встали на ноги. В большей мере это лишь внешняя сторона суверенитета. Вероятно, наша миссия в том и состоит, чтобы укрепить независимость Казахстана, упрочить его государственные начала. Без этого не может быть и речи о подлинной свободе. Одним из главных гарантов настоящей, действительной самостоятельности государства наряду с политической является его экономическая независимость. Эти два понятия неразрывны. Но хотел бы закончить ответ на ваш вопрос и особо подчеркнуть, что нам прежде всего необходимы единство, сплоченность, консолидация общества. Если в стране будет установлена стабильная, спокойная политическая обстановка, то спокойна и душа главы государства. Не стоит думать, будто стабильность нужна только Назарбаеву. Она в первую очередь нужна людям и стране. Добиться этого – важнейшая цель любого президента, в том числе и моя. И народ, надеюсь, ясно понимает это. Единство и стабильная обстановка – главная цель как государственной, так и национальной идеологии. Опасаться такой цели нечего. Без этого нам очень трудно будет идти по избранному пути в будущее.

Вспомните, сколько произносилось лозунгов о "строительстве коммунизма". К чему пришли – все видим. Теперь мы избрали другой, сразу оговорюсь, отнюдь не легкий путь. Но он испытан, по нему прошли многие страны мира – это путь рыночных отношений. Предстоит многое понять, многое уяснить для себя. Что такое рыночная экономика? Что такое демократическое государство? Как обеспечить гарантию защиты прав каждого человека? Для того чтобы разъяснять все это народу, нам как воздух нужна мощная идеология. Хочу вернуться к выступлению на Ордабасы. Я особо подчеркивал, что единство и солидарность необходимы прежде всего самим казахам. Если казахский народ не сможет проявить заботу о других народах, населяющих нашу республику, не сможет показать образец добрых отношений, то вполне возможно, что наше государство столкнется с немалыми трудностями. Без единства и солидарности самого казахского народа невозможно сохранить нераздельную целостность нашего государства. Следовательно, прежде всего казахи должны выполнить эту

громадную историческую миссию, возложенную на нацию. Нужно как можно быстрее избавляться от старых болезней и раздоров, которые искусственно и намеренно культивировались прежде царским режимом, а затем советским правительством с целью подвергнуть казахскую нацию загниванию изнутри. Такая коварная политика вполне соответствовала колонизаторскому принципу "разделяй и властвуй!". Нам пора уяснить ее пагубные последствия и уберечь от этой опасности, спасти от нее новое поколение нации.

Ведь если поглубже вникнуть в историю, то будет видно, что казахи, хотя формально и делились на три жуза, никогда не шли на окончательное разделение, не теряли единства. Наши предки, деды и прадеды, всегда высоко ценили сплоченность, вместе защищались от чужеземных врагов. Можно привести достаточно примеров, когда батыры юга вели свои войска на защиту побережья Яика от врагов, а сарбазы запада спешили на помощь, чтобы очистить священную землю Тарбагатай и Семиречья от грозных джунгар, героические сыновья севера грудью защищали долины Каратау и Сырдарьи. Отсутствие железных дорог, быстроходных транспортных средств не было преградой. Никто никого не уговаривал, не заставлял, не пугал – джигиты-сарбазы совершенно добровольно, по велению сердец защищали свою великую Родину. Кстати, понятие о справедливой и несправедливой войне у казахов сложилось еще в древние времена. Об этом убедительно писал в своих бессмертных произведениях наш великий соотечественник Абу-Наср-аль-Фараби из древнего Отрара. И уже почти тысячелетие спустя эти же определения появляются в произведениях Ленина. Казахские воины самоотверженно боролись за свою страну, за свою землю. Их боевой дух всегда был исключительно высок, ибо они всегда дружно поднимались во имя справедливых целей и никогда не покушались на чужую землю, на чужой скот. Мы должны помнить об этом всегда, быть верными заветам наших предков.

С этими словами я обратился бы не только к казахскому, но и ко всем народам, проживающим в нашей республике. И история, и наша нелегкая действительность еще и еще раз подтверждают, что только в монолитном единстве мы сумеем, преодолеть трудности и с честью выйти из испытаний. Мы ведем и будем вести прежнюю братскую политику со странами, оставшимися на месте рухнувшей советской империи. Однако вокруг нас обстановка отнюдь не благоприятная, порой даже опасная. Посмотрите, что творится на границах с Афганистаном. Кавказ подобен разбушевававшемуся вулкану. Очень много сложного и порой чреватого непредсказуемыми последствиями в жизни такой гигантской страны, как Российская Федерация. И это не может не влиять на внутривнутриполитическую ситуацию в соседних государствах, в том числе в Казахстане. Однако в любом случае мы должны сохранять близость с великой страной, граничащей с нами с севера,

укреплять и развивать те дружеские отношения, которые испокон веков между нами складывались. Глубоко убежден в главном – нельзя ни при каких обстоятельствах приносить наши народы, которые ни в чем не виновны, в жертву амбициям политических сил, ведущих баталии за захват власти. Всем людям нужна стабильная, мирная, спокойная жизнь. В этом, равно заинтересованы и казахи, и русские, и украинцы, и грузины... Нужен мир, нужно взаимопонимание. Все это я говорю не для того, чтобы кому-то понравиться, а потому, еще раз повторяю, что глубоко убежден в этом, исходя только из интересов народов.

Н. Оразалин:

– Ни для кого не является секретом, что за советский период мы чуть было не разучились думать, размышлять как самостоятельная нация, как самостоятельный народ. Не в этом ли кроются некоторые причины тех обстоятельств, которые были затронуты в нашем разговоре?

Н. Назарбаев:

– Скрывать нечего, в нашей истории немало "белых пятен". Их площадь порой охватывает целые периоды. Но я далек от мысли утверждать, что время, прожитое после революции семнадцатого года, принесло казахскому народу только беды и лишения. Советский период оставил в жизни страны, ее народа и светлые страницы. Конечно, предостаточно было и другого. Разве можно предать забвению, не побоюсь определить как специально и злоумышленно спровоцированный, голод 20-х и 32-34-го годов? Это был самый настоящий геноцид, осуществленный планомерно. Что можно сказать по поводу того, что формально провозгласив Казахстан самостоятельным государством, центр в бытность Советского Союза насильно превращает часть его территории, той священной земли, где родился великий Абай, в испытательный полигон ядерного оружия, не считаясь с мнением ни народа, ни руководства республики?! Помню еще один случай необузданного беспредела, который произошел уже при мне. Тогда я возглавлял Правительство республики. Неожиданно нагрянула группа генералов из центра с требованием выделить двадцать тысяч гектаров земли в местности Сарыюзек для уничтожения ракет. Я им определенно заявил, что там есть хозяин земли – председатель Талдыкорганского областного исполнительного комитета товарищ Шаухаманов, который решает эти вопросы. Если он даст "добро" – получите землю, а если нет – не получите.

Генералы обиделись, говорили, что будто есть постановление, вынесенное центром. Я решительно сказал, что об этом ничего не знаю. Поехали они к Шаухаманову. А я сразу же звоню в Талдыкорган и говорю: "Сеилбек, собери своих джигитов, приведите народ на то самое место и

предъявите требования". В итоге оказалось, что для уничтожения ракет вовсе не нужно было двадцати тысяч гектаров, а вполне достаточно было всего одной тысячи. Просто по старой привычке, исходя из опыта Семипалатинска, военные хотели переселить всех животноводов подальше от этих мест и не платить ни одной копейки компенсации за нахально огражденные колючей проволокой пастбища. Результат известен – коварный план не был осуществлен в том масштабе, в каком хотелось.

Н. Оразалин:

– Конечно, это была психология периода зависимости от центра. Теперь совершенно иные отношения. Мне кажется, что нам очень нужна бдительность во внешней политике нашего государства...

Н. Назарбаев:

– Само собой разумеется, что у нас есть люди, зорко следящие за внешней политикой, ставящие нас в известность обо всем. Я уже сказал, что обстановка в мире нестабильная, опасно изменчивая. И в России есть "деятели", придерживающиеся прежних взглядов, страдающие ностальгией по прошлому, не излечившиеся от шовинистической эпидемии. Приходится сталкиваться с попытками стравливать людей и политиков, разжигать пламя междоусобиц, разделять всех на различные группы, противопоставляя их друг другу, усиливать борьбу за захват власти. "Любой ценой восстань, щедро обеспечим деньгами, организуем народ, чтобы тебя избрали руководителем" – вот такими корыстными методами порой пользуются. За этим кроются вовсе не благие намерения обустроить Казахстан, а, наоборот, планы разрушения молодого независимого государства. Не раз обжегшись, нам следует быть очень осторожными. Об этом нужно бы серьезно поразмышлять тем нашим лидерам, которые возглавляют различные политические партии и движения, влияют на формирование общественного мнения.

Кровь людская – не водица. Кровопролитие – страшный грех. Надо всегда остерегаться этого, строго придерживаться принципа недопущения его ни во внутренней, ни во внешней политике, не поддаваться любым провокациям. Некоторые наши граждане и в дальних зарубежных странах, и в ближних, и в Москве вовлекаются в различные общества, участвуют во всякого рода фондах. Пусть они организуют эти фонды, но никто из них и никогда не должен забывать, что превыше всего интересы своей Родины, своего народа.

Несколько слов об экономическом кризисе. В свое время ЦК КПСС проводил политику в Советском Союзе через Москву. Эту политику беспрекословно и четко обязаны были проводить все учреждения. Согласно ей вся территория страны считалась землей единого неделимого

государства. Экономика тоже была монополией единого государства. Хотя мы сегодня говорим, что добились суверенитета, самостоятельности, пока еще далеко от прошлого не ушли. Посудите сами: экономика Казахстана все еще остается как будто отраслью прежней экономики Советского Союза. Почему? Да потому, например, что все железнодорожные магистрали были построены в свое время в интересах именно той политики. Казахстан не имел ни одной железнодорожной ветки, обеспечивающей выход на зарубежные страны. Сейчас, слава богу, только в конце девяностого года еле-еле проложили небольшую железную дорогу в Китай через станцию Достык. Теперь по-явилась надежда, что в будущем году совместными усилиями с соседними государствами сможем сдать в эксплуатацию железную дорогу в Иран через Среднюю Азию. Буквально пять дней тому назад по Каспийскому морю в Актау прибыло первое судно из Ирана. Что это означает? То, что мы уже получили возможность вывезти морским путем десятки миллионов тонн груза в южном направлении. Думаю, что у независимой, свободной страны должно быть и независимое, свободное сообщение с миром.

Н. Оразалин:

– Разумеется. Однако, наверное, нелегко будет избавиться от последствий той политики, которая строго контролировала не только наши действия, но и каждое слово, и каждый поступок?

Н. Назарбаев:

– Правильно. Целью такой политики было держать других "на привязи", да еще и в тупике. Инерция прошлого велика. С другой стороны, было бы неверным заявлять, будто мы сможем обойтись и без России, и без стран СНГ. Если мы поступили бы так, то где завтра смогли бы сбывать свои товары? Куда и каким образом их доставляли бы? И еще один аспект: благодаря тому что когда-то наши предки с божьей помощью овладели громадной территорией, недра которой богаты различными полезными ископаемыми, мы построили в республике, начиная с Балхашского медеплавильного комбината, около двадцати крупных промышленных предприятий, производящих цветные металлы. Если следовать примеру цивилизованных стран, то на том месте, где производится металл, в данном случае медь, должны быть построены заводы, производящие из нее готовую продукцию в виде товаров. Это гораздо экономнее и эффективнее для государства. А как у нас получилось? Мы до сих пор возили произведенную в Балхаше черновую медь в далекий Санкт-Петербург для того, чтобы производить из нее готовую продукцию. Никто не придавал значения тому, насколько неэффективны такие перевозки. Сказывалась бесхозяйственность

административно-командной системы, которая не умела да и не хотела как следует считать народные копейки. Все убытки легко списывались за счет государственного кармана. Если бы обдумывали по-другому, с точки зрения настоящего делового хозяина, тогда, конечно, под боком у Балхаша построили бы заводы, производящие непосредственно на месте медный прокат, медную проволоку или кабель, а также другую необходимую продукцию из черновой меди. Тогда заводы сами продавали бы свой товар, извлекая из этого большую прибыль. Однако, как я сказал, балхашская медь по-прежнему перевозится в такую даль, что никому от этого нет прибыли. Это обстоятельстве по рукам и ногам связывает самих производителей черновой меди, по-прежнему оставляя республику лишь сырьевой базой.

Или возьмем Соколовско-Сарбайский горно-обогатительный комбинат. И его продукция в виде сырья отправляется на Магнитогорский комбинат на Урале. А что было бы, если мы, козыряя своим суверенитетом, отказались от поставок своего сырья? Куда и кому предложить его? Если остановить Магнитогорский комбинат, чем занялся бы его 50-тысячный коллектив? Очень сложная и опасная вещь. Еще один пример. На наш Карагандинский металлургический комбинат поставляется сырье из Лисаковска, которое не обогащается, имеет бедный состав металла. А богатое и дорогое сырье поставляется за рубеж. Вот в чем проблема. Или возьмите Экибастуз, где мы ежегодно производим 80 миллионов тонн угля. Из них 40 миллионов тонн отправляется в Россию. Пока мы вынуждены продавать этот уголь, хотим мы этого или не хотим. У нас нет другой железной дороги, по которой можно было бы выйти на другие страны. Что же делать в таких случаях? Остановить, что ли, производство угля, уподобляясь "собаке на сене"? К тому же, мы продаем излишки угля, потребляемого у себя. Мы пока не сможем перевозить его ни на Украину, ни в Турцию, ни в Китай.

Есть ли выход из этого положения? Мы уже сейчас предусматриваем такую программу. Например, у нас есть два завода ферросплавов. Поэтому мы должны прекратить вывоз хромовых руд за рубеж с тем, чтобы выплавить их на этих двух заводах и добиться производства хотя бы комплексного ферросплава. Тогда он будет оцениваться по-другому, подороже. Второй путь. Руду Соколовско-Сарбайского комбината надо повернуть на Карагандинский металлургический комбинат. Тогда снизится себестоимость производимой там продукции. Подешевевший металл смело может выйти на арену конкуренции. Таким образом, постепенно можно все виды производства повернуть в нашу сторону. Для этого потребуется время, надо строить новые промышленные предприятия. Сейчас и в этом вопросе постепенно появляются сдвиги. Надеемся, что в скором времени в Балхаше будет освоено производство медного кабеля.

Надо совершенствовать структуру и технологию производства согласно требованиям времени. Допустим, Павлодарский алюминиевый завод

поставляет сырье в Новосибирск и Иркутск. А там оно превращается в дорогостоящий металл – алюминий. Если братья за строительство своего завода, то как на базе устаревших оборудования и запасных частей, которые получены при советском правительстве? Нет, это неэффективно. Мы так отстанем от современных требований. А чтобы не отставать, нам нужно пользоваться иностранными инвестициями, приобретать у развитых стран новое, усовершенствованное оборудование для оснащения будущего завода. Так сейчас и делаем. Только в этом случае производимая нами продукция сможет быть конкурентоспособной на мировом рынке.

Н. Оразалин:

– Нурсултан Абишевич, на минской встрече Вы отстаивали позицию сохранения "единой рублевой зоны". Не изменилась ли ситуация сейчас? Как мне кажется, руководители правительств стран СНГ на встречах и в Караганде, и в Акмоле друг друга вроде бы поняли. А теперь, когда дело доходит до практических действий, все меняется. Или за этим стоит что-то другое? Как понять "молчаливую блокаду", предпринимаемую российской стороной? Стоят ли за этими действиями какие-то конкретные люди?

Н. Назарбаев:

– Коротко ответить на этот вопрос трудно. На деле получается так: руководители государств СНГ на очередных встречах договариваются по поводу чего-то, а практических результатов нет. Откровенно говоря, кое у кого в руководстве России в последнее время слово стало расходиться с делом: сложилось какое-то "многовластие". У нас хорошие отношения с президентом Ельциным, премьером Черномырдиным. Они правильно понимают положение Казахстана, всегда говорят, что для России он – самое близкое, дружеское государство. Мол, для него ничего не жалко: все дадим, таможеню не открываем, наши отношения всегда будут открыты. А спускаешься чуть ниже, к заместителям главы правительства, к министрам, и обнаруживаешь в их политике значительные отклонения. Во многом на их совести проблема с наличными деньгами и взаимными неплатежами. Конечно, обе стороны являются должниками друг друга. Если предприятия России должны нашим заводам и фабрикам 170 миллиардов рублей, то наш долг им составляет более 200 миллиардов рублей. Но доходит до парадоксов: в различных банках России лежат без движения деньги, перечисленные из Казахстана в адреса партнеров. Нередко их не могут получить даже те предприятия, которые находятся чуть ли не в центре Москвы. Порою мне кажется, что гораздо легче установить нормальные отношения с отдельными регионами России, нежели с ее правительством. Где правительство вмешивается в дело, там обязательно учитывается

политика, а где проводится политика, там уж наверняка найдутся какие-то вещи, подобные, как вы сами сказали, "молчаливой блокаде".

"Единая рублевая зона" российских денег также переживает сложное время. Здесь немало некоординированных вопросов, нет пока конкретных результатов многочисленных переговоров. Неясны перспективы экономического союза, что особенно больно, поскольку инициатива исходила от нас и разговоры шли на самом высоком уровне. Я всерьез обеспокоен тем, чтобы последствия такого отношения не обернулись какими-то провокационными действиями. В конце концов, существует вероятность того, что распад СНГ может привести к распаду самой России изнутри. А это очень опасно и нежелательно. Ибо все тяготы и лишения, как показывает история, в подобных случаях все равно выпадают на долю простого народу.

Н. Оразалин:

– В последнее время многие, в том числе ученые-экономисты, ратуют за ввод национальной валюты. По их мнению, она должна стать средством выхода из кризиса. Конечно, здесь нельзя не учитывать тех трудностей, с которыми столкнулись Кыргызстан и Украина, когда ввели в обращение свою валюту. Но все-таки когда, на Ваш взгляд, было бы полезным для республики ввести в обращение национальную валюту? И при каких обстоятельствах этот шаг мог бы оправдать себя?

Н. Назарбаев:

– Это один из сложных вопросов. Утверждение, что национальная валюта является единственной гарантией независимости молодого государства, с одной стороны, правильное, а с другой – нет. Нужно тщательно взвесить все плюсы и минусы, те обстоятельства, с которыми столкнулись Украина и Кыргызстан, все предусмотреть. Об этом должны думать и другие республики, которые готовятся выпускать свою национальную валюту.

У народа, кстати, не должно создаваться впечатления, что мы не готовимся к этому и сидим сложа руки. Техническая сторона этого дела не представляет особых трудностей. Наша валюта почти подготовлена. Но дело вовсе не в этом. Надо убедиться в главном: сможет ли выдержать "тяжесть" национальной валюты наше нынешнее социально-техническое положение? Или новая валюта столкнется с инфляцией, как российский рубль, и мы окажемся в самом хвосте движения? Вопрос заключается именно в этом! Посмотрите, что творится вокруг. Кыргызстан еще не успел как следует ввести в обращение свой сом, а Россия уже предъявила ему ультимативное требование "платить за все поставляемые ею товары только в долларах США". Теперь Кыргызстан вынужден тратить сравнительно небольшие средства, поступившие от международного сообщества, как платеж за

поставляемые Россией товары. А что будет делать, когда исчерпает эти средства? Если подобное продолжится, то завтра кыргызский сом постепенно изживет себя. А наше положение гораздо сложнее, чем в Кыргызстане.

Допустим, что объем денег внутригосударственного обращения в расчетах на будущую казахстанскую валюту будет составлять 500 миллиардов. Из них 300 миллиардов будет находиться в банковском обороте в виде расчетов между предприятиями и учреждениями. Остальная сумма в форме наличности пойдет в торговлю, на заработную плату. Но ведь она должна регулярно возвращаться в банки через реализацию товаров. Иначе положение будет катастрофическим. Чем больше будет на руках денег, тем сильнее нас будет душить инфляция. Поэтому до минимума надо уменьшать объем денег, лежащих "в чулках". Когда мы достигнем нулевого показателя, только тогда прекратится инфляция.

Второй способ сдерживания инфляции – иметь достаточный резерв золота. Для того, чтобы наши новые деньги были жизнеспособными, нам необходимо иметь или столько товара, или столько золота в резерве, или твердой валюты, цена которых полностью могла бы обеспечить денежное обращение. Это аксиома, которую хорошо знают студенты первого курса финансового института, это всеобщий в мире порядок. Для того чтобы обеспечить правильное, нормальное денежное обращение, не должно быть никакого дефицита. Это во-первых. Во-вторых, Казахстан отправляет на реализацию за рубеж уголь, железо, нефть. За нефть и железо он должен получить из-за границы оборудование, запасные части, комбайны и массу других необходимых товаров. Но ведь другие государства не примут нашу национальную валюту. И возникают опять-таки вопросы: есть ли необходимость в национальной валюте, кому она нужна, какими деньгами будем расплачиваться за ввозимые товары, какой будет курс между деньгами тех, кто предлагает, кто получает товары, и нашими деньгами, каково будет соотношение между нашим тенге и русским рублем, сколько сомов будет стоить один рубль? Можно эти вопросы продолжить.

Для того чтобы определять, какие будут все эти курсы, нужен клиринговый банк. Через такой банк мы должны заранее прорабатывать договоры: с Россией, с Узбекистаном и другими странами. Наши братья киргизы этого не сделали. Но, учитывая, что это братская страна, мы протянули им руку помощи. Но на помощи вряд ли можно далеко уйти. Вот таковы условия введения национальной валюты. Поэтому все надо тщательно изучить, выбрать подходящий момент и принять решение.

Н. Оразалин:

– Значит в этом направлении ведется работа?

Н. Назарбаев:

– Да. Пока мы создаем свой золотой запас и валютный фонд. Это одна из причин того, что мы гостеприимно распахнули двери иностранным инвесторам. К тому же наши инвесторы – надежные люди, представители развитых стран. Обязательно будет отдача от нефти, которую взялся добывать "Шеврон". Отныне иностранные партнеры, желающие вложить капитал в нашу нефть, будут заботиться не только о своей выгоде, но и о нашей. Среди тех- компаний, которые уже к нам пришли, есть такие знаменитые, как "Шелл", "Эксон", "Тоталь", "Аджип", "Бритиш петролеум". Их обороты капитала исчисляются многими миллиардами. Такая богатая компания, как "Сименс", будет работать в области металлов. Недавно у меня на приеме были 65 японских бизнесменов, с президентами которых удалось достигнуть нескольких соглашений. Все это является планомерной подготовкой к введению национальной валюты, о чем должен знать наш народ.

Н. Оразалин:

– Нурсултан Абишевич, люди с нетерпением ждут, когда улучшится их благосостояние. Их беспокоят безудержный рост цен, дороговизна. Да и инфляция... Вы не раз касались этого вопроса в своих выступлениях. Но в чем все-таки дело, можно ли регулировать и сдерживать этот процесс?

Н. Назарбаев:

– Казахстан не по своей воле включился в этот процесс. На этот шаг он пошел под нажимом России в январе 1992 года. Сначала между нами была договоренность, сдерживали ситуацию. Разговор начался еще в октябре 1991 года. Я предлагал президенту Ельцину не спешить в этом вопросе. Но тогда во главе российского правительства находилась команда молодых экономистов, которые получили хорошее, но лишь теоретическое образование за рубежом. Они, не зная толком жизни, фактического положения производства, настроения людей и ни о чем особенно не задумываясь, ссылаясь на модели Америки, Франции, других стран, пошли на то, чтобы отпустить цены на товары. И поскольку Россия открыла шлюзы на полную мощь, были вынуждены и мы отпустить цены. Иначе существовала реальная угроза того, что соседние области России подчистую заберут все дешевые товары в Казахстане, ведь все наши границы были открыты. Только теперь мы начинаем их закрывать и организовывать таможенную службу. Нельзя оставлять без надзора хотя бы основные магистрали, по которым ходят автомашины и поезда.

Конечно, переходя на рыночную экономику, мы абсолютно не сомневались в том, что в конце концов цены на товары будут отпущены.

Классические образцы перехода к рынку во всем мире, исторический опыт отдельных стран ясно показывают, что цены должны быть отпущены, если же их сдерживать, то не будет никакой конкуренции. Сейчас мы держим цены на хлеб, ежемесячно выделяя на это из бюджета 10–12 миллиардов рублей в качестве социальной поддержки населения. Но когда-то цены будут отпущены и на хлеб.

С другой стороны, мы должны были приватизировать 20–30 процентов государственной собственности, прежде чем отпускать цены. Но этого не сделали. Что, естественно, сдерживало появление конкуренции. А там, где ее нет, рыночные отношения не дают желаемого результата. Почему? Да потому, что нет заинтересованности. А где нет заинтересованности, нет инициативы. Чтобы популярно объяснить, позволю себе сравнить систему цен на Центральном зеленом базаре и систему цен рыночных отношений. Они очень похожи. Где давит монополия, там гибнет производство. Нельзя бояться разнообразия форм собственности. Чем больше их, тем лучше. Например, в Казахстане металл производится только на Карагандинском металлургическом комбинате, обувь – только в системе "Казлепрома". Какая может быть конкуренция при таком положении? Были предприняты попытки произвести разгосударствление нескольких обувных фабрик и приватизировать их. И то не получилось как следует. Только по этой причине цены на обувь и стали непомерно высокими. А если была бы конкуренция между несколькими фабриками, то одна из них, продавая свой качественный товар по одной цене, повлияла бы на реализацию товаров других фабрик, и цены естественным образом снижались бы. А как обстоят дела сейчас? Монополист-производитель сам единолично определяет цену на свой товар. Поэтому надеяться на сдерживание цен, не развивая различных форм собственности, не обеспечив обилия товаров, очень и очень трудно.

Безусловно, сейчас нельзя не считаться с фактором цен, который усложняет обстановку в республике. Если мы хотим выйти из сегодняшнего кризисного положения, то должны сдерживать не только нынешние цены, но и оставить зарплату на сегодняшнем уровне. Только в этом случае могут быть стабилизированы цены. Иногда думаю, что, может быть, мне нужно выйти и открыто сказать народу о своем намерении осуществить подобные меры, объяснить их целесообразность. Они будут действовать от силы в течение двух лет или даже одного года. Сейчас у нас приватизировано 40 процентов магазинов. Теперь они не являются собственностью государства, превратились в частную. Как можно сдерживать цену, установленную владельцем частной собственности? В этой связи хочу сказать, что народ должен активно и полностью вмешиваться в процесс приватизации. Сейчас нельзя находиться в сонном состоянии. А что касается сдерживания цен, то об этом надо будет основательно думать при введении своей национальной валюты.

Сейчас нам надо сосредоточиться на главном – реализации национальной программы выхода из кризиса, широко разъяснять людям особенности рыночной экономики. Среди писем, тысячами поступающих на мое имя, высказывается немало опасений, касающихся приватизации. Особенное беспокойство выражают сельские жители, которые спрашивают, не останутся ли они в стороне от дележа государственного имущества. Им кажется, что все богатство сосредоточено в городах. Это не так. В программе все это учтено.

Со второй половины года начнется массовая приватизация. Прежде всего на аукционную продажу будут представлены все предприятия, в которых численность работающих не превышает 200 человек. В аукционе могут участвовать любое частное лицо или частный коллектив, если имеют для этого достаточно средств. Среди приватизируемых объектов есть магазины, столовые, рестораны и другие малые государственные предприятия. С каждым днем становится все труднее их финансировать из народного кармана, то есть за счет бюджета.

После этого начнется приватизация всех заводов, фабрик, предприятий, число работающих на которых не превышает 5 000 человек. Они будут акционерными компаниями. В их основе лежит коллективный труд. При этом определяется стоимость заводов и фабрик, то есть учитывается стоимость при строительстве, сегодняшняя и через десять лет, затем выводится средняя сумма. Предположим, акционируемый завод стоит пять миллиардов рублей. Правительство выпускает на эти пять миллиардов акции, 15 процентов из них как республиканское имущество раздает народу. Их владельцем может быть любой, от новорожденного до почтенного старца. Тут процентов соотношение работает в пользу сельчан. Если, скажем, горожанам выделяется 100 купонов, то сельчанам выдается 120 купонов. Определяющим фактором служит количество семьи и ее состав. Непонимание же природы и целей приватизации – это не только безграмотность, но и безответственность перед будущим поколением. Поэтому всем следует пробудиться от спячки и принять активное участие в этом деле.

Каждому будет выдан чек, на обороте которого напечатано разъяснение, как с ним поступить. При приватизации заводов и фабрик половина стоимости останется в руках государства. Свое влияние на акционеров оно намерено оказывать через эти контрольные пакеты – будет назначать и освобождать президентов компаний, участвовать в управлении. Тем самым Правительство будет держать в своих руках систему контроля. А те "добрые дяди и тети", которые заявляют, что казахская молодежь не готова к рыночным отношениям, могут оказать своим детям медвежью услугу. Конечно же, было бы правильным, если бы они не сидели сложа руки и, получив свою законную долю, более активно вторгались в жизнь.

Н. Оразалин:

– Хочу задать еще один вопрос, на котором нельзя не остановиться. Как мне кажется, в этих процессах нет равновесия между аулом и городом. Приватизация на селе происходит очень медленно, можно сказать, черепашьям шагом. К тому же на селе живуча психология выжидательности. Месячный доход сельского жителя гораздо ниже, чем городского. Многие хозяйства стоят перед чертой банкротства. Что можно было бы предпринять для исправления положения в этой отрасли?

Н. Назарбаев:

– Такого государства, как наше, где 35-40 процентов населения проживает на селе и занимается сельским хозяйством, в мире нет. Во многих странах этот показатель не превышает даже 10 процентов. А в США – всего 4–5 процентов. Одним словом, 10 процентов сельского населения кормит остальные 90 процентов. А мы до сих пор далеко не ушли от психологии плановых показателей, кампанейщины в работе, которые достались нам в наследство от Советского Союза. Пора уже понять, что подобный метод ведения сельского хозяйства неэффективен. Нужно видеть происходящие изменения. Но и этого мало. Хозяйствам необходимо овладевать новыми методами организации дела. Залезать в долги с надеждой на то, что в конце хозяйственного года они будут списаны за счет государства, теперь уже немыслимо, это время ушло безвозвратно.

Сейчас заработная плата прямо зависит от производимой продукции. Без этого ни одна экономика не может быть жизнеспособной. Можно ли повысить доход сельских тружеников, если они сами не могут устанавливать цены на производимую ими же продукцию? Ясно, что нет. Мало того, каждый день повышаются цены на горючее и сельхозтехнику. И на сельскохозяйственную продукцию надо устанавливать цены, придавая им рыночный характер. Нельзя сдерживать цены, их надо отпускать. Вот тогда деньги из промышленного производства и будут двигаться на сторону сельскохозяйственного, выравнивая равновесие между городом и селом. В зависимости от этого может повышаться и зарплата работников сельского хозяйства. Это не рецепт, который предлагаю лично я, а естественная норма рыночной экономики.

Вы хорошо помните, когда в Верховном Совете рассматривался вопрос о бюджете, деньги считались буквально по копейкам. Для сельского хозяйства была выделена дотация в объеме 54 миллиарда рублей. В условиях рыночной экономики это значительная поддержка, оказываемая селу. Однако на этом аул далеко не уедет. На селе нужно ускорять приватизацию. Вот вы поднимаете вопрос о заработной плате, а я поднял бы другой вопрос: сейчас 50 процентов крупного рогатого скота, 40 процентов

лошадей, 30 процентов овец, 40 процентов свиней находится в частной собственности. Такого в нашей жизни никогда не было. Теперь 60 процентов картофеля, 40 процентов молока производится в этом секторе. Так почему мы не причисляем деньги, заработанные после реализации этой продукции, к доходу сельских работников?

Н. Оразалин:

– Много разговоров идет об иностранных инвесторах. Нет сомнения, они нужны. В конце концов, это путь, выводящий республику к экономической независимости. Однако при этом увеличивается приток в нашу республику иностранных граждан. Это относится и к соседней с нами великой стране. Многих людей такой приток беспокоит своими последствиями...

Н. Назарбаев:

– Мы ведем открытую политику, наша экономика и политика открыты. Не надо бояться любой формы взаимоотношений. В каждой стране есть свои законы. И иностранцы должны подчиняться и неукоснительно соблюдать их. В последнее время мы стали тесно сотрудничать с Китайской Народной Республикой. Не секрет, что люди поговаривают о многочисленном приезде и обустройстве соседей в нашей стране. Однако ситуация контролируется Правительством. А за регулировку отвечают наши пограничники и служба таможи. Выяснение личности, цели приезда и учет перевозимых товаров производятся через них. В этом вопросе должен быть строгий порядок. Но следует учинить строгий спрос с тех, кто не может организовать образцовую работу пропускных пунктов.

Необходимо контролировать приезд китайских граждан, проверять их документы, визы, срок пребывания. Много сложностей возникает в связи с прозрачностью границ со странами СНГ. Не может быть правильной политики там, где отсутствуют уважение и доверие. Нужно и доверять, и проверять. Только так должны развиваться отношения с любым государством. А с великим соседом следует развивать хорошие отношения, быть в дружбе и дипломатических связях.

Н. Оразалин:

– Наблюдается и большой приток наших соотечественников из-за рубежа. Например, в прошлом году из Монголии переселились пятьдесят тысяч человек. Продолжается этот процесс и ныне. Пропускной пункт находится в местности Ташанта в России. Говорят, что там много сложностей. Нельзя ли упростить эту процедуру путем межгосударственных соглашений? Соотечественники задаются вопросом, нельзя ли брать с собой скот, который когда-то был перегнан при переходе за границу.

Н. Назарбаев:

– Нет ничего неестественного в том, что мы способствуем возвращению казахов на Родину. Процесс этот должен привести нас к единению и сплочению. В прошлом году число казахов, приехавших из-за рубежа, было не пятьдесят тысяч, а сто тысяч. Те пятьдесят тысяч, о которых ты говоришь, приехали только из Монголии. А из России вернулись 24 тысячи, из Средней Азии – 27. С Кавказа, из Беларуси, с Украины – 14 тысяч. Возвращаются многие из тех, кто выезжал за пределы страны в связи с работой.

В России поговаривают, что из Казахстана увеличивается отток русских. Это не соответствует действительности. Мы тоже ведем учет. До этого на территории Казахстана было 350 тысяч военных. Сейчас нам нет необходимости содержать столько войск. Достаточно и 70–80 тысяч. Поэтому выехали те русские, украинцы, белорусы и представители других народов, которые пожелали вернуться в свою страну и продолжать там военную службу. Никто их не выгонял, они уехали добровольно

Все вопросы, связанные с переездом, должны регулироваться Законом о миграции. Хотелось бы, чтобы наши соотечественники, вернувшиеся из Монголии, нас поняли правильно. Главное богатство – наше объединение на исторической родине. Переселенцы получают скот, сразу же будут выданы средства на строительство жилья в пределах одного миллиона рублей, на местах, по возможности, им будет оказываться помощь в получении долгосрочного кредита. Конечно, вначале будет трудно. В этой ситуации местному населению необходимо быть более внимательным, гостеприимным к приезжающим соотечественникам... Нужно время для заживления душевной травмы нации, нужно единство.

Возможно, на российской таможне и встречаются единичные факты вседозволенности. Но вряд ли это имеет массовый характер. У нас есть договоренности с российским правительством и с Алтайским краем. В стадии решения находится и вопрос, связанный со скотом. Речь идет о том, чтобы переселенцы смогли перегонять его в республику. Сейчас у меня есть приглашение монгольских руководителей посетить страну, недавно по этому поводу принимал министра и посла Монголии. Им тоже говорил о недопустимости изъятия скота. В данный момент его уже пропускают. Ныне мы решаем вопросы, касающиеся переселения казахов, которые когда-то, избежав войны в Афганистане, перебравшись в Иран. Во время недавней поездки в Туркменистан договорился с его президентом о помощи в их переходе из Ирана. Немало соотечественников приезжают из Каракалпакии, Узбекистана. Этим вопросом сейчас вплотную занимается Министерство труда.

Н. Оразалин:

– В связи с миграцией возникает вопрос: нами принят закон о предоставлении гражданства казахам, находящимся за рубежом. Но к нам приходит много писем о том, что его реализация затягивается...

Н. Назарбаев:

– Конечно, наши зарубежные соотечественники юридически вправе быть гражданами двух государств. Но есть другая сторона этой проблемы. Почему мы должны забывать о представителях другой национальности, которые живут с нами?! Однако следует сказать, что в Организации Объединенных Наций не поддерживают идеи двойного гражданства. Считают, что это может принести немало сложностей. Скажем, человек совершил преступление. Законом какого государства должны его судить? Каким законом должны руководствоваться при призыве в армию? Вопросов много. Ответов нет. Поэтому, во-первых, те, кто хочет иметь наше гражданство, должны обратиться с соответствующим заявлением. Во-вторых, между двумя государствами должно быть соглашение на этот счет. Если количество лиц, желающих получить наше гражданство, переваливает за сто-двести тысяч, то это другой разговор. Но было бы смешно из-за десяти человек заключать межгосударственное соглашение. Главное, чтобы у самих казахов, находящихся за рубежом, было желание переезда на Родину. Не у всех оно есть. И людей можно понять: у них там дома, дети, связи, корни. Обжились, привыкли. Каждый волен решать свою судьбу сам. Но пока исторические условия работают в нашу пользу, следует решать эту проблему.

Н. Оразалин:

– У нас еще не полностью сформировались принципы государственного управления. Особенно это заметно на местах. Оправдывает ли себя конституционная норма разделения власти на три ветви, особенно, на районном, сельском уровне?

Н. Назарбаев:

– Да, Основной закон – Конституция Республики Казахстан принята. Как глава государства, как руководитель комиссии по подготовке Конституции, наконец, как один из авторов Конституции, вижу свою обязанность в том, чтобы способствовать неукоснительному соблюдению всеми требований Основного закона. Прежде всего должен выполнить их сам. Не скажу, что Конституция без недостатков. Но их обязательно поправит будущее. Главный из них касается властных полномочий. Демократический "угар", начавшийся в 1985 году, нас слишком занес далеко. Приемлем ли тот или иной образец государственного управления для Казахстана – об этом тогда никто глубоко

не задумывался. Теперь же когда мы начали анализировать свой полутоагодичный опыт, оказывается, многое сделали не так.

Государство одно, цель одна. А почему должны быть три власти? Раз государство одно, то его руководство и власть должны быть одним целым. Три ветви власти, но действующие в русле единой политики нужны для нашего государства. Нужен порядок, чтобы твердо встать на ноги. Однако, уверен, из критического тупика Казахстан может вывести только сильная исполнительная власть. К сожалению, мы этого пока не достигли. Из-за "слабости" исполнительной власти мы не совладали еще с производственной сферой. Каждый делает то, что хочет. Директора заводов, почувствовав бесконтрольность, ведут себя как единоличные хозяева предприятий, встав на путь разбазаривания богатств республики, продают продукцию кому вздумается. И в сельском хозяйстве некоторые руководители считают народное богатство своей собственностью. Мое мнение – пока не укрепим исполнительную власть, дела у нас не пойдут. Где исполнительная власть сильна, там и государство сильное. Я не говорю о неограниченной власти. Исполнительная власть не сможет подменить ни парламент с его огромными обязанностями, ни судебную власть. И не надо подменять. Тогда получилась бы не демократия, а диктатура. Но основные трудности переходного периода еще впереди.

Недавно на Совете безопасности рассматривали состояние борьбы с преступностью. Если так пойдет и дальше, то в недалеком будущем Правительство может перейти в руку преступников. Скажем, на местах представительная власть будет действовать отдельно, исполнительная власть – отдельно, судебная власть – тоже отдельно. Кто же тогда будет выполнять распоряжения всенародно избранного Президента? Кто же будет гарантировать, что три ветви власти не будут тянуть в разные стороны? Президент, беспрекословно подчиняясь Конституции, должен иметь более широкие полномочия, чем эти три ветви власти. Только тогда в стране будет порядок. Только тогда и Конституция, и другие принятые законы будут работать.

Подумайте сами, нужны ли депутаты в аулах? Кто поверит в то, что сессия аульного совета решит что-то кардинальное? Данная структура может при каких-то обстоятельствах служить лишь разжиганию в аулах разногласий и амбиций. Да и трудно представить, что эти депутаты без проволочек соберутся. По моему представлению, аулами должны руководить народное собрание или конференция. Народное собрание должно избрать своего руководителя. А его должен рекомендовать глава районной администрации. Достаточно двух-трех человек, которые будут работать при аульном главе. Да и меньше будет претендентов на чин и кресло. В сегодняшней ситуации председатель аульного совета – одна власть, председатель колхоза или

председатель совхоза – другая. Первый не признает второго, не желает подчиняться главе районной администрации. Короче говоря, такие структуры, которые друг друга не признают, друг друга не слушают, при рыночных отношениях будут мешать и аулу, и району, и стране. Бывая в областях, в районах, не раз убеждался в этом. Чтобы выправить этот изъян, конечно, нужно найти другой образец правления.

Н. Оразалин:

– В Алгабасском районе Южно-Казахстанской области уже есть такой пример: и главой администрации, и председателем районного совета работает один человек.

Н. Назарбаев:

– Правильно. Власть в районе должна быть в одних руках. Тут я не собираюсь выступать против советов. Это понятие в нашей душе сидит глубоко. Но все же в конечном итоге рыночные отношения могут вытеснить этот образец правления страной. Может быть, в таком случае их заменит муниципалитет. Как бы там ни было, в городах и районах количество избранных народом депутатов не должно превышать 25–30 человек. А в областном Совете их должно быть в пределах 40. Глава администрации должен отчитываться не перед председателем этого коллегиального органа, а перед самим органом. Муниципалитет свое мнение о главе излагал бы непосредственно Президенту. Если же работа главы неудовлетворительна, муниципалитет, собрав две трети голосов, мог бы поставить вопрос об освобождении его с занимаемой должности. В этом случае глава будет убережен от соблазнов неограниченной власти. Но на вершине пирамиды руководства районом должен быть глава администрации а остальные ветви – служить целостности, стабильности руководства. Для Казахстана будет приемлемо, а в областях, районах глава администрации был высшим руководителем. С одной стороны, глава отчитывается перед советом, с другой стороны, его назначает Президент. Желательно, чтобы этот вопрос нашел быстрое решение в Верховном Совете.

Н. Оразалин:

– Сейчас к рыночным отношениям более гибко приспособляется молодежь в возрасте от 20 до 40 лет. Однако действия наших доморощенных "бизнесменов" нередко далеки от настоящей культуры бизнеса и предпринимательства. Абсолютное большинство повергнуло в стороны дикой коммерции, а производство переживает упадок. Что можно сказать молодежи по этому поводу?

Н. Назарбаев:

– Да, молодому поколению следует овладеть рыночной экономикой. В каждой официальной поездке в зарубежные страны я договариваюсь с руководителями государств об отношении нашей молодежи к бизнесу, рынку. Сегодня за рубежом около пяти тысяч молодых людей. Только в одной Турции находятся более тысячи наших посланцев. Какие же цели мы преследуем при этом? Избавить молодежь, как ты выразился, от диких действий. Это первое. Во-вторых, чтобы максимально сократить переходный период, нам нужны кадры, и мы стараемся быстрее решить этот вопрос. В конечном счете бизнес должен работать не в интересах одного человека, а целой нации, народа, в интересах государства.

Правила рыночных отношений не сегодня, так завтра все расставят на свои места. Хорошо, если сегодняшние парни, зарабатывающие на уличной спекуляции, посредничестве, завтра станут настоящими бизнесменами. Если же не станут, то в конце концов пропадут. Потому что деньги, которые они заработали этим путем, должны пойти в большой оборот и расходоваться на развитие производства. Иначе в один прекрасный день они обанкротятся и их перейдет в руки тех, кто умеет работать. Это узаконенный образец рыночных отношений, который пережили все государства. Хочу сказать молодежи: занимайтесь настоящим бизнесом, повышайте образование, учитесь деловитости. Направляйте свои средства на создание и расширение производства. Только таким путем можно внести вклад в процветание независимой республики, укрепление ее авторитета. Процветание и богатство каждого человека в конечном счете составляют богатство государства.

Н. Оразалин:

– В народе говорят, что Президент Назарбаев – сильная личность, работает с полной отдачей, а вот его "команда" никудышная. Так ли это?

Н. Назарбаев:

– Иногда сам слышу такие суждения. Тот караван, у которого ведущий силен, а ведомые слабы, никуда не дойдет. Когда сильны и руководитель, и его сподвижники, дела страны пойдут в гору. Действительно, бывают моменты, когда приходится выражать недовольство, довольно часто испытываю чувство неудовлетворенности. Недавно подверг резкой критике членов Правительства. Но из этого не вытекает, что они ничего хорошего не делают.

Пользуясь моментом, хочу оказать, что средства массовой информации не всегда развернуто показывают работу Правительства, в прессе не нашли должного отражения изменения в его составе. Среди тех, кто пришел к

руководству, немало специалистов, людей образованных, знающих дело, способных по-новому оценивать происходящее. Почему бы широко с ними не познакомить общественность? Об этом говорю не потому, что мы "повязаны одной веревочкой". Таково мое мнение, мое видение.

Конечно, о своих соратниках можно было бы сказать более полно, более теплее. Но для этого потребовалось бы много времени с привлечением развернутого анализа. Поэтому ограничусь сказанным.

Хочу опять вернуться к средствам массовой информации. Создается впечатление, что порой наши журналисты чрезмерно уж прямолинейно подражают российским. Бывают на ровном месте находят колдобины, не ленятся, как говорится, "в ясный день наводить тень на плетень". Например, нашли-таки "проблему" в отношениях Президента и Верховного Совета. Чувствуются потуги перенести дух московских баталий в Алматы. Неправильно это. Нам делить нечего. Только находясь на своем месте и выполняя свои обязанности, мы сообща сможем обеспечить в республике покой и политическую стабильность. У кого нет недостатков? Но упаси нас бог от недостойной возни копаться в них, мелочиться и раздувать из ничего конфликт. Как бы мы выглядели перед народом, если бы между собой не нашли общего языка и по всякому поводу стали браниться! Пока ни одна ссора, ни один спор не приводили к чему-то доброму. Об этом нельзя забывать. Единство должно быть целью и большого, и малого дела, принципом и власть предержащего, и не имеющего этой власти, всех тех, кто во имя своей страны готов броситься и в огонь, и в воду.

Почему, Нурлан, веду об этом речь? Хочу сразу предупредить, не потому, что являюсь Президентом. Расскажу одну быль. Перед началом торжества, на котором Абылая провозгласили ханом, народ спросил у Кабанбай-батыра – кто достоин быть главой нации? И Кабанбай ответил: кто бы ни был, но глава должен быть один, остальные – его поддержкой. Какая мудрость, какая глубина мысли! Колесо истории в очередной раз ввергло нас в испытания трудностями. В этих условиях Единство и Согласие – наш главный девиз. Для Казахстана конца двадцатого столетия, поднявшегося на новую ступень развития, нужен такой образец правления страной, который бы обеспечил именно это.

Не раз говорил и повторю еще, люди должны верить – я никогда не воспользуюсь президентской властью для иной цели, кроме служения народу, не будет она орудием подавления инакомыслия, чужого духа, унижения достоинства других. Я категорически против того, чтобы демократическая страна, избравшая путь в мировое цивилизованное сообщество, вверглась в пучину "культы личности". На этом пути мы должны быть как никогда сплоченными, едиными в своих устремлениях к поставленной цели. Нам не по дороге с разного рода чинушами, горе-руководителями, которые готовы установить мини-диктатуры, к месту и не к

месту метать громы и молнии. Все это надо понимать как наказ народа и нации суверенной страны, испытывающей сегодня немалые лишения переходного периода, своим руководителям и лидерам. Главное – быть на высоте возложенной на нас миссии.

Н. Оразалин:

– Не самые лучшие времена сейчас переживают литература и искусство, которые олицетворяют духовную силу и мудрость нации, являются ее безценным достоянием...

Н. Назарбаев:

– Понимаю. Кстати, такой вопрос мне задается не впервые. И ответ на него не раз звучал в моих выступлениях в различных аудиториях. Для казахского народа, казахского этноса развитие культуры, литературы и искусства – это путь сохранения нации. Поэтому очень важно беречь культурное наследие, не дать исчезнуть богатым традициям и обычаям народа, накопленным в течение долгих веков. Однако общеизвестно, что духовное богатство – не единственный критерий. Нельзя забывать, что политическая зрелость, экономическая независимость являются одним из важнейших показателей мудрости и самобытности народа. Все эти три фактора должны быть тесно взаимосвязаны. Конечно, жизнь не состоит только из пересчитывания денег или политических игр. Для людей ценность жизни заключается и в том, насколько развиты и на какой высоте находятся наши песни и мелодии, изобразительное искусство и танцы, театр и эстрада, кино. Поэтому, я подчеркиваю, должно быть единство этих составляющих, показывающих силу и потенциальные возможности этноса.

Надо прямо сказать, что не все из более чем шестисот писателей, являющихся членами Союза, являются великими. Среди них есть и очень одаренные, и средние, да и такие, которые просто довольны тем, что числятся в писателях. Скажем, в таком великом государстве, как Америка, число настоящих писателей, которые высоко несут честь и достоинство литературы, не превышает десяти. Но и там достаточно любителей, называющих себя писателями, занимающихся ремеслом. Такие примеры можно найти в любой цивилизованной стране. Говорю это к тому, что у нас должно быть особое отношение к талантам. И как бы нас рынок ни ставил в жесткие рамки, государство обязано и будет поддерживать, защищать своих талантливых сыновей и дочерей, настоящих творцов литературы и искусства. Прежде всего это те, кто силой своего пера, своего искусства прославил себя и свою страну перед всем миром. Когда об этом я говорю, некоторые наши ветераны обижаются. Но рано или поздно, а все же придется отчиститься от потребительской психологии советского периода. Конечно, как и во всех странах мира, мы будем финансировать культуру за счет государства. В

объекты финансирования войдут такие государственные учреждения, как музеи, театры, концертные залы, киностудии... Но из этого вовсе не следует, что литература и искусство, как прежде, будут на иждивении народа.

Пользуясь случаем, хочу сказать, что нам нужен крупный фонд, защищающий культуру. Руководители творческих союзов при встречах со мной высказывали такие мысли. Но чтобы эта идея не осталась благим намерением, а воплотилась в жизнь, нужно действовать. Если найдутся люди со светлым умом, горячим сердцем, с организаторской жилкой, талантливые и с широким размахом, мы готовы их поддержать. До каких пор мы должны заглядывать в карманы государственного бюджета?! Наши молодые бизнесмены, новые предприниматели должны, как меценаты прежних времен, без определенных расчетов оказывать помощь в этом деле. С их стороны это будет одним из проявлений заботы о нации.

Н. Оразалин:

– У многих осталось в памяти Ваше выступление во время торжественного открытия Международного фонда имени Абая, когда Вы внесли в него свои сто тысяч долларов, заработанные в иностранных издательствах. В такое нелегкое время эти деньги были бы, наверное, не лишними для семьи и детей?

Н. Назарбаев:

– Для моих детей и будущих потомков не может быть понятия выше Абая, святее Абая.

Н. Оразалин:

– Еще один вопрос. В последнее время много говорим о государственной идеологии. Как Вы думаете, есть ли такая могучая сила, которая обеспечила бы единство, сплоченность народа, направила бы мысли и сознание людей на решение перспективных задач?

Н. Назарбаев:

– Главная цель идеологии, концепция которой сейчас отрабатывается, – упрочить независимость, достойно выйти из глубокого кризиса, не разрушая истоков духовного богатства, созданного нашим народом веками, влиться в общую мировую цивилизацию. Мы должны воспитывать молодежь именно в этом духе. Если любая нация замкнется в узконациональных интересах, ее будущее будет сомнительным. Это особенно важно понять сейчас, когда страна со страной, народы с народами вступают в интеграцию. Не будем далеко ходить за примерами, возьмем всем известную островную Японию. В этой стране исторические народные традиции, которым десятки тысяч лет, тесно переплетаются с общечеловеческими явлениями

двадцатого века. На этой небольшой территории прижилась цивилизация не только японская, но в сущности, общечеловеческая. Почему же тогда на бескрайних казахстанских просторах, с их степями, горами и недрами, трудолюбивым народом, имеющим вековые культурные, бытовые, интернациональные традиции, нельзя создать передовые образцы самосохранения, самозащиты, самовоспитания, самовыражения? Конечно можно. Избранный нами путь и ведет к этой цели.

Да, этот путь труден, извилист, может быть, и тернист. Как сократить его – это зависит от нас. Несколько лет назад одно из центральных изданий назвало меня романтиком. Что ж, в такое нелегкое время я был бы счастлив, если смог бы сполна вобрать в себя бессмертный дух и романтику народа, родного Казахстана, казахской земли. Во все времена романтика брала свое начало от народной мечты. Мое устремление, моя мечта – спокойствие страны, ее завтрашний день, ее будущее. Хватит ли нашей жизни, увидим ли это? Но то, что следующее поколение увидит, я очень надеюсь. Чтобы эти мысли и мечты сбылись, программы реализовались, нам нужен покой, нужно безоблачное, мирное небо.

Что называется, размечтался. Вернемся к вопросу. Видимо, есть необходимость всесторонне и постоянно разъяснять людям смысл святого слова "демократия". Это и есть "составляющая" идеологии, создаваемой сегодня. Проанализировав историческую практику, увидим, что любая демократия преклонялась перед государственной дисциплиной. Если этого нет, то демократия обречена на гибель, в этом случае она может превратиться в демагогическое пугало. Другая "составляющая" идеологии, о чем я неустанно говорю, – это сплочение народа, обретение всеми гражданами нашей страны чувства единой Родины, патриотизма, беззаветной любви к ней, воспитание готовности встать на ее защиту. У каждого из нас должно быть особое достоинство, особое право с гордостью заявлять: "Я – казахстанец!". Полагаю, что моральные и фактические основания для этого у нас уже появляются.

Сейчас судьба благосклонна к Казахстану, казахскому народу, ко всем его жителям. И нет ничего сейчас важнее кроме того, чтобы эту благоприятную обстановку использовать в интересах республики, на всеобщее благо.

Н. Оразалин:

– Путь независимости действительно труден и тернист, Нурсултан Абишевич. Пожелаем же, чтобы Вы с честью повели Казахстан и его народ к светлому будущему. Спасибо за беседу.

МАЗМҰНЫ

Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына жаңа жылдық құттықтауы <i>Алматы, 31 желтоқсан 1992 жыл</i>	5
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың «Егемен Қазақстан» газетінің Бас редакторы Әбіш Кекілбай мырзаны жаңа жылмен құттықтауы <i>Алматы, қаңтар 1993 жыл</i>	8
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Қазақстан Республикасының Тәуелсіздік күніне орай келіп түскен құттықтауларға деген алғысы <i>Қаңтар 1993 жыл</i>	9
Благодарность Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева за поздравления с Днем независимости <i>Январь 1993 года</i>	10
Из выступления Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на встрече с работниками агропромышленного комплекса республики <i>Алматы, 12 января 1993 года</i>	11
Из беседы Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева о ходе приватизации в агропромышленном комплексе	

с народными депутатами – аграриями, руководителями разных категорий хозяйств и управленческих структур, представителями республиканских министерств и ведомств
"Чтобы лучше ориентироваться, требуется возродить перспективное планирование"
Алматы, 12 января 1993 года..... 13

Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың
Жоғарғы Кеңестің сессиясында сөйлеген сөзі
"Үкіметтің дағдарысқа қарсы бағдарламасына бүкіл халықтың қолдауы қажет"
Алматы, 18 қаңтар 1993 жыл..... 16

Выступление
Президента Республики Казахстан
Н. А. Назарбаева на сессии Верховного Совета
"Антикризисной программе Правительства нужна поддержка всего народа"
Алматы, 18 января 1993 года 32

Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың
АҚШ Президентіне жолдаған құттықтауы
22 қаңтар 1993 жыл..... 48

Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың
Өнеркәсіпшілер мен кәсіпкерлердің халықаралық конференциясында
сөйлеген сөзі
"Біз жалпы жұрттың және әр адамның игілігі үшін ортақ міндетті орындамақпыз"
Алматы, Достық үйі, 26 қаңтар 1993 жыл..... 49

Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың
Қазақстан Республикасының тұңғыш Конституциясының қабылдануына арналған
Жоғарғы Кеңестің салтанатты мәжілісінде сөйлеген сөзі
"Бұл күн республика тарихына енеді"
Алматы, Парламент үйі, 28 қаңтар 1993 жыл..... 55

Выступление
Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева
на торжественном заседании Верховного Совета, посвященное принятию
Конституции Республики Казахстан
"Этот день войдет в историю республики.
Принята первая Конституция суверенного Казахстана"
Алматы, 28 января 1993 года 58

Из выступления Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на пресс-конференции во Всемирном экономическом форуме в Давосе "Казахстан стремится стать связующим звеном между Европой и Азией, строить равноправные и взаимовыгодные отношения с ближними и дальними соседями" <i>Давос, 31 января 1993 года</i>	61
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың "Қазақстанның халық бірлігі" одағының құрылтай конференциясында сөйлеген сөзі <i>Алматы, 6 ақпан 1993 жыл</i>	63
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на учредительной конференции союза "Народное единство Казахстана" <i>Алматы, 6 февраля 1993 года</i>	69
Из выступления Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на пресс-конференции для иностранных журналистов в ходе официального визита в Арабскую Республику Египет <i>Каир, 15 февраля 1993 года</i>	75
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың облыстардың, Алматы және Ленинск қалалық әкімдерінің, республикалық министрліктер мен ведомстволардың басшыларының, Мемлекеттік мүлкіті басқару жөніндегі мемлекеттік комитет қызметкерлерінің кеңесінде сөйлеген сөзі "Біздің алдымызда үлкен қиындықтар тұр. Осының барлығынан өтуіміз, бәрін жеңуіміз керек" <i>Алматы, 3 наурыз 1993 жыл</i>	78
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на совещании глав областных, Алматинской и Ленинской городских администраций, руководителей республиканских министерств и ведомств, работников Госкомимущества "Нас ждут впереди большие трудности. Все это надо пережить, преодолеть" <i>Алматы, 3 марта 1993 года</i>	84

Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Халықаралық әйелдер күнімен Қазақстан әйелдерін құттықтауы <i>Алматы, 6 наурыз 1993 жыл</i>	90
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Наурыз мерекесімен Қазақстан халқын құттықтауы <i>Алматы, 20 наурыз 1993 жыл</i>	92
Поздравление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева с праздником Наурыз "С добрым праздником!" <i>Алматы, 20 марта 1993 года</i>	94
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Республика Қауіпсіздік Кеңесінде сөйлеген сөзі <i>Алматы, 25 наурыз 1991 жыл</i>	96
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Бүкіл дүниежүзілік экономикалық форумның көшпелі сессиясында сөйлеген сөзі <i>Алматы, 18 сәуір 1993 жыл</i>	97
Из выступления Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на Алматинской выездной сессии Всемирного экономического форума "В пользу всего человечества" <i>Алматы, 18 апреля 1993 года</i>	99
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Жеңіс күніне байланысты үндеуі <i>Алматы, 21 сәуір 1993 жыл</i>	105
Обращение Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева в связи с приближающимся Днем Победы в Великой Отечественной войне <i>Алматы, 21 апреля 1993 года</i>	106
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың шаруа қожалықтары басшыларымен кездесуде сөйлеген сөзі <i>Алматы, 23 сәуір 1993 жыл</i>	107

Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың сәуірдің 26-сында Вашингтонда Бүкіл дүниежүзілік қайта құру және даму банкісінің қамқорлығымен өткізілетін "Арал теңізі дағдарысы: ұсынылатын іс-қимыл құрылымы" проблемасы бойынша халықаралық семинарға қатысушыларды құттықтауы <i>Алматы, 24 сәуір 1993 жыл</i>	111
Послание Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева участникам семинара по проблеме "Кризис Аральского моря: предлагаемая структура действий", открывающейся 26 апреля в Вашингтоне под эгидой Всемирного банка реконструкции и развития <i>Алматы, 24 апреля 1993 года</i>	112
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың мотоатқыштар дивизиясында болып, дивизияның офицерлері мен прапорщиктері, сержанттары және солдаттарымен кездесуінде сөйлеген сөзі "Қазақстан жауынгерлерінің міндеті – республика егемендігін сенімді қорғау" <i>Алматы, 29 сәуір 1993 жыл</i>	113
Из выступления Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева в гарнизонном офицерском клубе перед офицерами, прапорщиками, сержантами и солдатами Н-ской мотострелковой дивизии "Вооруженные силы обрели государственный статус и стали необходимой составной частью нашего суверенитета" <i>Алматы, 29 апреля 1993 года Алматы, 24 апреля 1993 года</i>	116
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың идеологиялық қызмет мәселелері жөніндегі республикалық кеңесте жасаған баяндамасы "Қазақстанның болашағы – қоғамның идеялық бірлігінде" <i>Алматы, 11 мамыр 1993 жыл</i>	119
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на республиканском совете по идеологической службе "Идейная консолидация общества — как условие прогресса Казахстана" <i>Алматы, 11 мая 1993 года</i>	142
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Түркіменстанға ресми сапары кезінде сөйлеген сөзі <i>Чарджев, 19 мамыр 1993 жыл</i>	166

Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Қазақстан инженерлерінің бірінші съезінде сөйлеген сөзі <i>Алматы, 21 мамыр 1993 жыл</i>	168
Из выступления Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на первом съезде инженеров Казахстана "Инженерное творчество обеспечит коренную реконструкцию производительных сил и повысит качество жизни людей" <i>Алматы, 21 мая 1993 года</i>	172
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Ордабасы тауында Төле биді, Қазыбек биді, Әйтеке биді еске алу күндеріне арналған беташар сөзі "Ордабасыға оралу – отаншылдық рухымызды жаңғырту, халқымыздың бірлігі мен ынтымағын нығайту" <i>Алматы, 27 мамыр 1993 жыл</i>	176
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Ордабасы тауында Төле биді, Қазыбек биді, Әйтеке биді еске алу күніне арналған салтанатты жиында сөйлеген сөзі "Береке басы – бірлік" <i>Ордабасы, 28 мамыр 1993 жыл</i>	178
Из выступления Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева на днях памяти в местности Ордабасы "Ордабасы – символ единства" <i>Ордабасы, 28 мая 1993 года</i>	188
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың "Известия" газетіне берген сұхбаты "Көзқарас та өзгерді, ұсыныс та жаңарды" <i>5 маусым 1993 жыл</i>	199
Интервью Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева газете "Известия" <i>5 июня 1993 года</i>	207
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Үкімет басшыларымен және дағдарысқа қарсы бағдарламаны іске асыруға жауапты министрлермен өткізген кеңесте сөйлеген сөзі "Дағдарыстан шығу бағдарламасы – күш-жігерді шұғыл жұмылдыруды талап етеді" <i>Алматы, 7 маусым 1993 жыл</i>	214

Из выступления Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на совещании с руководителями Правительства во главе с Премьером С. Терещенко и министрами, ответственными за реализацию антикризисной программы <i>Алматы, 7 июня 1993 года</i>	216
Из выступления Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева во время рабочей поездки в Восточный Казахстан <i>Восточный Казахстан, 9–10 июня 1993 года</i>	218
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Республика Ұлттық қауіпсіздік комитеті қызметкерлерінің салтанатты жиналысында сөйлеген сөзінен <i>Алматы, 17 маусым 1993 жыл</i>	219
Из речи Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева при подведении итогов заседания Совета безопасности республики "Совет безопасности: слабая работа правоохранительных органов обострила криминогенную обстановку в республике" <i>Алматы, 17 июня 1993 года</i>	220
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Жоғары жалпы әскери және шекаралық командалық училищелер курсанттары кезекті құрамының оқу бітіруіне арналған салтанатта сөйлеген сөзінен <i>Алматы, 18 маусым 1993 жыл</i>	222
Из выступления Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на торжестве, посвященном очередному выпуску курсантов в высших общевоинском и пограничном командных училищах <i>Алматы, Площадь Республики, 18 июня 1993 года</i>	223
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың республикадағы экономикалық жағдай және Достастық елдерімен ақша-несие қатынастарының жай-күйі мәселері жөніндегі кеңесте сөйлеген сөзінен "Экономикамыз өз елімізге, өз халқымызға қызмет етсін" <i>Алматы, 21 маусым 1993 жыл</i>	224
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Ішкі істер министрлігінің жиналысында сөйлеген сөзінен "Құқық тәртібін нығайтып, қылмысты жояйық" <i>Алматы, 22 маусым 1993 жыл</i>	225

Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың "Егемен Қазақстан" газетінің Бас редакторы Нұрлан Оразалинмен сұхбаты "Уақыт жүктеген аманат бар" Алматы, маусым 1993 жыл.....	227
--	-----

Интервью Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева главному редактору газеты "Егемен Казахстан" Нурлану Оразалину "Миссия, возложенная на нас временем" Алматы, июня 1993 года.....	255
---	-----

Нұрсұлтан Назарбаев

ЕЛМЕН СЫРЛАСУ

V том

Кітаптың шығуына жауаптылар

А. Жолдасбекова,

Н. Шаймердинова, Р. Әлімбаев, Д. Қауменов

Көркемдеуші редакторы

Б. Жапаров

Дизайнері

А. Байзақова

Техникалық редакторы

С. Жапарова

Корректорлары

А. Елешева, Б. Шаяхметова

ISBN 9965-642-30-3

9 789965 642302

ИБ№020

Басуға 31.08.2009 қол қойылды. Пішімі 70x100/16. Офсеттік басылым.
Қағазы офсеттік. Баспа табағы 18,0. Шартты баспа табағы 23,2.
Шартты бояулы беттаңбасы 19,75. Есептік баспа табағы 23,0.
Таралымы 2000 дана. Тапсырыс № 235.

ЖШС "Жедел басу баспаханасында" басылды,
050030, Алматы қаласы, Красногорская көшесі, 71.